

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Σχολή Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

*Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τη
λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

του

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΠ. ΣΤΕΦΑΝΗ

Επιβλέπων: Καθηγητής Μιχάλης Ζουμπουλάκης

Βόλος 2020

Πρόλογος

Ένα ζήτημα το οποίο με απασχόλησε ήδη από τα προπτυχιακά έτη σπουδών μου στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ήταν ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η ενοποίηση της Μικροοικονομικής με τη Μακροοικονομική. Τρέφοντας ιδιαίτερη αγάπη και εκτίμηση για την Επιστήμη της Φυσικής, από παιδική ηλικία, ήμουν ενήμερος σχετικά με τη θεωρία των χορδών, η οποία επιδίωκε να παρουσιάσει καθολικούς νόμους, που ισχύουν τόσο στο μικρόκοσμο όσο και στο μακρόκοσμο. Κατά τη διάρκεια της φοιτητικής μου πορείας και καθώς ήρθα σε μια πρώτη επαφή με το Βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας μέσα από τα προτεινόμενα εγχειρίδια της σχολής, συνειδητοποίησα ότι, η νεοκλασική οικονομική θεωρία κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση, δηλαδή προς τη δημιουργία μιας αντίστοιχης θεωρίας των χορδών στα Οικονομικά.

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ανακάλυψα ότι, ο τρόπος με τον οποίο η νεοκλασική θεωρία προσπαθούσε να επιτύχει την ενοποίηση των δύο κλάδων της Οικονομικής, ήταν μέσα από τη μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης. Συγκεκριμένα, έχοντας ως βάση την ατομική ορθολογικότητα και την αρχή της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς και ως συνδετικό κρίκο ανάμεσα στη μικροοικονομία και τη μακροοικονομία το βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, εξήγαγε συμπεράσματα σχετικά με τα συναθροιστικά φαινόμενα της οικονομίας.

Μετά το πέρας της διπλωματικής μου εργασίας για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, γνωστοποίησα στον καθηγητή Κ. Μιχάλη Ζουμπουλάκη, ότι, στα άμεσα σχέδιά μου βρίσκεται η εκπόνηση μιας διδακτορικής διατριβής. Παρ' όλα αυτά, εκείνη τη χρονική στιγμή, το Φεβρουάριο του 2013, δε γνώριζα επακριβώς το θέμα με το οποίο επιθυμούσα να ασχοληθώ. Λίγους μήνες αργότερα, το Νοέμβριο του 2013 και αφού είχα μελετήσει σοβαρά τη μικροθεμελίωση της νεοκλασικής θεωρίας, έθεσα στον Κο. Ζουμπουλάκη, το φιλόδοξο ζήτημα της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής. Συγκεκριμένα του είχα πει: “Κύριε καθηγητά, θέλω να κάνω το ακριβώς αντίθετο από τη νεοκλασική θεωρία”.

Ωστόσο, μέχρι και εκείνη την περίοδο δεν είχα σκεφτεί ακριβώς, τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Συνεχίζοντας τη μελέτη μου πάνω στο θέμα ήρθα σε επαφή με το έργο του David Colander, ο οποίος υποστήριζε την

αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μέσω των θεσμών και του Geoffrey Hodgson, ο οποίος τόνιζε ότι, οι θεσμοί περιορίζουν, αλλά και διαμορφώνουν την ατομική συμπεριφορά. Αυτό το οποίο όμως έλειπε από τους δύο συγγραφείς ήταν ο τρόπος μέσα από τον οποίο, διαμορφώνεται η συμπεριφορά του ατόμου από τη θεσμική λειτουργία. Επίσης, δεν υπήρχε πουθενά στη βιβλιογραφία κάποιος ορισμός της έννοιας της μακροθεμελίωσης, με μοναδική εξαίρεση αυτόν του Lawrence Bolland.

Έχοντας τα παραπάνω στο μυαλό μου, συνειδητοποίησα ότι, στη διατριβή μου θα έπρεπε να ορίσω την έννοια της μακροθεμελίωσης και να κατασκευάσω ένα θεωρητικό υπόδειγμα, το οποίο θα επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να μακροθεμελιωθεί η ατομική συμπεριφορά μέσα από τη θεσμική λειτουργία. Επιπλέον, έθεσα ως στόχο την αναζήτηση έμμεσων και άμεσων αναφορών σχετικά με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, όχι μόνο για την πληρέστερη κατανόηση της έννοιας, αλλά διότι κάτι τέτοιο έλειπε από τη διεθνή βιβλιογραφία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δεκέμβριο του 2013 ετοίμασα την πρόταση εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής με τίτλο: *Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών*, εντός της οποίας ανέφερα τους στόχους που έθεσα παραπάνω.

Επίσημα η πρότασή μου έγινε δεκτή ένα μήνα αργότερα. Έτσι λοιπόν το 'ταξίδι' μου ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 2014. Οφείλω να ομολογήσω ότι, κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής συνάντησα πολλά και ανυπέρβλητα εμπόδια. Αρχικά, το ζήτημα το οποίο επέλεξα να εξετάσω φάνταζε σε πολλές περιπτώσεις χαοτικό, πολύπλοκο και δυσνόητο. Κατά καιρούς αισθανόμουν ότι, ίσως ήταν εκτός των δυνατοτήτων μου. Παρ' όλα αυτά, σε ανύποπτες χρονικές στιγμές, μέσα από την εντατική μελέτη ανακάλυπτα νέες θεωρίες, οι οποίες πυροδοτούσαν τη δημιουργική μου σκέψη και τόνωναν τη ψυχολογία και το πείσμα μου.

Τον πρώτο χρόνο της διατριβής μου, μελέτησα έναν τεράστιο όγκο βιβλίων και άρθρων, όπου 'σκάλισα' σχεδόν ολόκληρη τη βιβλιογραφία των οικονομικών θεωριών, αναζητώντας οτιδήποτε θα μπορούσε να μου φανεί χρήσιμο. Από τη νεοκλασική μέχρι τη Μαρξιστική θεωρία και από τη Θεσμική Οικονομική μέχρι τα Οικονομικά της Εξέλιξης. Τα επόμενα δύο χρόνια, λόγω σοβαρών οικογενειακών προβλημάτων, η μελέτη μου υπήρξε λιγότερο εποικοδομητική, καθώς μοχθούσα σχεδόν καθημερινά να συγκεντρωθώ πάνω στην έρευνά μου. Τελικά, από το 2017 και έπειτα επικεντρώθηκα πλήρως στο σκοπό μου, καταφέροντας να εκπληρώσω τις ερευνητικές μου υποχρεώσεις.

Σε κάθε περίπτωση, έχω την αίσθηση πως τα περισσότερα από όσα είχα στο μυαλό μου, όταν αποφάσισα να προβώ στη διαδικασία εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής, έγιναν πράξη. Από την αρχή της εκπόνησης του πονήματός μου μέχρι και σήμερα, συνειδητοποίησα ότι δεν είμαι πλέον το ίδιο άτομο, όχι μόνο ως επιστήμονας, αλλά και ως προσωπικότητα. Πέραν της επιστημονικής επέκτασης των γνώσεων μου και φυσικά της εξειδίκευσης που μου προσέφερε η συστηματική ενασχόληση με το ίδιο αντικείμενο για χρόνια, η εικόνα που έχω για τον κόσμο, την κοινωνία και τις ανθρώπινες σχέσεις έχει αλλάξει. Πολλά από όσα μέχρι πρότινος θεωρούσα ως δεδομένα και πάγια, πλέον τα αμφισβητώ, όχι ως μια προσπάθεια αντίδρασης, αλλά ως μια προσπάθεια διεύρυνσης των πνευματικών και γνωστικών οριζόντων μου.

Ευχαριστίες

Η όλη διαδικασία της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής με ώθησε στο να επιθυμώ να μαθαίνω κάθε μέρα κάτι παραπάνω, ένα εφόδιο το οποίο θα φέρω για πάντα στη ζωή μου. Παρ' όλα αυτά, η εν λόγω διαδικασία δεν ήταν μοναχική. Σε αυτό το σημείο αισθάνομαι πραγματικά την ανάγκη να ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους, οι οποίοι με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο συνέβαλλαν στην περάτωση της διδακτορικής μου διατριβής. Χωρίς την παρουσία τους και τη στήριξή τους, η συγκεκριμένη εργασία ίσως δεν θα ολοκληρώνονταν ποτέ. Ως εκ τούτου, οφείλω να τους ευχαριστήσω θερμά, διότι δεν υπήρξαν αρωγοί της προσπάθειάς μου για λόγους ιδιοτέλειας, αλλά λόγω της αμέριστης αγάπης και αφοσίωσης, που τρέφουν για κάτι ευρύτερο που ξεπερνά τα στενά όρια της ατομικότητας.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου, τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Κο. Μιχάλη Ζουμπουλάκη, για τη διαρκή ηθική συμπαράστασή του και την επιστημονική του συνδρομή στην κατεύθυνση της αίσιας περάτωσης της ερευνητικής μου προσπάθειας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στα δύο άλλα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής μου επιτροπής, τους Καθηγητές Κους Χρήστο Κόλλια και Σταύρο Δρακόπουλο, για τις καίριες υποδείξεις τους. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη μητέρα μου για την αμέριστη συμπαράσταση, αγάπη και εμπιστοσύνη, που επιδείκνυε στο πρόσωπό μου, όλα αυτά τα χρόνια που βρισκόταν κοντά μου και τον πατέρα μου, που ακόμη αποτελεί ένα πρότυπο με βάση το οποίο πορεύομαι στη ζωή μου. Χωρίς εσάς τίποτα δεν θα ήταν δυνατό.

Στη μητέρα μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
Ευχαριστίες.....	4
Γενική Εισαγωγή.....	11
Κεφάλαιο 1: Η μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής	17
1.1. Η επικράτηση του νεοκλασικού προγράμματος μικροθεμελίωσης.....	17
1.2. Η ιστορία των νεοκλασικών προγραμμάτων μικροθεμελίωσης.....	22
1.2.1. Η προϊστορία της μικροθεμελίωσης της μακροοικονομικής.....	22
1.2.2. Η νεοκλασική σύνθεση.....	24
1.2.3. Μικροθεμελιακά υποδείγματα γενικής ανισορροπίας.....	30
1.2.4. Η πορεία προς το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης	32
1.2.5. Η κατάρρευση της νεοκλασικής σύνθεσης	33
1.2.6. Η εμφάνιση των Νέων Κλασικών Οικονομικών.....	34
1.2.7. Η μικροθεμελίωση της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων	42
1.2.8. Η αντίδραση των ‘νέων κεϋνσιανών’	45
1.2.9. Η “νέα νεοκλασική σύνθεση”.....	48
1.3. Σύγκριση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση.....	52
1.4. Κριτική επισκόπηση του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής.....	56
1.4.1. Οι ατέλειες της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος (Representative agent).....	56
1.4.2. Η αδυναμία της έννοιας των ορθολογικών προσδοκιών απέναντι στην κριτική του Lucas.....	62
1.4.3. Ο στόχος της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής.....	67
1.4.4. Η ενσωμάτωση ονομαστικών ακαμψιών στο σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης και η διατήρηση της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων	70

1.4.5. Υποβάθμιση της Μακροοικονομικής.....	74
1.5. Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου.....	79
Κεφάλαιο 2: Η αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής	82
2.1. Εισαγωγή.....	82
2.2. Η μεθοδολογία ανάλυσης των μικροοικονομικών και μακροοικονομικών φαινομένων	84
2.2.1. Παραγωγική (deductive) / Επαγωγική (inductive) μέθοδος και διαχωρισμός μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής.....	84
2.2.2. Μεθοδολογικός ατομικισμός και μεθοδολογικός ολισμός.....	88
2.3. Η σημασία των αναδυόμενων ιδιοτήτων (emergent properties) σε μια οικονομία.....	92
2.4. Αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής	104
2.4.1. Karl Marx και John Maynard Keynes.....	104
2.4.2. Η αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης κατά τους Μετά-Κεϋνσιανούς (Post- Keynesians)	109
2.4.2.1. Υποστηρικτές της μακροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής.....	109
2.4.2.2. Έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής.....	110
2.4.2.3. Άμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής.....	113
2.5. Συμπεράσματα δευτέρου κεφαλαίου	120
Κεφάλαιο 3: Μακροθεμελίωση και θεσμική λειτουργία	124
3.1. Εισαγωγή.....	124
3.2. Έμμεσες αναφορές στη θεσμική μακροθεμελίωση.....	127
3.2.1. Η Κλασική Σχολή-Adam Smith.....	127
3.2.1.1. Η μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου.....	127
3.2.1.2. Ο ‘κοινωνικοποιημένος άνθρωπος’ του Adam Smith.....	129
3.2.1.3. Οι έννοιες της “αμοιβαίας συμπάθειας” και της “κοινής επαγωγικής εμπειρίας”	130
3.2.1.4. Οι θεσμοί μιας κοινωνίας διαμορφώνουν τους χαρακτήρες των ατόμων	133
3.2.1.5. Ο καταμερισμός της εργασίας ως ένα κοινωνικό φαινόμενο	136

3.2.1.6. Το κράτος ως βασικό μέρος της οικονομικής ανάλυσης.....	139
3.2.1.7. Συμπεράσματα.....	141
3.2.2. Η Γερμανική Ιστορική Σχολή Οικονομικής Σκέψης.....	142
3.2.3. Η Παλαιά Θεσμική Σχολή.....	149
3.2.4. Thorstein Veblen	153
3.2.4.1. Θεσμική εξέλιξη και το αντικείμενο της οικονομικής θεωρίας.....	153
3.2.4.2. Οι θεσμοί ως αποτέλεσμα των “συνηθειών της σκέψης”	155
3.2.4.3. Σύγκρουση παλαιών και νέων συνθηθειών.....	156
3.2.4.4. Η μεθοδολογία του Veblen	158
3.2.4.5. Συμπεράσματα.....	163
3.2.5. Ο Αμερικανικός ινστιτούτιοναλισμός κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου	165
3.2.5.1. Wesley Mitchell.....	166
3.2.5.2. John Commons	170
3.2.5.3. Clarence Ayres.....	176
3.2.6. Douglass North: Επίσημοι / Ανεπίσημοι θεσμοί και ατομική συμπεριφορά	179
3.2.6.1. Η Νέα Θεσμική Οικονομική.....	179
3.2.6.2. Η μεταστροφή του North.....	181
3.2.6.3. Ο θεσμικός ατομικισμός του North	184
3.2.6.4. Επίσημοι/Ανεπίσημοι θεσμοί και θεσμική εξέλιξη.....	186
3.2.6.5. Ολιστικές έννοιες και ατομική συμπεριφορά.....	188
3.2.7. Ο Geoffrey Hodgson και η αναγκαιότητα της “ανασκευαστικής κατωφερούς εξήγησης (reconstructive downward causation)”.....	190
3.2.7.1. Κριτική στην ορθολογικότητα και τη μεγιστοποιητική συμπεριφορά ..	190
3.2.7.2. Επαναπροσέγγιση της έννοιας του κανόνα συμπεριφοράς	191
3.2.7.3. Επαναπροσέγγιση της έννοιας της συνήθειας.....	193
3.2.7.4. Θεσμοί και εξελικτική θεωρία	194
3.2.7.5. Η αναγκαιότητα για μια “ανασκευαστική κατωφερή εξήγηση (reconstructive downward causation)”.....	196
3.3. Άμεση αναφορά στην αναγκαιότητα για θεσμική μακροθεμελίωση	198

3.3.1. Η Μετά-Βαλρασιανή (Post-Walrasian) μακροοικονομική και η αναγκαιότητα θεσμικής μακροθεμελίωσης του David Colander	198
3.3.1.1. Τα βασικά χαρακτηριστικά της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης	198
3.3.1.2. Θεσμική λειτουργία και μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής.....	200
3.3.1.3. Η μεθοδολογία της μακροθεμελίωσης της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης.....	202
3.3.1.4. Το μοντέλο μακροθεμελίωσης του Colander	204
3.4. Συμπεράσματα τρίτου κεφαλαίου.....	207
Κεφάλαιο 4: Ένα υπόδειγμα μακροθεμελίωσης: Σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις.....	213
4.1. Εισαγωγή.....	213
4.2. Το θεωρητικό πλαίσιο της θεσμικής σύγκρουσης συμφερόντων.....	215
4.2.1. Πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί.....	215
4.2.2. Σχέση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμών	216
4.2.3. Επίσημη θεσμική δύναμη και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις	218
4.2.4. Θεσμική σύγκρουση συμφερόντων	219
4.2.5. Εσωτερική και εξωτερική πολιτική δύναμη μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης	225
4.2.6. Διευκρινήσεις αναφορικά με το διαχωρισμό σε επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις.....	230
4.3. Πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί πλειοψηφίας και μειοψηφίας	237
4.3.1. Η προσέγγιση της αποτελεσματικότητας των θεσμών	237
4.3.2. Επιλογή θεσμών και αναποτελεσματικότητα.....	240
4.3.3. Αδυναμία διαχωρισμού μεταξύ αποτελεσματικότητας και αποτελεσμάτων διανομής	242
4.3.4. Ορισμοί θεσμών πλειοψηφίας και μειοψηφίας	245
4.3.5. Θεσμοί πλειοψηφίας/μειοψηφίας και η έννοια της δημιουργικής καταστροφής	246
4.3.6. Πλουραλισμός ανεπίσημων δυνάμεων και ανισοκατανομή πλούτου	249
4.4 Ένα υπόδειγμα σύγκρουσης ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις	251

4.4.1. Το υπόδειγμα	251
4.4.2. Ισχυρή ‘εξάρτηση από το παρελθόν’ των μεταβλητών: πολιτικοί θεσμοί και κατανομή του πλούτου	253
4.4.3. Η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής	257
4.5. Σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις και η δημιουργία της ορθολογικότητας του ατόμου	261
4.5.1. Η έννοια των συνηθειών (habits).....	261
4.5.2. Αντί συμπερασμάτων: Από τις συνήθειες στην ατομική ορθολογικότητα...	265
Κεφάλαιο 5: Σύνοψη και συμπεράσματα	269
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	288
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	288
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	319
 Λίστα γραφημάτων	
Γράφημα 1.1: Αριθμός επιστημονικών άρθρων με τη λέξη μικροθεμελίωση ή άλλες παρεμφερείς με αυτή λέξεις.....	18
Γράφημα 1.2: Σύγκριση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση.....	55
Γράφημα 4.1: Υπόδειγμα σύγκρουσης επίσημης θεσμικής δύναμης και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.....	251

Γενική Εισαγωγή

Στο επίκεντρο της παρούσας διατριβής βρίσκεται η διερεύνηση της έννοιας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μέσα από τη θεσμική λειτουργία. Ουσιαστικά, αναζητείται ο τρόπος με τον οποίο μακρο-φαινόμενα, όπως οι κοινωνικοί θεσμοί της οικονομίας, οι οποίοι αποτελούν το σημείο εκκίνησης της ανάλυσής μας, περιορίζουν, δομούν και διαμορφώνουν την ατομική συμπεριφορά σε μικρο-επίπεδο. Αντίθετα, από το νεοκλασικό πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής, στο οποίο τα θεμέλια της οικονομικής θεωρίας βρίσκονται στη συμπεριφορά του *homo oeconomicus*, ο οποίος χαρακτηρίζεται από πλήρη ορθολογικότητα, ορθολογικές προσδοκίες και μεγιστοποιεί το ατομικό του όφελος, στη θεωρία που αναπτύσσουμε τα θεμέλια της ανάλυσής μας βρίσκονται στους θεσμούς. Έχοντας ως βάση τους θεσμούς, τελικός μας σκοπός είναι ο προσδιορισμός της ατομικής συμπεριφοράς, η οποία, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, δε θεωρείται δεδομένη και αμετάβλητη, όπως υποστηρίζει η μικροθεμελίωση της νεοκλασικής θεωρίας.

Ως εκ τούτου, διατηρούμε την πεποίθηση ότι, η ανωφερής εξήγηση (*upward causation*), σύμφωνα με την οποία η αιτιότητα λειτουργεί προς τα πάνω, δηλαδή από το άτομο στο σύνολο, που ακολουθεί η νεοκλασική μικροθεμελίωση, δεν αποτελεί επαρκή μεθοδολογία για την περιγραφή των οικονομικών φαινομένων. Κατά την άποψή μας, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, όπως ο προσδιορισμός της ατομικής συμπεριφοράς, που επιβάλλουν την κατωφερή εξήγηση (*downward causation*), σύμφωνα με την οποία η αιτιότητα λειτουργεί προς τα κάτω, δηλαδή από το σύνολο στο άτομο, διότι υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν από την ατομική συμπεριφορά.

Παρ' όλα αυτά, λόγω της επικράτησης της προσέγγισης της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής, οποιαδήποτε άλλη συζήτηση σχετικά με τον τρόπο που δύναται να προσδιοριστούν τόσο τα μακροοικονομικά φαινόμενα όσο και οι αποφάσεις των ατόμων, είτε αγνοείται, είτε εσκεμμένα παραλείπεται. Μέχρι και σήμερα στην πλειονότητα των οικονομικών τμημάτων των πανεπιστημίων ανά τον κόσμο, τα τυπικά προπτυχιακά, αλλά και μεταπτυχιακά εγχειρίδια Μακροοικονομικής, ξεκινούν την

ανάλυσή τους με προβλήματα δυναμικής μεγιστοποίησης, τα οποία συνδέουν τη συνήθη μικροοικονομική ανάλυση του καταναλωτή και του παραγωγού με τη συμπεριφορά των συναθροιστικών φαινομένων, όπως ο οικονομικός κύκλος, η οικονομική μεγέθυνση, ο πληθωρισμός και το ύψος των επιτοκίων (Barro 1984, Blanchard and Fischer 1989, Romer 1996).

Ωστόσο, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2018 και η κρίση χρέους των χωρών της Ευρωζώνης, που κλόνισαν τα θεμέλια της παγκόσμιας οικονομίας και προκάλεσαν σημαντική ύφεση παγκοσμίως, αποτέλεσαν επίσης μία κρίση για τα θεμέλια της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας, η οποία αδυνατούσε να προβλέψει και να αναλύσει τη συγκεκριμένη συγκυρία. Το γεγονός αυτό έγειρε ποικίλες αμφιβολίες σχετικά με την ικανότητα του προγράμματος της μικροθεμελίωσης να προβλέπει και να επεξηγεί τις μακροοικονομικές διακυμάνσεις, το οποίο κατά τις τελευταίες δεκαετίες κυριαρχούσε στην άσκηση οικονομικής πολιτικής τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στην Ευρώπη. Επιπρόσθετα, οι μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορους τομείς της Ψυχολογίας, της Εξελικτικής Βιολογίας και της Επιστήμης της Συμπεριφοράς έδωσαν πρόσφορο έδαφος στην επανεξέταση των κριτικών ενάντια στο νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης και έστρεψαν το ενδιαφέρον μιας μεγάλης ομάδας οικονομολόγων στη μελέτη του μακροοικονομικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι οικονομικές πράξεις (Gerber et. al. 1990: 48).

Όπως ακριβώς η μεγάλη ύφεση της δεκαετίας του 1930 προκάλεσε μεταβολές στην Οικονομική Επιστήμη και οδήγησε στη δημιουργία της Μακροοικονομικής, έτσι και η πρόσφατη οικονομική κρίση έφερε στην επιφάνεια όλες εκείνες τις αντίθετες προσεγγίσεις στη Μικροοικονομική σχετικά με τη φύση της ορθολογικότητας και της ατομικής συμπεριφοράς, πάνω στις οποίες βασίζεται ολόκληρο το νεοκλασικό οικοδόμημα. Η ενναλακτική προσέγγιση την οποία προτείνει η παρούσα εργασία είναι η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, η οποία έχει αγνοηθεί, σε πολλές περιπτώσεις εσκεμμένα, από την επικρατούσα οικονομική θεωρία, διότι αν υποθέσουμε ότι υφίστανται μακρο-θεμέλια, πρέπει αυτομάτως να υποθέσουμε ότι η νεοκλασική έννοια της ορθολογικότητας δεν ισχύει.

Μ' άλλα λόγια, πρέπει να υποθέσουμε ότι, το άτομο δεν είναι μία 'απομονωμένη υπολογιστική μηχανή ηδονής και άλγους', η οποία δεν επηρεάζεται από το εξωτερικό της περιβάλλον. Με την υπόθεση ότι, η ατομική συμπεριφορά αποτελεί προϊόν και του εξωτερικού περιβάλλοντος, όπου το άτομο πρέπει να λάβει αποφάσεις όχι μόνο με γνώμονα το ιδιοτελές συμφέρον του, αλλά και με βάση το ισχύον κοινωνικοοικονομικό

πλαίσιο, που περιορίζει, δομεί και διαμορφώνει τις πράξεις του, τότε η νεοκλασική ορθολογικότητα παύει να έχει την αναλυτική δυναμική, που της προσδίδεται. Επιπλέον, η παραπάνω υπόθεση υποδηλώνει ότι, η ατομική ορθολογικότητα δεν είναι καθολική και ενιαία, αλλά λαμβάνει και η ίδια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανάλογα με το επικρατών θεσμικό πλαίσιο, που αποκρυσταλλώνει τις κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες της εκάστοτε χρονικής περιόδου και της εκάστοτε γεωγραφικής περιοχής.

Η προσέγγιση της μακροθεμελίωσης την οποία προτείνουμε στο παρόν πόνημα υποστηρίζει τη διεπιστημονικότητα στην Οικονομική, διότι η οικονομική συμπεριφορά του ατόμου δε βασίζεται μόνο σε καθαρά οικονομικά κίνητρα, αλλά και σε θεσμικά. Το πλαίσιο της θεωρίας που θα προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε, βασίζεται, πέραν της Οικονομικής και σε άλλα επιστημονικά πεδία, όπως η Κοινωνιολογία και η Πολιτική Επιστήμη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής θέτει τους θεσμούς, είτε πολιτικούς, είτε οικονομικούς, ως τους προσδιοριστικούς παράγοντες του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι διάφορες οικονομικές πράξεις. Μ' άλλα λόγια, η μακροθεμελίωση νοείται ως ένα σύνολο θεσμικών δομών, οι οποίες διαμορφώνουν τις διαδικασίες που ευθύνονται για την αναπαραγωγή των μικροοικονομικών αποτελεσμάτων.

Σε έναν κόσμο ελλιπούς και ατελούς πληροφόρησης, υψηλής αβεβαιότητας, ασύμμετρων σχέσεων δυναμικότητας ανάμεσα σε ομάδες ατόμων, σε κρατικούς ή ιδιωτικούς φορείς, η ύπαρξη ενός θεσμικού πλαισίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου να λάβει χώρα η ατομική οικονομική δράση. Όπως υποστηρίζει ο Hodgson (2001: 248): “Η Οικονομική Επιστήμη θα πρέπει να ξεφύγει από τη θεσμική της τύφλωση”. Οι θεσμοί αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής και συνάμα οικονομικής πραγματικότητας και συνεπώς δε θα πρέπει να βρίσκονται εκτός του πεδίου ανάλυσης της οικονομικής θεωρίας, διότι καθώς εξελίσσονται στο χρόνο δομούν τις ατομικές ενέργειες. Σ' αυτή την περίπτωση, οι ατομικές προτιμήσεις δεν είναι δεδομένες, αλλά προσδιορίζονται ενδογενώς, λόγω του ότι παράγονται από την ιστορία της κάθε κοινωνίας, από τα οικονομικά συστήματα αυτής και ως εκ τούτου από τη λειτουργία των θεσμών, είτε επίσημων, είτε ανεπίσημων.

Η παρούσα εργασία δίνει προτεραιότητα στην εξέταση και ανάλυση των θεσμικών λειτουργιών, οι οποίες αποτελούν το ‘ορατό’ μέρος της κοινωνίας και της οικονομίας. Μ' άλλα λόγια, δίνει μεθοδολογική προτεραιότητα στα μακρο-μεγέθη, καθώς και στον

τρόπο με τον οποίο αυτά αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και όχι στην ορθολογικότητα του ατόμου, η οποία δεν είναι εμφανής. Αυτό το οποίο είναι εμφανές και δεδομένο, είναι το πολύπλοκο θεσμικό πλαίσιο, όπου με βάση αυτό θα προσπαθήσουμε να αναζητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται, αλλά και εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά. Ωστόσο, όπως θα καταδείξουμε στο θεωρητικό υπόδειγμα το οποίο παρουσιάζουμε στο 4ο κεφάλαιο, παρά το γεγονός ότι, οι θεσμοί θεωρούνται αρχικά δεδομένοι, και οι ίδιοι μεταβάλλονται μέσα από μια εξελικτική διαδικασία, η οποία προκύπτει από τη σύγκρουση διαφόρων θεσμικών δομών.

Η δομή της παρούσας εργασίας είναι η εξής: Στο 1ο κεφάλαιο θα εξεταστεί το νεοκλασικό πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής και θα ασκηθεί κριτική σε αυτό, προκειμένου να καταστεί σαφής η αναγκαιότητα της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής. Συγκεκριμένα, μελετάται η έννοια της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής της Νεοκλασικής Σχολής Οικονομικής Σκέψης και εξετάζεται η ιστορία των νεοκλασικών προγραμμάτων μικροθεμελίωσης ενώ παράλληλα πραγματοποιείται μια σύγκριση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη μικροθεμελίωση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης, προκειμένου να καταστεί σαφής ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε το εν λόγω πρόγραμμα. Επιπλέον, επιχειρείται μια κριτική επισκόπηση του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης, όπου καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, η σύγχρονη μικροθεμελίωση οδηγεί στην υποβάθμιση του κλάδου της Μακροοικονομικής.

Στο 2ο κεφάλαιο δίνεται ένας γενικός ορισμός της έννοιας της μακροθεμελίωσης, διότι στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται ένας και μόνο ορισμός από τον Lawrence Boland (2003), ο οποίος δεν επαρκεί για τις ανάγκες της ανάλυσής μας. Επιπλέον, μελετάται η μεθοδολογία ανάλυσης των μικροοικονομικών και μακροοικονομικών φαινομένων και συγκεκριμένα η παραγωγική (deductive) και η επαγωγική (inductive) μέθοδος και εξετάζονται οι έννοιες του μεθοδολογικού ατομικισμού (methodological individualism) και του μεθοδολογικού ολισμού (methodological holism). Επιπρόσθετα, αναλύεται η σημασία των αναδυόμενων ιδιοτήτων (emergent properties) σε μία οικονομία και παρουσιάζονται όλες εκείνες οι ετερόδοξες εργασίες, κυρίως της Μετά-Κεϋνσιανής (Post-Keynesian) Σχολής Οικονομικής Σκέψης, που προσπάθησαν να αναδείξουν την αναγκαιότητα για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής.

Στο 3ο κεφάλαιο αναπτύσσουμε περαιτέρω την ανάλυσή μας, προσθέτοντας στον ορισμό που δώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, την έννοια των θεσμών, διότι κατά την άποψή μας, τα μακρο-θεμέλια της οικονομίας ανιχνεύονται σε όλες εκείνες τις

θεσμικές λειτουργίες, είτε επίσημες, είτε ανεπίσημες, οι οποίες διαμορφώνουν την ατομική συμπεριφορά. Με βάση το συγκεκριμένο ορισμό εξετάζονται όλες εκείνες οι περιπτώσεις μέσα από την Ιστορία των Οικονομικών Θεωριών, όπου η έννοια της μακροθεμελίωσης αναφέρεται μαζί με την έννοια των θεσμών, είτε έμμεσα, όπως στις περιπτώσεις των Adam Smith, της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής (Veblen, Mitchell, Commons, Ayres) και του Geoffrey Hodgson, είτε άμεσα, όπως στην περίπτωση του David Colander και της Μετά-Βαλρασιανής (Post-Walrasian) μακροοικονομικής προσέγγισης.

Στο 4ο κεφάλαιο, με βάση τις προσεγγίσεις, που εξετάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναπτύσσουμε ένα θεωρητικό υπόδειγμα μακροθεμελίωσης, όπου καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο οι θεσμοί επηρεάζουν, περιορίζουν και διαμορφώνουν την ορθολογικότητα του ατόμου. Συγκεκριμένα, ξεκινάμε από την ανάλυση του μακρο-θεσμικού πλαισίου, το οποίο αφορά τη σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη και τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις και καταλήγουμε στον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά.

Ως επίσημη θεσμική δύναμη ορίζουμε το κράτος, το οποίο έχει το μονοπώλιο της μετατροπής των ανεπίσημων θεσμών σε επίσημους, ενώ ως ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις ορίζουμε όλες εκείνες τις ομάδες ατόμων, που είτε έχουν επίσημη θεσμική δομή είτε ανεπίσημη και οι οποίες μεταφέρουν ένα σύνολο ανεπίσημων θεσμών, ανάλογα με τα συμφέροντά τους, τους οποίους επιθυμούν να μετατρέψουν σε επίσημους. Η σύγκρουση συμφερόντων λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε εκείνη την ομάδα, που έχει την ικανότητα να μεταβάλλει τους επίσημους θεσμούς, ήτοι το κράτος, και σε εκείνες τις ομάδες, που δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα, αλλά διαθέτουν πολιτική δύναμη, προκειμένου να ασκήσουν πίεση προς την κατεύθυνση των συμφερόντων τους.

Συνοπτικά, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι, ότι η ατομική συμπεριφορά μακροθεμελιώνεται μέσα από τη σύγκρουση της επίσημης με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις σχετικά με το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο πράττει ένα άτομο εξαρτάται από το επίσημο και το ανεπίσημο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο αντικατοπτρίζει όλη την ιστορία των συγκρούσεων, που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν. Ακόμη κι αν το άτομο ακολουθεί τους επίσημους θεσμούς της επίσημης θεσμικής δύναμης, δε σημαίνει ότι δε φέρει κάποιο ανεπίσημο σύνολο θεσμών, το οποίο μαζί με τους επίσημους διαμορφώνει την ορθολογικότητά του. Ενώ σε μικρο-

επίπεδο κάθε άτομο ενδέχεται να φέρει τους δικούς του ανεπίσημους θεσμούς και τις δικές του συνήθειες, σε μακρο-επίπεδο, εφόσον επιθυμεί την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του, είναι αναγκαίο να προσαρμοστεί τόσο στους επίσημους θεσμούς και στις συνήθειες της επίσημης θεσμικής δύναμης, όσο και στους ανεπίσημους θεσμούς και στις συνήθειες της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης στην οποία ανήκει.

Στο 5ο και τελευταίο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια ανασκόπηση της διατριβής και εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα. Συνοπτικά, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη της έννοιας της μακροθεμελίωσης, η οποία κατά την άποψή μας, αγνοείται όχι μόνο από την ορθόδοξη προσέγγιση των Οικονομικών, αλλά και από αρκετές ετερόδοξες. Στην προσπάθειά μας αυτή, θα μελετήσουμε την έννοια της μακροθεμελίωσης μέσα από τις διάφορες οικονομικές θεωρίες, οι οποίες, είτε την αναφέρουν έμμεσα, είτε άμεσα. Επιπλέον, θα δώσουμε δύο ορισμούς, τόσο σχετικά με την έννοια της μακροθεμελίωσης γενικά, όσο και με την έννοια της θεσμικής μακροθεμελίωσης ειδικά, την οποία και εξετάσαμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, καθότι για αρκετούς συγγραφείς, οι θεσμοί αποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία βασίζεται η ατομική συμπεριφορά.

Κεφάλαιο 1: Η μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής

1.1. Η επικράτηση του νεοκλασικού προγράμματος μικροθεμελίωσης

Τα τελευταία χρόνια δόθηκε όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα στη χρησιμοποίηση μικροοικονομικών υποδειγμάτων ως βάση για την περιγραφή του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί μία οικονομία. Μεγάλο μέρος των υποστηρικτών της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, θεωρεί ότι παρήλθε η εποχή της μικροθεμελίωσης της μακροοικονομικής. Στόχος του φιλόδοξου αυτού προγράμματος, όπως διατυπώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980, αποτελούσε “η ενσωμάτωση των συναθροιστικών προβλημάτων [μιας οικονομίας], όπως ο πληθωρισμός και οι οικονομικοί κύκλοι μέσα σ’ ένα ευρύτερο πλαίσιο ‘μικροοικονομικής’ θεωρίας” (Lucas 1987: 107). Σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, η μικροοικονομική θεωρία προηγείται της αντίστοιχης μακροοικονομικής, διότι μόνο όταν τα μακροοικονομικά φαινόμενα είναι πλήρως εξηγήσιμα ως συνέπειες “ορθώς-διατυπωμένων ατομικών προβλημάτων βελτιστοποίησης [θα είναι η] μακροοικονομική θεώρηση καλώς θεσπισμένη” (Hoover 1988: 87)¹. Ως εκ τούτου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο King (2012: 2): “η μακροοικονομική δεν αποτελεί τίποτε περισσότερο παρά μια απλή εφαρμογή της μικροοικονομικής θεωρίας [...], όπως η βιομηχανική οργάνωση και η οικονομική του περιβάλλοντος”.

Ακολουθώντας την προσέγγιση του μεθοδολογικού ατομικισμού και εφαρμόζοντας “ακριβείς” και “σταθερά-δομημένες” μικροοικονομικές αρχές στις μακροοικονομικές μεταβλητές, οι υποστηρικτές του συγκεκριμένου προγράμματος ισχυρίζονται ότι η μακροοικονομική είναι “επουσιώδης και αναγώγιμη στη μικροοικονομική” (Syll 2014: 12). Σύμφωνα με τον Lucas (1987: 107-108), σκοπός του νεοκλασικού προγράμματος της μικροθεμελίωσης, αποτελεί η ενοποίηση της Μικροοικονομικής με τη Μακροοικονομική, έτσι ώστε να μιλούμε απλά και μόνο για μία ενιαία οικονομική θεωρία.

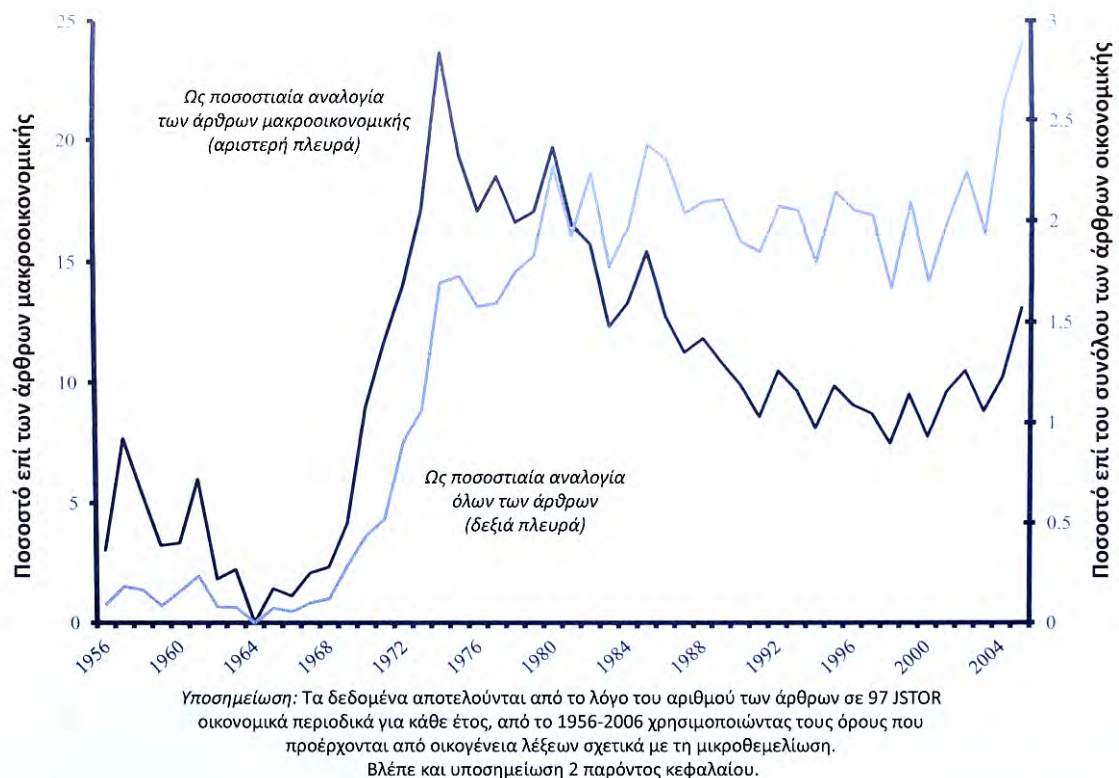
Για τους ίδιους, η μόνη κατάλληλη μέθοδος επεξήγησης των μακροοικονομικών φαινομένων προέρχεται μέσα από μικροθεμελιακές έννοιες, όπως οι ατομικές

¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Backhouse (1995: 117-134).

προτιμήσεις και πεποιθήσεις. Η μικροθεμελίωση πραγματοποιείται μέσα από ένα μοντέλο συμπεριφοράς με έναν αντιπροσωπευτικό δρώντα (representative agent) με ορθολογικές προσδοκίες (rational expectations), “που εμπνέεται από το έργο του Frank Ramsey”, στο οποίο ο δρών μεγιστοποιεί ή ελαχιστοποιεί υπό περιορισμό τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς του (King 2012: 1). Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η βελτιστοποίηση λαμβάνει χώρα είναι εκείνες της τέλεια ανταγωνιστικής οικονομίας, εντός της οποίας οι αγορές βρίσκονται σε ισορροπία.

Γράφημα 1.1

Αριθμός επιστημονικών άρθρων με τη λέξη μικροθεμελίωση ή άλλες παρεμφερείς λέξεις

Πηγή γραφήματος και στοιχείων: Hoover (2012: 25), **Ιδία μετάφραση**

Η πρώτη επίσημα καταγεγραμμένη χρήση του όρου αποδίδεται στον Sidney Weintraub (1956: 854), ο οποίος κάνει λόγο για “μικροοικονομικά θεμέλια”, περίπου 20 χρόνια μετά την εισαγωγή των όρων Μικροοικονομική-Μακροοικονομική στη

διεθνή βιβλιογραφία². Η πορεία της διάχυσης των μικροθεμελιακών εννοιών μπορεί να συνοψιστεί στο Γράφημα 1.1, όπου καταγράφεται ο αριθμός των επιστημονικών άρθρων που χρησιμοποιούν τη λέξη μικροθεμελίωση ή άλλες παρεμφερείς μ' αυτή λέξεις, ως ποσοστό όλων των οικονομικών και μακροοικονομικών άρθρων (Hoover 2012: 23)³. Από το Γράφημα 1.1 παρατηρούμε ότι η χρήση του όρου ως προς το σύνολο των μακροοικονομικών άρθρων κατά το τέλος της δεκαετίας του 1950 είναι σχετικά μικρή, λόγω του σχετικά μικρού αριθμού των μακροοικονομικών άρθρων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Η μεγάλη αύξηση της χρήσης του όρου προκύπτει κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1970, η οποία συμπίπτει με το πρώτο εγχειρίδιο που φέρει στον τίτλο του τη λέξη μικροθεμελίωση του Edmund Phelps (1970). Η ανοδική πορεία φαίνεται ότι συνεχίστηκε και ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο έπειτα από τα άρθρα του E. R. Weintraub (1977 και 1979).

Επίσης, από το Γράφημα 1.1 διακρίνουμε μια σταθερότητα της χρήσης του όρου σε σχέση με το σύνολο των οικονομικών άρθρων και μια καθοδική πορεία μέχρι τη δεκαετία του 1990 σε σχέση με τα άρθρα Μακροοικονομικής. Ο λόγος της συμπεριφοράς αυτής των δεδομένων ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι μετά το 1976 και την κυριαρχία των ιδεών των νέων κλασικών οικονομολόγων, ο όρος μικροθεμελίωση άρχισε να απορροφάται και να θεωρείται ως κάτι το αδιαμφισβήτητο από την πλειονότητα της Οικονομικής Επιστήμης. Από τότε και μετά, δεν υπήρξε έντονη η αναγκαιότητα ανάλυσης των υποθέσεων των μικροθεμελιακών αρχών και της μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται, καθώς η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση θεωρούνταν ως ο κανόνας. Ως εκ τούτου, η χρήση του όρου στην αρθρογραφία της Μακροοικονομικής μειώθηκε αισθητά ως ποσοστό του συνόλου των οικονομικών άρθρων.

Ο όρος μικροθεμελίωση αφορά την προσπάθεια της μικροοικονομικής ανάλυσης της συμπεριφοράς του ατόμου, του νοικοκυριού ή της επιχείρησης να εξάγει συμπεράσματα, τα οποία θα θεμελιώνουν και θα αποτελούν τη βάση της μακροοικονομικής θεωρίας. “Η μικροθεμελίωση βασίζεται στο μεθοδολογικό

² Ένας πρώιμος διαχωρισμός μεταξύ Μικρο-Μακροοικονομικής αποδίδεται στον Ragnar Frisch (1933: 172), ο οποίος χρησιμοποίησε τους όρους “μικρο-μακροδυναμική”. Η χρήση των σύγχρονων όρων αποδίδεται στον Jan Tinbergen (1936: 177) και στον J. M. Fleming (1938: 333). Ο πρώτος που διαχώρισε σαφώς τις δύο έννοιες, παρ' όλο που δεν χρησιμοποίησε τη σύγχρονη ορολογία είναι ο J.M. Keynes (1936: 293). Για μια σύντομη αφήγηση των απαρχών της χρήσης των όρων Μικροοικονομική και Μακροοικονομική βλέπε και Hoover (2012: 22).

³ Η οικογένεια των λέξεων που χρησιμοποιείται στους όρους αναζήτησης είναι “microfoundation” ή “microfoundations” ή “micro foundation” ή “micro foundations” ή “microeconomic foundation” ή “microeconomic foundations” ή “micro economic foundation” ή “micro economics foundations”.

ατομικισμό” (Syll 2014: 12), σύμφωνα με τον οποίο “τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται με υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς” (Ζουμπουλάκης 2007: 41)⁴. Μ’ άλλα λόγια, είναι δυνατόν να υπάρξει «για όλα τα κοινωνικά φαινόμενα μια ατομικιστική εξήγηση και μια εννοιολογική αναγωγή» (ibid: 42). Με τη σειρά του ο μεθοδολογικός ατομικισμός βασίζεται στην έννοια του μεθοδολογικού οντολογισμού, σύμφωνα με τον οποίο μόνο τα άτομα προβαίνουν σε πράξεις και λαμβάνουν αποφάσεις (Hoover 1995: 237)⁵.

Η προτεραιότητα της μικροοικονομικής θεωρίας στην ανάλυση των οικονομικών φαινομένων, που υποστηρίζουν οι υπερασπιστές του δόγματος της μικροθεμελίωσης, προέρχεται από τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η Οικονομική Επιστήμη. Σύμφωνα με τον Lionel Robbins (1932: 15): “η οικονομική ορίζεται ως η επιστήμη, η οποία μελετά την ανθρώπινη συμπεριφορά ως μια σχέση μεταξύ στόχων και σπανίων μέσων που έχουν εναλλακτικές χρήσεις”. Μ’ άλλα λόγια, η Οικονομική Επιστήμη ορίζεται ως η μελέτη των επιλογών του ατόμου υπό κάποιο περιορισμό.

Ο συγκεκριμένος ορισμός του Robbins έχει συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στο να καθιερωθεί στη συνείδηση των οικονομολόγων, το ότι η Οικονομική μελετά αποκλειστικά την ατομική οικονομική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου, η μελέτη της Μακροοικονομικής είναι αναγκαίο να βασίζεται και αυτή πάνω στο συγκεκριμένο ορισμό, καθώς μόνο τα άτομα είναι αυτά που λαμβάνουν αποφάσεις και επηρεάζουν την πορεία των μακροοικονομικών φαινομένων. Σύμφωνα με τους Duarte and Lima (2012: 1), το γεγονός ότι το δόγμα της μικροθεμελίωσης άρχισε να εδραιώνεται μόνο κατά τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι ο ορισμός του Robbins κατέκτησε τελικά την ορθόδοξη οικονομική θεωρία κατά την περίοδο εκείνη.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, έχει επικρατήσει στη συνείδηση της κοινότητας των οικονομολόγων η αντίληψη ότι η μικροοικονομική, που αφορά την οικονομική συμπεριφορά μεμονωμένων ατόμων, νοικοκυριών και επιχειρήσεων αποτελεί την αυτό καθ’ αυτό οικονομική θεωρία⁶. Χαρακτηριστική επ’ αυτού είναι και η δήλωση του Robert Lucas, ο οποίος υποστηρίζει ότι: “εάν ενδιαφερόμαστε για τη συμπεριφορά των

⁴ Η επινόηση του όρου «μεθοδολογικός ατομικισμός» έγινε από τον αυστριακής καταγωγής οικονομολόγο Joseph Schumpeter (1908 [1980]). Για μια λεπτομερή παρουσίαση της έννοιας του μεθοδολογικού ατομικισμού, βλέπε και Lukes (1968), Elster (1985), Arrow (1994), Hodgson (2007) και King (2012: 52-62).

⁵ Βλέπε και Popper (1966).

⁶ Σχετικά με το ότι η Μικροοικονομική θεωρείται ως η αυτό καθ’ αυτό οικονομική θεωρία, βλέπε και Hoover (2012: 22-23).

συναθροιστικών φαινομένων, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την οικονομική θεωρία για να βοηθηθούμε, και η μόνη θεωρία που έχουμε στα χέρια μας είναι αυτή των ορθολογικών και εγωιστικών οικονομικών δρώντων” (Hahn 1983: 223). Συνεπώς, η μακροοικονομική αφορά την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη συμπεριφορά συναθροιστικών φαινομένων, όπως το εισόδημα και η απασχόληση, από τη διαθέσιμη μικροοικονομική θεωρία (Hahn 1982: 311).

Παρ’ όλα αυτά, ο ορισμός του Robbins αγνοεί τις μακρο-όψεις της οικονομίας και επικεντρώνεται ολοκληρωτικά στις μικρο-πτυχές αυτής. Ως εκ τούτου, αδυνατεί να συμπεριλάβει φαινόμενα όπως η ανεργία, η οικονομική μεγέθυνση ή η διακύμανση του επιχειρηματικού κύκλου. Άποψη μας αποτελεί το γεγονός ότι με το σύγχρονο πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης, η Μακροοικονομική κινείται προς την κατεύθυνση της πλήρους προσαρμογής στον ορισμό του Robbins. Γι’ αυτό το λόγο άλλωστε, η σύγχρονη μικροθεμελίωση, βασισμένη στο συγκεκριμένο ορισμό, δίνει τόσο μεγάλη έμφαση στην αριστοποιητική συμπεριφορά των αντιπροσωπευτικών δρώντων, η οποία διαμορφώνει την πορεία των μακροοικονομικών φαινομένων⁷.

Ως εκ τούτου, με βάση τα παραπάνω, “ [...] οι οικονομικές πράξεις είναι το αποτέλεσμα της ατομικής συμπεριφοράς, με φυσικό επόμενο η παροχή μικροοικονομικών θεμελιακών αρχών στα μακροοικονομικά υποδείγματα να καθίσταται επιτακτική ανάγκη” (Grabner 2002: 12). Η παραπάνω πρόταση αποτελεί πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομικής θεωρίας, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία της οικονομικής ανάλυσης αφορά τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των οικονομικών δρώντων υπό περιορισμό. Συνεπώς, “η επιθυμία της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής έχει εισχωρήσει στο συλλογικό ασυνείδητο των οικονομολόγων” (Hartley 1997: 126). Γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο, η συζήτηση σχετικά με τη μεθοδολογική ορθότητα της μικροθεμελίωσης παραμερίζεται σε σημαντικό βαθμό από το κυρίαρχη οικονομική θεωρία⁸.

⁷ Σχετικά με τη συσχέτιση της εδραίωσης στην οικονομική θεωρία του ορισμού του Robbins με την κυριαρχία της θεωρίας της αριστοποιητικής συμπεριφοράς, βλέπε και Backhouse and Medema (2009).

⁸ Σχετικά με το ότι η κυρίαρχη οικονομική θεωρία θεωρεί τις μεθοδολογικές συζητήσεις μάλλον άχρηστες, βλέπε και Drakopoulos (2016).

1.2. Η ιστορία των νεοκλασικών προγραμμάτων μικροθεμελίωσης

1.2.1. Η προϊστορία της μικροθεμελίωσης της μακροοικονομικής

Η έννοια της μικροθεμελίωσης έχει μια μακρά ιστορία που ξεκινά το 1933, αρκετά πριν από την επινόηση του όρου το 1956 από τον S. Weintraub (1956), με το άρθρο του νομπελίστα Νορβηγού οικονομολόγου Ragnar Frisch, “[ο οποίος] εισήγαγε τον όρο μακροανάλυση” (Schumpeter 1954 [2006]: 1109)⁹. Από την πρώτη στιγμή που προέκυψε ο διαχωρισμός ανάμεσα στους δύο κλάδους της Οικονομικής Επιστήμης κατά τη δεκαετία του 1930 (Tsoulfidis 2010: 238), η σχέση ανάμεσα στη Μικροοικονομική και στη Μακροοικονομική άρχισε να αποτελεί πρόσφορο έδαφος για συζήτηση.

Σύμφωνα με τον Hoover (2012: 28): “Ο Frisch ήταν ο πρώτος που με σαφήνεια έθιξε το πρόβλημα της σχέσης τους”. Συγκεκριμένα, ο Frisch (1933) υποστήριξε ότι υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη λειτουργία των αυτό καθ’ αυτό μερών και στα χαρακτηριστικά του συνόλου της οικονομίας. Για τον ίδιο, η αλληλεπίδραση μεταξύ των μερών που απαρτίζουν μια οικονομία είναι που διαχωρίζει τη μικροδυναμική ανάλυση από τη μακροδυναμική ανάλυση (ibid). Βέβαια όπως υποστηρίζει ο Hoover (2012: 30), η παραπάνω αλληλεπίδραση δεν αφορά τους ατομικούς δρώντες (agents) μιας οικονομίας τύπου Walras με έναν κεντρικό δημοπράτη που ρυθμίζει τις τιμές, αλλά την κυκλοφορία των οικονομικών μεταβλητών από τον ένα μικρο-τομέα του οικονομικού συστήματος στον άλλο.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Keynes (1936) χωρίς να υιοθετεί τον όρο ‘μακροδυναμική ανάλυση’ όπως ο Frisch, προβαίνει στο διαχωρισμό ανάμεσα στη θεωρία των ατόμων, των επιχειρήσεων, των βιομηχανιών και στη θεωρία προσδιορισμού του προϊόντος ως σύνολο. Η ανάλυση του Keynes αναφορικά με την σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής έχει δημιουργήσει και συνεχίζει να δημιουργεί μεγάλη σύγχυση στους ιστορικούς οικονομικών θεωριών. Για ορισμένους συγγραφείς, ο Keynes περιγράφεται ως υποστηρικτής του μεθοδολογικού ατομικισμού, σύμφωνα με τον οποίο οποιαδήποτε κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν με υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς (Watkins 1952: 33, 35, 53-54), ενώ ορισμένοι άλλοι φθάνουν στο σημείο να αναφέρουν ότι βάσισε τη μακροοικονομική

⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη αναφορά ανάμεσα σε μικρόκοσμο και μακρόκοσμο έγινε από τον Böhm-Bawerk το 1891. Βλέπε και King (2012: 80).

του θεωρία σε μικροοικονομικά θεμέλια που ξέφευγαν από τα στενά όρια του νεοκλασικού υποδείγματος (Hoover 2012: 34, Sardoni 2002: 5).

Για ορισμένους άλλους συγγραφείς ο Keynes τάχθηκε ενάντια στο μεθοδολογικό ατομικισμό και υπέρ μιας ολιστικής και “κατωφερούς (top down)” στρατηγικής για τη Μακροοικονομική (Milonakis and Fine 2009: 275, Togati 1998: 36-38, 154, 175-176, 303), συνηγορώντας στη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής (Boland 1982: 79-94, Togati 1998: 33, 76-77, 238). Σε αντίθεση με τις παραπάνω δύο θεωρήσεις ορισμένοι υποστηρίζουν, ότι η τοποθέτηση του ήταν περισσότερο πλουραλιστική παρά ατομικιστική ή ολιστική (O’ Donnell 1989: 177).

Αποψη μας είναι, ότι ο μεγάλος Βρετανός οικονομολόγος πολύ δύσκολα θα αποδέχονταν την έννοια της μικροθεμελίωσης, έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα μέσα από το νεοκλασικό υπόδειγμα. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι η ανάλυσή του σχετικά με τα θεμελιώδη συστατικά της συναθροιστικής ζήτησης και προσφοράς, όπως για παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο η συνολική κατανάλωση επηρεάζεται από τις αποφάσεις των ατόμων σχετικά με την κατανάλωσή τους σήμερα και στο μέλλον, καταδεικνύει μια συσχέτιση ανάμεσα στις μικροοικονομικές επιλογές των ατόμων και στα μακροοικονομικά αποτελέσματα (Hoover 2012: 34). Παρ’ όλα αυτά, η παραπάνω συσχέτιση θεωρούμε ότι δεν είναι αρκετή για να δεχθούμε ότι ο Keynes ακολουθεί την προσέγγιση της μεθοδολογίας της μικροθεμελίωσης. Ο λόγος είναι ότι για τον ίδιο, “[...] το σύνολο δεν ισούται με το άθροισμα των μερών του, [...], καθώς μικρές μεταβολές της παραγωγής έχουν μεγάλες επιδράσεις [στο σύνολο της οικονομίας]” (Keynes 1926: 150).

Παρόμοια προσέγγιση έχει και στη *Γενική Θεωρία*, όπου προσπαθώντας να περιγράψει τη σχέση ανάμεσα στις επενδύσεις και στις αποταμιεύσεις, αναφέρει το παράδοξο της φειδούς, σύμφωνα με το οποίο, ενώ η αποταμίευση θεωρείται οικονομικά ωφέλιμη για το μεμονωμένο άτομο, αν την ακολουθήσει το σύνολο των ατόμων, τότε ο συνολικό πλούτος θα μειωθεί (Keynes 1936 [1973], 359-362). Χρησιμοποιώντας το παράδοξο της φειδούς, ως παράδειγμα ενός σφάλματος σύνθεσης (fallacy of composition), ο Keynes αρνείται τη μικρο-αναγωγή (micro-reduction), η οποία αποτελεί το θεμέλιο λίθο της μικροθεμελίωσης, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη θεωρία του συνόλου και του ατόμου (Keynes 1936 [1973]).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, συνηγορεί υπέρ του ότι σε μια οικονομία υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες (emergent properties), που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των ζωικών ενστίκτων (animal spirits), της εμπιστοσύνης, των θεσμών κ.ά.. Σύμφωνα

με τον Syll (2014: 21): “[...] αυτή η αλληλεπίδραση δεν μπορεί να περιοριστεί σ’ ένα ερώτημα που δύναται να απαντηθεί σε ατομικό επίπεδο, με φυσικό επακόλουθο οι μακροοικονομικές δομές και τα μακροοικονομικά φαινόμενα να πρέπει να αναλυθούν σύμφωνα με τους δικούς τους όρους”.

1.2.2. Η νεοκλασική σύνθεση

Η μεγάλη επιρροή που άσκησε το έργο του Keynes δεν άφησε ανεπηρέαστη τη νεοκλασική θεωρία, μολονότι ο ίδιος άσκησε έντονη κριτική στην τελευταία, αμφισβητώντας αρκετές από τις βασικές αρχές αυτής, όπως ο νόμος του Say¹⁰. “Αμέσως μετά τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας* πολλοί οικονομολόγοι προσπάθησαν να τυποποιήσουν και να απλοποιήσουν το περιεχόμενο του έργου του” (Τσουλφίδης 2011: 417). Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε ο John R. Hicks (1939), ο οποίος προσπάθησε να συνδυάσει τις κεϋνσιανές ιδέες μ’ αυτές των Walras και Pareto, δημιουργώντας ένα βαλρασιανό υπόδειγμα Μακροοικονομικής (Weintraub E. R. 1979: 55).

Στόχος του ήταν η εύρεση μιας μεθόδου ανάλυσης που θα καθιστά δυνατή τη μετάβαση από τα “μικρά” προβλήματα που αφορούν τη λεπτομερή μελέτη της συμπεριφοράς της επιχείρησης ή του ατόμου, στα “μεγάλα” του συνόλου του οικονομικού συστήματος (Hicks 1939: 245). Η μετάβαση αυτή θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χρησιμοποιώντας την απλή αρχή, σύμφωνα με την οποία η συμπεριφορά μιας ομάδας ατόμων ή συνόλων επιχειρήσεων υπακούει στους ίδιους νόμους που υπακούει και η συμπεριφορά μιας απλής μονάδας (ibid: 245).

Η παραπάνω αρχή, που αποτελεί άρνηση των αναδυόμενων ιδιοτήτων που υποστήριζε ο Keynes, μπορεί εύκολα να ανιχνευθεί στο έργο του Hicks μέσα από το “θεώρημα σύνθετου προϊόντος (composite-commodity theorem)” (Hicks 1936 [1946]). Σύμφωνα με αυτό, εάν οι τιμές μιας ομάδας αγαθών μεταβληθούν κατά την ίδια αναλογία, τότε θεωρούμε ότι η ομάδα αυτή των αγαθών συμπεριφέρεται σαν να είναι ένα και μόνο αγαθό (ibid: 33-34). Έτσι λοιπόν, με βάση το θεώρημα σύνθετου προϊόντος, ο Hicks δημιούργησε ένα μικροθεμελιακό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας,

¹⁰ Ο Jean-Baptiste Say (1767-1832) ήταν Γάλλος οικονομολόγος, επιχειρηματίας, αλλά και ο πρώτος Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στη Γαλλία. Έγινε ευρύτερα γνωστός από την αρχή την οποία διατύπωσε, σύμφωνα με την οποία η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση. Για λεπτομέρειες σχετικά με το νόμο του Say, βλέπε και Say, J.B. (1803). Ως δευτερογενή πηγή βλέπε και Screpanti and Zamagni (1993[2002], τόμος Α': 109).

το οποίο καταδεικνύει πως τα κεϋνσιανά προβλήματα μπορούν να προκύψουν άμεσα, μέσα από τις αλληλεπιδράσεις των ατομικών δρώντων.

Σύμφωνα με τον Hoover (2012: 35): “Ο Hicks ξεκινά την ανάλυσή του χρησιμοποιώντας ατομικές συναρτήσεις βελτιστοποίησης, που αποτελούν μια επαναδιατύπωση της θεωρίας της υποκειμενικής αξίας και που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στο έργο του Pareto, όπως και οι καμπύλες αδιαφορίας”. Επιπρόσθετα, ο Hicks “τοποθετεί τα άτομα εντός μιας βαλρασιανής γενικής ισορροπίας και μεταχειρίζεται τα κεϋνσιανά μακροοικονομικά προβλήματα εντός ενός δυναμικού πλαισίου” (ibid: 35). Για τον Hicks δεν υφίσταται κανένα χάσμα ανάμεσα στη Μικροοικονομική και στη Μακροοικονομική.

“Τα μακροοικονομικά χαρακτηριστικά στα οποία ο Keynes έδωσε έμφαση, όπως το χαμηλό επίπεδο απασχόλησης της εργασίας και του κεφαλαίου, η μη ουδετερότητα του χρήματος και η αποτελεσματικότητα των νομισματικών και δημοσιονομικών πολιτικών, υφίστανται λόγω του ότι το βαλρασιανό μοντέλο του τέλει συντονισμού δεν αποτελεί ένα επαρκές μοντέλο περιγραφής της πραγματικής οικονομίας” (ibid: 36). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, “ένα δυναμικό υπόδειγμα στο οποίο οι προσδοκίες, οι ατελείς αγορές και οι προσαρμοστικές διαδικασίες αποτελούσαν κεντρικά χαρακτηριστικά, θα μπορούσε να αποδώσει τις κύριες κεϋνσιανές ιδέες” (ibid: 36). Το δυναμικό αυτό υπόδειγμα βασίζονταν στην ατομική βελτιστοποίηση και ως εκ τούτου ήταν πλήρως συμβατό με τη μικροοικονομική θεωρία.

Στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, προς την ίδια κατεύθυνση μ’ αυτή του Hicks εργάστηκε και ο Paul Samuelson (1947), ο οποίος αποσαφήνισε αρκετές ασάφειες σχετικά με τις ιδιότητες των καταστάσεων ισορροπίας των δυναμικών συστημάτων. Ο Samuelson μέσα από τα πρώτα κεφάλαια του έργου του *Foundations of Economic Analysis* “παρουσίασε διάφορες μαθηματικές τεχνικές, όπως το θεώρημα σταθερού σημείου [fixed-point theorem], που είναι απαραίτητες στους οικονομολόγους για την απόδειξη της ισορροπίας και της ευστάθειας ενός υποδείγματος γενικής ισορροπίας” (Backhouse 2002: 311). “Σύμφωνα με την αρχή της γενικής ευστάθειας ενός συστήματος ισορροπίας, το τελευταίο έχει την εγγενή ιδιότητα να επανέρχεται σε ισορροπία μετά από μια διαταραχή” (Ζουμπουλάκης 2010: 23). Καταφέροντας ο Samuelson να διευκρινίσει τις έννοιες της ευστάθειας και της ισορροπίας έδωσε το έναυσμα σε πολλούς οικονομολόγους, όπως οι Arrow and Debreu (1954), McKenzie (1959), Gale (1955), Dorfman, Samuelson and Solow (1958), να προχωρήσουν προς

την κατεύθυνση της απόδειξης ύπαρξης της ανταγωνιστικής ισορροπίας εντός ενός συστήματος γενικής ισορροπίας.

Ο Samuelson με την απόδειξη της γενικής ευστάθειας ενός συστήματος γενικής ισορροπίας προσπάθησε να συνθέσει τον φορμαλισμό της νεοκλασικής θεωρίας με τη θεωρία του Keynes, όπου ένα οικονομικό σύστημα θα είναι σε θέση να επανέλθει στην ισορροπία έπειτα από μια οποιαδήποτε διαταραχή. Μ' άλλα λόγια, “προσπάθησε να μετατρέψει τη βασική πρόταση του Keynes, ότι σε περίοδο κρίσης στην αγορά εργασίας και στην αγορά χρήματος, η πτώση των τιμών δεν οδηγεί στην αύξηση της απασχόλησης, των επενδύσεων και συνεπώς στην ανάκαμψη, σε αποδείξιμο θεώρημα” (Βαρουφάκης 2010: 18). Αυτή όμως η φορμαλιστική θεμελίωση θα μπορούσε να καταστεί δυνατή μόνο μέσω του φορμαλισμού του υποδείγματος γενικής ισορροπίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, συνενώνει τη μικροοικονομική ανάλυση του νεοκλασικού υποδείγματος με τη μακροοικονομική ανάλυση του Keynes, με βάση το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι στο έργο του Samuelson δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι τα μικροοικονομικά ερωτήματα θα αποτελούν τα θεμέλια των μακροοικονομικών προβλημάτων, αν και ο ίδιος είχε υποστηρίξει ότι την περίοδο της συγγραφής του *Foundations of Economic Analysis* τον απασχολούσε το ζήτημα της μικροθεμελίωσης (Samuelson 1996: 161). Όπως σημειώνει και ο ιστορικός της οικονομικής σκέψης Wade Hands (2008: 472): “στο περιεχόμενο του «*Foundations*» δεν υφίσταται η έννοια της μεγιστοποίησης της συμπεριφοράς των ατόμων ή άλλων δρώντων, προκειμένου να προκύψουν συμπεράσματα κεϋνσιανού τύπου”.

Αυτό που υπάρχει στο έργο του Samuelson είναι “η προσπάθεια μεταφοράς της κεϋνσιανής προσέγγισης περί ύπαρξης ανισορροπιών στο βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, όπου υποθέτει προκειμένου να αποδείξει τη συνύπαρξη ανεργίας και ισορροπίας ότι η ανεργία θα μειωνόταν αν έπεφταν οι μισθοί, το ακριβώς αντίθετο δηλαδή απ' αυτό που υποστήριζε ο Keynes” (Βαρουφάκης 2010: 18). Κατ' αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιεί έναν τύπο μικροθεμελίωσης, ο οποίος είναι στραμμένος στην αγοραία ζήτηση, όπως και ο Hicks, σε αντίθεση με τη μικροθεμελίωση μετά το 1970, η οποία είναι εστιασμένη στο άτομο¹¹.

Προς την κατεύθυνση της χρησιμοποίησης της βαλρασιανής θεωρίας προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα κεϋνσιανού τύπου στράφηκε και ο Oskar Lange (1944: 3-

¹¹ Βλέπε και ενότητα 1.3 παρόντος κεφαλαίου.

19), στόχος του οποίου ήταν η επαναδιατύπωση της γενικής ισορροπίας έτσι ώστε να λαμβάνει υπόψιν της, την έννοια του χρήματος. Σκοπός της ανάλυσής του ήταν η έρευνα της σχέσης ανάμεσα στην ευκαμψία των τιμών με την απασχόληση και την οικονομική σταθερότητα (Lange 1944: 1). Σε γενικές γραμμές, το έργο του αποτελεί “μια προσπάθεια να συνδυαστεί η θεωρία της γενικής ισορροπίας (μικρο-όψη), και συγκεκριμένα η ανάλυση της σταθερότητας του βαλρασιανού ‘μηχανισμού ψηλάφησης (tâtonnement)¹²’, με την κεϋνσιανή ανάλυση της ανεργίας και της οικονομικής σταθερότητας (μακρο-όψη)” (Hands 2012:106).

Κατά την ίδια περίοδο με τον Samuelson, εμφανίστηκε στο προσκήνιο της οικονομικής επιστήμης και ο Franco Modigliani, ο οποίος αναδόμησε το αρχικό μοντέλο IS/LM του Hicks και το μετέτρεψε στη μορφή που έως και σήμερα είναι γνωστό¹³. Ο Modigliani, όπως και οι παραπάνω συγγραφείς, προσπάθησε να εισάγει τις κεϋνσιανές προσεγγίσεις στην επικρατούσα νεοκλασική θεωρία. Συγκεκριμένα, κατασκεύασε ένα υπόδειγμα στο οποίο παρόλο που υπάρχει ακούσια ανεργία, τελικά οι αγορές εκκαθαρίζονται, καθώς υποθέτει ότι οι ώρες που προσφέρονται στην αγορά εργασίας και οι ώρες που αφιερώνονται στησχόλη αποτελούν τέλεια υποκατάστατα (Modigliani 1944: 47)¹⁴.

Επίσης, προκειμένου να τεκμηριώσει την “υπόθεση του κύκλου-ζωής (life-cycle hypothesis)” χρησιμοποιεί τα εργαλεία της ανάλυσης της οριακής χρησιμότητας για να μεγιστοποιήσει τη συμπεριφορά των ατομικών δρώντων και να καταδείξει τον τρόπο που οι αποφάσεις των ατόμων σχετικά με την αποταμίευσή τους καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής τους επηρεάζουν το συνολικό μέγεθος των αποταμιεύσεων μιας οικονομίας (Modigliani 1954: 80-81, 389). Ως εκ τούτου, στο μοντέλο του Modigliani υπεισέρχονται οι έννοιες τόσο της αγοραίας εκκαθάρισης όσο και της αριστοποιητικής συμπεριφοράς, οι οποίες καταδεικνύουν την ύπαρξη μικρο-θεμελίων προκειμένου να ερμηνευθούν τα μακρο-φαινόμενα.

Λίγα χρόνια αργότερα ο Don Patinkin (1956) στο έργο του *Money, Interest, and Prices*, το οποίο είναι κατά την δομή του ανάλογο με το *Value and Capital* του Hicks, εισάγει εντός ενός υποδείγματος γενικής ισορροπίας την έννοια του χρήματος. Ξεκινά

¹² Η μετάφραση του όρου «tâtonnement» από τα γαλλικά στα ελληνικά αποδίδεται ως ψηλάφηση και σημαίνει τον τρόπο με τον οποίο σταδιακά κάποιος βρίσκει κάτι στο σκοτάδι.

¹³ Για μια περισσότερο λεπτομερή ανάλυση των διαφορών των υποδειγμάτων ανάμεσα σε Hicks και Modigliani, βλέπε και De Vroey (2000).

¹⁴ Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση των χαρακτηριστικών του υποδείγματος του Modigliani, βλέπε De Vroey (2004: ch. 8) και Τσουλφίδης (2011: 428-431).

την ανάλυσή του έχοντας ως βάση ατομικούς δρώντες, τους οποίους ενσωματώνει σ' ένα υπόδειγμα γενικής ισορροπίας και εν συνεχεία “χρησιμοποιεί το θεώρημα σύνθετου προϊόντος, προκειμένου να αιτιολογήσει τη χρήση απλοποιημένων συστημάτων μικροοικονομικού τύπου για την ανάλυση κεϋνσιανών προβλημάτων” (Hoover 2012: 37). Συγκεκριμένα, “το βαλρασιανό υπόδειγμα στατικής ισορροπίας του Patinkin βασίζεται στη θεωρία της επιλογής των ατόμων, σύμφωνα με την οποία όλοι οι δρώντες λαμβάνουν άριστες αποφάσεις ταυτόχρονα, έχοντας τις τιμές δεδομένες” (Weintraub 1977: 4). Η ισορροπία του συστήματος αφορά στην κατάσταση εκείνη κατά την οποία οι δρώντες δεν τροποποιούν τις αποφάσεις τους και ως εκ τούτου “οι τιμές λαμβάνονται ως παράμετροι για κάθε δρώντα, ο οποίος βελτιστοποιεί υπό τον περιορισμό των τιμών και του εισοδήματος” (ibid: 4). Επίσης, χαρακτηριστικό του συστήματος αποτελεί το γεγονός ότι το τελευταίο “είναι διαχρονικό, σταθερό και μόνιμα σε κατάσταση ισορροπίας” (ibid:4).

Το υπόδειγμα του Patinkin στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο νόμο του Walras, σύμφωνα με τον οποίο “εάν όλες οι αγορές εντός μιας οικονομίας βρίσκονται σε ισορροπία εκτός από μία, τότε και η τελευταία βρίσκεται επίσης σε ισορροπία” (Dixon 2008: 13)¹⁵. Κατά αυτόν τρόπο, μια μακροοικονομική εφαρμογή του συγκεκριμένου βαλρασιανού μοντέλου αποτελεί το γεγονός ότι “δε δύναται να υπάρξει ανισορροπία στην αγορά εργασίας (ανεργία) εφόσον οι αγορές ισορροπούν και εκκαθαρίζονται” (Weintraub 1977: 4). Τα παραπάνω επιχειρήματα οδήγησαν τον Patinkin (1972: 30) στο συμπέρασμα ότι σ' ένα στατικό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, “η ακούσια ανεργία μπορεί να υφίσταται μόνο εφόσον υπάρχουν ακαμψίες στους μισθούς”. Μ' άλλα λόγια, “για τον Patinkin το πραγματικό μήνυμα του Keynes δεν πρέπει να αναλυθεί εντός ενός συστήματος ισορροπίας, αλλά εντός ενός συστήματος γενικής ανισορροπίας” (Hahn και Brechling 1965: 306).

Η ομάδα των οικονομολόγων που χρησιμοποίησαν μικροθεμελιακές έννοιες προκειμένου να περιγράψουν μακροοικονομικά φαινόμενα συμπληρώνεται με τον James Tobin, ο οποίος θεωρείται ένας εκ των πρωτοπόρων του δόγματος της μικροθεμελίωσης. Μέσα από το έργο του, ο Tobin (1958) προσπάθησε να ανιχνεύσει τον τρόπο με τον οποίο η κεϋνσιανή ζήτηση χρήματος και συγκεκριμένα η προτίμηση ρευστότητας θα μπορούσε να εφαρμοστεί σ' ένα νεοκλασικό υπόδειγμα

¹⁵ Για μια περαιτέρω μαθηματική απόδειξη του νόμου του Walras, βλέπε Crouch (1972) και Screpanti και Zamagni (1993 [2002], τόμος Α': 258).

αριστοποιητικής συμπεριφοράς. Στην ουσία υποστηρίζει ότι “η συναθροιστική συνάρτηση ζήτησης χρήματος θα πρέπει να εξάγεται μέσα από υποθέσεις συμπεριφοράς των ατόμων, όπως οι αποφάσεις όσων έχουν το ρόλο του επενδυτή στις χρηματοπιστωτικές αγορές” (King 2012: 90). Κατά το 1970 όμως, όταν το δόγμα της μικροθεμελίωσης άρχισε να έχει όλο και μεγαλύτερη απήχηση μεταξύ των οικονομολόγων, ο Tobin αναθεώρησε τις απόψεις του σχετικά με την σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής, υποστηρίζοντας ότι “το δόγμα της μικροθεμελίωσης είναι μεθοδολογικά εσφαλμένο” (Snowdon και Vane 1999: 96).

Συγγραφείς, όπως οι Hicks, Samuelson, Lange, Modigliani, Patinkin και Tobin, διαμόρφωσαν ένα νέο για εκείνη την εποχή ρεύμα στην οικονομική επιστήμη, τη νεοκλασική σύνθεση, η οποία κυριάρχησε στην οικονομική θεωρία από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των προσεγγίσεων της νεοκλασικής σύνθεσης αποτέλεσε η προσπάθεια ενσωμάτωσης των κεϋνσιανών ιδεών στο βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας (Weintraub E. R. 1974: 49, Leijonhufvud 1992: 28, Laidler 2008: 3). Μ’ άλλα λόγια, υπήρξε μια προσπάθεια ενοποίησης των δύο ξεχωριστών οικονομικών πεδίων, της μικροοικονομικής ανάλυσης του νεοκλασικού υποδείγματος από τη μια μεριά και της μακροοικονομικής ανάλυσης του Keynes από την άλλη¹⁶. Το μέσο δια του οποίου κάτι τέτοιο θα καθιστούσε δυνατή την ενοποίηση, ήταν η θεωρία της γενικής ισορροπίας του Walras.

Παρ’ όλο, που υπήρχαν διαφορές στις αναλύσεις μεταξύ των διαφόρων συγγραφέων που συνέβαλλαν στη δημιουργία της νεοκλασικής σύνθεσης, ένα από τα κύρια αποτελέσματα αυτής ήταν ότι διαμόρφωσαν την Οικονομική Επιστήμη “ως ένα αμάλγαμα δύο ξεχωριστών, αλλά ταυτόχρονα συνεκτικών και όχι ανταγωνιστικών πεδίων της, Μικροοικονομικής και της Μακροοικονομικής” (Hands 2012: 96). Όπως άλλωστε το έθεσε το ζήτημα και ο Paul Samuelson στην τρίτη έκδοση του *Economics*: “Ένας οικονομολόγος δικαιολογείται να λέει ότι το ευρύ χάσμα μεταξύ μικροοικονομικής και μακροοικονομικής έχει σε μεγάλο βαθμό κλείσει” (Samuelson 1955: 360).

Η νεοκλασική σύνθεση ήταν το “εργαλείο της συμφιλίωσης” (Pearce και Hoover 1995:211) μεταξύ των δύο πεδίων της οικονομικής θεωρίας. Μέχρι το 1960, η σύνθεση

¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει μεγάλη διαφωνία σχετικά με το κατά πόσο η νεοκλασική σύνθεση παραποίησε ή όχι το περιεχόμενο της θεωρίας του Keynes. Βλέπε σχετικά και Leijonhufvud (1968) και Davidson (1992).

κυριάρχησε σε κάθε εγχειρίδιο οικονομικών, τουλάχιστον στις Η.Π.Α. (Pearce και Hoover 1995), έγινε η κυρίαρχη προσέγγιση στη μακροοικονομική ανάλυση (Snowdon and Vane 2005: 23) και διαμόρφωσε τη δομή της σχέσης μεταξύ μικρο-μακρο, η οποία συνεχίζει να κυριαρχεί έως και σήμερα στη διδασκαλία των οικονομικών.

Παρόλα αυτά, θεωρούμε σκόπιμο να σημειώσουμε ότι ο όρος “νεοκλασική σύνθεση” δεν αποτυπώνει επακριβώς τη σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στα δύο πεδία της οικονομικής επιστήμης. Όπως παρατηρεί ο Hands (2012: 122): “μια οποιαδήποτε διαδικασία σύνθεσης απαιτεί τη συνένωση δύο πραγμάτων προκειμένου να διαμορφωθεί ένα τρίτο, το οποίο είναι μοναδικό και διαφορετικό από τα προηγούμενα δύο που το συνέθεσαν”. Κάτι τέτοιο δε φαίνεται να συνέβη στην περίπτωση της νεοκλασικής σύνθεσης. Η Μικροοικονομική και η Μακροοικονομική παρέμειναν ευδιάκριτα πεδία και ως εκ τούτου δεν εξαφανίστηκαν με τη δημιουργία της νεοκλασικής σύνθεσης.

Κατά την άποψή μας, αυτό που πραγματικά συνέβη είναι ότι η ‘σύνθεση’ χρησιμοποιώντας το βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, δόμησε την ανάλυσή της με βάση τη μικροοικονομική θεωρία του νεοκλασικού υποδείγματος. Κατά αυτόν τον τρόπο, στην προσπάθειά της να περιγράψει τα μακροοικονομικά φαινόμενα της ανεργίας, του πληθωρισμού κ.ά. με βάση τα μικροοικονομικά θεμέλια που έθετε το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας μετέβαλλε το νόημα των προσεγγίσεων του Keynes. Βέβαια, είναι αναγκαίο να σημειώσουμε ότι σε καμία περίπτωση η νεοκλασική σύνθεση δεν προσπάθησε να υποβαθμίσει το ενδιαφέρον της οικονομικής επιστήμης για αυτήν καθ’ αυτήν τη μακροοικονομική ανάλυση, όπως έγινε μετά το 1970, παρόλο που χρησιμοποίησε ως βάση της ανάλυσής της, τη μικροοικονομική θεωρία.

1.2.3. Μικροθεμελιακά υποδείγματα γενικής ανισορροπίας

Στον αντίποδα της νεοκλασικής σύνθεσης, η οποία χρησιμοποίησε μικροθεμελιακά υποδείγματα γενικής ισορροπίας, αναπτύχθηκαν από τους Robert Clower (1965) και Axel Leijonhufvud (1973), τα μικροθεμελιακά υποδείγματα γενικής ανισορροπίας, τα οποία εξέλιξαν περαιτέρω τα συμπεράσματα του Patinkin σχετικά με την ανισορροπία στην αγορά εργασίας, η οποία εμποδίζει το όλο οικονομικό σύστημα να έλθει σε ισορροπία. Οι τελευταίοι δύο συγγραφείς υποστήριζαν ότι “υπάρχει λογική ασυνέπεια μεταξύ της νεοκλασικής σύνθεσης και των νεοκλασικών οικονομικών και αυτό διότι στη νεοκλασική σύνθεση έχουμε ισορροπία σ’ όλες τις αγορές εκτός από

την αγορά εργασίας, όπως άλλωστε καταδεικνύει και ο νόμος του Walras, συνέπεια της ακαμψίας των ονομαστικών μισθών” (Τσουλφίδης 2011: 449).

Συγκεκριμένα, ο Clower (1965: 281, 295) υποστήριξε ότι η νεοκλασική σύνθεση απέτυχε να συνδυάσει τη θεωρία τιμών με τη θεωρία προσδιορισμού του εισοδήματος. Μ’ άλλα λόγια, για τον Clower “η μακροοικονομική ανάλυση της νεοκλασικής σύνθεσης στερείται επαρκούς μικροοικονομικής θεμελίωσης” (ibid: 450). Σύμφωνα με τον Τσουλφίδη (2011: 450), “μικροοικονομικά θεμέλια μπορούν να τεθούν αν απορρίψουμε την ιδέα της γενικής ισορροπίας στην οικονομία και των ανταλλαγών που λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά σε τιμές ισορροπίας” (ibid, 450). Παρόμοια συμπεράσματα εξήγαγε και ο Leijonhufvud (1968: 405), ο οποίος υποστήριξε ότι κατά “τη βαλσαριανή αντίληψη του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία δεν υπάρχει ανάγκη για χρήμα είτε ως μέσο συναλλαγών είτε ως μέσο προφύλαξης, καθώς οι ανταλλαγές πραγματοποιούνται πάντα σε συνθήκες ισορροπίας και ποτέ εκτός αυτής”¹⁷.

Η ανάλυση των Clower και Leijonhufvud κατέδειξε ότι, η νεοκλασική σύνθεση στερούνταν μικροοικονομικής θεμελίωσης, που να προέρχεται από τις βελτιστοποιητικές αποφάσεις των οικονομικών δρώντων. Σε γενικές γραμμές, και οι δύο συγγραφείς υποστήριξαν ότι “θα έπρεπε να θεωρητικοποιηθούν οι μικρο-μάκρο διασυνδέσεις μεταξύ τιμών, προσδοκιών και ποσοτικών προσαρμογών” (Τσουλφίδης 2011: 456). Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί και η συνεισφορά του Γάλλου οικονομολόγου Edmond Malinvaud στα υποδείγματα γενικής ανισορροπίας, ο οποίος θέλησε να επεκτείνει τα συμπεράσματα των προηγούμενων δύο συγγραφέων. Σύμφωνα με τον Malinvaud (1977) δε δύναται να υπάρξει ισορροπία μόνο στην αγορά αγαθών και ανισορροπία στην αγορά εργασίας, όπως στην περίπτωση των Clower και Leijonhufvud, αλλά η ανισορροπία γενικεύεται σ’ όλες τις αγορές. Στη συγκεκριμένη προσέγγιση του Malinvaud έχουμε “για πρώτη φορά τόσο συστηματικές προσπάθειες γεφύρωσης του σχίσματος μεταξύ μικροοικονομικής και μακροοικονομικής” (Τσουλφίδης 2011: 464).

Η μικροθεμελίωση των υποδειγμάτων της γενικής ανισορροπίας συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό στη στροφή του ενδιαφέροντος όλο και περισσότερων οικονομολόγων στην ανάπτυξη της μακροοικονομικής ανάλυσης, στηριζόμενης σε μικροοικονομικά

¹⁷ Για μια συνοπτική, αλλά περιεκτική ανάλυση της μικροθεμελίωσης του Leijonhufvud, βλέπε και Laidler (2008).

θεμέλια. Η συγκεκριμένη προσέγγιση πέτυχε να ενσωματώσει τα ερωτήματά της στις αναλύσεις των νέων κλασικών οικονομολόγων και των οικονομολόγων της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, ενώ η εμμονή τους σε ακαμψίες τιμών και μισθών και γενικότερα σε ατέλειες στη λειτουργία των αγορών υιοθετήθηκε από τους νέους κεϋνσιανούς οικονομολόγους στην ανάπτυξη της δικής τους προσέγγισης (ibid: 465). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι τελευταίες τρεις προσεγγίσεις διατυπώνουν την αναγκαιότητα σύζευξης της μικροοικονομικής και της μακροοικονομικής ανάλυσης, εντούτοις κινούνται σε διαφορετικό επίπεδο από εκείνο της προσέγγισης της μικροθεμελίωσης της γενικής ανισορροπίας, υιοθετώντας την ακριβώς αντίθετη θέση, αυτή της συνεχούς μακροοικονομικής ισορροπίας.

1.2.4. Η πορεία προς το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης

Τα έργα όμως που επηρέασαν στο μεγαλύτερο βαθμό τις προσεγγίσεις της μικροθεμελίωσης που θα ακολουθούσαν κατά τις επόμενες δεκαετίες, ήταν αυτά των Machlup και Phelps. Αρχικά, “ο Machlup ήταν ο πρώτος στην οικονομική βιβλιογραφία που διατύπωσε την αναγκαιότητα για μικροθεμελίωση από τη σκοπιά της μεθοδολογίας” (King 2012: 93). Για τον ίδιο, η απόφαση της αναζήτησης μικροοικονομικών επεξηγήσεων για τις μακροοικονομικές γενικεύσεις ή αλλιώς μικροθεωρητικών θεμελίων των μακροθεωρητικών προτάσεων, μπορεί να ερμηνευθεί ως μια αναγνώριση του μεθοδολογικού ατομικισμού και της μεθοδολογικής ανωτερότητας της μικροθεωρίας (Machlup 1963: 140). Κατά αυτόν τρόπο, η μόνη σωστή προσέγγιση της μελέτης της Μακροοικονομικής θα ήταν μέσα από τη Μικροοικονομική και το μεθοδολογικό ατομικισμό, ο οποίος παρουσιάζεται ως η αρτιότερη μεθοδολογική προσέγγιση.

Το σημαντικότερο όμως βήμα προς την κατεύθυνση της σύγχρονης μικροθεμελίωσης έγινε από τον Edmund Phelps (1969: 147), ο οποίος προσπάθησε να ανακατασκευάσει τα κεϋνσιανά οικονομικά χρησιμοποιώντας την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, του John Muth (1961), προκειμένου να ερμηνεύσει την ακαμψία των τιμών και των μισθών. Επίσης, η δημοσίευση του *Microeconomic Foundations* από τον Phelps (1970) αποτέλεσε το ορόσημο για τη δημιουργία του προγράμματος μικροθεμελίωσης με αντιπροσωπευτικούς δρώντες, το οποίο θα κυριαρχούσε λίγες δεκαετίες αργότερα στην οικονομική σκέψη.

Συνοψίζοντας θα αναφέρουμε ότι μέχρι το 1975 δεν υπήρχε ένα συνεκτικό, ευρέως αποδεκτό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, όταν έλαβε χώρα η συνεδρίαση της Διεθνούς

Ένωσης Οικονομολόγων και συζητήθηκαν ζητήματα πάνω στο συγκεκριμένο θέμα (Harcourt 1977). Παρ' όλο, που το δόγμα της μικροθεμελίωσης υπήρχε και πριν το 1970, μολονότι δε χρησιμοποιούνταν ο όρος, δεν είχε καταφέρει να εδραιωθεί στην οικονομική ανάλυση. Κάτι τέτοιο κατέστη δυνατό λίγα χρόνια αργότερα, όπου το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης τροποποιήθηκε και διαφοροποιήθηκε από τη μικροθεμελίωση της επικρατούσας, μέχρι και εκείνη την περίοδο, νεοκλασικής σύνθεσης.

1.2.5. Η κατάρρευση της νεοκλασικής σύνθεσης

Η νεοκλασική σύνθεση κυριάρχησε στην οικονομική θεωρία μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, κυρίως λόγω του ότι, κατάφερε έως ένα βαθμό να ενοποιήσει το νεοκλασικό υπόδειγμα (Μικροοικονομική) με την οικονομική θεωρία του Keynes (Μακροοικονομική) και να συσχετίσει την οικονομική θεωρία με την οικονομική πολιτική. Κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, η ικανότητα της νεοκλασικής σύνθεσης να ερμηνεύει τα μακροοικονομικά φαινόμενα των οικονομιών μέσα από το βαλσαριανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, ήταν τόσο ευρεία κάνοντας ορισμένους οικονομολόγους να μιλούν για το τέλος της διακύμανσης του οικονομικού κύκλου. Και αυτό διότι, μέχρι εκείνη την περίοδο υπήρχε η πεποίθηση ότι η οικονομική θεωρία είχε βρει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι οικονομίες μέσα από τις συντονισμένες δράσεις και αποφάσεις των ατόμων που τις απαρτίζουν.

Παρ' όλα αυτά, μια σειρά από γεγονότα τόσο σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας υπονόμεισαν σε μεγάλο βαθμό την εγκυρότητα της νεοκλασικής σύνθεσης. Αρχικά, σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής οι συγκυρίες που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του 1970, όπως η κατάρρευση του συστήματος των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods το 1971¹⁸ και οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και 1979¹⁹, διαμόρφωσαν ένα αρνητικό κλίμα ως προς την επικρατούσα νεοκλασική σύνθεση και ιδιαίτερα ως προς τα κεϋνσιανά στοιχεία που η ίδια εμπεριείχε. Το καίριο όμως χτύπημα για τη νεοκλασική σύνθεση ήρθε με την εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού στις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α., της ταυτόχρονης δηλαδή ύπαρξης στασιμότητας του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος και

¹⁸ Για μια συνοπτική περιγραφή των σκοπών και των στόχων της συμφωνίας του Bretton Woods, βλέπε Bordo and Eichengreen (1993) και Williamson (1985). Για τα αίτια της κατάρρευσης του συστήματος του Bretton Woods, βλέπε Darby et al (1983) και Stockman (1983).

¹⁹ Για μια συνοπτική περιγραφή των δύο πετρελαϊκών κρίσεων, βλέπε Krugman και Obstfeld (2000 Β' τόμος).

αυξημένου πληθωρισμού²⁰. Ο στασιμοπληθωρισμός κατάφερε να απαξιώσει παντελώς την καμπύλη Phillips, η οποία αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της νεοκλασικής σύνθεσης, και να καταδείξει ότι η αντίστροφη σχέση μεταξύ πληθωρισμού και ανεργίας δεν υφίσταται, γεγονός που οδήγησε σε κομβικές μεταβολές τον κλάδο της Μακροοικονομικής Επιστήμης.²¹

Σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας το μεγαλύτερο πλήγμα για τη νεοκλασική σύνθεση ήρθε μέσα από το θεώρημα των Sonnenschein (1972)-Mantel (1976)-Debreu (1974) και της κριτικής του Lucas (1976). Από τη μια μεριά, το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu, που απέδειξε ότι, “οποιαδήποτε συνεχής συνάρτηση που ικανοποιεί τόσο το νόμο του Walras όσο και τη μηδενικού βαθμού ομογένεια μπορεί να είναι συνάρτηση υπερβάλλουσας ζήτησης σε μια βαλρασιανή οικονομία” (Rizvi 2006: 228-229), “απαξιώνει το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης, καθώς αποδεικνυε ότι η μοναδικότητα και η ευστάθεια ενός συστήματος γενικής ισορροπίας δεν είναι εφικτή” (Syll 2014: 18). Από την άλλη, η κριτική του Lucas, σύμφωνα με την οποία “δεν μπορούμε να προβούμε σε αποτίμηση μιας οικονομικής πολιτικής με τη βοήθεια οικονομετρικών υποδειγμάτων καθώς οι παράμετροι αυτών μεταβάλλονται όσο οι οικονομικοί φορείς προσαρμόζουν τις προσδοκίες τους σχετικά με το οικονομικό περιβάλλον” (Τσουλφίδης 2011: 522), αμφισβήτησε την προβλεπτική ικανότητα των μακροοικονομικών μοντέλων που βασίζονταν σε μικροοικονομικά θεμέλια. Τόσο το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu όσο και η κριτική του Lucas κατέδειξαν ότι η μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ανεπαρκής και ότι έπρεπε η τελευταία να εστιάσει περισσότερο στην ατομική συμπεριφορά και όχι στην αγοραία ζήτηση, η οποία θεωρήθηκε ‘απομεινάρι’ της παρωχημένης κεϋνσιανής θεωρίας.

1.2.6. Η εμφάνιση των Νέων Κλασικών Οικονομικών

Λόγω των παραπάνω μεταβολών τόσο σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας ήρθαν στο προσκήνιο νέες μακροοικονομικές

²⁰ Ο όρος στασιμοπληθωρισμός (stagflation) αποδίδεται στο Βρετανό πολιτικό Ian Macleod, ο οποίος επινόησε τη λέξη σε ομιλία του στη βρετανική βουλή. Σχετικά με τα αίτια της εμφάνισης του στασιμοπληθωρισμού βλέπε και Olson (1982, 1988), Orphanides (2002), Barsky and Killian (2000, 2002), Blanchard and Wolfers (2000).

²¹ Ο οικονομολόγος Alban W. Phillips (1958) δημιούργησε την ομώνυμη καμπύλη εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στην ανεργία και το ρυθμό αύξησης του χρηματικού μισθού στη Μ. Βρετανία από το 1861 έως το 1957. Το 1960 οι οικονομολόγοι Samuelson and Sollow (1960) αντικατέστησαν το ρυθμό μεταβολής του ονομαστικού μισθού με τον πληθωρισμό.

θεωρίες, καθώς η ‘κεϋνσιανή ορθοδοξία’ που κυριαρχούσε μέχρι τότε τέθηκε υπό αμφισβήτηση. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ήρθε στο προσκήνιο η νέα κλασική μακροοικονομική θεωρία, μέσα από τις πρωτοποριακές εργασίες των Robert Lucas, Thomas Sargent και Neil Wallace, η οποία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη μονεταριστική σχολή του Milton Friedman²². Θεμελιωτής της νέας αυτής προσέγγισης υπήρξε ο Lucas, ο οποίος ξεκίνησε ως μονεταριστής, όντας μαθητής του Friedman στο πανεπιστήμιο του Σικάγο. Πολύ γρήγορα όμως οι εργασίες του διαφοροποίησαν την προσέγγισή του από την αντίστοιχη των μονεταριστών, καθώς εισήγαγε στην ανάλυσή του ορισμένες έννοιες που θα αποτελούσαν τον κορμό μιας νέας προσέγγισης.

Αξίζει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι “ο Friedman δεν έτρεφε κανέναν ενθουσιασμό για το δόγμα της μικροθεμελίωσης” (King 2012: 85). Αυτό το οποίο είχε πρωτίστως σημασία για εκείνον ήταν “οι εμπειρικές αποδείξεις και οι συνεπαγόμενες πολιτικές εφαρμογές και όχι η θεωρητική αυστηρότητα των υποδειγμάτων του” (ibid: 101). Ως εκ τούτου, η επαναδιατύπωση της ποσοτικής θεωρίας από τον ίδιο, η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις μετέπειτα γενιές οικονομολόγων, συμπεριλάμβανε μόνο μια σύντομη, ανεπίσημη συζήτηση σχετικά με τα μικροοικονομικά της θεωρίας της ζήτησης χρήματος, χωρίς να γίνεται προσπάθεια διατύπωσης μικροθεμελιακών εννοιών με ακρίβεια (Friedman 1956 [1969]: 58-60). Επιπλέον, το πολυδιαβασμένο άρθρο του *Counter-Revolution in Monetary Theory* δεν περιλαμβάνει επίσης καθόλου μικρο-θεωρητικές έννοιες (Friedman 1970), καθώς ο ίδιος προτιμούσε, όπως και ο Keynes, να “κάνει” οικονομική θεωρία από τα “πάνω προς τα κάτω [top down]” (Friedman 1976: 316).

Τα αρχικά υποδείγματα των νέων κλασικών ήταν σαφώς διαφοροποιημένα από εκείνα των μονεταριστών, καθώς υπέθεταν ότι οι οικονομικοί δρώντες δομούν ορθολογικές προσδοκίες (rational expectations) και όχι προσαρμοζόμενες προσδοκίες (adaptive expectations), όπως υπέθετε ο Friedman προκειμένου να διαψεύσει την ύπαρξη της μακροχρόνιας καμπύλης Phillips²³. Σύμφωνα με τον Hoover (2012: 20): “Η χρησιμοποίηση της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών εκείνη την περίοδο

²² Την ονομασία αυτή δεν την ενστερνίζονται όλοι οι συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με τους Sceranti και Zamagni (1993 [2002]), ο όρος νέα κλασική μακροοικονομική θεωρία είναι υπερβολικός και ο πιο κατάλληλος γι’ αυτούς όρος είναι νεομονεταρισμός. Στην παρούσα εργασία ακολουθείται ο πρώτος όρος ο οποίος καθιερώθηκε από το άρθρο του Sargent (1979).

²³ Σύμφωνα με τη θεωρία των ορθολογικών προσδοκιών, “οι προσδοκίες των οικονομικών φορέων [ατόμων και επιχειρήσεων] είναι ίδιες μ’ αυτές που προβλέπει η σχετική οικονομική θεωρία” (Muth 1961: 315). Από την άλλη μεριά, η θεωρία των προσαρμοζόμενων προσδοκιών αναφέρει ότι οι οικονομικοί δρώντες δομούν τις προσδοκίες τους με βάση αυτό που έχει συμβεί στο παρελθόν (Galbács 2015:229).

αποτελέσει μια πραγματική ‘επανάσταση’ στην οικονομική επιστήμη και άνοιξε το δρόμο για την εγκαθίδρυση των σύγχρονων προγραμμάτων μικροθεμελίωσης”. “Η συγκεκριμένη υπόθεση προϋποθέτει την υπόθεση της «τέλειας πρόβλεψης» εφόσον φυσικά δεν υπάρχουν διάφορες εξωγενείς διαταράξεις που δεν είναι προβλέψιμες” (Τσουλφίδης 2011: 512).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι βασισμένοι στην υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι βραχυχρόνια η καμπύλη Phillips δεν υφίσταται, ενώ μακροχρόνια είναι κάθετη, γεγονός που σημαίνει ότι οποιαδήποτε συστηματική οικονομική πολιτική είναι αναποτελεσματική (Sargent and Wallace 1975). Εάν για παράδειγμα, οι νομισματικές αρχές αναγγείλουν τις αποφάσεις τους ή αν τις ακολουθήσουν χωρίς να τις ανακοινώσουν, αλλά βασιστούν σ’ ένα υπόδειγμα που είναι γνωστό στους οικονομικούς φορείς, τότε οι τελευταίοι θα προβλέψουν αμέσως τα αποτελέσματα της πολιτικής αυτής. Ως εκ τούτου, τα προβλεπόμενα αποτελέσματα του μοντέλου εξαρτώνται από τις προσδοκίες των οικονομικών φορέων και οι ορθολογικές προσδοκίες προσδιορίζονται ως εκείνες οι προσδοκίες που είναι συνεπείς μ’ αυτές τις προβλέψεις.

Πέρα από την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, μία άλλη έννοια η οποία αποτέλεσε θεμέλιο της ανάλυσης των νέων κλασικών οικονομολόγων ήταν αυτή της καμπύλης προσφοράς Lucas, “η οποία εμπεριέχει εμμέσως την καμπύλη Phillips, καθώς το προϊόν και το επίπεδο τιμών σχετίζονται θετικά” (Τσουλφίδης 2011: 514)²⁴. Σύμφωνα με την πρώτη ερμηνεία της τελευταίας, η οποία αναφέρεται στην αγορά εργασίας, οι αποφάσεις των οικονομικών φορέων (εργαζόμενοι, επιχειρήσεις) αντανακλούν μια βελτιστοποιητική συμπεριφορά, όπου οι πρώτες διαμορφώνονται με βάση τις σχετικές τιμές του πραγματικού μισθού και του προϊόντος (Lucas και Rapping 1969).

Τη δεύτερη ερμηνεία, η οποία αφορά την αγορά προϊόντος, την απέδωσε ο Lucas (1972a, 1973), βασισμένος στο “island model” του Phelps, σύμφωνα με το οποίο “οι οικονομικοί φορείς διαθέτουν μόνο τοπική πληροφόρηση, ενώ η συνολική πληροφόρηση φθάνει σ’ αυτούς με κάποια χρονική υστέρηση, καθώς η μεταβίβαση της πληροφορίας από το ένα ‘νησί’ στο άλλο δε γίνεται ακαριαία” (Phelps 1970: 6).

²⁴ Η καμπύλη Phillips εμπεριέχεται εμμέσως, διότι εάν για παράδειγμα υπάρξει μια αύξηση του πληθωρισμού, τότε θα αυξηθούν και οι ονομαστικοί μισθοί, αλλά κατά μικρότερο ποσοστό. Ως εκ τούτου, ο πραγματικός μισθός μειώνεται και αυξάνονται τα κέρδη και άρα και οι επενδύσεις, με φυσικό επόμενο τη μείωση της ανεργίας.

Συγκεκριμένα, “οι επιχειρήσεις γνωρίζουν μόνο την τιμή του δικού τους προϊόντος με ακρίβεια, ενώ το γενικό επίπεδο τιμών το γνωρίζουν με κάποια υστέρηση” (Lucas 1973: 327). Κατά αυτόν τον τρόπο, σε περιόδους πληθωρισμού οι επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από διστακτικότητα όσον αφορά τις αποφάσεις τους σχετικά με το επίπεδο της προσφερόμενης ποσότητας.

Επιπρόσθετα, μία ακόμη έννοια που επανέφεραν οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι και που αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης ήταν αυτή της πλήρους εκκαθάρισης των αγορών, η οποία συμβάδιζε απόλυτα με τη θεωρία της γενικής ισορροπίας. Για τους νέους κλασικούς οικονομολόγους η θεωρία της εκκαθάρισης των αγορών είναι ύψιστης σημασίας, καθώς μέσω αυτής τα βελτιστοποιητικά σχέδια όλων των οικονομικών δρώντων είναι συμβατά το ένα με το άλλο. Μ’ άλλα λόγια, τα τελευταία μπορούν και συντονίζονται χωρίς άλλη παρέμβαση.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, όπως υποστηρίζει ο De Vroey (2012: 170): “η έννοια της ανισορροπίας των αγορών, [...] έπρεπε να εγκαταλειφθεί από τα λεξικά Οικονομικών”. Ο λόγος της παραπάνω πεποίθησης ήταν ότι στερούνταν επαρκούς μικροθεμελίωσης (Lucas 1977 [1987]: 221) και ότι μια ανισορροπία στην αγορά θα καταδείκνυε ανορθολογική συμπεριφορά εκ μέρους των οικονομικών δρώντων (ibid: 225). Ως εκ τούτου, για τα Νέα Κλασικά Οικονομικά “δεν υφίσταται διαδικασία ‘προσαρμογής’, καθώς η οικονομία βρίσκεται μονίμως σε ισορροπία, κατά τον ίδιο τρόπο που ο βαλρασιανός δημοπράτης βρίσκεται σε ισορροπία” (Hands 2012: 111). “[Για το μοντέλο του Lucas], η γενική ισορροπία σημαίνει ότι οι ‘εγωιστικά’ υποκινούμενοι οικονομικοί δρώντες μεγιστοποιούν επιτυχώς τη χρησιμότητά τους ή τα κέρδη τους, τα οποία υπόκεινται στον περιορισμό του εισοδήματός τους και των διαθέσιμων πληροφοριών” (Hoover 1988: 42).

Οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι προκειμένου να εξηγήσουν τις διακυμάνσεις του επιχειρηματικού κύκλου θεώρησαν ότι, οι τιμές μπορούν να εκκαθαρίσουν τις αγορές κάθε στιγμή, πράγμα που σημαίνει ότι οι πρώτες είναι πλήρως ελαστικές τιμές ισορροπίας (Lucas 1972b), πρόταση που έρχεται σε αντίθεση με την ερμηνεία της νεοκλασικής σύνθεσης περί ύπαρξης ατελειών στις αγορές. Συγκεκριμένα, μια μη προβλέψιμη απόφαση με πληθωριστικά αποτελέσματα από μέρους της κυβέρνησης θα προκαλέσει γενική αύξηση των τιμών. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι λόγω ατελών πληροφοριών θεωρούν ότι, αυξάνεται η ζήτηση για αγαθά και εργασία με αποτέλεσμα να αυξάνουν το παραγόμενο προϊόν και την απασχόληση (Lucas 1973). Αργότερα όμως, όταν οι οικονομικοί φορείς

αντιληφθούν το σφάλμα στο οποίο περιέπεσαν, αναθεωρούν τις αποφάσεις τους και μειώνουν το επίπεδο της παραγωγής επαναφέροντάς το προϊόν στο φυσικό του επίπεδο (ibid). Επομένως, η οικονομική πολιτική μπορεί να είναι αποτελεσματική μόνο βραχυχρόνια και μόνο αν δεν είναι προβλέψιμη. Οποιοσδήποτε λοιπόν διακυμάνσεις στο συνολικό προϊόν οφείλονται στην ατελή πληροφόρηση των οικονομικών φορέων, η οποία προκαλείται από εξωγενείς διαταραχές. Μ' άλλα λόγια, η συναθροιστική καμπύλη προσφοράς μπορεί να μετατοπιστεί μόνο λόγω ενός εξωγενούς 'σοκ' ή μιας μη προβλέψιμης 'έκπληξης', διότι τα άτομα λόγω ύπαρξης ορθολογικών προσδοκιών μπορούν να προβλέψουν οποιαδήποτε άλλη εσκεμμένη μεταβολή στην οικονομία.

Σύμφωνα με τον Hoover (2012: 49): “Το συμπέρασμα των ‘μη προβλέψιμων εκπλήξεων’²⁵ σχετικά με τη συναθροιστική καμπύλη προσφοράς οδήγησε πολλούς νέους κλασικούς οικονομολόγους στο να μη χρησιμοποιούν άμεσες αναφορές σε μικροοικονομικές υποθέσεις”. Προς αυτή την κατεύθυνση βρίσκεται και η διαφωνία του Lucas (1972b) σχετικά με την ερμηνεία του Friedman της υπόθεσης του φυσικού ποσοστού ανεργίας, όπου χρησιμοποιώντας το πιο πάνω συμπέρασμα των ‘μη προβλέψιμων εκπλήξεων’ υποστηρίζει ότι η συναθροιστική ζήτηση που βασίζεται στην ποσοτική θεωρία του χρήματος και οι ορθολογικές προσδοκίες είναι αυτές που οδηγούν τις πολιτικές συναθροιστικής ζήτησης σε αναποτελεσματικότητα. Παρόμοια συμπεράσματα σχετικά με την αναποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών εξήγαγαν και οι Sargent και Wallace, οι οποίοι υποστήριξαν ότι “οι αντικυκλικές μακροοικονομικές πολιτικές δεν έχουν επίδραση πάνω στις μικροοικονομικές παραμέτρους ενός μακροοικονομικού υποδείγματος” (Sargent and Wallace 1975: 254), καθώς οι τελευταίες παρουσιάζουν “ενδογένεια στο σύστημα” (Sargent and Wallace 1976: 183).

Οι παραπάνω αναλύσεις έθεσαν τα θεμέλια της ανάπτυξης της κριτικής του Lucas (1976), η οποία αφορούσε στην εγκυρότητα των οικονομετρικών υποδειγμάτων σε ζητήματα οικονομικής πολιτικής²⁶. Στόχος της κριτικής του Lucas ήταν η αμφισβήτηση των μακροοικονομετρικών υποδειγμάτων εκείνης της περιόδου, τα

²⁵ Στο πρωτότυπο κείμενο αναφέρεται ως “surprise-only aggregate-supply curve”.

²⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Hoover (2006, 2009), η πρόταση που είναι γνωστή ως κριτική του Lucas σχετικά με τα οικονομετρικά υποδείγματα ανιχνεύεται για πρώτη φορά σε άρθρο του Jacob Marschak (1953). Βλέπε επίσης και Epstein (1987: 194), ο οποίος τονίζει ότι το μοντέλο των ορθολογικών προσδοκιών που κυριάρχησε κατά τη δεκαετία του 1980 ήταν “εκπληκτικά παρόμοιο με το γενικό πρόγραμμα του ερευνητικού ινστιτούτου Cowles” (ιδία έμφαση).

οποία ήταν όλα κεινσιανής έμπνευσης (De Vroey 2012: 172)²⁷. Συγκεκριμένα, ο Lucas υποστήριξε ότι: “μολονότι τα οικονομετρικά υποδείγματα έχουν σε ικανοποιητικό βαθμό καλή ικανότητα πρόβλεψης, τελικά αποτυγχάνουν αν ληφθούν υπόψιν εναλλακτικές οικονομικές πολιτικές” (ibid: 172). Ο λόγος για τον ίδιο που συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι διότι αυτές στερούνται μικροθεμελίωσης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα “οι ενδογενείς μεταβλητές, οι οποίες παρουσιάζουν ευαισθησία στις μεταβολές της οικονομικής πολιτικής, να μετατρέπονται σε εξωγενείς” (ibid: 172). Ως εκ τούτου, ένα μοντέλο που εκτιμάται για μια περίοδο στην οποία ισχύει ένα συγκεκριμένο καθεστώς (regime), θα παρέχει ανεπαρκείς πληροφορίες όταν εκτεθεί σε κάποιο άλλο (ibid:172). Για τον Lucas (1976), προκειμένου να αποφευχθεί κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο να υπάρχουν “δομικές (structural) παράμετροι στο μοντέλο”, οι οποίες θα προέρχονται μέσα από τα θεμέλια της οικονομίας, δηλαδή μέσα από τις προτιμήσεις των οικονομικών δρώντων και τους τεχνολογικούς περιορισμούς (Grabner 2002).

“Μετά την κριτική του Lucas, η χρήση των ορθολογικών προσδοκιών σε υποδείγματα Μακροοικονομικής έπρεπε να βασίζεται σε προβλήματα βελτιστοποίησης των ατόμων, υποδείγματα βασισμένα στις αρχές της Μικροοικονομικής, καθιστώντας τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής επιτακτική ανάγκη” (Duarte και Lima 2012: 3). Μ’ άλλα λόγια, η κριτική του Lucas απαιτούσε από τη Μακροοικονομική “ακριβείς μικροθεμελιακές υποθέσεις, με τις τελευταίες να απαιτούν με τη σειρά τους υποδείγματα γενικής ισορροπίας στα οποία οι δρώντες (agents) θα βελτιστοποιούν τη συμπεριφορά τους και θα διακατέχονται από ορθολογικές προσδοκίες” (ibid: 9), προκειμένου να επιτευχθεί η θεωρητική συνοχή των υποδειγμάτων.

Η έννοια όμως που επηρέασε και συνεχίζει να επηρεάζει περισσότερο από κάθε άλλη το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης ήταν αυτή του αντιπροσωπευτικού δρώντος (representative agent), η οποία έγινε εξαιρετικά δημοφιλής κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας στην οικονομική θεωρία των νέων κλασικών οικονομολόγων. Η πρώτη χρήση του όρου στη βιβλιογραφία των νέων κλασικών οικονομολόγων έγινε από τους Lucas and Rapping (1969), οι οποίοι ασχολήθηκαν με το ζήτημα της φύσης της προσφοράς εργασίας. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι η έννοια του αντιπροσωπευτικού

²⁷ Με την φράση «κεινσιανής έμπνευσης» εννοούμε ότι χρησιμοποιήθηκαν εξισώσεις που αφορούν την παραγωγή, την κατανάλωση, τις επενδύσεις, τις αποταμιεύσεις, κ.ά., οι οποίες προέρχονται από το έργο του Keynes (1936). Αξίζει να σημειωθεί ότι πρωτεργάτες της επιστήμης της οικονομετρίας είναι οι Jan Tinbergen, Ragnar Frisch και Jacob Marschak (Mirowski 2012).

δρώντος σύμφωνα με τον Hartley (1997) ανιχνεύεται πολύ νωρίτερα, στο έργο *Αρχές Οικονομικής (Principles of Economics)* του Alfred Marshall (1890), ο οποίος χρησιμοποιεί μόνο τον όρο “αντιπροσωπευτική επιχείρηση” για να προσδιορίσει την επιχείρηση εκείνη που διαθέτει το μέσο μέγεθος και τη μέση κερδοφορία.

Επίσης, μία περίπου δεκαετία πριν τους νέους κλασικούς χρησιμοποιήθηκαν μοντέλα με αντιπροσωπευτικούς δρώντες στη θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης από τους David Cass (1965) και Tjalling Koopmans (1963), οι οποίοι χρησιμοποιώντας τις εξισώσεις διαχρονικής χρησιμότητας του Frank Ramsey (1928) κατέδειξαν πως επέρχεται η οικονομική μεγέθυνση από αποφάσεις που λαμβάνουν οι οικονομικοί δρώντες (επιχειρήσεις, νοικοκυριά) σε μικροοικονομικό επίπεδο. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, για τους νέους κλασικούς η έννοια του αντιπροσωπευτικού δρώντος ήταν ήδη κοινά αποδεκτή, η οποία δε χρειαζόταν “ουδεμία μεθοδολογική διευκρίνιση” (Sargent 1979: 371).

Σύμφωνα με τον Grabner (2002: 17): “Το γενικό πλαίσιο της ανάλυσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος βασίζεται στην υπόθεση ότι η συνολική οικονομία συμπεριφέρεται κατά τρόπο τέτοιο που μιμείται τη συμπεριφορά των ατόμων που την απαρτίζουν”. “Αντί λοιπόν να μελετάται η συμπεριφορά εκατομμυρίων διαφορετικών καταναλωτών και χιλιάδων επιχειρήσεων, μελετάται το πρόβλημα λήψης αποφάσεων της ‘αντιπροσωπευτικής’ οικονομικής μονάδας, της οποίας τα αποτελέσματα εφαρμόζονται στα συναθροιστικά μεγέθη” (ibid: 1). Ως εκ τούτου, κατανοώντας τη συμπεριφορά ενός ατόμου μπορούμε να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά ολόκληρης της οικονομίας. “Η σύνδεση ανάμεσα στους αντιπροσωπευτικούς δρώντες και το σύνολο της οικονομίας πραγματοποιείται, καθώς οι πρώτοι μεγιστοποιούν τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς τους, παράγοντας μακροοικονομικές εξισώσεις συμπεριφοράς” (Snowdon and Vane 1999: 96).

Το πλεονέκτημα που προσφέρει η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος είναι ότι βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με τη βαλσαριανή προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία “σκοπός της Οικονομικής Επιστήμης είναι η δημιουργία θεωρητικών, αφηρημένων υποδειγμάτων, των οποίων οι δυνατότητες δεν κρίνονται με βάση τον εμπειρικό έλεγχο, αλλά με βάση την αυστηρή λογική” (Grabner 2002: 5). Η παραπάνω πρόταση σε συνδυασμό με το γεγονός ότι, η φύση της οικονομικής επιστήμης είναι τέτοια, ώστε η πειραματική τεκμηρίωση και η ανεύρεση μοτίβων (patterns) συμπεριφοράς είναι εξ ορισμού δύσκολη, εγείρει στους μελετητές το πρόβλημα της

πολυπλοκότητας των υποδειγμάτων²⁸. Κατά αυτόν τον τρόπο, αντί να μοντελοποιείται η πραγματική δομή της οικονομίας με τους εκατομμύρια οικονομικούς δρώντες εντός ενός υποδείγματος γενικής ισορροπίας, για χάρη απλοποίησης χρησιμοποιείται η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, η οποία έχει τη δυνατότητα να υπεισέλθει στην ανάλυση διαφόρων οικονομικών προβλημάτων.

Ένα άλλο πλεονέκτημα το οποίο προσέφερε η έννοια του αντιπροσωπευτικού δρώντος στα μοντέλα των νέων κλασικών ήταν ότι κατάφερε να παρακάμπτει το πρόβλημα της συνάθροισης, που έγειρε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu. Αυτό γινόταν δυνατό, “είτε υποθέτοντας ότι μια οικονομία αποτελείται από πανομοιότυπα άτομα, είτε υποθέτοντας ότι υφίσταται ένα και μόνο άτομο που αντιπροσωπεύει το σύνολο της οικονομίας, έτσι ώστε η λύση του προβλήματος της αριστοποίησης του αντιπροσωπευτικού δρώντος να παράγει τις συναθροιστικές σχέσεις της οικονομίας” (Duarte και Lima 2012: 8).

Έχοντας ως βάση των υποδειγμάτων την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, “η συμπεριφορά ολόκληρης της οικονομίας μπορούσε να συσχετιστεί με τη συμπεριφορά του ατόμου χωρίς να παρουσιάζονται τα προβλήματα συνάθροισης που έγειρε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu, καθώς οι συνήθεις ατομικές συναρτήσεις υπερβάλλουσας ζήτησης παρουσιάζουν μία και μόνο σταθερή ισορροπία” (Kirman 1992: 122). Χρησιμοποιώντας τέτοιου είδους υποδείγματα, οι νέοι κλασικοί ανέπτυξαν πλήρως τα συμπεράσματά τους σχετικά με την αναποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών, καταφέροντας μέσα από την οικονομική θεωρία να αντικρούσουν τις προσεγγίσεις της νεοκλασικής σύνθεσης και να θεσπίσουν ένα νέο είδος μικροθεμελίωσης που έμελλε να κυριαρχήσει στην οικονομική επιστήμη, αυτό με αντιπροσωπευτικούς δρώντες με ορθολογικές προσδοκίες (RARE microfoundations)²⁹.

²⁸ Αξίζει βέβαια να ειπωθεί ότι, τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί τεράστια πρόοδος στα Πειραματικά Οικονομικά (experimental economics), τα οποία όμως ακόμη και σήμερα δεν έχουν καταφέρει να εκτοπίσουν θεωρητικά λογικές έννοιες της Μικροοικονομικής, όπως η ορθολογικότητα, η αριστοποιητική συμπεριφορά, κ.ά.

²⁹ Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται ως Representative Agent Rational Expectations (RARE) microfoundations.

1.2.7. Η μικροθεμελίωση της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων

“Κατά τη δεκαετία του 1980, η ανικανότητα επεξήγησης των επιχειρηματικών κύκλων από τους νέους κλασικούς, λόγω της ουδετερότητας του χρήματος και της απόρριψης της υπόθεσης της ακαμψίας των τιμών για λόγους μεθοδολογίας” (Snowdon and Vane 2002: 88), οδήγησε στην ανάδυση της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων η οποία έδινε έμφαση στις τεχνολογικές διαταραχές (σοκ) της οικονομίας³⁰. Πρωτεργάτες της συγκεκριμένης προσέγγισης υπήρξαν μεταξύ άλλων³¹ οι Edward Prescott, Finn Kydland και Charles Plosser, οι οποίοι υποστήριζαν ότι “οι οικονομικές διακυμάνσεις δημιουργούνται από την πλευρά της προσφοράς και όχι από την πλευρά της ζήτησης, όπως υποστήριζαν μέχρι τότε οι νέοι κλασικοί και οι μονεταριστές” (Τσουλφίδης 2011: 538). Μ’ άλλα λόγια, “οι οικονομικές διακυμάνσεις αποδίδονται σε κάποιες τυχαία εμφανιζόμενες μεταβολές στις πραγματικές (και όχι στις νομισματικές μεταβλητές) και οι μεταβολές αυτές διαχέονται με μεγάλη ταχύτητα σε ολόκληρη την οικονομία” (ibid: 538).

Σύμφωνα με τον King (2012: 104): “Ένα μεγάλο πλεονέκτημα που προσέφερε η συγκεκριμένη προσέγγιση στο ‘RARE’ πρόγραμμα μικροθεμελίωσης ήταν η υπόθεση της συνεχούς εκκαθάρισης των αγορών τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια”. “[Αυτό] επέτρεπε την κατάργηση της διχοτόμησης της μακροοικονομικής ανάλυσης ανάμεσα σε βραχυχρόνια και μακροχρόνια περίοδο μέσω της ενοποίησης της θεωρίας της μεγέθυνσης, μ’ αυτήν της θεωρίας των οικονομικών διακυμάνσεων” (Snowdon, Vane and Wynarczyk 1994: 245). Για τη συγκεκριμένη προσέγγιση οι συνηθισμένες πρακτικές διαχωρισμού μεταξύ τάσης και οικονομικού κύκλου στερούνται νοήματος, δεδομένου ότι οι διακυμάνσεις και η μεγέθυνση είναι δύο αλληλένδετα φαινόμενα μιας ενιαίας διαδικασίας οικονομικής εξέλιξης (Nelson και Plosser 1982).

Οι παραπάνω δύο θεωρίες της μακροοικονομικής ήταν δυνατό να συγκεραστούν μέσω του μαθηματικού υποδείγματος του Ramsey, το οποίο λόγω των διαχρονικών συναρτήσεων χρησιμότητας καθιστούσε συμβατή τη βραχυχρόνια ανάλυση των

³⁰ Ο χαρακτηρισμός “προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων” οφείλεται σε άρθρο των Long και Plosser (1983). Σύμφωνα με τον Τσουλφίδη (2011: 539): “το έναυσμα για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης θεωρίας δόθηκε από τον Tobin (1980), έναν κατ’ εξοχήν οικονομολόγο της νεοκλασικής σύνθεσης, ο οποίος παρατήρησε ότι στην περίπτωση ενός υποδείγματος με πλήρη πληροφόρηση, η θέση ισορροπίας θα μετακινείται λόγω μεταβολών στους φυσικούς πόρους, στην τεχνολογία και τις προτιμήσεις”.

³¹ Αξιοσημείωτες στην προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων είναι και οι συνεισφορές των John Long, Robert King, Alan Stockman, Sergio Rebelo και Robert Barro.

οικονομικών διακυμάνσεων με τη μακροχρόνια ανάλυση της οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτή άλλωστε υπήρξε και η μεγάλη αποτυχία της νεοκλασικής σύνθεσης, η οποία δεν κατάφερε να ενοποιήσει την ανάλυση των μεταβολών της ζήτησης με το υπόδειγμα οικονομικής μεγέθυνσης του Solow (1956).

Σκοπός της προσέγγισης της θεωρίας των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, με την ενοποίηση της θεωρίας της μεγέθυνσης μ' αυτήν του επιχειρηματικού κύκλου, ήταν η εξάλειψη της ασυνέπειας μεταξύ της βραχυχρόνιας και της μακροχρόνιας ανάλυσης της νεοκλασικής σύνθεσης, όπου κατά τη βραχυχρόνια περίοδο ίσχυε το κεϋνσιανό υπόδειγμα, ενώ κατά τη μακροχρόνια, όταν οι αγορές ισορροπούν, το νεοκλασικό. Το χαρακτηριστικό υπόδειγμα της συγκεκριμένης προσέγγισης υπέθετε αρχικά, όπως η καθιερωμένη θεωρία της μεγέθυνσης, “ένα αντιπροσωπευτικό άτομο ή νοικοκυριό με άπειρο χρονικό ορίζοντα” (Kydland και Prescott 1982: 1345).

Επιπλέον οι αντιπροσωπευτικοί δρώντες με δεδομένους τους αρχικούς τους πόρους, την παραγωγικότητά τους και τις προτιμήσεις τους μετέβαλλαν τις αποφάσεις τους σχετικά με την προσφορά εργασίας τους διαχρονικά, έτσι ώστε να εξομαλύνουν τις καταναλωτικές τους δυνατότητες μπροστά σε μη αναμενόμενες εξωγενείς διαταραχές του προϊόντος (Long και Plosser 1983: 40-41). Οι πραγματικοί επιχειρηματικοί κύκλοι που προκύπταν ήταν “τα αποτελέσματα ισορροπίας της αποτελεσματικής λήψης αποφάσεων από μέρους των αντιπροσωπευτικών δρώντων” (ibid: 42). Μ' άλλα λόγια, “οι όποιες διακυμάνσεις στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας δεν αποτελούν αποκλίσεις από κάποιο υποθετικό επίπεδο ισορροπίας του προϊόντος με πλήρη απασχόληση, αλλά συνιστούν άριστες αντιδράσεις των φορέων της οικονομίας σε αλλαγές των παραγωγικών δυνατοτήτων” (Τσουλφίδης 2011: 556).

“Σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής για την προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων η οικονομία βρίσκεται συνεχώς σε πλήρη απασχόληση και κατά συνέπεια δε συντρέχει λόγος για κρατική παρέμβαση, τουλάχιστον για να διορθωθούν βραχυχρόνιες καταστάσεις” (ibid: 556). Επίσης, για τη συγκεκριμένη προσέγγιση “τα νομισματικά και χρηματοπιστωτικά συναθροιστικά φαινόμενα είναι ενδογενώς προσδιορισμένα και ελάσσονος σημασίας, με την προτεραιότητα να δίνεται στη διαχρονική αριστοποίηση των δρώντων, οι οποίοι προσαρμόζουν τις επιλογές τους σχετικά με την απασχόληση και την κατανάλωση σε μια ακολουθία πραγματικών εξωτερικών διαταραχών (σοκ)” (Spahn 2009: 4).

Συγκεκριμένα, οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης μέσα από προσομοιωτικά υποδείγματα (calibration models) διατείνονται ότι η εμπειρική έρευνα υποδεικνύει ότι οι πραγματικές και όχι οι νομισματικές διαταραχές είναι που ευθύνονται για τις οικονομικές διακυμάνσεις (Kydland και Prescott 1982)³². Ως εκ τούτου, “περίοδοι οικονομικής άνθησης και ύφεσης εμφανίζονται ως διαδικασίες προς την επίτευξη της ισορροπίας που δεν απαιτούν κανέναν έλεγχο οικονομικής πολιτικής” (Spahn 2009: 4). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η μικροθεμελίωση τύπου ‘RARE’, αποδείκνυε ότι ο μόνος σημαντικός ρόλος του κράτους είναι να συμβάλει στον άριστο ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας και όχι στην εξομάλυνση του επιχειρηματικού κύκλου, καθώς οι αγορές εκκαθαρίζονται πλήρως.

Η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων επεκτάθηκε ταχύτατα στη βιβλιογραφία της μακροοικονομικής ανάλυσης, κυρίως λόγω της άρσης των μειονεκτημάτων της ανάλυσης των νέων κλασικών και της νεοκλασικής σύνθεσης. Χαρακτηριστικό επ’ αυτού, αποτελεί το γεγονός ότι ακόμη και ο Lucas (1988) στράφηκε προς την ανάλυση της οικονομικής μεγέθυνσης, εγκαταλείποντας τη μελέτη του επιχειρηματικού κύκλου, καθώς σύμφωνα με τη νέα επικρατούσα κατά την περίοδο εκείνη προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, η άσκηση οικονομικής πολιτικής στερούνταν νοήματος.

Σε γενικές γραμμές η παραπάνω προσέγγιση είχε αρκετές ομοιότητες και ελάχιστες διαφορές με την προγενέστερη των νέων κλασικών³³. Κύριο χαρακτηριστικό και των δύο βέβαια προσεγγίσεων αποτελεί η θεώρηση ότι το βασικό μειονέκτημα της κεϋνσιανής ερμηνείας των μακροοικονομικών φαινομένων και συνάμα της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ότι “στερούνταν μιας συνεκτικής θεμελίωσης βασισμένης στο πλαίσιο της θεωρίας των επιλογών της μικροοικονομικής” (Plosser 1989: 51), γεγονός που κλόνισε ακόμη περισσότερο την ήδη κλυδωνισμένη θέση της κεϋνσιανής θεωρίας στην οικονομική επιστήμη.

³² Η μέθοδος εκτίμησης μοντέλων μέσω προσομοιώσεων (calibration method) διαφέρει από εκείνον της οικονομετρικής εκτίμησης υποδειγμάτων. Έτσι λοιπόν, αντί να ελέγχουν τη θεωρία τους μέσω οικονομετρικών υποδειγμάτων (όπως συνηθίζονταν), οι οικονομολόγοι των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων στρέφονται στη χρησιμοποίηση προσομοιωτικών υποδειγμάτων, δηλαδή υποδειγμάτων τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά της θεωρίας τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι “η ανάδειξη θεωριών μέσω προσομοιωτικών υποδειγμάτων έχει ήδη υιοθετηθεί από τη δεκαετία του 1970 στα δυνάμενα να υπολογιστούν υποδείγματα γενικής ισορροπίας (computable general equilibrium models) που εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στη δημόσια οικονομική και το διεθνές εμπόριο” (Τσουλιφίδης 2011: 553). Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαφορών ανάμεσα στα οικονομετρικά και τα προσομοιωτικά μοντέλα βλέπε και Cooley (1997).

³³ Σχετικά με τις διαφορές των δύο αυτών προσεγγίσεων βλέπε και Duarte (2012:198-202).

1.2.8. Η αντίδραση των ‘νέων κεϋνσιανών’

Η αντίδραση στη νέα κλασική μακροοικονομική θεωρία και στην προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων ήρθε άμεσα από το κεϋνσιανό στρατόπεδο ως μια προσπάθεια να αντικρουστούν οι απόψεις περί συνεχούς ισορροπίας του συστήματος των αγορών και της αναποτελεσματικότητας των οικονομικών πολιτικών (Mankiw 1990: 23). Η νέα αυτή προσέγγιση έλαβε την ονομασία Νέα Κεϋνσιανά Οικονομικά³⁴. Τα πρώτα νέα κεϋνσιανά μοντέλα ήταν σύγχρονα, ή πιθανώς λίγο μεταγενέστερα, των πρώτων μοντέλων της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων (Dotsey and King 1987).

Σύμφωνα με τον Gordon (1990: 1115), “τα πρώτα άρθρα [της συγκεκριμένης προσέγγισης] από τους Stanley Fisher, E.S. Phelps και John Taylor είχαν καταφέρει να συμφιλιώσουν την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών με την κεϋνσιανή θέση σχετικά με την αποτελεσματικότητα της αντι-κυκλικής (counter-cyclical) νομισματικής πολιτικής”. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι συγκεκριμένοι συγγραφείς είχαν καταφέρει “να αποσυνδέσουν λογικά τη συμπεριφορική υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών από την υπόθεση ότι οι τιμές μεταβάλλονται άμεσα προκειμένου να εκκαθαριστούν οι αγορές” (Blinder 1989: 104). Έτσι λοιπόν, το πρόβλημα της αναποτελεσματικότητας της οικονομικής πολιτικής για τους νέους κεϋνσιανούς δε βρισκόταν στη υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, αλλά στην υπόθεση της πλήρους εκκαθάρισης των αγορών (Greenwald and Stiglitz 1993: 41, Snowden 2001: 113)³⁵.

Παρ’ όλα αυτά, για την υποστήριξη της συγκεκριμένης θέσης “χρησιμοποίησαν επιχειρήματα που βασίζονταν στη χρήση συμβολαίων, που εμπεριείχαν ως ένα βαθμό μια κατωφερή (downward) μετατόπιση του ονομαστικού μισθού και στην υιοθέτηση της υπόθεσης της ακαμψίας των μισθών και όχι σε επιχειρήματα σχετικά με τη μικροθεμελίωση μέσω ‘RARE’ υποθέσεων” (King 2012: 108). Χαρακτηριστική επ’ αυτού είναι η αναφορά του Fischer (1977: 194), ο οποίος υποστηρίζει ότι το άρθρο του “δεν παρέχει μια μικροοικονομική βάση για την ύπαρξη μακροχρόνιων ονομαστικών συμβολαίων”. Επίσης, κανείς από τους παραπάνω συγγραφείς δεν έκανε αναφορά στο

³⁴ Η ονομασία Νέα Κεϋνσιανά Οικονομικά αποδίδεται στον Michael Parkin, σύμφωνα με τον Robert Gordon (1990).

³⁵ Η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών δεν είναι αποδεκτή από όλους τους νέους κεϋνσιανούς, καθώς αμφισβητείται τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο (Blinder 1987, Phelps 1990).

μοντέλο του Ramsey ή στην υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος (Fisher 1977, Phelps and Taylor 1977).

“Πρόθεση των νέων κεϋνσιανών ήταν η μελέτη νομισματικών οικονομιών στις οποίες οι ονομαστικές ακαμψίες και οι αποτυχίες της αγοράς δημιουργούσαν διακυμάνσεις που επιβάρυναν τις οικονομίες και ως εκ τούτου οι σταθεροποιητικές πολιτικές κρινόντουσαν αναγκαίες, καθώς οι οικονομίες χαρακτηρίζονται από ατελή και όχι από τέλει ανταγωνισμό” (Duarte 2012: 202). Επίσης, εμπόδια στην εύρυθμη λειτουργία των αγορών έθεταν και οι διάφορες “εξωτερικότητες των αγορών”, όπως για παράδειγμα εκείνες που δημιουργούνται σε περιόδους υψηλής οικονομικής δραστηριότητας και ύφεσης, όπου στην πρώτη περίπτωση η αγορά εισροών και η πώληση των τελικών αγαθών είναι ευκολότερη σε σχέση με τη δεύτερη (Diamond 1982). Για τους ίδιους, “προκειμένου να αρθούν από την οικονομία οι ατέλειες και οι εξωτερικότητες που δημιουργούνται στις αγορές, το κράτος είναι αναγκαίο να παρεμβαίνει στη λειτουργία τους με τη δημιουργία του κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου και να επεμβαίνει όσες φορές διαπιστώνει παραβάσεις του” (Τσουλφίδης 2011: 568-569).

Σύμφωνα με τον Duarte (2012: 202): “[...] οι νέοι κεϋνσιανοί, σε αντίθεση με τους νέους κλασικούς και την προσέγγιση των πραγματικών οικονομικών κύκλων, αναγνώριζαν τις νομισματικές διαταραχές ως την κύρια πηγή των οικονομικών διακυμάνσεων και διατείνονταν ότι η νομισματική πολιτική επηρεάζει το πραγματικό προϊόν και στη βραχυχρόνια περίοδο”. Για τους νέους κεϋνσιανούς τα πραγματικά αποτελέσματα της νομισματικής πολιτικής δεν προέρχονται μόνο από τα μη αναμενόμενα νομισματικά ‘σοκ’, όπως υποστήριζαν οι νέοι κλασικοί, αλλά και από τα αναμενόμενα. Αντίθετα λοιπόν από τις παραπάνω δύο προσεγγίσεις, θεωρούσαν ότι οι αγορές δεν είναι ικανές να απορροφήσουν τις διαταραχές αυτές και ταυτόχρονα να καταφέρουν να διατηρήσουν την οικονομία στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης (Mankiw 1989: 79).

Ως εκ τούτου, για τους νέους κεϋνσιανούς, η ακούσια ανεργία αποτελεί μια πραγματικότητα της οποίας τα αίτια θα πρέπει να διερευνηθούν, προκειμένου να εφαρμοστούν οικονομικές πολιτικές για την καταπολέμησή της. Επίσης, “σε εμπειρικό επίπεδο, οι νέοι κεϋνσιανοί υποστήριζαν την εκτίμηση των υποδειγμάτων τους με τις κλασικές οικονομετρικές μεθόδους (συνήα από εξίσωση σε εξίσωση) και αμφισβητούσαν τη μέθοδο της προσομοίωσης [που χρησιμοποιούσε η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων]” (Duarte 2012: 202). Μ’ άλλα λόγια, στόχος

τους ήταν η επαναφορά στη μακροοικονομική θεωρία των εννοιών της ανεργίας, της μη ουδετερότητας του χρήματος κατά τη βραχυχρόνια περίοδο, καθώς και της οικονομετρικής μεθόδου εκτίμησης των μακροοικονομικών υποδειγμάτων.

Παρ' όλα αυτά, οι νέοι κεϋνσιανοί προκειμένου να επιτύχουν την ευρύτερη αποδοχή των ιδεών τους από το σύνολο των οικονομολόγων και να προσδώσουν μεγαλύτερη εγκυρότητα στην ανάλυσή τους, υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό πολλές από τις προσεγγίσεις στις οποίες μέχρι πρότινος αντιτάσσονταν. Λίγα χρόνια αργότερα, οι διαφορές ανάμεσα στους νέους κεϋνσιανούς και την προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων αμβλύθηκαν σε σημαντικό βαθμό, καθώς οι πρώτοι προκειμένου να επαναφέρουν τα κεϋνσιανά οικονομικά στο προσκήνιο αποδέχθηκαν την αναγκαιότητα της μικροθεμελίωσης για να παρακάμψουν την κριτική του Lucas.

Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι και η αναφορά του Mankiw (1992: 559-560), σύμφωνα με τον οποίο: “η νέα κλασική πρόκληση είχε ικανοποιηθεί, καθώς τα κεϋνσιανά οικονομικά έχουν μετενσαρκωθεί σ' ένα σώμα με σταθερά μικροοικονομικά θεμέλια”³⁶. Προκειμένου όμως να καταφέρουν να μικροθεμελιώσουν έπρεπε να υιοθετήσουν πέραν της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών, μοντέλα γενικής ισορροπίας στα οποία αντιπροσωπευτικοί δρώντες αριστοποιούν τη συμπεριφορά τους σε καθεστώς τέλειων αγορών (χωρίς τριβές και συναλλακτικά κόστη) και πλήρους πληροφόρησης. Μ' άλλα λόγια έπρεπε να ακολουθήσουν το σύγχρονο ‘RARE’ δόγμα της μικροθεμελίωσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν ακολούθησαν όλοι οι νέοι κεϋνσιανοί το παραπάνω δόγμα της μικροθεμελίωσης. Υπήρξαν ορισμένοι, που υποστήριζαν τη μικροθεμελίωση, αλλά ήταν αντίθετοι στα μοντέλα με ‘αντιπροσωπευτικούς δρώντες’, στα οποία τα προβλήματα συντονισμού των τιμών και των μισθών δε δύναται να μελετηθούν (Greenwald και Stiglitz 1993). Για παράδειγμα, νέοι κεϋνσιανοί, όπως ο Stiglitz (1992), έδειξαν ενδιαφέρον στην ανάλυση της ασύμμετρης και με κόστος πληροφόρησης, καθώς και στις αποτυχίες της αγοράς, που σχετίζονται μ' αυτήν.

Σε γενικές γραμμές τόσο οι νέοι κεϋνσιανοί όσο και οι οικονομολόγοι της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων μοιράζονταν ένα κοινό μεθοδολογικό και θεωρητικό υπόβαθρο, καθώς μελετούσαν τα μακροοικονομικά φαινόμενα μέσω της μικροθεμελίωσης, με ότι συνεπάγεται η τελευταία. Τα παραπάνω

³⁶ Κατά το πρωτότυπο η πρόταση έχει ως εξής: “*Keynesian economics has been reincarnated into a body with firm microeconomic muscle*”.

κοινά στοιχεία, όπως η αναγκαιότητα μικροθεμελίωσης, η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, τα μοντέλα γενικής ισορροπίας, οι αντιπροσωπευτικοί δρώντες, οι τέλει αγορές και η πλήρης πληροφόρηση, επέτρεψαν στις αντικρουόμενες μέχρι εκείνη την περίοδο προσεγγίσεις, τη δημιουργία ενός κοινού πεδίου συζήτησης και επικοινωνίας, το οποίο γεφύρωσε σε σημαντικό βαθμό το χάσμα μεταξύ των δύο, με άμεσο επακόλουθο να δημιουργηθούν όλες οι κατάλληλες συνθήκες για μια νέα συναίνεση στον τομέα της μακροοικονομικής.

1.2.9. Η “νέα νεοκλασική σύνθεση”

Κατά τη δεκαετία του 1970 και 1980, η Μακροοικονομική έμοιαζε σαν ένα “πεδίο μάχης”, με την έρευνα των μακροοικονομολόγων να κινείται προς διάφορες κατευθύνσεις, συχνά αγνοώντας η μια έρευνα την άλλη και τους αναλυτές να αναλώνονται σε δριμύτατες διαμάχες και αντιπαραθέσεις μεταξύ τους (Blanchard 2009: 210). Συγκεκριμένα, από την κατάρρευση της νεοκλασικής σύνθεσης και έπειτα, οι μονεταριστές, οι νέοι κλασικοί και οι οικονομολόγοι της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων (freshwater economics) ανταγωνίζονταν σε μεγάλο βαθμό σχετικά με καίρια ζητήματα μακροοικονομικής με τους νέους κεϋνσιανούς (saltwater economics)³⁷.

Παρ’ όλα αυτά, οι μέχρι πρότινος αντικρουόμενες προσεγγίσεις των νέων κλασικών/πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων και των νέων κεϋνσιανών οδηγήθηκαν προς μια κοινή συναίνεση, με συνδετικό κρίκο τη μεθοδολογική αναγκαιότητα παροχής μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής. Σύμφωνα με τον King (2012: 99): “Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των αντιμαχόμενων σχολών οικονομικής σκέψης εντός της ορθόδοξης μακροοικονομικής είχαν γίνει πλέον θολές, καθώς είχε πλέον καταστεί σαφές ότι αυτά που ένωναν τις διάφορες σχολές ήταν πολύ πιο ουσιαστικά από αυτά που τις χώριζαν”.

Η νέα αυτή συναίνεση που άρχισε να εδραιώνεται στις αρχές του αιώνα έλαβε την ονομασία ‘νέα νεοκλασική σύνθεση’ και θεωρείται σήμερα ότι, “έχει καταφέρει να δημιουργήσει μια ακόμη μεγαλύτερη συνένωση ιδεών σε σχέση με την παλιά

³⁷ Αναφερόμαστε στις δύο επικρατούσες μακροοικονομικές προσεγγίσεις της νεοκλασικής σχολής, στα οικονομικά του γλυκού νερού (freshwater economics) και στα οικονομικά του αλμυρού νερού (saltwater economics). Τα οικονομικά του γλυκού νερού πήραν την ονομασία τους λόγω του γεγονότος ότι κοντά στα πανεπιστήμια που υποστήριζαν τη συγκεκριμένη προσέγγιση βρίσκονταν λίμνες με γλυκό νερό, όπως το Σικάγο. Από την άλλη, τα οικονομικά του αλμυρού νερού έλαβαν την ονομασία τους λόγω του ότι τα πανεπιστήμια που υποστήριζαν τη προσέγγιση αυτή βρίσκονταν δίπλα στον Ατλαντικό και τον Ειρηνικό ωκεανό.

νεοκλασική σύνθεση” (De Vroey 2004: 75-76)³⁸. Για τους υποστηρικτές της ορθόδοξης οικονομικής σκέψης, η νέα σύνθεση επέφερε μια ουσιαστική και προς το καλύτερο μεταβολή στον κλάδο της Μακροοικονομικής, καθώς ο τελευταίος “βασίζεται πλέον στα γερά θεμέλια των αρχών της οικονομικής θεωρίας” (Chari και Kehoe 2006: 3). Για τους ίδιους, το κυριότερο πλεονέκτημα που προσέφερε η νέα συναίνεση “ήταν το γεφύρωμα του μεθοδολογικού χάσματος μεταξύ της Μικροοικονομικής και της Μακροοικονομικής με τη χρησιμοποίηση των εργαλείων της θεωρίας της γενικής ισορροπίας προκειμένου να μοντελοποιηθούν οι κεϋνσιανές ιδέες” (Woodford 1999: 29).

Παρ’ όλα αυτά, η δημιουργία της νέας αυτής συναίνεσης δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση, καθώς έπρεπε να υπερκεραστούν σημαντικές διαφορές. Στόχος του νέου κεϋνσιανού στρατοπέδου, σύμφωνα με τον Duarte (2012: 210), ήταν “η κατασκευή δυναμικών υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας με ονομαστικές ακαμψίες και άλλες ατέλειες των αγορών, τα οποία αφθονούσαν στη βιβλιογραφία της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων”. Το γεγονός της χρησιμοποίησης δυναμικών υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας είχε ως αποτέλεσμα “οι νέοι κεϋνσιανοί να δείχνουν όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον σχετικά με συζητήσεις που αφορούσαν την εσωτερική συνοχή και την αξιοπιστία των μοντέλων, κάτι που ήταν χαρακτηριστικό της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων” (ibid: 210).

Από την άλλη μεριά, η έντονη εμπειρική κριτική που ασκούσαν στα νέα κλασικά/πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων μοντέλα σχετικά την ικανότητα της νομισματικής πολιτικής να επιφέρει πραγματικές μεταβολές στην οικονομία κατά τη βραχυχρόνια περίοδο (Greenwald and Stiglitz 1993: 39-41, Hartley, Hoover and Salyer 1997), οδήγησε πολλούς υποστηρικτές της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων στην αναθεώρηση των υποδειγμάτων τους, έτσι ώστε να περιλαμβάνουν πέρα από τεχνολογικά σοκ και ονομαστικές ακαμψίες. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, υπήρξε μια ουσιαστική μεταβολή προς την υιοθέτηση της υπόθεσης της ακαμψίας των τιμών, η οποία μπορούσε πλέον να μελετηθεί εντός ενός πλαισίου δυναμικής γενικής ισορροπίας.

Όσον αφορά τη διαμάχη μεταξύ των δύο προσεγγίσεων, σχετικά με τις πραγματικές και τις νομισματικές διαταραχές, η συναίνεση βρέθηκε στο ότι οι πρώτες συμβάλλουν κατά μεγαλύτερο βαθμό στη μεταβλητότητα σημαντικών

³⁸ Ο όρος “νέα νεοκλασική σύνθεση” αποδίδεται στους Goodfriend and King (1997: 232).

μακροοικονομικών μεταβλητών απ' ότι οι τελευταίες (Altig et al. 2005, Dupor, Han, and Tsai 2009). Ως εκ τούτου, οι πραγματικές διαταραχές είναι σημαντικότερες από τις νομισματικές, με τις τελευταίες βέβαια να μη στερούνται νοήματος, όπως στην προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, αλλά να μπορούν να επηρεάζουν τις πραγματικές μεταβλητές βραχυχρόνια, έστω και σε μικρό βαθμό (Christiano, Eichenbaum, and Evans 1999). Επίσης, “για τη νέα νεοκλασική σύνθεση σε μια οικονομία η ύπαρξη, η μοναδικότητα και η σταθερότητα της ισορροπίας έπεται από διαταραχές των πραγματικών μεταβλητών εξαρτάται από το χαρακτήρα της συστηματικής νομισματικής πολιτικής, πράγμα που καθιστά το σχεδιασμό της τελευταίας μέρος του προγράμματος σταθεροποίησης των οικονομιών” (Duarte 2012: 211-212).

Σύμφωνα με τον Woodford (1999: 29), το κυριότερο πλεονέκτημα που προσέφερε η νέα συναίνεση ήταν: “το γεφύρωμα του μεθοδολογικού χάσματος μεταξύ της μικροοικονομικής και της μακροοικονομικής με τη χρησιμοποίηση των εργαλείων της θεωρίας της γενικής ισορροπίας, προκειμένου να μοντελοποιηθούν οι κεϋνσιανές ιδέες”. Κάτι τέτοιο κατέστη δυνατό μέσα από τη χρήση των δυναμικά στοχαστικών υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας (Dynamic Stochastic General Equilibrium -DSGE models). Τα συγκεκριμένα υποδείγματα καταφέρνουν μέσα από τα δεδομένα που περιλαμβάνουν να προσδίδουν μια δυναμική υπόσταση στην οικονομία, μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσεται διαχρονικά η τελευταία, σε αντίθεση με τα στατικά υποδείγματα της νεοκλασικής σύνθεσης. Επίσης, είναι στοχαστικά για το λόγο ότι λαμβάνουν υπόψιν τους το γεγονός ότι η οικονομία επηρεάζεται από τυχαία σοκ, όπως μια τεχνολογική μεταβολή ή διάφορες μεταβολές στην οικονομική πολιτική.

Σύμφωνα με τον Duarte (2012: 210): “Τα υποδείγματα αυτά καταφέρνουν να επεξηγήσουν όχι μόνο τη διαχρονική εξέλιξη του δυνητικού προϊόντος ως αποτέλεσμα της πλευρά της προσφοράς [supply-side phenomenon], αλλά και τις βραχυχρόνιες αποκλίσεις του πραγματικού προϊόντος από το ‘φυσικό’ του επίπεδο (το επίπεδο εκείνο που επιτυγχάνεται όταν οι τιμές είναι εύκαμπτες), που προκύπτει ως επακόλουθο των ακαμψιών στους μισθούς και στις τιμές”. Στα DSGE υποδείγματα, “η θεωρία της γενικής ισορροπίας αφορά την επίλυση ενός συνόλου αλληλεξαρτώμενων εξισώσεων, που περιγράφουν τη διαχρονική αριστοποίηση πλήρως ορθολογικών δρώντων που διακατέχονται από ορθολογικές προσδοκίες” (Colander 2006: 4).

Συγκεκριμένα, στα υποδείγματα αυτά, “οι αντιπροσωπευτικοί δρώντες μεγιστοποιούν τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς τους υπό τον περιορισμό του

εισοδήματός τους, ενώ οι προτιμήσεις και η τεχνολογία θεωρούνται δεδομένες, έτσι ώστε να παρακάμπτεται η κριτική του Lucas” (ibid: 67). “Η γενική επίλυση του συγκεκριμένου συνόλου εξισώσεων συμβάλει στην κατανόηση των μακροοικονομικών ζητημάτων, που αφορούν το συντονισμό των οικονομικών φορέων” (ibid: 4). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τα DSGE υποδείγματα έχουν την ικανότητα να συνδυάζουν στοχαστικά μοντέλα γενικής ισορροπίας, που δεν εξαρτώνται από τις παραμέτρους του συστήματος και τις αρχικές συνθήκες αυτού, με τις βασικές αρχές της μικροοικονομικής, όπως είναι η αριστοποίηση της διαχρονικής χρησιμότητας των ορθολογικών αντιπροσωπευτικών δρώντων με ορθολογικές προσδοκίες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα υποδείγματα, σύμφωνα με τον Duarte (2012: 210): “συνέβαλλαν επίσης και στη σύγκλιση των εμπειρικών μεθόδων που χρησιμοποιούν πλέον οι μακροοικονομολόγοι”. Όπως ειπώθηκε πιο πάνω, από τη μια μεριά η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων υποστήριζε τη μέθοδο των προσομοιώσεων (calibration) και από την άλλη οι νέοι κενσικανοί τάσσονταν υπέρ της οικονομετρικής εκτίμησης των δεδομένων. Με τη νέα νεοκλασική σύνθεση τέτοιος διαχωρισμός πλέον δεν υφίσταται.

“Στη σημερινή Μακροοικονομική, οι δύο στρατηγικές εκτίμησης των δεδομένων χρησιμοποιούνται ως συμπληρωματικές η μία της άλλης, καθώς πλέον θεωρείται σύνηθες να γίνεται προσομοίωση ενός υποσυνόλου των παραμέτρων (εκείνων για τις οποίες διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες) και εν συνεχεία οικονομετρική εκτίμηση των υπολοίπων παραμέτρων μέσω υπό συνθήκη πιθανοτήτων κατά Bayes” (ibid: 211). Η οικονομετρική εκτίμηση πραγματοποιείται ελαχιστοποιώντας τις διαφορές ανάμεσα στις εξισώσεις που προέρχονται από τα δεδομένα και στις εξισώσεις που παράγονται από το μοντέλο (Christiano, Eichenbaum, and Evans 2005). Η κατά Bayes μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εκτίμηση όλων των παραμέτρων του μοντέλου, αλλά πλέον στη μακροοικονομική επιστήμη έχει επικρατήσει η χρήση της μεθόδου των προσομοιώσεων σε περίπτωση που οι παράμετροι είναι δύσκολο να εκτιμηθούν (Smets and Wouters 2007).

Σε γενικές γραμμές, η νέα νεοκλασική σύνθεση μέσω των DSGE υποδειγμάτων κατάφερε να εδραιώσει στη σκέψη των αναλυτών της Μακροοικονομικής την αναγκαιότητα παροχής ενός συγκεκριμένου τύπου μικροθεμελίωσης, αυτού με αντιπροσωπευτικούς δρώντες με ορθολογικές προσδοκίες (RARE Microfoundations). Πλέον, “ερωτήματα που αφορούν τη μη ουδετερότητα του χρήματος κατά τη μακροχρόνια περίοδο, τον κατάλληλο τύπο μικροθεμελίωσης, μοντέλα ατελούς

εκκαθάρισης των αγορών, τους περιορισμούς της χρησιμοποίησης της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος και διάφορα άλλα ζητήματα μεθοδολογίας βρίσκονται εκτός του πεδίου μελέτης των νέων μακροοικονομολόγων” (Duarte 2012: 214). Σύμφωνα με τον Blanchard:

“Το εύρος των προσεγγίσεων της νέας νεοκλασικής σύνθεσης μπορεί να περιγραφεί ως ένα τρίγωνο. Στο επάνω μέρος του τριγώνου βρίσκεται το μοντέλο των Ramsey-Prescott, το οποίο δίνει έμφαση στη διαχρονική επιλογή των ατόμων. Κάτω και αριστερά βρίσκεται το μοντέλο του Taylor, το οποίο δίνει έμφαση στις ονομαστικές ακαμψίες, ενώ κάτω και δεξιά βρίσκεται το μοντέλο των Akerlof-Yellen που επικεντρώνεται στις ατέλειες των αγορών προϊόντος και εργασίας” (Blanchard 1997: 290).

1.3. Σύγκριση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση

Η νέα νεοκλασική σύνθεση σε σχέση με την παλιά, που κυριάρχησε στις δεκαετίες του 1950 και 1960, κατάφερε να πετύχει μεγαλύτερη “εκεχειρία” μεταξύ των κεϋνσιανών και των νεοκλασικών ιδεών³⁹. Αξίζει να τονιστεί όμως ότι είναι και αρκετά διαφοροποιημένη από την προκάτοχό της. Ενώ ξεκάθαρος στόχος της νέας συναίνεσης είναι η μικροθεμελίωση τύπου ‘RARE’, για την παλιά σύνθεση η μικροθεμελίωση δε γίνονταν κατά συγκεκριμένο τρόπο, ούτε αποτελούσε μοναδικό στόχο των υποδειγμάτων. Προσπάθεια της παλιάς νεοκλασικής σύνθεσης μέσω της δικής της μικροθεμελίωσης ήταν η ενσωμάτωση των κεϋνσιανών ιδεών στο βαλσαριανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, διατηρώντας όσο το δυνατόν περισσότερο αυτούσιες τις κεϋνσιανές ιδέες, όπως την ύπαρξη ακούσιας ανεργίας, τις ανισορροπίες στις αγορές, την αναγκαιότητα αύξησης της ενεργούς ζήτησης σε περιόδους υφέσεων μέσω άσκησης οικονομικής πολιτικής, είτε δημοσιονομικής, είτε νομισματικής.

Από την άλλη μεριά, στόχος της μικροθεμελίωσης της νέας νεοκλασικής σύνθεσης είναι η ύπαρξη μίας και μόνο οικονομικής θεωρίας, η οποία θα βασίζεται στις αποδεκτές κατά τους ίδιους αρχές της Μικροοικονομικής, με τη Μακροοικονομική

³⁹ Η λέξη “εκεχειρία” είναι δανεισμένη από τον Mankiw (2006: 39), ο οποίος βλέπει τη νέα σύνθεση ως το αποτέλεσμα της εκκεχειρίας των μέχρι πρότινος αντιμαχόμενων νέων κλασικών και νέων κεϋνσιανών στρατοπέδων.

τελικά να κατέχει δευτερεύοντα ρόλο. Επίσης, για την τελευταία δεν υπάρχει χώρος για ανισορροπία στις αγορές, παρά μόνο για ορισμένες ονομαστικές ακαμψίες, οι οποίες τελικά καταφέρνουν να προκαλούν αμελητέες σχεδόν επιδράσεις στο συνολικό προϊόν. Ως εκ τούτου, οι οικονομικές πολιτικές από την πλευρά της ζήτησης κρίνονται ως αναποτελεσματικές, καθότι μόνο μη προβλέψιμες ‘εκπλήξεις’ μπορούν να έχουν επίδραση στο συνολικό προϊόν. Το γεγονός αυτό καθιστά την πλευρά της προσφοράς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής σημαντικότερη σε σχέση με την πλευρά της ζήτησης, κάτι το οποίο φαίνεται από την εμμονή των DSGE υποδειγμάτων να εξηγήσουν τη διαχρονική εξέλιξη του προϊόντος από την πλευρά της προσφοράς. Κατά αυτόν τον τρόπο, το βάρος της άσκησης οικονομικής πολιτικής έχει μετατοπιστεί από την πλευρά της ζήτησης στην πλευρά της προσφοράς.

Οι διαφορές αλλά και οι ομοιότητες μεταξύ της μικροθεμελίωσης των δύο αυτών συνθέσεων παρουσιάζονται συνοπτικά στο Γράφημα 1.2. Συγκεκριμένα, και οι δύο ξεκινούν την ανάλυσή τους από την ορθολογική επιλογή των οικονομικών δρώντων (άτομο, επιχείρηση), όπου το μεν άτομο έχει ως αντικειμενικό στόχο τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του και η δε επιχείρηση τη μεγιστοποίηση των κερδών της. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο προκύπτει από το γεγονός ότι, στη μικροθεμελίωση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης η ορθολογική επιλογή είναι επαυξημένη με ορθολογικές προσδοκίες, που σημαίνει ότι οι δρώντες είναι σε θέση να προβλέψουν οποιαδήποτε οικονομική πολιτική, εξουδετερώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την ισχύ της τελευταίας.

Στην παλιά νεοκλασική σύνθεση μπορούμε μέσα από τις καταναλωτικές επιλογές του ατόμου να κατασκευάσουμε την ατομική καμπύλη ζήτησης και εν συνεχεία να αθροίσουμε όλες τις ατομικές καμπύλες ζήτησης, προκειμένου να εξάγουμε την αγοραία καμπύλη ζήτησης. Η παραπάνω πορεία είναι χαρακτηριστική της βαλρασιανής μικροοικονομικής θεωρίας των τριών μεταπολεμικών δεκαετιών, της οποίας βασική ιδέα είναι, ότι οι συναρτήσεις ζήτησης είναι το αποτέλεσμα της επίλυσης του αριστοποιητικού προβλήματος των καταναλωτών. Μ’ άλλα λόγια, οι καταναλωτές επιλέγουν μέσα από ένα σύνολο διαθέσιμων καλαθιών, εκείνο το καλάθι των αγαθών που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά τους⁴⁰.

⁴⁰ Σχετικά με τα πρώτα έργα που θεμελίωσαν τη βαλσαριανή θεωρία ζήτησης η οποία συνεχίζει να κυριαρχεί μέχρι και σήμερα στην Οικονομική Επιστήμη, βλέπε και Slutsky (1915 [1952]), Hicks and Allen (1934), Hicks ([1939] 1946), Samuelson (1947) και Schultz (1938).

Αντίθετα, στη νέα νεοκλασική σύνθεση, προκειμένου να αποφευχθεί το χάσμα ανάμεσα στην ατομική καμπύλη ζήτησης και στην αγοραία καμπύλη ζήτησης, υποθέτουμε έναν αντιπροσωπευτικό δρώντα (άτομο, επιχείρηση), ο οποίος βελτιστοποιεί τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς του υπό τον περιορισμό του εισοδήματός του (στην περίπτωση της επιχείρησης, των διαθέσιμων πόρων της). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η νέα σύνθεση χρησιμοποιώντας την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος εστιάζει περισσότερο προς το άτομο (choice-centered) και μικροθεμελιώνει με βάση αυτό, εν αντιθέσει με την παλιά σύνθεση που εστιάζει περισσότερο προς την αγορά (market-centered), μικροθεμελιώνοντας με βάση την αγοραία ζήτηση.

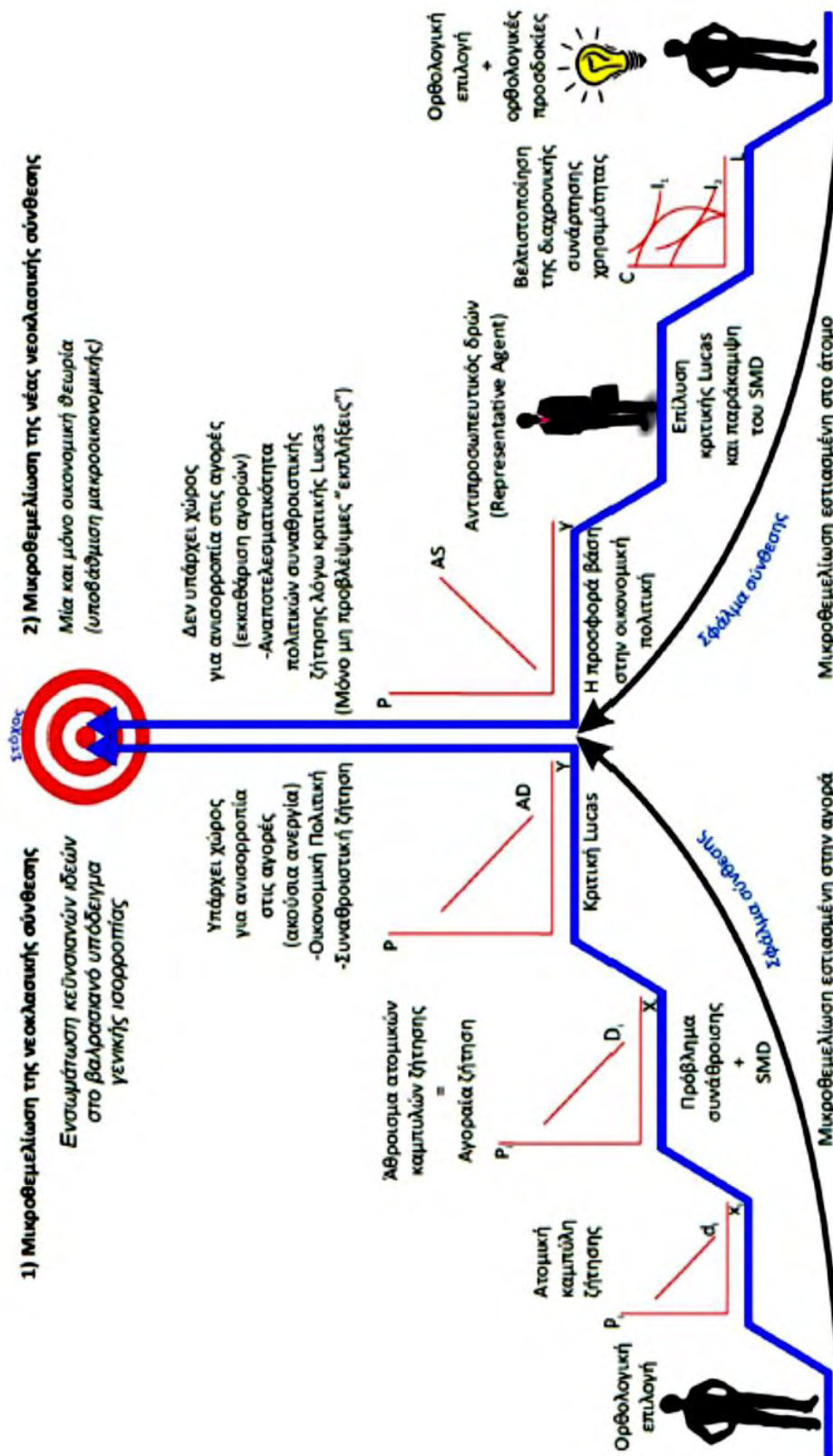
Επίσης, με τον αντιπροσωπευτικό δρώντα δύναται να επιτευχθεί το πέρασμα από τη Μικροοικονομική στη Μακροοικονομική, καθώς οι πράξεις του συμπίπτουν με τις μεταβολές στις αγορές, εν αντιθέσει με τα παλαιότερα μοντέλα IS-LM της νεοκλασικής σύνθεσης που “αναπαριστούν μια (μέση) ομαδική συμπεριφορά, παρουσιάζοντας πολύ συνοπτικά και με ασάφεια τα θεμέλια των μικροοικονομικών αποφάσεων” (Spahn 2009: 9).

Σύμφωνα με τον Hands:

“[...] η εκδοχή της βαλρασιανής θεωρίας γενικής ισορροπίας πάνω στην οποία βασίστηκε η νεοκλασική σύνθεση και η οποία κυριάρχησε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960, ήταν περισσότερο μια θεωρία εστιασμένη στην αγορά παρά μια θεωρία εστιασμένη στην ατομική συμπεριφορά. Βέβαια, τα μοντέλα εκείνης της περιόδου υπέθεταν κατά τη συνήθη πρακτική ορθολογικούς οικονομικούς δρώντες με σταθερές υπό περιορισμούς προτιμήσεις, αλλά η επεξήγηση της ατομικής συμπεριφοράς δεν υπήρξε ποτέ κύριος στόχος τους. *Η θεωρία της γενικής ισορροπίας της νεοκλασικής σύνθεσης υπήρξε πρωταρχικά μια προσέγγιση εστιασμένη στην αγορά, όπου όλο το θεωρητικό βάρος δίνονταν στους περιορισμούς που έθεταν οι υπερβάλλουσες συναρτήσεις αγοραίας ζήτησης και ως εκ τούτου οι μελέτες περί σταθερότητας, μοναδικότητας και συγκριτικής στατικής ανάλυσης διεξάγονταν ολοκληρωτικά σε όρους υπερβαλλουσών συναρτήσεων αγοραίας ζήτησης*” (ιδία έμφαση) (Hands 2012: 101).

Γράφημα 1.2

Σύγκριση της μικρομετέλλωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση

Οι δύο υποθέσεις σχετικά με τις υπερβάλλουσες συναρτήσεις αγοραίας ζήτησης, οι οποίες απαιτούνταν προκειμένου να μεταβεί από τις αγοραίες καμπύλες ζήτησης στη συναθροιστική καμπύλη ζήτησης της οικονομίας ήταν αυτές του μηδενικού βαθμού ομογένειας των συγκεκριμένων συνεχών συναρτήσεων και του νόμου του Walras (ibid: 101). Έτσι λοιπόν, η παλιά νεοκλασική σύνθεση βασιζόμενη στη ζήτηση της κάθε αγοράς ξεχωριστά και χρησιμοποιώντας την ανάλυση της γενικής ισορροπίας κατάφερνε να εξάγει τη συναθροιστική καμπύλη ζήτησης ολόκληρης της οικονομίας. Παρ' όλα αυτά, το πρόβλημα της συνάθροισης που ανέδειξε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu (SMD) αμφισβητούσε τον τρόπο με το οποίο μπορούσαν να εξαχθούν από το επίπεδο της Μικροοικονομικής συμπεράσματα σχετικά με μακροοικονομικά φαινόμενα.

Από την άλλη μεριά, η νέα νεοκλασική σύνθεση με τη χρήση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος παρακάμπτει το πρόβλημα της συνάθροισης του SMD και καταφέρνει να μικροθεμελιώσει με βάση την ατομική συμπεριφορά. Ο συνδυασμός της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών καταφέρνει επίσης να επιλύσει και την κριτική του Lucas και να εξάγει συμπεράσματα σχετικά την αναποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών και μάλιστα αυτών από την πλευρά της ζήτησης (βλέπε Γράφημα 1.2). Κατ' αυτόν τον τρόπο, στρέφεται προς την πλευρά της προσφοράς, σε αντίθεση με την παλιά νεοκλασική σύνθεση που μελετούσε τη ζήτηση, υποστηρίζοντας πολιτικές τόνωσής της. Τέλος, στη νέα νεοκλασική σύνθεση δεν υπάρχει χώρος για ανισορροπία στις αγορές και ως εκ τούτου η ανεργία είναι ηθελημένη και όχι ακούσια όπως προέβλεπε η παλιά νεοκλασική σύνθεση, καθώς η ανεργία αποτελεί μέρος των διαχρονικών αριστοποιητικών επιλογών του αντιπροσωπευτικού δρώντος, ο οποίος επιλέγει με δεδομένο το μισθό του, μεταξύ εργασίας καισχόλης (υπόδειγμα Ramsey).

1.4. Κριτική επισκόπηση του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής

1.4.1. Οι ατέλειες της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος (Representative agent)

Για τους υποστηρικτές του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης τα θετικά στοιχεία, τα οποία έχει προσφέρει στην Οικονομική Επιστήμη το τελευταίο αφθονούν. “Σχετική απλότητα (parsimony) των υποδειγμάτων, αληθοφανής περιγραφή των

προσδοκιών, κριτήρια προτίμησης ορισμένων εξισώσεων και παραμέτρων έναντι άλλων”, είναι μερικά μόνο από τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν τα συγκεκριμένα υποδείγματα Μακροοικονομικής (Bailey 2002: F585). Το κυριότερο όμως πλεονέκτημα των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης για τους υπερασπιστές τους είναι ότι, καταφέρνουν να χρησιμοποιούν την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, ούτως ώστε να παρακάμπτουν οποιαδήποτε προβλήματα συνάθροισης και συντονισμού, τα οποία οδηγούν σε πολλαπλές ισορροπίες και σε αμφισβήτηση της ορθολογικότητας των ατόμων. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι οι υποστηρικτές των εν λόγω υποδειγμάτων δεν αρνούνται την ύπαρξη της ετερογένειας των δρώντων. Παρ’ όλα αυτά, για τους ίδιους, “τα άτομα δρουν κατά παρόμοιο τρόπο σε αρκετές περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα σε μια αύξηση του επιτοκίου και ως εκ τούτου η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος αποτελεί έναν εύστοχο τρόπο απόδοσης των διαφορών όψεων της συναθροιστικής συμπεριφοράς” (ibid: F585).

Επίσης, οι υποστηρικτές του σύγχρονου δόγματος της μικροθεμελίωσης θεωρούν τις μεθόδους συνάθροισης της μικροοικονομικής θεωρίας δεδομένες και μέσω αυτών προσπαθούν να κατασκευάσουν υποδείγματα που καταδεικνύουν μακροοικονομικές σχέσεις. Το μόνο πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν είναι η συναθροιστική συνέπεια των υποδειγμάτων, η οποία αντιμετωπίζεται με τη συναθροιστική τεχνική της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος⁴¹. Η τεχνική του αντιπροσωπευτικού δρώντος είναι σε θέση να απεικονίζει μακροοικονομικές κανονικότητες, καθώς “καταφέρνει να αποφεύγει την εγγενή αστάθεια των παραδοσιακών μακροοικονομικών υποδειγμάτων και μέσω απλοποιημένων θεωριών σχετικά με τις πράξεις των ατόμων να επιτρέπει την παράκαμψη του προβλήματος της συνάθροισης, μην αφήνοντας περαιτέρω συναθροιστικά στοιχεία που δημιουργούν ασυνέπειες μεταξύ μικρο και μακρο μεταβλητών” (Grabner 2002: 13)⁴². “Η αντιμετώπιση των προβλημάτων της συναθροιστικής συνέπειας αποτελεί το κύριο κίνητρο παροχής μικροοικονομικών θεμελίων στη Μακροοικονομική” (ibid: 13). Παρ’ όλα αυτά, “το πλαίσιο ανάλυσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος αντιμετωπίζει τα ίδια προβλήματα με τα παραδοσιακά μοντέλα μακροοικονομικής και ως εκ τούτου αδυνατεί να πετύχει τη συνέπεια μεταξύ

⁴¹ Σύμφωνα με τον Grabner (2002: 13) : “Η συνέπεια των σχέσεων μεταξύ μικροοικονομικών και μακροοικονομικών μεταβλητών σχετίζεται με το ότι τα αποτελέσματα της ανάλυσης δεν πρέπει να μεταβάλλονται εάν προστεθούν περισσότερες πληροφορίες από εκείνες που ενσωματώνονται στις συναθροιστικές μεταβλητές”.

⁴² “Τα παραδοσιακά μακροοικονομικά υποδείγματα μελετούν τις συναθροιστικές μεταβλητές μέσω άλλων συναθροιστικών μεταβλητών, χωρίς να χρησιμοποιούν μικροοικονομικές υποθέσεις” (Grabner 2002:12).

μικροοικονομικών και μακροοικονομικών μεταβλητών, να επιλύσει το πρόβλημα της συνάθροισης και επομένως να παρέχει μικροοικονομικά θεμέλια στη μακροοικονομική” (ibid: 13).

Το ζήτημα το οποίο προκύπτει είναι το κατά πόσο ευσταθεί η αναλογία ανάμεσα στο άτομο και τον αντιπροσωπευτικό δρώντα, όπου ο τελευταίος αποτελεί το συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στον πρώτο και τα συναθροιστικά φαινόμενα. Σύμφωνα με τον Alan Kirman:

“[...] δεν υπάρχει κάποια αληθοφανής και επίσημη επιστημονική αιτιολόγηση για την υπόθεση ότι, η μεγιστοποίηση της συναθροιστικής συμπεριφοράς των ατόμων θα είναι ίδια με τη μεγιστοποίηση της συμπεριφοράς του ατόμου. Η ατομική μεγιστοποιητική συμπεριφορά δεν παράγει συλλογική ορθολογικότητα, αλλά και το γεγονός ότι η συλλογικότητα επιδεικνύει κάποιο βαθμό ορθολογικότητας δεν σημαίνει απαραίτητως ότι τα άτομα δρουν κατά ορθολογικό τρόπο. Αυτό το οποίο συμβαίνει είναι ότι δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της ατομικής και της συλλογικής συμπεριφοράς” (Kirman 1992: 118).

Επίσης, σύμφωνα με τον Xu (1991), ο οποίος δημιούργησε τεχνητές οικονομίες, προκειμένου να ελέγξει την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών και του μόνιμου εισοδήματος, όποτε η ατομική κατανάλωση ακολουθεί έναν ‘τυχαίο περίπατο (random walk)’, η συναθροιστική κατανάλωση εξαρτάται από υστερήσεις του συναθροιστικού εισοδήματος και το αντίστροφο. Το αποτέλεσμα της μελέτης του κατέδειξε ότι “η ατομική συμπεριφορά και η συνεπαγόμενη συναθροιστική συμπεριφορά δεν συμπίπτουν απαραίτητως”, το οποίο είναι αξιοσημείωτο, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι δρώντες του μοντέλου είναι τελείως πανομοιότυποι απ’ όλες τις όψεις (Grabner 2002: 14).

Επιπρόσθετα για τον Hartley (1997: 172), οι ακαμψίες των τιμών που αντιμετωπίζει το κάθε άτομο ξεχωριστά δεν οδηγούν απαραίτητα στη δημιουργία ακαμψιών στις τιμές συνολικά για όλα τα άτομα, ακόμα και στην περίπτωση που υποθέσουμε πολλαπλές επιχειρήσεις με αρχικά διαφορετικές πραγματικές τιμές. Εκ του συνόλου, η κατανομή των τιμών δε μεταβάλλεται. Κάτι τέτοιο καταδεικνύει άλλωστε και η υπόθεση του κόστους των τιμοκαταλόγων, η οποία αποτελεί μία από τις κυριότερες υποθέσεις των Νέων Κεϋνσιανών Οικονομικών και της νέας νεοκλασικής σύνθεσης. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη υπόθεση, οι επιχειρήσεις δεν προσαρμόζουν τις τιμές του ανάλογα με τη ζήτηση, λόγω του κόστους που συνεπάγεται μια μεταβολή αυτών, γεγονός που υπονοεί την ύπαρξη μη-ουδετερότητας του χρήματος.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συμπεριφορά του συνόλου των ατόμων δε σχετίζεται απαραίτητα με την συμπεριφορά του αντιπροσωπευτικού δρώντος. Συγκεκριμένα, “η αντίδραση του αντιπροσωπευτικού δρώντος σε μια μεταβολή δεν αντανakλά απαραίτητα το πώς τα άτομα που απαρτίζουν την οικονομία θα ανταποκριθούν στην εν λόγω μεταβολή, και ως εκ τούτου οι προτιμήσεις του αντιπροσωπευτικού δρώντος μπορεί να είναι διαμετρικά αντίθετες με εκείνες της οικονομίας ως σύνολο” (ibid: 134).

Ακόμη και με τη χρησιμοποίηση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος δεν υπάρχει τρόπος να μεταφραστούν οι συνεπείς ατομικές προτιμήσεις σε συνεπείς κοινωνικές προτιμήσεις κατά τρόπο τέτοιο, έτσι ώστε να μην παραβιάζεται η αρχή της πλειοψηφίας και της δημοκρατίας, όπως καταδεικνύει το θεώρημα του ανέφικτου του Arrow (1951). Μ' άλλα λόγια, ο αντιπροσωπευτικός δρών δεν είναι σε θέση να ξεπεράσει το πρόβλημα της κοινωνικής επιλογής και ως εκ τούτου δεν αποτελεί μία ορθή τεχνική μετάβαση από το άτομο στο σύνολο. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Hoover (2012: 51): “η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, μολονότι προσδίδει στη μικροοικονομική ανάλυση ύψιστη σημασία, λησμονεί να αναγνωρίσει ότι η ίδια η μικροοικονομική ανάλυση στην οποία δίνει προτεραιότητα, μέσα από το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu, υπονομεύει την πιθανότητα ύπαρξης άμεσης αναλογίας μεταξύ της συνάρτησης χρησιμότητας του αντιπροσωπευτικού δρώντος και του ίδιου του ατόμου”.

Ως εκ τούτου, η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος το μόνο που καταφέρνει είναι να παρακάμπτει και όχι να επιλύει τα προβλήματα συνάθροισης, που αναδεικνύονται μέσα από το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Hartley (1997: 185), ο οποίος υποστηρίζει ότι: “τα βαλρασιανά μοντέλα με αντιπροσωπευτικούς δρώντες και ορθολογικές προσδοκίες δεν έχουν προσφέρει καμία λύση στο πρόβλημα της συνάθροισης του θεωρήματος των Sonnenschein-Mantel-Debreu, σύμφωνα με το οποίο πολύ λίγα μπορούν να εξαχθούν για το σύνολο της οικονομίας από ένα μοντέλο γενικής ισορροπίας”. Επίσης, για τον ίδιο, η χρήση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος στη μακροοικονομική θεωρία αποτελεί μια “επαναδιατύπωση του σφάλματος σύνθεσης” (King 2012: 119). Μ' άλλα λόγια, η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος εξάγει αναληθή μακροοικονομικά συμπεράσματα, τα οποία προέρχονται από τη λαθεμένη αναλογία μεταξύ μακρο-συμπεριφοράς και μικρο-συμπεριφοράς στην οποία προβαίνει η εν λόγω υπόθεση. Ως εκ τούτου, “η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σφάλματος σύνθεσης” (Grabner 2002: 18), όπου ακόμη

και εάν καταφέρουμε να εξηγήσουμε τα συναθροιστικά φαινόμενα σε όρους μικροοικονομικής συμπεριφοράς, τίποτα δεν μας εγγυάται ότι τα πρώτα θα συμπεριφέρονται κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται οι ατομικοί δρώντες, στους οποίους βασίζεται η συμπεριφορά των συναθροιστικών φαινομένων.

Ο αντιπροσωπευτικός δρών μπορεί να είναι μια αναλυτικά βολική τεχνική συνάθροισης, αλλά δεν είναι ικανή να αποτελέσει ένα αυστηρό θεμέλιο για την μακροοικονομική ανάλυση. Σύμφωνα με τον King (2012: 122): “Η χρησιμοποίηση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος στα σύγχρονα υποδείγματα μικροθεμελίωσης αδυνατεί να συμπεριλάβει σημαντικά χαρακτηριστικά της μακροοικονομικής δυναμικής, η οποία σχετίζεται με το γεγονός ότι οι δρώντες μιας οικονομίας είναι διαφορετικοί, ετερογενείς και διαθέτουν διαφορετικές ποσότητες πληροφόρησης”. Επιπρόσθετα, “τα περισσότερα μικροοικονομικά υποδείγματα, που αφορούν τη θεωρία της επιλογής του ατόμου είναι υποπροσδιορισμένα για λόγους μακροοικονομικής συνοχής και η απ’ ευθείας εφαρμογή τους στην περιγραφή συναθροιστικών φαινομένων μέσω της μεθόδου του αντιπροσωπευτικού δρώντος, αγνοεί ενδεχόμενες χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργική ετερογένεια των ατόμων και τη συναθροιστική δομή αυτών, που κάνουν τα συναθροιστικά φαινόμενα να συμπεριφέρονται κατά διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τα άτομα” (Martel 1996: 129).

Τα άτομα που απαρτίζουν μια οικονομία έχουν “διαφορετικές προτιμήσεις, αρχικές κατανομές (endowments) και διαθέσιμες τεχνολογίες, με επακόλουθο η συνολικά οικονομική συμπεριφορά να μην είναι απλά το άθροισμα των ατομικών συμπεριφορών” (ibid: 134)⁴³. Συνεπώς, “υφίστανται σημαντικές όψεις της συναθροιστικής δομής μιας οικονομίας, που σχετίζονται με την ετερογένεια των οικονομικών δρώντων, οι οποίες αγνοούνται από την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος και ως εκ τούτου βρίσκονται εκτός του πλαισίου ανάλυσης των υποδειγμάτων της μικροθεμελίωσης” (ibid: 134). Η ετερογένεια όμως των οικονομικών δρώντων είναι αυτό που συναντάται στις πραγματικές οικονομίες, όπου διαφορετικά άτομα αλληλοεπιδρούν προσπαθώντας να συντονίσουν τις ενέργειές τους. Με την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, όλοι οι συμμετέχοντες στην οικονομία μοιράζονται την ίδια συνάρτηση χρησιμότητας, αλληλεπίδραση μεταξύ τους δεν υφίσταται και ως εκ τούτου η οικονομία αποτελεί ένα σύστημα χωρίς συναλλαγές, καθώς το κάθε άτομο

⁴³ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Martel (1996: 134): “2+2=5”.

έχει την δική του επιχείρηση και καταναλώνει το δικό του προϊόν· είναι η οικονομία του νόμου του Say (Arestis and Sawyer 2008).

Επίσης, σύμφωνα με τον Syll (2014: 16): “τα υποδείγματα με αντιπροσωπευτικούς δρώντες δεν είναι σε θέση να ενσωματώσουν τις διανεμητικές επιδράσεις [distributional effects] της παραγωγής, οι οποίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη Μακροοικονομική Επιστήμη”. Τα προβλήματα άλλωστε που προκαλούνται από την άνιση διανομή του παραγόμενου προϊόντος μεταξύ των συμμετεχόντων στις αγορές είναι από τα κυριότερα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι ασκούντες της οικονομικής πολιτικής. Διάφορες έρευνες έχουν δείξει ότι στις σύγχρονες οικονομίες της αγοράς υφίστανται σημαντικά θεσμικά και άλλα προβλήματα συντονισμού μεταξύ των ατόμων, τα οποία δε διευκολύνουν τις συναλλαγές, αυξάνοντας κατά αυτόν τον τρόπο το συναλλακτικό κόστος (Clower and Howitt 1996, Bryant 1996). Η μελέτη όμως των παραπάνω προβλημάτων είναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί “με νεοκλασικά υποδείγματα τύπου ‘Ροβινσώνα Κρούσου’, όπως τα υποδείγματα με αντιπροσωπευτικούς δρώντες, τα οποία αποκλείουν ακριβώς όλες εκείνες τις διαφορές μεταξύ ομάδων και ατόμων, που αποτελούν το αντικείμενο μελέτης πολλών μη-νεοκλασικών αναλύσεων” (Syll 2014: 16).

Οι διαφορετικές επιλογές των ατόμων, που οδηγούν στο συντονισμό ή όχι των αγορών είναι αναγκαίο όχι μόνο να μην αποκλείονται από τη Μακροοικονομική Επιστήμη, αλλά και να αποτελούν το κυριότερο πεδίο μελέτης της. Κάτι τέτοιο όμως είναι αρκετά δύσκολο από τη στιγμή που τα σύγχρονα υποδείγματα μικροθεμελίωσης και ειδικά τα DSGE μοντέλα δεν αφήνουν χώρο στη μελέτη της ετερογένειας των δρώντων, αγνοώντας τη σημαντικότητα αυτής, στη λειτουργία των αγορών. “Παρακάμπτοντας την ετερογένεια που υφίσταται σε ατομικό επίπεδο με τη χρησιμοποίηση μοντέλων με αντιπροσωπευτικούς δρώντες, τα υποδείγματα είναι περισσότερο διαχειρίσιμα και απλά” (ibid: 16). “Παρ’ όλα αυτά, εάν θελήσουμε να προσδώσουμε περισσότερο ρεαλισμό στην ανάλυση, τα παραπάνω μοντέλα δεν τα καταφέρνουν καλά και επιδεικνύουν χαμηλή ικανότητα επεξήγησης των φαινομένων” (ibid: 16).

Ζητήματα ασύμμετρης πληροφόρησης, αβεβαιότητας, κόστους συναλλαγών και κοινωνικής αλληλεπίδρασης, που αφθονούν πλέον στη Μικροοικονομική Επιστήμη και τα οποία μπορούν να προσδώσουν ρεαλισμό στην ανάλυση αγνοούνται εσκεμμένα από τα υποδείγματα μικροθεμελίωσης με αντιπροσωπευτικούς δρώντες, προκειμένου να διατηρηθεί η εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων. Γεγονός πάντως αποτελεί ότι

“η σύγχρονη Μικροοικονομική Επιστήμη δίνει όλο και μικρότερο βάρος στη νεοκλασική θεωρία των επιλογών του ατόμου” (Grabner 2002: 17), στην οποία συνεχίζει να παραμένει προσκολλημένο το σύγχρονο δόγμα της μικροθεμελίωσης.

Κλάδοι της σύγχρονης Μικροοικονομικής, όπως “τα Πειραματικά Οικονομικά ή η Εξελικτική Θεωρία των Παιγνίων θέτουν υπό αμφισβήτηση την έννοια της εγωιστικής και ορθολογικής μεγιστοποίησης της χρησιμότητας του ατόμου” (ibid, 17). Χαρακτηριστικές επ’ αυτού, είναι οι μελέτες των Alchian (1950), Simon (1957), Kahneman and Tversky (1974), Leibenstein (1976), Williamson (1981), Elster (1983), Rubinstein (1998) και Gigerenzer and Selten (2002), που επαναπροσδιορίζουν την έννοια της ορθολογικότητας και τον τρόπο λήψης των αποφάσεων των ατόμων και οι οποίες πλέον τυγχάνουν μεγάλης αποδοχής από την πλειονότητα των ερευνητών της Μικροοικονομικής Επιστήμης. Το σίγουρο πάντως είναι, ότι το πλαίσιο ανάλυσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος αδυνατεί να ενσωματώσει οποιαδήποτε πρόοδο έχει πραγματοποιηθεί στη Μικροοικονομική Επιστήμη τα τελευταία πενήντα χρόνια, με αποτέλεσμα η μικροοικονομική ανάλυση την, οποία χρησιμοποιεί το τρέχων πρόγραμμα μικροθεμελίωσης και συνάμα η σύγχρονη Μακροοικονομική Επιστήμη να καθίσταται παρωχημένη.

1.4.2. Η αδυναμία της έννοιας των ορθολογικών προσδοκιών απέναντι στην κριτική του Lucas

Μία από τις πιο σημαντικές συνεισφορές των νέων κλασικών οικονομολόγων ήταν ότι, κατάφεραν να δομήσουν μία βαλρασιανού τύπου οικονομία χωρίς τη χρησιμοποίηση ενός ‘πανταχού παρόντος’ και ‘παντογνώστη’ κεντρικού δημοπράτη. Κάτι τέτοιο κατέστη δυνατό με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, όπου την πληροφόρηση σχετικά με το ορθό διάνυσμα τιμών, προκειμένου να επιτευχθεί η βαλρασιανή ισορροπία, δεν την κατέχει ο κεντρικός δημοπράτης, αλλά την κατέχουν οι ίδιοι οι οικονομικοί δρώντες, οι οποίοι προσαρμόζουν τις προσδοκίες τους ορθολογικά, οδηγώντας την οικονομία στην ισορροπία.

Μ’ άλλα λόγια, δεν απαιτούνταν όπως πριν κάποιο ‘φανταστικό’ όν, όπως ο βαλρασιανός δημοπράτης για να καθορίσει τη μακροοικονομική ισορροπία, αλλά την ισορροπία την καθόριζαν οι πράξεις των ατόμων, που συμμετέχουν στην οικονομία. Ως εκ τούτου, οι πληροφορίες εντός μιας οικονομίας διαχέονται μεταξύ των ατόμων, το οποίο σήμαινε, όπως υποστήριζε emphatically ο Hayek (1945), ότι το σύστημα της αγοράς διαθέτει ιδιότητες αυτό-οργάνωσης (self-organized properties). Αυτό το

συμπέρασμα εναρμονίζονταν πλήρως με το γενικό θεωρητικό πλαίσιο των αποκεντρωμένων οικονομιών, όπου η ισορροπία προσδιορίζεται από τις πράξεις των ‘κυττάρων’ της οικονομίας, ήτοι τους οικονομικούς δρώντες (economic agents), που μεγιστοποιούν τη συμπεριφορά τους.

Τα συμπεράσματα περί αναποτελεσματικότητας της οικονομικής πολιτικής, τα οποία εξάγουν κατά κανόνα τα υποδείγματα μικροθεμελίωσης, βασίζονται στην υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών και της πλήρους εκκαθάρισης των αγορών. Εάν όμως δεν υποθέσουμε πλήρη εκκαθάριση των αγορών, όπως στα νέα κεϋνσιανά μοντέλα και σε ορισμένα της νέας νεοκλασικής σύνθεσης, προκύπτουν αρκετά δυσεπίλυτα ερωτήματα σχετικά με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών. Η κύρια πηγή αμφισβήτησής τους αφορά το κατά πόσο ορθολογικές είναι τελικά οι προσδοκίες των ατόμων.

“Στην περίπτωση που υποθέσουμε την ύπαρξη ατελειών στις αγορές, τότε δεν αρκεί μόνο η γνώση των τιμών εκ μέρους των ατόμων για τη δόμηση των προσδοκιών τους” (Sprahn 2009: 18). Σε περισσότερο πολύπλοκα υποδείγματα, που εμπεριέχουν διάφορες ανισορροπίες στις αγορές, η υπόθεση ότι οι οικονομικοί δρώντες δομούν ορθολογικές ή αλλιώς συνεπείς ως προς το μοντέλο προσδοκίες, καθίσταται ασαφής. Εάν επιθυμούμε να προσδώσουμε περισσότερο ρεαλισμό στην ανάλυση είναι αναγκαίο να χρησιμοποιήσουμε υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τις αγορές ή διαφορετικά τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τις πράξεις των υπολοίπων ατόμων. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, καθίσταται απαραίτητη η υπόθεση, ότι και τα άτομα με τη σειρά τους υποθέτουν ότι και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες στην οικονομία συμπεριφέρονται κατά τρόπο όμοιο με εκείνα.

Μ’ άλλα λόγια, “οι οικονομικοί δρώντες είναι απαραίτητο να υποθέτουν ότι ο μέσος όρος των προσδοκιών των υπολοίπων δρώντων συμπίπτει με την προσδοκία που δομείται με βάση την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, η οποία όμως μας οδηγεί σε μια αναγωγή στο άπειρο [infinite regress]” (Grabner 2002:17)⁴⁴. Στην περίπτωση βέβαια, που η οικονομία αποτελείται από ένα και μόνο άτομο, όπως συμβαίνει με την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, οι παραπάνω δυσκολίες παρακάμπτονται,

⁴⁴ Ουσιαστικά, προκειμένου να αιτιολογήσουμε την ύπαρξη ορθολογικών προσδοκιών πρέπει να προβούμε σε υποθέσεις σχετικά με τις προσδοκίες των ατόμων για τις προσδοκίες των άλλων ατόμων. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ο Keynes (1936) είχε ήδη αναπτύξει το παραπάνω θέμα σχετικά με τις προσδοκίες υψηλότερων τάξεων, όταν παρομοίαζε τις διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς κεφαλαίων με έναν διαγωνισμό ομορφιάς.

διότι τα άτομα είναι ικανά να εξάγουν μία και μοναδική σχέση ανάμεσα στις ατομικές τους προσδοκίες και στα συναθροιστικά αποτελέσματα (Janssen 1991: 627). Σε μια όμως οικονομία πολλών ατόμων κάτι τέτοιο δεν καθίσταται δυνατό, διότι τα συναθροιστικά αποτελέσματα προσδιορίζονται και από τις προσδοκίες που σχηματίζουν και τα υπόλοιπα άτομα της οικονομίας (ibid: 627).

Ακόμη όμως και εάν υποθέσουμε ότι η οικονομία αποτελείται από αντιπροσωπευτικούς δρώντες, οι οποίοι σχηματίζουν ομογενείς προσδοκίες, δηλαδή προσδοκίες που συμπίπτουν μεταξύ τους, δεν αρκεί προκειμένου να εξάγουμε συναθροιστικά αποτελέσματα, πόσο μάλλον αποτελέσματα σχετικά με την καταλληλότητα των οικονομικών πολιτικών. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη ‘κοινής γνώσης’ (common knowledge) σχετικά με τις προσδοκίες των υπολοίπων αντιπροσωπευτικών δρώντων δεν επαρκεί⁴⁵. Σύμφωνα με τον Grabner (2002: 17): “Η σχέση ανάμεσα στην ορθολογική συμπεριφορά και την έννοια της ορθολογικότητας των αντιπροσωπευτικών δρώντων δεν είναι τόσο σαφής, καθώς η τελευταία δεν μπορεί εύκολα να εξαχθεί από την πρώτη”.

Τα σύγχρονα DSGE μοντέλα μέσα από την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος υποθέτουν ότι η αγοραία ισορροπία επέρχεται μέσα από τις επιλογές του τελευταίου, αγνοώντας το γεγονός ότι “ούτε οι ερευνητές αλλά ούτε και οι οικονομικοί δρώντες ενδέχεται να γνωρίζουν την ‘αλήθεια’ σχετικά με τις αγορές” (Spahn 2009: 19). “Εάν δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι οικονομολόγοι αντιλαμβάνονται την οικονομία, τότε δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι και τα άτομα την κατανοούν” (Colander 2006: 9). Αυτό το οποίο τα συγκεκριμένα υποδείγματα παραλείπουν να συμπεριλάβουν είναι η έννοια της αβεβαιότητας, η οποία εμποδίζει τους οικονομικούς δρώντες να σχηματίζουν ορθολογικές προσδοκίες. Η έννοια της αβεβαιότητας έχει καταστεί πλέον βασική υπόθεση σε οποιαδήποτε σύγχρονη θεωρία νομισματικής πολιτικής. “Στην περίπτωση όμως που αποδεχθούμε για παράδειγμα, ότι οι κεντρικές τράπεζες αντιμετωπίζουν συνθήκες αβεβαιότητας, τότε δε δύναται να διατηρήσουμε την υπόθεση ότι τα άτομα διαθέτουν ακριβή εικόνα των πραγματικών κανόνων που διέπουν την οικονομία και ως εκ τούτου δεν μπορούν να σχηματίσουν προσδοκίες” (Spahn 2009: 19).

⁴⁵ Ένα γεγονός αποτελεί ‘κοινή γνώση’ “όχι μόνο όταν όλοι γνωρίζουν ότι είναι αληθές, αλλά και όταν όλοι γνωρίζουν ότι όλοι γνωρίζουν ότι είναι αληθές και ούτω κάθε εξής” (Janssen 1991: 627).

Έτσι λοιπόν, λόγω της ύπαρξης αβεβαιότητας, η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, η οποία απαιτεί από τους “οικονομικούς δρώντες να είναι ανώτερης κατηγορίας στατιστικοί, ικανοί να αναλύουν τη μελλοντική γενική ισορροπία της οικονομίας” (Arrow 1978: 160), τίθεται υπό μεγάλη αμφισβήτηση. Σύμφωνα με τον Arrow (1978: 164), η ανικανότητα των οικονομικών δρώντων να σχηματίσουν προσδοκίες δεν αποτελεί πρόβλημα, καθώς “η δημιουργία των προσδοκιών είναι μια αποκεντρωμένη διαδικασία, που δεν οδηγεί σε ένα ομογενές απόθεμα γνώσης, το οποίο μοιράζονται τα άτομα”. Ως εκ τούτου, ο Arrow (1978: 164-165) διαφωνεί με την πρόταση ότι, στα “οικονομικά μοντέλα οι προσδοκίες των ατόμων πρέπει να είναι συνεπείς ως προς αυτά, όπως καταδεικνύει η κριτική του Lucas, διότι η ουσία μιας αποκεντρωμένης οικονομίας βρίσκεται στο ότι τα άτομα διαθέτουν διαφορετική πληροφόρηση”. Σ’ αυτό ακριβώς συνηγορούσε, αρκετά χρόνια πριν, και ο Hayek (1945: 519-520), ο οποίος υποστήριζε ότι μία από τις κύριες λειτουργίες των αγορών αποτελεί η συλλογή και η δημιουργία πληροφορίας, την οποία κάθε άτομο ξεχωριστά δε διαθέτει.

Συνεπώς, το επιχείρημα των νέων κλασικών ότι έχουν καταφέρει να παράσχουν μία ικανοποιητική επεξήγηση του σχηματισμού των προσδοκιών με βάση τις βασικές αρχές της μικροοικονομικής, δηλαδή της ατομικής ορθολογικότητας, δεν ευσταθεί. “Η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών μπορεί να χαρακτηριστεί τόσο *ad hoc* [επί συγκεκριμένου σκοπού] όσο και η προγενέστερή της, υπόθεση των προσαρμοσμένων προσδοκιών” (Grabner 2002: 17). “Τα υποδείγματα, που παραμένουν προσκολλημένα στη χρησιμοποίηση του αντιπροσωπευτικού δρώντος αποκλείουν εξ υποθέσεως ότι τα άτομα μαθαίνουν το ένα μέσα από το άλλο και μεταβάλλουν τις απόψεις τους σχετικά με την οικονομία μέσα από μια εξελικτική διαδικασία αλληλεπίδρασης” (Spahn 2009 20). “Οι πεποιθήσεις των ατόμων μεταβάλλονται, όποτε προκύψουν νέες εμπειρίες, νέες απόψεις, νέες αγοραίες συμπεριφορές (σοκ) ή νέες οικονομικές πολιτικές” (ibid: 20).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, “οι δομικές (deep) παράμετροι των υποδειγμάτων, όπως οι προτιμήσεις και οι αγοραίες δομές δε γίνεται να μη δεν μεταβάλλονται” (ibid: 20), και ως εκ τούτου οι τελευταίες αδυνατούν να ξεπεράσουν την κριτική του Lucas. Χαρακτηριστικό παράδειγμα επ’ αυτού, αποτελούν τα υποδείγματα της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, όπου τα τεχνολογικά σοκ συμβάλλουν σε μεγαλύτερο βαθμό στη μεταβολή του συνολικού προϊόντος έναντι των σοκ στην παραγωγικότητα. Συγκεκριμένα, παρ’ όλο που η τεχνολογία θεωρείται σταθερή, “ο

επιχειρηματικός κύκλος τελικά μεταβάλλεται λόγω των μεταβολών της τεχνολογίας” (Grabner 2002: 4)⁴⁶. Ως εκ τούτου, οι συχνά χρησιμοποιούμενες τεχνολογικές παράμετροι των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης δεν είναι ιδιαίτερα σταθερές.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τις παραμέτρους των προτιμήσεων στα προβλήματα μεγιστοποίησης των αντιπροσωπευτικών καταναλωτών. Για παράδειγμα, μία παράμετρος που μοντελοποιείται ως σταθερή είναι η διαχρονική ελαστικότητα υποκατάστασης, σύμφωνα με την οποία μετράται η επιθυμία του αντιπροσωπευτικού δρώντος να ανταλλάξει την κατανάλωση ήσχόλη σήμερα με την κατανάλωση ήσχόλη στο μέλλον. “Η παράμετρος αυτή συνδυάζει τόσο τη σταθερή-δομική ελαστικότητα υποκατάστασης, όσο και τα αποτελέσματα των μεταβολών των σχετικών τιμών της κατανάλωσης έναντι τηςσχόλης” (ibid: 4). “Σ’ ένα δεδομένο καθεστώς τιμών, παρ’όλο που η αξία της παραμέτρου είναι σταθερή, μία μεταβολή των σχετικών τιμών επίσης επιδρά στη συνήθη ελαστικότητα υποκατάστασης, η οποία ως εκ τούτου δε θα πρέπει να μοντελοποιείται ως σταθερή” (ibid: 4).

Παρόμοια είναι και τα συμπεράσματα, τα οποία μπορούν να εξαχθούν και με το προεξοφλητικό επιτόκιο, που χρησιμοποιείται στην ανάλυση της διαχρονικής μεγιστοποίησης και το οποίο θεωρείται μία από τις σταθερές παραμέτρους των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης. Σύμφωνα με το τελευταίο καταδεικνύεται “το πόσο υπομονετικός είναι ο αντιπροσωπευτικός δρών ως προς τη μελλοντική κατανάλωση, όπου όσο πιο μακρινή στο μέλλον είναι η κατανάλωση, τόσο πιο μικρή είναι η χρησιμότητα που αντλείται από αυτή” (ibid: 4). “Η βαρύτητα όμως που προσδίδει ο κάθε αντιπροσωπευτικός δρώντας στη μελλοντική κατανάλωση ενδέχεται να μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της ζωής του ως αποτέλεσμα διαφορετικών κρατικών πολιτικών” (ibid: 4), όπως για παράδειγμα διαφορετικών συντελεστών φόρων κατανάλωσης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η παράμετρος του προεξοφλητικού επιτοκίου δεν παραμένει σταθερή, καθότι μεταβάλλεται όσο μεταβάλλονται οι παράγοντες που επηρεάζουν τις καταναλωτικές συνήθειες και προτιμήσεις, όπως οι οικονομικές πολιτικές.

“Η ενσωμάτωση των ορθολογικών προσδοκιών στα υποδείγματα μικροθεμελίωσης δεν απαλλάσσει τους δρώντες από την πεποίθηση ότι το παρών πολιτικό καθεστώς παραμένει αμετάβλητο για πάντα (στατικές προσδοκίες)” (ibid: 5). Έτσι λοιπόν, τα εν λόγω μοντέλα δεν μπορούν να θεωρηθούν αμετάβλητα ως προς τις

⁴⁶ Βλέπε και Kydland and Prescott (1982).

μεταβολές του εκάστοτε καθεστώτος. Συνεπώς, τα σύγχρονα υποδείγματα μικροθεμελίωσης με αντιπροσωπευτικούς δρώντες είναι τόσο επαρκώς εφοδιασμένα με δομικά αμετάβλητες παραμέτρους όσο και τα παραδοσιακά μακροοικονομικά μοντέλα, με αποτέλεσμα η αξιολόγηση της οικονομικής πολιτικής να είναι εξίσου αναξιόπιστη, καθώς δεν καταφέρνουν να αποφύγουν ούτε τα ίδια την κριτική του Lucas.

1.4.3. Ο στόχος της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής

Σήμερα η Οικονομική Επιστήμη δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη μικροοικονομική ανάλυση, η οποία συμβάλει στη θεωρητική συνοχή των υποδειγμάτων, σε αντίθεση με τη Μακροοικονομική η οποία είναι περισσότερο εμπειρική. Επ' αυτού, ο Lucas (1980: 696-697) υποστηρίζει, όντας φανερά επηρεασμένος από την ανάλυση του Friedman (1953) σχετικά με μεθοδολογικά ζητήματα της Οικονομικής Επιστήμης, ότι “η θεωρία δεν είναι απλά μια συλλογή υποθέσεων σχετικά με τη συμπεριφορά της πραγματικής οικονομίας, αλλά ένα σαφές σύνολο οδηγιών για την κατασκευή ενός παράλληλου ή αναλογικού συστήματος που θα μιμείται την πραγματική οικονομία”⁴⁷. Συνεπώς, όπως υποστηρίζει ο De Vroey (2012: 172-173): “[Για τον Lucas] η θεωρία και το μαθηματικό υπόδειγμα συμπίπτουν και σχετίζονται και τα δύο με την κατασκευή ‘φανταστικών-εξωπραγματικών’ υποθέσεων που σκοπίμως είναι μη ρεαλιστικές..., [μια άποψη] που κληρονόμησε από τον Walras”. Για τον Lucas και τους νέους κλασικούς η έμφαση θα πρέπει να δίνεται στην επίλυση περίπλοκων θεωρητικών μοντέλων και όχι στις πολιτικές εφαρμογές της μακροοικονομικής θεώρησης. Μ’ άλλα λόγια, η βαρύτητα της Οικονομικής Επιστήμης είναι αναγκαίο να αποδίδεται σε “σαφώς εκφρασμένες τεχνητές οικονομίες [fully articulated artificial economies]”, οι οποίες δεν απαιτούν εμπειρική αιτιολόγηση (empirical evidence) (Grabner 2002:8).

Ως εκ τούτου, η οικονομική θεωρία θα πρέπει να μελετά τη συμπεριφορά μιας ‘ιδανικής’ οικονομίας, αγνοώντας τα εμπειρικά δεδομένα. Ο παραπάνω στόχος κυριαρχεί μέχρι και σήμερα στην ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη και σχετίζεται άμεσα με τη μεθοδολογία του Walras, πάνω στην οποία βασίζεται το βαλσαριανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας των Arrow-Debreu. Η πραγματική οικονομία δεν

⁴⁷ Σύμφωνα με τον Friedman μια θεωρία είναι σημαντική αν αφαιρεί τα κοινά και κρίσιμα στοιχεία από τη μάζα των σύνθετων και λεπτομερειακών συνθηκών που περιβάλλουν τα φαινόμενα. Για μια λεπτομερή ανάλυση της μεθοδολογίας του Friedman, βλέπε και Ζουμπουλάκης (2009: 29-39).

υπεισέρχεται στην ανάλυση για να αξιολογήσει την ορθότητα του θεωρητικού υποδείγματος, αλλά για να ελέγξει το κατά πόσο η πραγματικότητα αποκλίνει από τις προτάσεις της θεωρίας. Συνεπώς, “αντί να απαιτούνται τροποποιήσεις του μοντέλου, ούτως ώστε να προσεγγίσει σε όλο και μεγαλύτερο επίπεδο την πραγματική οικονομία, η τελευταία είναι αυτή που είναι αναγκαίο να τροποποιηθεί, προκειμένου να προσεγγίσει την ιδεατή τεχνητή οικονομία του υποδείγματος” (Grabner 2002: 6).

Όσον αφορά το ‘κενό’ που αναπόφευκτα δημιουργείται ανάμεσα στην Οικονομική Επιστήμη και την εμπειρική θεμελίωση, η οποία σχετίζεται με τη Μακροοικονομική, αυτό καλύπτεται μέσα από την περιγραφή των σκοπών των οικονομικών δρώντων, η οποία επιτρέπει στα θεωρητικά μοντέλα την ανάλυση των παρεμβάσεων οικονομικής πολιτικής χρησιμοποιώντας τις μεθόδους της μικροοικονομικής (Browning et.al 2000). Κατά συνέπεια, ένα μακροοικονομικό υπόδειγμα βασισμένο σε μικροοικονομικά θεμέλια είναι σε θέση όχι μόνο να καλύψει το ‘κενό’ της εμπειρικής θεμελίωσης, αλλά και να διευρύνει την τελευταία παρέχοντας αριθμητικές αξίες στις παραμέτρους του μοντέλου (Lucas 1987), μέσα από την τεχνική μέθοδο των προσομοιώσεων που αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα. Γι’ αυτό το λόγο άλλωστε, προτιμάται η παραπάνω μέθοδος εκτίμησης των μακροοικονομικών υποδειγμάτων έναντι της οικονομετρικής εκτίμησης, καθώς η πρώτη είναι σε θέση να παρέχει επαρκή μικροοικονομικά θεμέλια, ούτως ώστε να παρακάμπτεται η κριτική του Lucas.

Για τους υποστηρικτές της μικροθεμελίωσης, “τα υποδείγματα Μακροοικονομικής που βασίζονται σε μικροοικονομικά θεμέλια είναι εκ κατασκευής συνεπή και σαφή” (Ljungqvist and Sargent 2004: xxvi), καθώς έχουν την ικανότητα μέσα από τις υποθέσεις σχετικά με τις πράξεις των οικονομικών δρώντων στις ‘φανταστικές-τεχνητές’ οικονομίες να απομακρύνουν οποιαδήποτε εμπειρική πρόταση δε συνάδει με το υπόδειγμα, ακόμη και αν είναι εμφανώς παρατηρήσιμη στην πραγματική οικονομία. Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο προέχει στην κατασκευή των υποδειγμάτων είναι η εσωτερική συνοχή και όχι η εξωτερική συνοχή, που αφορά την εμπειρική αιτιολόγηση των υποθέσεων του υποδείγματος.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι η εμπειρική αιτιολόγηση δεν αγνοείται πλήρως από τα σύγχρονα υποδείγματα μικροθεμελίωσης. Αντ’ αυτού, “συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα συχνά παρουσιάζονται ως κίνητρο για περαιτέρω θεωρητική ανάπτυξη” (Wren-Lewis 2011: 133). Παρ’ όλα αυτά, βασική πρόθεση της κατασκευής αυτών των μοντέλων δεν αποτελεί η συνέπεια ως προς τα σχετικά εμπειρικά δεδομένα, αλλά η συνέπεια ως προς τις βασικές θεωρητικές υποθέσεις, όπως η υπόθεση της πλήρους

ορθολογικότητας, των ορθολογικών προσδοκιών και της αριστοποιητικής συμπεριφοράς.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, στόχος των σύγχρονων μακροοικονομικών μοντέλων δεν αποτελεί ο ρεαλισμός των υποθέσεων, αλλά η εσωτερική συνοχή τους και η λογική συνέπεια των υποδειγμάτων τους. Για αυτό το λόγο, οι υποθέσεις ενός υποδείγματος μικροθεμελίωσης αρκεί να είναι μαθηματικά ανιχνεύσιμες (mathematically tractable), ασχέτως με το εάν συνάδουν με την πραγματικότητα ή όχι. Συγκεκριμένα, “κάθε μικροθεμελιακό υπόδειγμα μακροοικονομικής εξάγει τις συναθροιστικές εξισώσεις του από την ανάλυση των αριστοποιητικών αποφάσεων των ατόμων (συνήθως αντιπροσωπευτικών δρώντων) και συγκεκριμένα από την παραγωγή των διαχρονικών συναρτήσεων χρησιμότητας, με επίσημο και σαφή τρόπο” (ibid, 132). Χαρακτηριστικό παράδειγμα σ’ όλα σχεδόν τα άρθρα μακροοικονομικής αποτελεί “η παραγωγή διαφορικών εξισώσεων Euler, προκειμένου να εξαχθεί η συναθροιστική συνάρτηση κατανάλωσης από την αριστοποιητική συμπεριφορά των αντιπροσωπευτικών και με άπειρο χρονικό ορίζοντα καταναλωτών” (ibid: 132).

Οι έννοιες της μικροθεμελίωσης και της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, καθώς αποτελούν δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος. Πλέον για την ορθόδοξη Μακροοικονομική Επιστήμη, ένα υπόδειγμα το οποίο δεν είναι εσωτερικά συνεκτικό, δεν είναι ορθώς μικροθεμελιωμένο. Για το κυρίαρχο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, άλλα “μη-μικροθεμελιωμένα υποδείγματα καθίστανται προβληματικά όχι τόσο διότι στερούνται επαρκών στοιχείων από τη μικροοικονομική θεωρία, αλλά για το λόγο ότι αυτά τα μικροοικονομικά στοιχεία δεν είναι κατά αυστηρό και συνεπή τρόπο εφαρμοσμένα στο μοντέλο” (ibid: 133). Χαρακτηριστικό παράδειγμα επ’ αυτού αποτελεί η πρόταση των Obstfeld and Rogoff (1996: xiii), σύμφωνα με την οποία “το πρόβλημα με την πρώιμη βιβλιογραφία σχετικά με τη μικροθεμελίωση των δεκαετιών του 1950 και 1960 αποτελεί το γεγονός ότι η τελευταία στερούνταν της απαιτούμενης μικροθεμελίωσης για την επίτευξη της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων”.

1.4.4. Η ενσωμάτωση ονομαστικών ακαμψιών στο σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης και η διατήρηση της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων

Μέχρι και πριν από δύο δεκαετίες, τα μακροοικονομικά μοντέλα μικροθεμελίωσης δεν ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσουν κεϋνσιανές ιδέες. Ο λόγος βρίσκονταν στο γεγονός ότι τα τελευταία αδυνατούσαν να ενσωματώσουν υποθέσεις, όπως η ακαμψία των τιμών, καθώς προκειμένου να διατηρηθεί η εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων έπρεπε να παραμείνουν προσκολλημένα στην υπόθεση της εκκαθάρισης των αγορών. “Για τον Lucas η υπόθεση της εκκαθάρισης των αγορών είναι πλήρως δικαιολογημένη εφόσον είναι επιθυμητή η αυστηρή επιστημονικότητα της Οικονομικής” (Mayer 1993: 115).

Αρχικά, για τον Lucas, “η έννοια της ισορροπίας αποτελεί χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο οι οικονομολόγοι παρατηρούν την πραγματικότητα, παρά ένα χαρακτηριστικό της ίδιας της πραγματικότητας” (De Vroey 2012: 173). Επιπρόσθετα, “το ζήτημα σχετικά με το εάν κυριαρχεί η ισορροπία ή η ανισορροπία στην πραγματική οικονομία δε δύναται να επιλυθεί, διότι δεν υπάρχει κάποιος τρόπος επιβεβαίωσης για το εάν μια αγορά βρίσκεται σε ισορροπία ή όχι” (ibid: 173). Ως εκ τούτου, “η υπόθεση της εκκαθάρισης των αγορών αποτελεί απλά μια αρχή, η οποία είναι μη επαληθεύσιμη από την εμπειρική παρατήρηση και η οποία μπορεί ή όχι να χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή υποθέσεων σχετικά με τη συμπεριφορά των αγορών” (Lucas and Sargent 1979 [1994]: 21). Μ’ άλλα λόγια, για τους νέους κλασικούς η παραπάνω υπόθεση είναι “ένα αξίωμα [postulate], η εγκυρότητα του οποίου εξαρτάται από το πόσο ‘παραγωγικά’ είναι τα μοντέλα που βασίζονται σ’ αυτή και από το τι είναι σε θέση να πράξουν οι οικονομολόγοι χρησιμοποιώντας τέτοια μοντέλα” (De Vroey 2012: 173). Αξίζει να σημειωθεί ότι το ίδιο ισχύει και για την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, η οποία σύμφωνα με τον Lucas αποτελεί μια “τεχνητή αρχή απαραίτητη για την κατασκευή μοντέλων, παρά μια πρόταση σχετική με την πραγματικότητα” (ibid: 186).

Σήμερα, είναι γεγονός ότι το τρέχον πρόγραμμα μικροθεμελίωσης έχει ως ένα βαθμό μεταβληθεί, ενσωματώνοντας προσεγγίσεις αντίθετες ως προς τις υποθέσεις της εκκαθάρισης των αγορών και του τέλει ανταγωνισμού. Συγκεκριμένα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες με τη νέα συναίνεση στη Μακροοικονομική και την εμφάνιση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης έχει γίνει πλέον αποδεκτή η ενσωμάτωση της υπόθεσης των αγοραίων ακαμψιών στα μακροοικονομικά υποδείγματα μικροθεμελίωσης. Κατά αυτόν τον τρόπο, το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης είναι σε θέση μέσω των

DSGE μοντέλων, τα οποία είναι όμοια ως προς τη μεθοδολογία με τα μοντέλα της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, να περιλαμβάνει κεϋνσιανές θεωρήσεις, όπως η υπόθεση της ακαμψίας των τιμών. Κάτι τέτοιο όμως δεν αποτελούσε εύκολη υπόθεση, καθώς το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης έπρεπε να συμβιβαστεί, και ο συμβιβασμός αυτός περιλάμβανε την τροποποίηση της έννοιας της εσωτερικής συνοχής των υποδειγμάτων.

Μέχρι και πριν από δύο δεκαετίες, η υπόθεση των προκαθορισμένων τιμών θεωρούνταν κατά το κυρίαρχο δόγμα μικροθεμελίωσης ως μία *ad hoc* (επί συγκεκριμένου σκοπού) υπόθεση. Αυτό συνέβαινε διότι “τόσο κατά την ποπεριανή λογική, θεωρούνταν αυθαίρετη στην επεξήγηση ορισμένων αποτελεσμάτων, όσο και επειδή κατά τη λακατοσιανή λογική εναντιώνονταν στην κυρίαρχη ευριστική [heuristic], καθώς οι οικονομικοί δρώντες ως αποτέλεσμα της υπόθεσης των προκαθορισμένων τιμών κατέληγαν να βρίσκονται σε χειρότερη θέση” (Wren-Lewis 2011: 139)⁴⁸.

Γεγονός είναι ότι πάντα ήταν εφικτή η προσθήκη της υπόθεσης της ακαμψίας των τιμών ως ένας περιορισμός στην αριστοποιητική συμπεριφορά των δρώντων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το μοντέλο μικροθεμελίωσης των Barro and Grossman (1971). Παρ’ όλα αυτά, κατά την περίοδο εκείνη, η υπόθεση των σταθερών τιμών θεωρήθηκε από την κυρίαρχη οικονομική προσέγγιση ασυνεπής με την υπόθεση της αριστοποιητικής συμπεριφοράς και επιπλέον υποστηρίχθηκε ότι “δεν υπήρχε καμία αιτιολογία υπέρ της ακαμψίας των τιμών που να βασίζεται στην ορθολογική βελτιστοποίηση” (ibid: 139), γεγονός που καταδείκνυε ότι η συγκεκριμένη υπόθεση στερούνταν μικροθεμελίωσης.

Με την πάροδο των ετών, η κατάσταση αντιστράφηκε, καθώς οι νέοι κεϋνσιανοί οικονομολόγοι κατάφεραν να εισάγουν επιχειρήματα υπέρ της υπόθεσης της ακαμψίας των τιμών, τα οποία συνέβαλλαν στο να θεωρηθεί η τελευταία ως μια ορθολογική αντίδραση στην ύπαρξη του κόστους τιμοκαταλόγων (menu costs) εντός ενός περιβάλλοντος ατελούς ανταγωνισμού. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι νέοι κεϋνσιανοί ενσωμάτωσαν την υπόθεση της ακαμψίας των τιμών στα υποδείγματα μικροθεμελίωσης κατά τρόπο που ήταν συνεπής με την υπόθεση της αριστοποιητικής

⁴⁸ Η κυρίαρχη ευριστική του νεοκλασικού υποδείγματος είναι η ορθολογική επιλογή (Hanappi and Scholtz-Waeckerle 2015: 18). Η υιοθέτηση από τους ορθολογικούς δρώντες προκαθορισμένων τιμών αποτελεί σύμφωνα με το νεοκλασικό υπόδειγμα μια ανορθολογική πράξη, διότι οι δρώντες θα βρίσκονταν σε καλύτερη θέση αν άφηναν τον καθορισμό των τιμών στις αγοραίες δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης.

συμπεριφοράς του ατόμου και την υπόθεση της μεγιστοποίησης του κέρδους των επιχειρήσεων. Άμεση συνέπεια ήταν, “η ενσωμάτωση της υπόθεσης της ακαμψίας των μισθών να έχει πλέον επαρκή μικροθεμελίωση και να αποτελεί απλά ένα ζήτημα που σχετίζεται με την πολυπλοκότητα των υποδειγμάτων” (ibid: 139).

“Η λύση [στο παραπάνω πρόβλημα] δόθηκε με τη χρήση *ad hoc* τεχνικών, προκειμένου να μοντελοποιηθεί η ακαμψία των τιμών και με την εισαγωγή περισσότερο πολύπλοκων θεωριών μικροθεμελίωσης, οι οποίες βρίσκονταν εκτός ανάλυσης του υποδείγματος ‘off-model’ ” (ibid: 140). Οι κοινά αποδεκτές μέθοδοι με τις οποίες πραγματοποιείται η ενσωμάτωση των ονομαστικών ακαμψιών στα μοντέλα μικροθεμελίωσης είναι δύο. Η πρώτη αφορά την υπόθεση ότι οι τιμές είναι προκαθορισμένες εντός ενός υποδείγματος με δύο χρονικές περιόδους, όπου τα κόστη των τιμοκαταλόγων δεν αποτελούν μέρος του υποδείγματος, αλλά χρησιμοποιούνται ως αιτιολόγηση για την υπόθεση των προκαθορισμένων τιμών (Obstfeld and Rogoff 1995). Μ’ άλλα λόγια, οι προκαθορισμένες τιμές λειτουργούν ωςάν οι επιχειρήσεις να αντιμετωπίζουν κόστη τιμοκαταλόγων, τα οποία περιορίζουν τη μεγιστοποίηση των κερδών τους. “Η δεύτερη μέθοδος αφορά τα συμβόλαια [contracts] Calvo⁴⁹, όπου οι μονοπωλιακά ανταγωνιζόμενες επιχειρήσεις μεγιστοποιούν τα κέρδη τους υπό την υπόθεση ότι οι τιμές τους μεταβάλλονται μόνο κατά την επόμενη περίοδο με πιθανότητα μικρότερη της μονάδας” (Wren-Lewis 2011: 140). Τα συγκεκριμένα μοντέλα λειτουργούν κατά τον ίδιο τρόπο με τα μοντέλα της πρώτης μεθόδου, καθώς και σ’ αυτή την περίπτωση οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν κόστη τιμοκαταλόγων που κρατούν τις τιμές σταθερές. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι τα μοντέλα Calvo αποτελούν τον πιο συνηθισμένο τρόπο ενσωμάτωσης της υπόθεσης της ακαμψίας των τιμών στα σύγχρονα DSGE μοντέλα.

Παρά το γεγονός ότι, τα συμβόλαια Calvo φαινομενικά τουλάχιστον δεν παρουσιάζουν εσωτερική συνοχή, καθώς η πιθανότητα μεταβολής των τιμών είναι σταθερή, καταφέρνουν τελικά έμμεσα να ξεπεράσουν το παραπάνω πρόβλημα, υποθέτοντας ότι αντιπροσωπεύουν το αποτέλεσμα αριστοποιητικής συμπεριφοράς υπό τον περιορισμό του κόστους των τιμοκαταλόγων (ibid: 140). Ως εκ τούτου, η υπόθεση

⁴⁹ Τα συμβόλαια Calvo ή διαφορετικά κλιμακωτά (staggered) συμβόλαια χρησιμοποιούνται σε μοντέλα μακροοικονομικής, που αφορούν την τιμολόγηση. Σύμφωνα με τα συγκεκριμένα μοντέλα οι τιμές μεταβάλλονται κατά στοχαστικό και όχι ντετερμινιστικό τρόπο μέσα από συμβόλαια και άλλες δεσμεύσεις, όπου σε κάθε περίοδο τα συμβόλαια λήγουν και πρέπει να ανανεωθούν. Η λήξη των συμβολαίων καθορίζεται από το πέρασμα του χρόνου και όχι από τις οικονομικές εξελίξεις. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση, βλέπε και Calvo (1983) και Romer D. (1996).

του κόστους των τιμοκαταλόγων παρουσιάζεται ως ένα επιχείρημα έμμεσης εσωτερικής συνοχής.

Ωστόσο, τα υποδείγματα μικροθεμελίωσης που ενσωματώνουν την υπόθεση της ακαμψίας των τιμών καταδεικνύουν ότι η εσωτερική συνοχή είναι περισσότερο προβληματική απ' όσο ισχυρίζονται οι υποστηρικτές του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης. “Τα ονομαστικά με τα πραγματικά φαινόμενα της οικονομικής πραγματικότητας είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν μεταξύ τους” (Sprahn 2009, 14). “Η ακαμψία των μισθών και των τιμών στην πραγματικότητα είναι ενδογενώς προσδιορισμένη και δεν καταδεικνύει απαραίτητα αναποτελεσματικότητα ή αποτυχία των αγορών” (ibid: 14).

“Στα σύγχρονα υποδείγματα μικροθεμελίωσης, με σταθερούς τους ονομαστικούς μισθούς, οι επιχειρήσεις προσαρμόζονται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς τροποποιώντας τον αριθμό των απασχολούμενων τους” (ibid: 14). Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα “την ύπαρξη ακούσιας-μη ηθελημένης ανεργίας, η οποία δε συνάδει με την αριστοποιητική λογική των ταυτόχρονων επιλογών ανάμεσα σε εργασία και σχόλη και σε κατανάλωση σήμερα και αύριο, διότι μακροχρόνια θα πρέπει να επικρατήσει η πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού” (ibid: 15). “Προκειμένου να μη συμβεί κάτι τέτοιο, οι ονομαστικοί μισθοί είναι αναγκαίο να είναι εύκαμπτοι, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι νέοι κλασικοί, ότι τελικά η ανεργία δεν υφίσταται” (ibid: 15).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το υπόδειγμα της διαχρονικής χρησιμότητας του Ramsey δεν είναι ικανό να ενσωματώσει ατέλειες των αγορών, καθώς παραβιάζεται η αρχή της αριστοποιητικής επιλογής του ατόμου, διότι η ανεργία θεωρείται μόνο ηθελημένη, ως μέρος των διαχρονικών επιλογών του ατόμου. Συνεπώς, “με την προσθήκη ορισμένων πραγματικών τριβών κανείς δεν εγγυάται ότι η παρατηρούμενη οικονομία προκύπτει μέσα από τις επιθυμίες ενός ατομικού, συνεπή και μελλοντοστραφή δρώντα” (Sollow 2008: 243).

Εν κατακλείδι, αυτό το οποίο άλλαξε τις τελευταίες δύο δεκαετίες είναι το γεγονός ότι τα μοντέλα μικροθεμελίωσης, που περιλαμβάνουν ακαμψίες τιμών έγιναν περισσότερο πειστικά, όχι από εμπειρικής, αλλά από θεωρητικής πλευράς, καθώς βασίζονταν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τα παλιότερα, πάνω σε μικροοικονομικά θεμέλια. Άλλωστε το γεγονός αυτό οδήγησε και στη συναίνεση ανάμεσα στους νέους κλασικούς/προσέγγιση πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων και στους νέους κεϋνσιανούς, όπου ορισμένες κεϋνσιανές θεωρήσεις έγιναν αποδεκτές, καθότι δεν

παραβίαζαν σε μεγάλο βαθμό τη θεωρητική συνοχή των υποδειγμάτων μικροθεμελίωσης.

1.4.5. Υποβάθμιση της Μακροοικονομικής

“Τα DSGE μοντέλα κυριάρχησαν στη μακροοικονομική θεωρία και πολιτική παγκοσμίως και μέχρι το 2007 αποτελούσαν τα πιο αξιόπιστα (workhorse) μοντέλα των Υπουργείων Οικονομικών και των Κεντρικών Τραπεζών” (Keen 2017: 7). Τα πιο χαρακτηριστικά (benchmark) DSGE μοντέλα ήταν αυτά των Christiano et al. (2005) και Smets and Wouters (2007). Και τα δύο είναι επαρκώς μικροθεμελιωμένα μοντέλα γενικής ισορροπίας, με αντιπροσωπευτικούς δρώντες και ορθολογικές προσδοκίες, όπου το απόθεμα κεφαλαίου είναι ενδογενώς προσδιορισμένο. Επίσης, μέσω της αρχής της διαχρονικής βελτιστοποίησης καθορίζονται η κατανάλωση, οι επενδύσεις, οι τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών, καθώς και οι αγορές μετοχών (equity market). Κατά τη βραχυχρόνια περίοδο υπάρχει ακαμψία μισθών, οφειλόμενη στην ικανότητα των εργατικών συνδικάτων να θέτουν μισθούς και σε διάφορα κόστη προσαρμογής στις επενδύσεις. Επιπρόσθετα, τα μοντέλα περιλαμβάνουν μια Κεντρική Τράπεζα, που ακολουθεί τον κανόνα του Taylor και ως εκ τούτου μεταβάλλει το επιτόκιο ανάλογα με τις αποκλίσεις του πληθωρισμού και της μεγέθυνσης του Α.Ε.Π. από τον προκαθορισμένο στόχο⁵⁰.

Παρ’ όλα αυτά, τα εν λόγω μοντέλα δε συμπεριλαμβάνουν ορισμένα σημαντικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν κάθε σύγχρονη οικονομία. Συγκεκριμένα, την ύπαρξη κράτους, το οποίο ασκεί δημοσιονομική πολιτική και την ύπαρξη εγχρήματου νομισματικού τομέα. Αρχικά, όσον αφορά την παράλειψη συμπερίληψης της δημοσιονομικής πολιτικής των ‘ορθόδοξων’ μοντέλων Μακροοικονομικής, θεωρούμε αναγκαίο να διευκρινίσουμε, ότι η έννοια της κρατικής παρεμβατικότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με το έργο του John Maynard Keynes. Ο Keynes (1936) τάχθηκε εναντίον της επικρατούσας κατά την περίοδο εκείνη νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, η οποία υποστήριζε την ιδέα ότι οι αγορές είναι ικανές να επιτύχουν μια ισορροπία πλήρους απασχόλησης, εφόσον λειτουργούσαν χωρίς κρατικό παρεμβατισμό. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι η σημαντικότερη μεταβλητή που προσδιορίζει το συνολικό προϊόν και την απασχόληση είναι η συναθροιστική ζήτηση και ότι οι κυβερνήσεις μέσα από την

⁵⁰ Για μια λεπτομερή ανάλυση των μοντέλων, βλέπε και Lindé et al. (2016)

άσκηση νομισματικής και ειδικά δημοσιονομικής πολιτικής είναι σε θέση να δημιουργήσουν ένα σταθερό οικονομικό περιβάλλον με μικρότερη αβεβαιότητα⁵¹.

Μ' άλλα λόγια, ο Keynes και κατά προέκταση ο κεϋνσιανισμός “παρέχει τη δυνατότητα και την ηθική ευθύνη στους οικονομολόγους να προβαίνουν σε ουσιαστικές παρεμβάσεις προς μια πιο σταθερή και ευημερούσα οικονομία” (Moos 2016: 19). Από την άλλη μεριά, ο Lucas (1976: 25) υποστηρίζει ότι: “οι προτεινόμενες πολιτικές από τη θεωρία της οικονομικής πολιτικής [κεϋνσιανής έμπνευσης οικονομετρικά μοντέλα] στερούνται νοήματος”. Ως εκ τούτου, ο Lucas μέσα από την κριτική του δηλώνει ρητά, ότι όσοι ασκούν οικονομική πολιτική δεν είναι σε θέση να παρέμβουν στην οικονομία κατά τρόπο χρήσιμο και κατά τρόπο που θα ωφελεί την κοινωνία. Οι Marcellino and Salmon (2002: 167) υποστηρίζουν την παραπάνω άποψη αναφέροντας ότι ο Lucas μέσω της κριτικής του “αρνείται την πιθανότητα χρησιμοποίησης οικονομετρικών μοντέλων στην άσκηση οικονομικής πολιτικής, και από τη στιγμή, που αυτός ήταν ο βασικός στόχος του ερευνητικού προγράμματος των Tinbergen και Klein, αποτελεί μια ολέθρια κριτική στις υπάρχουσες οικονομικές πρακτικές”.

Συνοπτικά, ο Lucas και οι νέοι κλασικοί άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο οι μακροοικονομολόγοι και οι οικονομέτρες αντιμετωπίζουν την οικονομία και κατά επέκταση την οικονομική πολιτική. Όπως αναφέρει ο Lawson (1995: 274): “[οι μακροοικονομολόγοι και οι οικονομέτρες] αναγκάστηκαν να αρνηθούν την έννοια της αποτελεσματικής άσκησης πολιτικής, αντιμετωπίζοντάς την ως μια αποτελεσματική πλάνη”. Ως αποτέλεσμα, η κυβέρνηση και οι σύμβουλοι οικονομικής πολιτικής καθίστανται ανίκανοι να μεταβάλλουν τη συναθροιστική ζήτηση, διότι, ότι και να πράξουν, τα άτομα έχοντας ορθολογικές προσδοκίες θα συνειδητοποιήσουν τις προθέσεις της κυβέρνησης. Υπό αυτή την έννοια, οι Sargent and Wallace (1976: 177-178) υποστήριζαν ότι: “η υπόθεση ότι οι αρχές μπορούν να διενεργήσουν αντι-κυκλική οικονομική πολιτική στερείται νοήματος [...], λόγω της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών, καθώς δεν υφίσταται κάποιος κανόνας, που να πιστοποιεί ότι η κυβέρνηση είναι σε θέση να ξεγελά συστηματικά το κοινό”.

Ακόμη και στην περίπτωση που υποθέσουμε ότι η κριτική του Lucas, καθώς και η συνεπαγόμενη απ' αυτή αναγκαιότητα μικροθεμελίωσης έχει τις καλύτερες προθέσεις,

⁵¹ Για τον Keynes κατά τη διάρκεια περιόδων υψηλής ύφεσης, η νομισματική πολιτική μέσω του επιτοκίου δεν έχει αποτέλεσμα, λόγω της “παγίδας ρευστότητας” (Keynes 1936). Αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη δημοσιονομική πολιτική.

διότι επιθυμεί την προστασία των οικονομιών από τα ‘καταστροφικά’ αποτελέσματα του κρατικού παρεμβατισμού, το αποτέλεσμα είναι ένα και είναι αρνητικό, ήτοι η υποβάθμιση της οικονομικής πολιτικής και επακολούθως της Μακροοικονομικής. Λαμβάνοντας υπόψιν το λόγο για τον οποίο επινοήθηκαν η Μακροοικονομική και επακολούθως η Οικονομετρία, ο οποίος ήταν η ανάλυση των συναθροιστικών φαινομένων (μακρο) και του τρόπου με τον οποίο ‘θεραπεύονται’ ορισμένες οικονομικές παθολογίες (οικονομική πολιτική) χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα εργαλεία (Οικονομετρία), η σημερινή πορεία της Μακροοικονομικής είναι εξαιρετικά ανησυχητική.

Το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης με την προτεραιότητα που επιδεικνύει στην εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων έναντι της εμπειρικής εξωτερικής συνοχής οδηγεί τη Μακροοικονομική στην υποβάθμιση. Παρά το γεγονός ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της εμπειρικής τεκμηρίωσης των μικροθεμελιακών υποδειγμάτων μέσω των DSGE μοντέλων⁵², τα τελευταία στις περισσότερες περιπτώσεις “δεν είναι συνεπή ως προς τα στατιστικά μακροοικονομικά δεδομένα” (Wren-Lewis 2011). Άμεση συνέπεια της παραπάνω πρότασης είναι η μακροοικονομική θεωρία να απέχει από την εμπειρική διερεύνηση της οικονομικής πραγματικότητας, η οποία χαρακτήριζε μέχρι πρότινος τον κλάδο της Μακροοικονομικής, σε αντίθεση με τη Μικροοικονομική, που είναι σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό θεωρητικά και λογικά τεκμηριωμένη⁵³. Μ’ άλλα λόγια, η προσπάθεια ενοποίησης των δύο μεγάλων κλάδων της οικονομικής επιστήμης προς την κατεύθυνση της ένταξης της Μακροοικονομικής στη θεωρητική μεθοδολογία της Μικροοικονομικής, έχει ως αποτέλεσμα η πρώτη να καθίσταται περιττή, καθώς αγνοούνται εμπειρικά παρατηρήσιμα φαινόμενα, διότι δεν μπορούν να εξηγηθούν με βάση τη μικροοικονομική θεωρία.

Όσον αφορά το νομισματικό τομέα, το βασικότερο στοιχείο κάθε σύγχρονης οικονομίας, ήτοι το χρήμα, απουσιάζει από τα χαρακτηριστικά (benchmark) DSGE μοντέλα. Παρ’ όλα αυτά, αν λάβουμε υπόψιν την αναγκαιότητα μικροθεμελίωσης που βρίσκεται πίσω από τα εν λόγω μοντέλα, η οποία κρίνεται απαραίτητη προκειμένου

⁵² Βλέπε και Rotemberg and Woodford (1997), Woodford (2008) και Tovar (2009).

⁵³ Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι τις τελευταίες δεκαετίες οι μικροοικονομικοί κλάδοι των Οικονομικών της Συμπεριφοράς (behavioral economics) και των Πειραματικών Οικονομικών (experimental economics), που χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό εμπειρικά δεδομένα σχετικά με τη συμπεριφορά του ατόμου, έχουν εξαπλωθεί με ραγδαίο ρυθμό. Για μια λεπτομερή περιγραφή της ιστορίας των οικονομικών της συμπεριφοράς βλέπε και Heukelom (2014). Για μια λεπτομερή περιγραφή της ιστορίας των πειραματικών οικονομικών βλέπε και Roth (1993).

αυτά να είναι απρόσβλητα στην κριτική του Lucas, η απουσία της έννοιας του χρήματος είναι λογική. Το πρόβλημα με την έννοια του χρήματος είναι ότι δεν υπάρχει ‘μικρο-αντιστοιχία (micro-counterpart)’ γι’ αυτό, ούτως ώστε οι ‘μικρο-παράμετροι (micro-parameters)’ του να είναι σταθεροί και ως εκ τούτου απρόσβλητοι από την κριτική του Lucas.

Για παράδειγμα, η ‘μικρο-αντιστοιχία’ για τη συναθροιστική κατανάλωση και επακολούθως για τη συναθροιστική ζήτηση είναι οι ‘προτιμήσεις’, σε ατομικό επίπεδο. Επιπρόσθετα, η ‘μικρο-αντιστοιχία’ για τη συναθροιστική παραγωγή και επακολούθως για τη συναθροιστική προσφορά είναι η ‘τεχνολογία’, σε επίπεδο επιχείρησης. Όσον αφορά το χρήμα, το οποίο είναι αμιγώς μια συναθροιστική μεταβλητή, που σημαίνει ότι έχει νόημα μόνο σχετικά με την οικονομία ως σύνολο, εξωγενώς από κάθε άτομο, δεν υπάρχει αντιστοιχία σε μικροοικονομικό επίπεδο.

Ως εκ τούτου, για το χρήμα δεν υπάρχει κάποια κατάλληλη ‘δομική’ μικρο-αναλογία, η οποία να παραμένει αμετάβλητη στις μεταβολές των οικονομικών καθεστώτων (regime shifts). Σύμφωνα με τον Janssen:

“Ένα σημαντικό ζήτημα σχετικά με τη βιβλιογραφία της μικροθεμελίωσης είναι το κατά πόσο οι συναθροιστικές οικονομικές μεταβλητές και/ή σχέσεις επιδεικνύουν χαρακτηριστικά παρόμοια με τα χαρακτηριστικά των ατομικών μεταβλητών και/ή σχέσεων, και συγκεκριμένα εάν ορισμένα χαρακτηριστικά αποτελούν αναδυόμενες ιδιότητες (emergent properties) σε μακρο-επίπεδο, όπου δεν υπάρχει κάποια φυσική αντιστοιχία σε ατομικό επίπεδο” (Janssen 2008: 600).

Ο Perry Mehring προβαίνει σε παρόμοιο επιχείρημα υποστηρίζοντας ότι παρ’ όλο που “η Νομισματική Οικονομική αποτελεί ιστορικά την απαρχή της Μακροοικονομικής [...], η Νομισματική Οικονομική δεν έχει καμία προφανή σύνδεση με τη Μικροοικονομική” (Duarte and Lima 2012: 14). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το χρήμα να αδυνατεί να συμπεριληφθεί σε μοντέλα μικροθεμελίωσης με αντιπροσωπευτικούς δρώντες, οι οποίοι έχουν ορθολογικές προσδοκίες, διότι δεν μπορεί να μικροθεμελιωθεί.

Η έννοια του χρήματος δημιουργεί αρκετές ασυμβατότητες στο βαλρασιανό πλαίσιο γενικής ισορροπίας, το οποίο χρησιμοποιείται από τα μοντέλα μικροθεμελίωσης, προκειμένου οι μικρο-μεταβλητές να ‘μετατραπούν’ σε μακρο-μεταβλητές. Όπως παραδέχεται ο Shubik (1975: 552): “Όταν ένα σύστημα βρίσκεται σε ισορροπία και δεν υφίσταται αβεβαιότητα, οι περισσότεροι λόγοι ύπαρξης του χρήματος και των χρηματοπιστωτικών θεσμών εκλείπουν”. Στα DSGE μοντέλα, λόγω

της σύνδεσής τους με το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, το χρήμα αδυνατεί να διαδραματίσει το ρόλο του ως κοινωνικός θεσμός, ο οποίος επιτρέπει τη διεξαγωγή χρηματικών συναλλαγών μεταξύ των ατόμων⁵⁴. Ως εκ τούτου, το χρήμα, που αποτελεί το πιο ρεαλιστικό και ‘χειροπιαστό’ στοιχείο της εμπειρικής έρευνας, είτε απουσιάζει, είτε στην καλύτερη περίπτωση είναι ουδέτερο και αδρανές.

Το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης με την ευρεία χρήση των εννοιών της ορθολογικότητας, των ορθολογικών προσδοκιών και της αριστοποιητικής συμπεριφοράς προβαίνει στην υιοθέτηση μη παρατηρήσιμων και μη ρεαλιστικών υποθέσεων, προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τη συμπεριφορά των μακροοικονομικών φαινομένων, με αποτέλεσμα να θυσιάζεται ο ρεαλισμός υπέρ της αυστηρά θεωρητικής ανάλυσης. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί η άποψη που λέει ότι, “στην οικονομική θεωρία είναι πολύ εύκολη η υιοθέτηση του στόχου της θεωρητικής συνοχής ή του στόχου του ρεαλισμού της ανάλυσης, αλλά πολύ δύσκολη, έως αδύνατη η υιοθέτηση και των δύο μαζί” (Varoufakis, Halevi and Theocarakis 2011).

Ο ρεαλισμός όμως της ανάλυσης αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα της Μακροοικονομικής Επιστήμης και όλων εκείνων των κλάδων που πλαισιώνονται γύρω από αυτή, όπως οι επιστήμες της Οικονομετρίας και της Στατιστικής. Συνεπώς, το δόγμα της μικροθεμελίωσης με την έμφαση που προσδίδει στην εσωτερική συνοχή των μακροοικονομικών υποδειγμάτων και στη θέσπιση λογικών και όχι ρεαλιστικών προτάσεων αγνοεί τα εμπειρικά δεδομένα, που δεν δύναται να ενσωματωθούν στο μοντέλο και ως εκ τούτου απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τα συναθροιστικά φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τις οικονομίες.

Άποψη μας αποτελεί το γεγονός ότι τα DSGE μοντέλα της νέας νεοκλασικής σύνθεσης αδυνατούν να συμπεριλάβουν τόσο την ύπαρξη ενός κρατικού τομέα που ασκεί δημοσιονομική πολιτική, όσο και την έννοια του χρήματος, η οποία αποτελεί μια κατ’ εξοχήν μακρο-μεταβλητή. Οι μακροοικονομικές αρχές πάνω στις οποίες βασίζονται τα εν λόγω μοντέλα και η επιτακτική ανάγκη της εσωτερικής συνοχής έναντι της εμπειρικής οδηγούν τη Μακροοικονομική ως αυτόνομο κλάδο της Οικονομικής Επιστήμης στην υποβάθμιση.

Η μεθοδολογική κατεύθυνση, που έχει λάβει η νέα συναίνεση μέσω των DSGE μοντέλων, σε καμία περίπτωση δεν οδεύει προς την ενοποίηση των δύο κλάδων, αλλά

⁵⁴ Για μια λεπτομερή περιγραφή της ανικανότητας του υποδείγματος γενικής ισορροπίας να συμπεριλάβει τη νομισματική θεωρία, βλέπε και Bridel (1997).

οδηγεί προς την απορρόφηση της Μακροοικονομικής από τη Μικροοικονομική. Το γεγονός αυτό θέτει υπό ευρεία αμφισβήτηση το όλο δόγμα της σύγχρονης μικροθεμελίωσης και γεννά ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο ικανή είναι η 'RARE' μικροθεμελίωση στο να επεξηγήσει, αλλά και να προβλέψει την πορεία των μακροοικονομικών μεταβλητών, όταν η τελευταία εσκεμμένως αγνοεί την ύπαρξη αυτών, προκειμένου να επιτευχθεί η εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων.

1.5. Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου

Η αποτυχία πρόβλεψης και ανάλυσης της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, της πρόσφατης κρίσης χρέους των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και της συνεχώς αυξανόμενης ανεργίας σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουν οδηγήσει πλέον το δόγμα της μικροθεμελίωσης σε αδιέξοδο. Τα σύγχρονα μακροοικονομικά υποδείγματα αδυνατούν να περιγράψουν ποικίλες όψεις της υφιστάμενης μακροοικονομικής πραγματικότητας και να παράσχουν εμπειρικές λύσεις οικονομικής πολιτικής, προκειμένου οι οικονομίες των χωρών που πλήττονται να ξεφύγουν από το τέλμα στο οποίο έχουν περιέλθει. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έντονη αμφισβήτηση της επικρατούσας μακροοικονομικής προσέγγισης και την ανάδυση συζητήσεων σχετικά με τα μεθοδολογικά εργαλεία της μικροθεμελίωσης, τις υποθέσεις που χρησιμοποιεί, την προσκόλληση της στη θεωρητική συνοχή των υποδειγμάτων της έναντι της εμπειρικής συνοχής, καθώς και σχετικά με τα συμπεράσματα οικονομικής πολιτικής που προκύπτουν από αυτή.

Στόχος της Οικονομικής Επιστήμης, από την πρώτη κιόλας στιγμή της δημιουργίας της Μακροοικονομικής ως αυτόνομου κλάδου μέχρι και σήμερα, αποτελεί η θεωρητικοποίηση των εμπειρικών μακρο-φαινομένων και η ένταξή τους εντός ενός επιστημονικού πλαισίου ανάλυσης, που θα βασίζεται στα μεθοδολογικά εργαλεία της οικονομικής θεωρίας (Μικροοικονομική). Αμέσως μετά τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας* από τον Keynes υπήρξε μια συστηματική προσπάθεια επεξήγησης των συναθροιστικών φαινομένων, όπως οι οικονομικοί κύκλοι, η ανεργία, ο πληθωρισμός, κ.ά., με βάση την τότε διαθέσιμη οικονομική θεωρία. Χαρακτηριστικά επ' αυτού, είναι τα έργα των οικονομολόγων της νεοκλασικής σύνθεσης, οι οποίοι, όπως αναφέραμε παραπάνω, επιδίωκαν την ενσωμάτωση των κεϋνσιανών ιδεών στο υπόδειγμα γενικής ισορροπίας.

Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε με τους νέους κλασικούς οικονομολόγους, οι οποίοι επιθυμούσαν την περαιτέρω ‘επιστημονικοποίηση’ της Μακροοικονομικής, ούτως ώστε να παρουσιάζει και αυτή τα χαρακτηριστικά της γενίκευσης και της μαθηματικής ακρίβειας της οικονομικής θεωρίας. Ωστόσο, οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι με την προτεραιότητα που έδειχναν στην εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων έναντι της εμπειρικής συνοχής έθεσαν τα θεμέλια της υποβάθμισης της Μακροοικονομικής, η οποία συνεχίζει να λαμβάνει χώρα ακόμη και σήμερα μέσα από το έργο της νέας νεοκλασικής σύνθεσης.

Η νέα νεοκλασική σύνθεση με την προσκόλληση που επιδεικνύει στην πεποίθηση ότι μπορεί να εξάγει κατά αυστηρά επιστημονικό τρόπο τα συναθροιστικά αποτελέσματα των αποφάσεων των καταναλωτών και των επιχειρήσεων με την απλουστευτική (reductionist) μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, αγνοεί τις αναδυόμενες ιδιότητες (emergent properties), που χαρακτηρίζουν όλα τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα. Η αιτιότητα δε λειτουργεί μόνο προς τα πάνω, όπως υποστηρίζει η ανωφερής εξήγηση (upward causation), δηλαδή από το άτομο στο σύνολο, αλλά και προς τα κάτω, σύμφωνα με την κατωφερή εξήγηση (downward causation), δηλαδή από το σύνολο στο άτομο, καθώς υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν από την ατομική συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τον King (2012: 76): “Η ύπαρξη αναδυόμενων ιδιοτήτων στην Οικονομική, στην Κοινωνιολογία, στις Ανθρωπιστικές, αλλά και στις Φυσικές επιστήμες γενικότερα οδηγεί τις προτάσεις της μικρο-αναγωγής (micro-reduction) στην αποτυχία”. Μ’ άλλα λόγια, “οι αναδυόμενες ιδιότητες είναι δύσκολο να συμφιλωθούν με οποιαδήποτε πειστική εκδοχή της μικρο-αναγωγής” (ibid: 182). Αναλογίες ανάμεσα σε μικροοικονομικά και σε μακροοικονομικά φαινόμενα σε πολλές περιπτώσεις δε γίνεται να υπάρξουν. Χαρακτηριστική επ’ αυτού, είναι η περίπτωση του χρήματος. Το πρόβλημα με την έννοια του χρήματος είναι ότι δε διαθέτει μια αντίστοιχη μικρο-έννοια. Για παράδειγμα, για τη μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σχολής, η αντίστοιχη μικρο-έννοια για τη συναθροιστική κατανάλωση είναι σε ατομικό επίπεδο οι προτιμήσεις, ενώ η αντίστοιχη μικρο-έννοια για τη συναθροιστική παραγωγή είναι σε επίπεδο επιχείρησης η τεχνολογία. Ωστόσο, το χρήμα αποτελεί μια καθαρά συναθροιστική μεταβλητή, που έχει νόημα μόνο σε σχέση με την οικονομία ως σύνολο και ως εκ τούτου δε διαθέτει μια αντίστοιχη μικρο-έννοια, γεγονός που καθιστά τη μικροθεμελίωσή του αδύνατη.

Εν κατακλείδι, όσο μεθοδολογικά δόκιμη είναι η μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, άλλο τόσο δόκιμη είναι και η ακριβώς αντίστροφη μεθοδολογία, δηλαδή η μακροθεμελίωση. Όπως υποστηρίζουν οι Colander and Rothschild (2009), σε πολύπλοκα συστήματα όπως η μακρο-οικονομία, δεν υπάρχει καμία αρχή που να καθιστά τα υποδείγματα μικροθεμελίωσης περισσότερο ικανοποιητικά από τα αντίστοιχα υποδείγματα μακροθεμελίωσης. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες η μακροοικονομική θεώρηση είναι αυτή που θέτει ζητήματα στη μικροοικονομική και όχι το αντίστροφο. Ως εκ τούτου, η Οικονομική Επιστήμη μέσα από τη νέα νεοκλασική σύνθεση είναι αναγκαίο να πάψει να αναζητά μια αντίστοιχη ‘θεωρία των χορδών’, που ενοποιεί τη Νευτώνεια μηχανική (Μακροοικονομική) με τη κβαντική μηχανική (Μικροοικονομική), έχοντας ως βάση τη μεθοδολογία της δεύτερης.

Κεφάλαιο 2: Η αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής

2.1. Εισαγωγή

Όπως αναφέρθηκε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, όσο μεθοδολογικά δόκιμη είναι η μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, άλλο τόσο είναι και η ακριβώς αντίστροφη μεθοδολογία, δηλαδή η μακροθεμελίωση. Σ' αυτό φαίνεται να συνηγορούν και οι Pereira and Lima (1996: 31), οι οποίοι αναφέρουν ότι: “κάποιος μπορεί κάλλιστα να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει μια αξιόπιστη και λογική αιτιολόγηση για μια ιεραρχική διάταξη [μεταξύ της μικρο/μακρο], όπου οι μακροθεωρίες απαιτούν μικροθεμελίωση, προκειμένου να αποκτήσουν επιστημονική εγκυρότητα, διότι κάποιος μπορεί επίσης να απαιτήσει τη μακροθεμελίωση της μικροθεωρίας, όταν η τελευταία δεν μπορεί να συμπεριλάβει μακρο-φαινόμενα στο θεωρητικό της πλαίσιο”.

Όσον αφορά την απαρχή του όρου μακροθεμελίωση, στη βιβλιογραφία υπάρχουν δύο απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη, την οποία υποστηρίζει ο King (2012: 42), “ο πρώτος που πιθανώς χρησιμοποίησε αυτό τον όρο (ίσως χαριτολογώντας) ήταν ο Takashi Negishi, στο περίφημο Διεθνές Συνέδριο της Ένωσης Οικονομολόγων στο S' Agaro, με θέμα τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής”¹. Η άλλη άποψη, η οποία δεν αποδίδει τον όρο σ' ένα μόνο πρόσωπο, προέρχεται από τον David Colander. Συγκεκριμένα, ο Colander αναφέρει:

“Η προσπάθεια ανίχνευσης του όρου [μακροθεμελίωση] θα μπορούσε να αποτελεί από μόνη της ένα άρθρο. Ο Axel Leijonhufvud θυμάται να χρησιμοποιεί τον όρο στο Leijonhufvud (1981). Πληροφορήθηκα ότι οι Roman Frydman και Edmund Phelps (1983) χρησιμοποίησαν τον όρο και ότι ο Hyman Minsky διέθετε ένα αδημοσίευτο άρθρο από τη δεκαετία του 1970 με αυτόν τον τίτλο [μακροθεμελίωση]· ο Minsky το θυμάται, αλλά αμφιβάλει εάν μπορεί να το βρει και μου αποκάλυψε ότι χρησιμοποίησε τον όρο με ελαφρώς διαφορετικό περιεχόμενο. Πληροφορήθηκα επίσης από τον Christof Ruhle, ότι ο Γερμανός οικονομολόγος, Karl Zinn, έγραψε ένα άρθρο με αυτόν τον τίτλο [μακροθεμελίωση] για ένα *Festschrift* το 1988, το οποίο όμως δεν

¹ Το S' Agaro είναι ξενοδοχείο της Καταλονίας.

έχει μεταφραστεί στην αγγλική γλώσσα. Υποπτεύομαι ότι ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί πολλές φορές, λόγω της τόσο προφανούς αναντιστοιχίας με τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής και ως εκ τούτου με την έκκληση των νέων κλασικών για μικροθεμελίωση” (Colander 1993: 456).

Μέσα από τη μελέτη μας σχετικά με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, δεν έχουμε συναντήσει κάποιον συγκεκριμένο ορισμό της έννοιας. Εξαίρεση αποτελεί ο ορισμός που παραθέτει ο Boland (2003: 279), ο οποίος αναφέρει: “Η μακροθεμελίωση στο γενικό πλαίσιο του μεθοδολογικού ατομικισμού στοχεύει στην αναγνώριση του ότι οι αποφάσεις του κάθε ατόμου βασίζονται στη γνώση των μακρο μεταβλητών. Η ύπαρξη ενός συστήματος αγοράς αποτελεί από μόνο του ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο είναι διαφορετικό από τη συμπεριφορά του κάθε ατόμου ξεχωριστά”. Αυτό που συναντάται στη βιβλιογραφία είναι η αναγκαιότητα αυτής, η προτεραιότητα αυτής έναντι της μικροθεμελίωσης, όχι όμως ένας ξεκάθαρος ορισμός, που να προσδιορίζει μέσα σε λίγες σειρές το τι αυτή περιλαμβάνει. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας κρίναμε σκόπιμο να αποδώσουμε έναν ορισμό, προκειμένου να καταστεί η ανάλυσή μας σαφέστερη.

Αν επιθυμούσαμε να δώσουμε έναν περισσότερο γενικό ορισμό για την έννοια της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, αυτός θα ήταν ο εξής: *Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση της ύπαρξης ολοτήτων-συλλογικοτήτων εντός μιας οικονομίας, οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων, που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες είναι ικανές να διαμορφώσουν, περιορίσουν και να κινητοποιήσουν την ατομική συμπεριφορά.*

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η επιχειρηματολόγηση υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση, η οποία έχει αγνοηθεί ολοκληρωτικά από την ορθόδοξη οικονομική θεωρία και η υποστήριξη της αυτονομίας της Μακροοικονομικής ως επιστημονικού κλάδου. Στις ενότητες που ακολουθούν θα αναλυθούν διάφορα ζητήματα μεθοδολογίας, που αφορούν την Οικονομική Επιστήμη. Συγκεκριμένα, θα πραγματοποιηθεί η ανάλυση της λογικο-παραγωγικής (logical-deductive) και της ιστορικο-επαγωγικής (historical-inductive) μεθόδου, θα εξεταστούν η αρχή του μεθοδολογικού ατομικισμού (methodological individualism), πάνω στην οποία βασίζεται η μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής, καθώς και η αρχή του μεθοδολογικού ολισμού (methodological holism). Επιπρόσθετα, θα παρουσιαστούν όλες εκείνες οι ετερόδοξες εργασίες που προσπάθησαν να αναδείξουν την

αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης και θα αναλυθεί η σημασία των αναδυόμενων ιδιοτήτων (emergent properties) σε μια οικονομία.

2.2. Η μεθοδολογία ανάλυσης των μικροοικονομικών και μακροοικονομικών φαινομένων

2.2.1. Παραγωγική (deductive) / Επαγωγική (inductive) μέθοδος και διαχωρισμός μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής

Η παραγωγική και η επαγωγική μέθοδος ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στο διαχωρισμό των δύο κλάδων της Οικονομικής Επιστήμης, της Μικροοικονομικής και της Μακροοικονομικής, κατά τη δεκαετία του 1930. Γενικά, οι δύο μέθοδοι αφορούν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζονται τα διάφορα υπό μελέτη φαινόμενα, καθώς και τη συλλογιστική με βάση την οποία παράγεται η επιστημονική γνώση. Ειδικά, όσον αφορά την Οικονομική Επιστήμη, “η μικροοικονομική θεωρία είναι περισσότερο λογικο-παραγωγική (logical-inductive), ενώ η μακροοικονομική θεωρία περισσότερο ιστορικο-επαγωγική (historical-deductive)” (Pereira and Lima 1996: 17)².

Σύμφωνα με τον Mill (1843: 562-565), παραγωγική χαρακτηρίζεται η μέθοδος εκείνη που αναπτύσσει μια θεωρία με σημείο εκκίνησης δεδομένους νόμους και υποθέσεις, όπου μέσω συλλογισμού και της χρήσης των κανόνων της λογικής, μεταβαίνει σε συμπεράσματα τα οποία προσδιορίστηκαν εκ των προτέρων από τους αρχικούς νόμους και τις αρχικές υποθέσεις. Μ’ άλλα λόγια, η παραγωγική μέθοδος εφαρμόζει τις αρχές της λογικής σε κάποιον παρατηρούμενο γενικό κανόνα, ενίοτε και αξίωμα, όπου σε συνδυασμό με ορισμένες αρχικές υποθέσεις δύναται να εξαχθούν συγκεκριμένα θεωρήματα-συμπεράσματα. “Πρόκειται για μια αφηρημένη επιστημονική μέθοδο, που βασίζεται σε a priori [εκ των προτέρων] συλλογισμό και ως εκ τούτου μπορεί να θεωρηθεί άνευ ιστορικού περιεχομένου” (Milonakis and Fine 2009: 15). Γενικά, με την παραγωγική μέθοδο ο συλλογισμός κινείται από το γενικό στο ειδικό.

Από την άλλη, η επαγωγική μέθοδος ξεκινά το συλλογισμό της από την αντίθετη κατεύθυνση. Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει η Dow (1985), αφετηρία της

² Παρόμοιο επιχείρημα συναντάται και στον Pheby (1988: 20), σύμφωνα με τον οποίο ο υπάρχων διαχωρισμός μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής μπορεί να εξηγηθεί μερικώς “από τη χρησιμοποίηση διαφορετικών τρόπων απόκτησης αποτελεσμάτων, όπου η Μικροοικονομική είναι περισσότερο παραγωγική, ενώ η Μακροοικονομική περισσότερο επαγωγική”.

επαγωγικής μεθόδου αποτελούν τα παρατηρούμενα γεγονότα που προκύπτουν, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους αιτιοκρατικά και αποδίδονται ως θεωρήματα, όπου η λογική εφαρμόζεται ανάποδα (backward), προκειμένου να εξαχθούν γενικοί κανόνες και αξιώματα. Μ' άλλα λόγια, η επαγωγή είναι η μέθοδος κατά την οποία ο συλλογισμός κινείται από το ειδικό στο γενικό, “από παρατηρούμενα γεγονότα σε θεωρητικές γενικεύσεις, μέσω της ταυτοποίησης των χαρακτηριστικών ενός συγκεκριμένου φαινομένου ή μιας κατάστασης και της σύγκρισής τους με άλλα παρόμοια φαινόμενα ή καταστάσεις” (Milonakis and Fine 2009: 16).

Ως εκ τούτου, η παραγωγική και η επαγωγική μέθοδος αποτελούν δύο μεθοδολογικούς πόλους. Παρά το γεγονός ότι, ελάχιστοι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν ολοκληρωτικά τη μία μέθοδο ή την άλλη, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στη μακροοικονομική θεωρία εφαρμόζεται κυρίως η επαγωγική μέθοδος, ενώ στη μικροοικονομική θεωρία κυρίως η παραγωγική. Παρ' όλα αυτά, τόσο η επαγωγική, όσο και η παραγωγική μέθοδος, δεν εφαρμόζονται αποκλειστικά από τους μακροοικονομολόγους ή τους μικροοικονομολόγους, αντίστοιχα. Για παράδειγμα, η παραγωγική μέθοδος χρησιμοποιείται κατά κόρον στην ορθόδοξη μακροοικονομική θεωρία, μέσω του προγράμματος της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής.

Συγκεκριμένα, αφετηρία της παραγωγικής μεθόδου που χρησιμοποιεί το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης αποτελεί η υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς του ατόμου, το οποίο μεγιστοποιεί το όφελός του εντός μιας πλήρως ανταγωνιστικής αγοράς. Από την βασική αυτή μικροοικονομική αρχή αναπτύσσει ένα πολύπλοκο βαλσαριανό μοντέλο γενικής ισορροπίας, όπου ο συντονισμός της αγοράς κατανέμει κατά το βέλτιστο τρόπο τους παραγόμενους πόρους και εν συνεχεία εξάγει θεωρήματα-συμπεράσματα σχετικά με μακροοικονομικά φαινόμενα, όπως το συνολικό προϊόν, ο πληθωρισμός, η ανεργία, κ.ά. Στην περίπτωση κατά την οποία, δεδομένης της λογικής συνέπειας του μοντέλου, το τελευταίο δεν είναι συνεπές με την πραγματικότητα, τότε η διαφορά αποδίδεται σε ατέλειες της αγοράς, και όχι στο ίδιο το μοντέλο.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ορθόδοξη μακροοικονομική θεωρία βασίζεται στις αρχές της μικροοικονομικής θεωρίας, προκειμένου να στηρίξει τα συμπεράσματά της. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τους Pereira and Lima (1996: 23): “κανένας άλλος επιστημονικός κλάδος, δεν είναι τόσο ακραία παραγωγικός (deductive), όσο αυτός της νεοκλασικής μικροοικονομικής θεωρίας”. Τόσο οι επιστήμες της Φυσικής, όσο και της Βιολογίας, συχνά χρησιμοποιούν αφαιρετικό συλλογισμό, χωρίς όμως να βασίζονται

απόλυτα σ' αυτόν. Συγκεκριμένα, δεν προβαίνουν σε υποθέσεις σχετικά με τη συμπεριφορά των μορίων, στην περίπτωση της Φυσικής, και σχετικά με τη συμπεριφορά του κάθε κυττάρου ξεχωριστά, στην περίπτωση της Βιολογίας. Αντιθέτως, αναπτύσσουν θεωρίες που προβλέπουν τη συμπεριφορά τους, έπειτα από την επαγωγική παρατήρηση των κανονικοτήτων που εμφανίζονται σε ελεγχόμενα περιβάλλοντα. Από την άλλη μεριά, “η νεοκλασική μικροοικονομική θεωρία, λαμβάνει ως αξίωμα ότι τα άτομα με πλήρη ορθολογικότητα, μπορούν, πρέπει και οφείλουν να συμπεριφέρονται κατά τρόπο που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά τους” (Pereira and Lima 1996: 23).

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η επαγωγική μέθοδος και κατ' επέκταση η ιστορικότητα της Μακροοικονομικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες άρχισε να αναγνωρίζεται από την ορθόδοξη οικονομική θεωρία. Για παράδειγμα, αρκετές μακροοικονομικές έρευνες έχουν απομακρυνθεί από τα στενά πλαίσια της παραγωγικής μεθόδου και κατ' επέκταση της μικροθεμελίωσης, χρησιμοποιώντας έννοιες, όπως η ‘εξάρτηση από το παρελθόν (path-dependence)’ και η ‘χρονική υστέρηση (hysteresis)’. Οι έννοιες αυτές σχετίζονται με την τάση των μακρομεταβλητών να ακολουθούν μια συγκεκριμένη πορεία, η οποία καθορίζεται από τις παρελθοντικές τιμές τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εργασία των Blanchard and Summers (1987), οι οποίοι μελέτησαν τη χρονική υστέρηση της ανεργίας στην Ευρώπη και απέδειξαν ότι το φυσικό ποσοστό ανεργίας εξαρτάται από τις παρελθοντικές του τιμές³. Άλλη πρόσφατη έρευνα, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, είναι αυτή του Summers (2014), ο οποίος λαμβάνοντας υπόψιν τις χρονικές υστερήσεις διαφόρων τομέων της οικονομίας καταλήγει στο συμπέρασμα περί αναγκαιότητας οικονομικών πολιτικών τόνωσης της ζήτησης. Και στις δύο εργασίες, οι τιμές ορισμένων μακροφαινομένων εξαρτώνται από τις τιμές τους κατά το παρελθόν, πράγμα που σημαίνει ότι η ιστορία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο.

Το γεγονός ότι η μικροοικονομική και η μακροοικονομική θεωρία χρησιμοποιούν πρωταρχικά διαφορετικές μεθόδους συλλογισμού δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι είναι αμοιβαία αποκλειόμενες. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι και οι δύο είναι εγγενώς ασύμβατες μεταξύ τους. Όπως επισημαίνουν οι Pereira and Lima (1996: 23): “Για

³ Να σημειωθεί ότι η έννοια της χρονικής υστερήσης στη Μακροοικονομική έχει μια μακρά ιστορία, που ξεκινά από τον Phelps (1972), ο οποίος μελέτησε τα αποτελέσματα των χρονικών υστερήσεων στην ανεργία, αρκετά χρόνια πριν από τους Blanchard and Summers.

παράδειγμα, μπορούμε να επινοήσουμε συλλογισμούς, όπου παραγωγικά επιχειρήματα ενδέχεται να εμπεριέχουν γενικές δηλώσεις για υποθέσεις και συμπεράσματα, και επαγωγικά επιχειρήματα που εμπεριέχουν γενικές δηλώσεις, τα οποία καταλήγουν σε μία συγκεκριμένη δήλωση. [...] Στη συνήθη επιστημονική μεθοδολογία η παραγωγική και η επαγωγική μέθοδος είναι συμπληρωματικές και χρησιμοποιούνται είτε εναλλακτικά είτε σε συνδυασμό η μία με την άλλη”.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο διαχωρισμός του συλλογισμού στην οικονομική σκέψη και η επιτακτική ανάγκη προσέγγισης της μικροοικονομικής και μακροοικονομικής θεωρίας κατά διαφορετικό τρόπο, αποτελεί σύμφωνα με την Dow (1996: 10) μια “αντανάκλαση” ενός γενικότερου διαχωρισμού, που επικρατεί στη δυτική σκέψη. Για την ίδια, οι δύο αυτοί τρόποι συλλογισμού σχετίζονται με τον Καρτεσιανό-Ευκλείδειο και το Βαβυλώνιο τρόπο σκέψης. Γενικά, οι δύο αυτοί τρόποι σκέψης προσδιορίζουν το πώς οι θεωρίες κατασκευάζονται και παρουσιάζονται, καθώς και το πώς λαμβάνει χώρα η αιτιολόγηση σχετικά με την εγκυρότητα των επιχειρημάτων.

Ο πρώτος βασίζει τη μεθοδολογία του σε “βασικά αξιώματα, τα οποία είτε είναι αληθή εξ ορισμού, είτε αυταπόδεικτα και χρησιμοποιώντας την παραγωγική λογική εξάγει θεωρήματα, τα οποία δεν είναι αυταπόδεικτα” (ibid: 11). Ο δεύτερος “έχει ως αφετηρία την άποψη ότι είναι αδύνατο γενικά να αποδείξει κανείς αδιαμφισβήτητα αξιώματα [και θεωρεί ότι η γνώση] παράγεται από την πρακτική εφαρμογή των θεωριών, μέσα από παραδείγματα, χρησιμοποιώντας μια ποικιλία μεθόδων” (ibid: 12). Μ’ άλλα λόγια, ο Καρτεσιανός-Ευκλείδειος τρόπος σκέψης αποτελεί ένα “κλειστό σύστημα αξιωματικής λογικής” (ibid: 12), χαρακτηριστικό παράδειγμα του οποίου είναι τα Μαθηματικά, ενώ ο Βαβυλώνιος τρόπος σκέψης χρησιμοποιεί “μεγάλο εύρος επιχειρημάτων” (ibid: 13) και εστιάζει περισσότερο στη μελέτη “των συστημάτων ως σύνολο” (Pereira and Lima 1996: 24).

Όσον αφορά την Οικονομική Επιστήμη, αν εφαρμοστεί ο Καρτεσιανός-Ευκλείδειος τρόπος σκέψης, τότε η διατύπωση των θεωριών μπορεί να προέλθει από ένα και μόνο ενοποιημένο θεωρητικό πλαίσιο-μοντέλο. Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με το Βαβυλώνιο τρόπο σκέψης, η Οικονομική σχετίζεται με διάφορες πτυχές της ανθρώπινης γνώσης και ως εκ τούτου δε δύναται να μελετηθεί και να αναλυθεί από ένα και μόνο θεωρητικό πλαίσιο-μοντέλο, το οποίο μπορεί να αποτελεί μόνο ειδική περίπτωση, παρά να σχετίζεται με την περιγραφή του συστήματος ως σύνολο. Επιπρόσθετα, για το Βαβυλώνιο τρόπο σκέψης η οικονομία αποτελεί ένα ανοιχτό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα.

Οι Pereira and Lima (1996), βασιζόμενοι στην ανάλυση της Dow αναφέρουν ένα παράδειγμα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζεται ο Καρτεσιανός-Ευκλείδειος τρόπος σκέψης με την ορθόδοξη Οικονομική. Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι:

“Στην Οικονομική, για παράδειγμα, τα αξιώματα της ορθολογικότητας του καταναλωτή επιτρέπουν, μέσα από τον παραγωγικό συλλογισμό, την παραγωγή ενός μεγάλου εύρους θεωρημάτων. Κατά την άποψη της Dow, η εφαρμογή αυτών των αξιωμάτων για την παραγωγή γνώσης έχει ενθαρρύνει τη μικρο-αναγωγή (ή ατομικισμό) ως ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό αυτού του τρόπου σκέψης [Καρτεσιανός-Ευκλείδειος]. Για το λόγο ότι ολόκληρη η δομή της θεωρίας εξαρτάται από τα βασικά αξιώματα, είναι σημαντικό να γίνουν όσο το δυνατόν πιο ευρέως αποδεκτά, δηλαδή να καταστούν αυταπόδεικτα. Ως συνέπεια αυτού, οι [θεωρητικές] προτάσεις αναλύονται σε μικρότερα τμήματα. [...] Εντός της Οικονομικής, η μικρο-αναγωγή απαιτεί τα βασικά αξιώματα να αναφέρονται στη μικρότερη μονάδα της ανάλυσης, δηλαδή το άτομο” (Pereira and Lima 1996: 26).

Μ’ άλλα λόγια, αυτό το οποίο προσπαθούν να καταδείξουν οι δύο συγγραφείς είναι ότι η Οικονομική δομεί τα θεωρήματά της έχοντας ως βάση αξιώματα, τα οποία προέρχονται από τη συμπεριφορά της μικρότερης μονάδα μελέτης, δηλαδή το άτομο. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιεί ένα γραμμικό τρόπο συλλογισμού, όπου όλα τα φαινόμενα τα οποία περιγράφει μπορούν να αναχθούν, εφόσον αναλυθούν σε μικρότερα τμήματα, στο άτομο. Από την άλλη μεριά, για τους συγγραφείς, ο Βαβυλώνιος τρόπος σκέψης δεν είναι αναγωγικός (reductionist) ή ατομικιστικός, αλλά “ολιστικός υπό την έννοια ότι ο συνδυασμός παραγόντων των θεωριών είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το σύστημα ως σύνολο” και όχι ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται το άτομο.

2.2.2. Μεθοδολογικός ατομικισμός και μεθοδολογικός ολισμός

Η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τα μακροοικονομικά φαινόμενα μέσα από τη μικροοικονομική ανάλυση του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης πηγάζει από τη δογματική προσκόλληση του νεοκλασικού δόγματος στο μεθοδολογικό ατομικισμό, ο οποίος σχετίζεται με τον Καρτεσιανό-Ευκλείδειο τρόπο σκέψης. Πάνω στον μεθοδολογικό ατομικισμό άλλωστε βασίζεται και ο ορισμός της οικονομικής επιστήμης από τον Robbins, που έγινε σε τόσο μεγάλο βαθμό αποδεκτός από το σύνολο των οικονομολόγων και ο οποίος συνέδραμε σημαντικά στην καθιέρωση του δόγματος της μικροθεμελίωσης.

Σύμφωνα με τον Γέμτο (1984: 187), ο μεθοδολογικός ατομικισμός υποστηρίζει ότι, “για όλα τα κοινωνικά (μικρο- και μακρο-) φαινόμενα υπάρχει μια ατομικιστική εξήγηση και εννοιολογική αναγωγή” (έμφαση στο πρωτότυπο). Επιπλέον, για τον μεθοδολογικό ατομικισμό, “τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται με υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς”, ενώ “οι έννοιες που αναφέρονται σε κοινωνικές ολότητες μπορούν να αναχθούν σε έννοιες ατομικών αντικειμένων” (ibid: 186). Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Watkins για τον μεθοδολογικό ατομικισμό:

“Τα τελικά μέρη του κοινωνικού κόσμου είναι τα άτομα τα οποία δρουν περισσότερο ή λιγότερο κατάλληλα με βάση τις προδιαθέσεις τους, τον τρόπο που αντιλαμβάνονται μια κατάσταση. Κάθε πολύπλοκη κοινωνική κατάσταση, θεσμός ή γεγονός αποτελεί το αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης διαμόρφωσης από τα άτομα, τις προδιαθέσεις τους, τις καταστάσεις [στις οποίες βρίσκονται], τις πεποιθήσεις τους, τους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον” (Watkins 1968: 270).

Όσον αφορά την Οικονομική Επιστήμη, “ο μεθοδολογικός ατομικισμός αφορά τη μεθοδολογική πρόταση σύμφωνα με την οποία, οι οικονομολόγοι οφείλουν να επεξηγούν τις συναθροιστικές σχέσεις σε όρους της συμπεριφοράς των ατομικών δρώντων” (Pereira and Lima 1996: 24). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, “η τυπική ατομικιστική προσέγγιση είναι εφαρμόσιμη σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες, γιατί τα ατομικά αποτελέσματα είναι δυνατόν να μετασχηματιστούν με κατάλληλους κανόνες σε συλλογικά αποτελέσματα” (Ζουμπουλάκης 2007: 42).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μεθοδολογικός ατομικισμός βασίζεται με τη σειρά στον οντολογικό ατομικισμό, σύμφωνα με τον οποίο το μόνο που δρα, έχει βούληση, σκέπτεται και ενεργεί για την οικονομία είναι το άτομο. Μ’ άλλα λόγια, “όλα τα μακροοικονομικά φαινόμενα οφείλονται στις αμέτρητες αποφάσεις που λαμβάνουν οι ατομικοί δρώντες και η κατανόηση αυτής της μικροοικονομικής αλληλεπίδρασης είναι ένας απαραίτητος πρόδρομος για την κατανόηση των μακροοικονομικών κανονικοτήτων” (Grabner 2002: 9).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον μεθοδολογικό ατομικισμό και τη μικρο-αναγωγή την οποία ακολουθεί ο πρώτος, “τα συναθροιστικά φαινόμενα από μόνα τους δεν έχουν καμία επίδραση το ένα με το άλλο, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν είναι εφικτή η δημιουργία αιτιακών σχέσεων και επιδράσεων μεταξύ τους, όπως συμβαίνει ανάμεσα στα ατομικά φαινόμενα” (Pereira and Lima 1996: 24). Ως εκ τούτου, οποιεσδήποτε ολιστικές θέσεις σχετικά με τα οικονομικά φαινόμενα δεν γίνονται αποδεκτές, καθώς δε συνάδουν με τη λογική του μεθοδολογικού ατομικισμού

και της μικρο-αναγωγής, σύμφωνα με την οποία τα κοινωνικά φαινόμενα ανάγονται σε ψυχολογικές προτάσεις σχετικά με τα άτομα. Επίσης, “η νεοκλασική μακροοικονομική και συγκεκριμένα το δόγμα της μικροθεμελίωσης για να είναι συνεπές με το μεθοδολογικό ατομικισμό δεν θα πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από τη συνάθροιση της μικροοικονομικής” (Boland 1982: 90).

Για αρκετούς φιλοσόφους της Οικονομικής Επιστήμης, η μικρο-αναγωγή του μεθοδολογικού ατομικισμού αδυνατεί να περιγράψει και να αναλύσει πολύπλοκα (complex) συστήματα, όπως οι σύγχρονες οικονομίες⁴. Συγκεκριμένα, υπάρχουν συστημικές ιδιότητες που καταδεικνύουν ότι “οι ιδιότητες των μερών σε απομόνωση είναι διαφορετικές από τις ιδιότητες των μερών εντός πολύπλοκων συστημάτων” (Schurz 2013: 48). Συνεπώς, “η επεξήγηση των πολύπλοκων συστημάτων μέσω των ιδιοτήτων των μερών σε απομόνωση είναι στις περισσότερες των περιπτώσεων αδύνατη” (ibid: 48). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, “η οικονομία είναι μη αναγώγιμη (irreducible)” (Arrow 1968: 382), διότι “οι συστημικές ιδιότητες των οικονομικών κανονικοτήτων [patterns] δεν προκύπτουν από τις ιδιότητες των μερών του συστήματος σε απομόνωση” (Harper and Endres 2011: 3). Αξίζει να σημειωθεί, ότι “η μικρο-αναγωγή είναι μια έννοια που αποτελεί μειονότητα σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, κάτι το οποίο δε συμβαίνει στην Οικονομική Επιστήμη” (King 2012: 71).

Στον αντίποδα όλων των παραπάνω βρίσκεται η ολιστική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η συμπεριφορά του συνόλου της οικονομίας είναι περισσότερο από το απλό άθροισμα της συμπεριφοράς των ατόμων. Συγκεκριμένα, “ο μεθοδολογικός ολισμός σημαίνει ότι υπάρχουν οντότητες, οι οποίες δεν μπορούν να αναχθούν σε ατομικιστικές ερμηνείες” (Pereira and Lima 1996: 24). Η εν λόγω μεθοδολογική αρχή “δίνει προτεραιότητα στην κοινωνία ως σύνολο ή στην ολότητα [του συστήματος], σε αντίθεση με τα άτομα, χωρίς απαραίτητα να αποκλείει την ανάλυση σε ατομικό επίπεδο” (Milonakis and Fine 2009: 13).

Άμεση συνέπεια του μεθοδολογικού ολισμού είναι η ύπαρξη ολότητων ή συλλογικοτήτων, όπως θεσμοί, τάξεις, εθνική οικονομία, κοινωνικές δομές, χρήμα οι οποίες δε δύναται να εξηγηθούν με βάση την ατομική συμπεριφορά, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του μεθοδολογικού ατομικισμού, καθώς αποτελούν αυτόνομες οντότητες, που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των ατόμων. Ως εκ

⁴ Η έννοια της πολυπλοκότητας αφορά τη δυναμική ερμηνεία της ισορροπίας ανάμεσα στην τάξη και το χάος (Potts 2000).

τούτου, οι εν λόγω ολότητες μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες αιτιότητας, δηλαδή ανεξάρτητες μεταβλητές και οι ατομικές συμπεριφορές, τις εξαρτημένες μεταβλητές. Ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχει χώρος για αυτονομία ατομικών επιλογών και προτιμήσεων, οι τελευταίες περιορίζονται σημαντικά από επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς, από κοινωνικοοικονομικές τάξεις και από διάφορων ειδών μακροοικονομικά γεγονότα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα χρησιμοποίησης στοιχείων μεθοδολογικού ολισμού στην Οικονομική Επιστήμη αποτελεί η Κλασική Σχολή οικονομικής σκέψης. Συγγραφείς όπως οι Smith, Ricardo, Malthus, Mill και Marx έδειχναν ενδιαφέρον σχετικά με ερωτήματα που αφορούν τη μακροχρόνια οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη, εστίαζαν την ανάλυσή του στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος ως σύνολο και χρησιμοποιούσαν ως μεταβλητές συναθροιστικά μεγέθη. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 14): “Μολονότι οι Ricardo και Marx ως επί το πλείστον χρησιμοποιούσαν ολιστικούς τρόπους συλλογιστικής, οι Smith και Mill υιοθέτησαν τόσο ολιστικά όσο και ατομικιστικά επιχειρήματα [...]”⁵.

Στην Κλασική ανάλυση, η οικονομία δεν αποτελεί απλώς το άθροισμα των πράξεων των ατόμων που την απαρτίζουν, ούτε το κύριο ερευνητικό ερώτημά της είναι ο συντονισμός των ατόμων κατά τη διαδικασία των οικονομικών συναλλαγών, όπως συμβαίνει με τη νεοκλασική θεωρία και το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης. Αντιθέτως, κύριο αντικείμενο μελέτης της αποτελούν οι μακρο-μηχανισμοί που δημιουργούν τον παραγόμενο πλούτο και σχετίζονται με την κατανομή του εισοδήματος. Επιπρόσθετα, η ανάλυσή τους δε διεξάγεται με βάση την ατομική συμπεριφορά, αλλά με βάση τις ολότητες, που υφίστανται σε μια κοινωνία και οικονομία, οι οποίες αλληλοεπιδρούν, όπως είναι οι κοινωνικές τάξεις.

Συγκεκριμένα, για τον Ricardo και τον Marx, αντικείμενο μελέτης τους αποτελεί το οικονομικό σύστημα ως σύνολο, με τις κοινωνικές τάξεις, όπως οι καπιταλιστές, οι γαιοκτήμονες-εισοδηματίες και οι εργάτες να αποτελούν τις βασικές μονάδες της ανάλυσης. Επίσης, σύμφωνα με τον Swedberg (1990: 9): “αυτό το οποίο διακρίνει τους Smith, Marx και Mill από τους μετέπειτα κοινωνιολόγους και οικονομολόγους είναι η φιλοδοξία τους να προσδιορίσουν την Οικονομική Επιστήμη ως ένα ευρύ πεδίο και το ενδιαφέρον τους σχετικά με άλλες κοινωνικές επιστήμες”. Συνεπώς, οι οικονομολόγοι

⁵ Κατά το πρωτότυπο οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τη λέξη ‘aggregate’, που μεταφράζεται ως ‘συναθροιστικός’. Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας θεωρήθηκε σκόπιμη η απόδοση του όρου ως ‘ολιστικός’ για μεγαλύτερη συνάφεια με άλλες έρευνες στην Ελληνική γλώσσα.

της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας προσέγγιζαν την κοινωνία ως μια αυθύπαρκτη και αυτόνομη οντότητα, η οποία είναι ανεξάρτητη από τα μέρη που την απαρτίζουν, με την οικονομία να αποτελεί μέρος μιας ακόμη ευρύτερης οντότητας, ήτοι της κοινωνίας.

2.3. Η σημασία των αναδύμενων ιδιοτήτων (emergent properties) σε μια οικονομία

Οι οικονομολόγοι της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας αναγνώριζαν ότι οι ολότητες ενός συστήματος παράγουν δομικά και λειτουργικά αποτελέσματα, τα οποία είναι ποιοτικά διαφορετικά από αυτά που τα μέρη μπορούν να παράγουν μεμονωμένα. Μ' άλλα λόγια, οι κλασικοί οικονομολόγοι αναγνώριζαν τις αναδύμενες ιδιότητες (emergent properties), που χαρακτηρίζουν όλα τα ανοιχτά κοινωνικά και οικονομικά συστήματα. Η έννοια των αναδύμενων ιδιοτήτων στα οικονομικά ανιχνεύεται για πρώτη φορά στο έργο του Adam Smith και συγκεκριμένα στη μεταφορά του “αόρατου χεριού” των αγορών, όπου οι ιδιοτελείς πράξεις των ατόμων, χωρίς τα ίδια να το επιδιώκουν, τείνουν να προωθούν το κοινωνικό συμφέρον (Smith 1776).

“Η ύπαρξη αναδύμενων ιδιοτήτων στην οικονομική, στην κοινωνιολογία, στις ανθρωπιστικές, αλλά και στις φυσικές επιστήμες γενικότερα οδηγεί τις προτάσεις της μικρο-αναγωγής στην αποτυχία” (King 2012: 76). Μ' άλλα λόγια, “οι αναδύμενες ιδιότητες είναι δύσκολο να συμφιλωθούν με οποιαδήποτε πειστική εκδοχή της μικρο-αναγωγής” (ibid: 182). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Schlicht (1985: 63): “Οι μακροοικονομικοί κανόνες μπορεί να κατέχουν ένα συγκεκριμένο βαθμό ανεξαρτησίας από τα μικροοικονομικά θεμέλιά τους, με αποτέλεσμα οι αναλογίες ανάμεσα στους μικροοικονομικούς και στους μακροοικονομικούς κανόνες να είναι παραπλανητικές”. Ως εκ τούτου, “δύναται να υπάρξουν αυτόνομες μακροοικονομικές αιτιολογήσεις, που δε σχετίζονται με αντίστοιχες μικροοικονομικές” (Bedau 2003 [2008]: 182).

“Σύμφωνα με τον Jaegwon Kim, οι αναδύμενες ιδιότητες είναι μοναδικές, μη αναμενόμενες, μη εξηγήσιμες ή μηχανιστικά απλοποιήσιμες σε σχέση με τη γνώση των ιδιοτήτων των χαμηλότερων επιπέδων” (King 2012: 65). Επίσης, “οι αναδύμενες ιδιότητες προκύπτουν κάθε φορά που εμφανίζεται ένα ποιοτικά νέο αγαθό, μια τεχνολογία, ένα βιομηχανικό σχέδιο, μια ρουτίνα, μια οργανωτική δυνατότητα, μια επιχείρηση, ένα κανάλι πωλήσεων, μια αγορά ή μια βιομηχανία” (Harper and Endres 2011: 14).

Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αναδυόμενων ιδιοτήτων αποτελεί η ίδια η λειτουργία των αγορών. Πολλές σύγχρονες μελέτες έχουν δείξει, ότι στις αγορές ενδέχεται να προκύψουν μακρο-συμπεριφορές πολύ διαφορετικές από τις μικρο-συμπεριφορές. Αυτό άλλωστε καταδεικνύει και το γνωστό ‘σφάλμα σύνθεσης (fallacy of composition)’, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τις αναδυόμενες ιδιότητες, που προκύπτουν στην οικονομία ως σύνολο. Οι αγορές προκειμένου να λειτουργήσουν διαθέτουν θεσμούς και κανόνες, οι οποίοι δομούν την αλληλεπίδραση όλων των συμμετεχόντων σ’ αυτές, με αποτέλεσμα να αναδύονται ομαδικές συμπεριφορές (group behaviours), διαφορετικές από τη συμπεριφορά του κάθε μέρους ξεχωριστά (Van den Bergh and Gowdy 2003).

Παρ’ όλα αυτά, το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης αγνοεί την ολιστική προσέγγιση των οικονομολόγων της Κλασικής Σχολής Οικονομικής Σκέψης και ταυτόχρονα την ύπαρξη αναδυόμενων ιδιοτήτων σε μια οικονομία. Για τους υποστηρικτές του νεοκλασικού προγράμματος μικροθεμελίωσης, από τη στιγμή που η μακροοικονομική θεωρία αφορά το σύνολο της οικονομίας, και το σύνολο αποτελείται πάντα από το άθροισμα των μικρότερων μονάδων που το απαρτίζουν, η μακροοικονομική θεωρία είναι αναγκαίο να βασίζεται σε μικροθεμελιακές αρχές.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Arrow (1968: 382), ενός εκ των πρωτεργατών της ανάλυσης της γενικής ισορροπίας, “οι ‘ατομικιστικές’ υποθέσεις των υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας, που αφορούν τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις, δεν επαρκούν για την απόδειξη της ύπαρξης ισορροπίας, καθώς απαιτούνται επιπλέον ‘καθολικές’ υποθέσεις”. Ως εκ τούτου, “τίθεται ένας έμμεσος περιορισμός στην ικανότητα της θεωρίας των τιμών, και συγκεκριμένα στις μαθηματικές εκδοχές αυτής, να συνάγει όλες τις ιδιότητες της συναθροιστικής συμπεριφοράς από υποθέσεις σχετικά με τους ατομικούς οικονομικούς δρώντες” (ibid: 382).

Αποψη μας αποτελεί το γεγονός, ότι οι κλασικοί οικονομολόγοι, είχαν αναγνωρίσει την παραπάνω αδυναμία, δηλαδή την ανικανότητα εξαγωγής συμπερασμάτων σχετικά με συναθροιστικά φαινόμενα από υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς. Αντίθετα από το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης και τον Καρτεσιανό-Ευκλείδειο τρόπο σκέψης που ακολουθεί η τελευταία, η Κλασική παράδοση με την έμφαση που επιδεικνύει στη μελέτη του συνόλου της οικονομίας ακολουθεί το Βαβυλώνιο τρόπο σκέψης. Για παράδειγμα, οι κλασικοί οικονομολόγοι ανέπτυξαν τις θεωρίες τους σχετικά με τη μακροχρόνια πορεία και τάση των συναθροιστικών μεγεθών, όπως του

κεφαλαίου, των κερδών, των μισθών με βάση τη συμπεριφορά των κοινωνικών τάξεων και όχι με βάση την ατομική συμπεριφορά.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι “ο διαχωρισμός μεταξύ μικροοικονομικής και μακροοικονομικής ενδεχομένως να μην είχε νόημα” για την Κλασική Σχολή (Pereira and Lima 1996: 31). Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, για τους κλασικούς η ατομική συμπεριφορά αποκτά νόημα και κίνητρα δράσης μόνο μέσα σ’ ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπου διάφορες κοινωνικές ολότητες αλληλοεπιδρούν διαμορφώνοντας τις πράξεις του ατόμου. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους κλασικούς, “ο τρόπος δαπάνης ενός ατόμου διαμορφώνεται από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει, η οποία με τη σειρά της προσδιορίζεται από τις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής, ενώ η μακροχρόνια εξέλιξη της οικονομίας επεξηγείται με βάση τις σχετικές μεταβολές της ευημερίας των κοινωνικών τάξεων” (ibid: 31).

Ως εκ τούτου, το άτομο δεν είναι πλήρως αυτόνομο. Η έννοια των ανεξάρτητων από το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον προτιμήσεων στερείται νοήματος, καθώς οι εν λόγω προτιμήσεις αποτελούν κατασκεύασμα των κοινωνικών δομών του παρελθόντος και του παρόντος. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, θεωρείται δεδομένο ότι οι επιλογές των ατόμων με τη σειρά τους, επίσης δε λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από όσα συμβαίνουν στην κοινωνία και την οικονομία ως σύνολο. Μ’ άλλα λόγια, η θεωρία του ατόμου δεν είναι αποκομμένη από τη θεωρία του συνόλου.

Για τους Κλασικούς, η ανάλυση των συνολικών φαινομένων προηγείται της ανάλυσης των αντίστοιχων ατομικών. Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Foster (2011: 10): “Οι περισσότεροι Κλασικοί δεν εστίαζαν στη συμπεριφορά του ατόμου, αλλά στις κοινωνικοπολιτικές ομάδες”. Υπ’ αυτή την έννοια, η μακροοικονομική θεωρία, αν την αντιληφθούμε ως τη θεωρία που μελετά την οικονομία ως σύνολο, δε χρειάζεται ‘στέρεες’ και ‘αυστηρά-δομημένες’ μικροθεμελιακές αρχές⁶, αλλά ολιστικές θέσεις, που έχουν ως βάση παρατηρούμενες κοινωνικές δομές. Η Μακροοικονομική, ως αυτόνομος κλάδος της Οικονομικής Επιστήμης γίνεται να αποκτήσει νόημα, μόνο μέσα από τη μελέτη των κανονικοτήτων και των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα σε συναθροιστικό επίπεδο, τα οποία θα αιτιολογούνται εμπειρικά μέσα από την ανάλυση της ιστορίας και των θεσμών, παρά από την ανάλυση της βελτιστοποιητικής συμπεριφοράς των ‘ιδανικού’ τύπου επιχειρήσεων και νοικοκυριών.

⁶ Όπως είδαμε και στην ενότητα 1.4.3 του 1ου κεφαλαίου της παρούσας εργασίας.

Πέρα από τους οικονομολόγους της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, άμεσες αναφορές περί ύπαρξης αναδυόμενων ιδιοτήτων συναντούμε και στους Thorstein Veblen, J.A. Hobson και C. Lloyd Morgan (Hodgson 2000b: 113-114), οι οποίοι επανάφεραν το συγκεκριμένο ζήτημα, το οποίο είχε σχεδόν ολοκληρωτικά λησμονηθεί, λόγω της κυριαρχίας της Μαρτζίναλιστικής Σχολής, η οποία εστίαζε την ανάλυσή της στη συμπεριφορά του ατόμου. Κατά τα μέσα του 20ου αιώνα, η συζήτηση σχετικά με τις αναδυόμενες ιδιότητες ενός συστήματος πραγματοποιούνταν κυρίως σε φιλοσοφική βάση, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της Αμερικανίδας φιλοσόφου May Brodbeck.

Συγκεκριμένα, η Brodbeck (1958: 19) αναλύοντας την έννοια του μεθοδολογικού ατομικισμού, υποστήριξε ότι, σε περιπτώσεις, όπου η ομαδική συμπεριφορά δε δύναται να προβλεφθεί μέσα από τους κανόνες συμπεριφοράς των στοιχείων που την συνθέτουν, τότε έχουμε ένα παράδειγμα “ερμηνευτικής ανάδυσης” (έμφαση στο πρωτότυπο). Συνεχίζοντας, αναφέρει ότι: “υφίστανται νόμοι στην ομαδική συμπεριφορά, οι οποίοι δεν προέρχονται από τους νόμους, [...], που αφορούν την ατομική συμπεριφορά” και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: “οι επιστήμες που μελετούν την ομαδική συμπεριφορά ήρθαν για να μείνουν”. Παρόμοια προσέγγιση ακολουθεί και ο Αμερικανός φιλόσοφος Laird Addis, ο οποίος εξετάζει τους “νόμους σύνθεσης”, που επιτρέπουν τη μετάβαση της ανάλυσης από τα άτομα και τις μικρές ομάδες σε μακρο ολότητες (Addis 1966: 326). Για τον ίδιο, όταν καταρρέουν οι νόμοι σύνθεσης, τότε “έχουμε την περίπτωση της *ερμηνευτικής* ανάδυσης ” (ibid: 326, έμφαση στο πρωτότυπο).

Το ενδιαφέρον ζήτημα που προκύπτει από τις αναλύσεις των Brodbeck και Addis αφορά τη σημασία της έννοιας της “ερμηνευτικής ανάδυσης”. Για τους δύο αυτούς συγγραφείς, η παραπάνω έννοια εμφανίζεται όταν αδυνατούμε να εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με μια μακρο-συναθροιστική έννοια από τα μικρο-συστατικά στοιχεία που την συνθέτουν. Ο Mark Bedau σε μια προσπάθεια επίλυσης του παραπάνω ζητήματος προβαίνει στο διαχωρισμό ανάμεσα σε “αδύναμη [weak] ανάδυση” και “ισχυρή [strong] ανάδυση” (Bedau 2003 [2008]: 159). Συγκεκριμένα, αναφέρει σχετικά με την έννοια της ισχυρής ανάδυσης ότι: “Δεν υπάρχει καμία ένδειξη, ότι η ισχυρή ανάδυση παίζει τον οποιοδήποτε ρόλο στις σύγχρονες επιστήμες. [...] Η ισχυρή ανάδυση ξεκινά εκεί που η επιστημονική εξήγηση τελειώνει” (ibid: 159).

Όσον αφορά την αδύναμη ανάδυση, σύμφωνα με την οποία οι αναδύόμενες ιδιότητες είναι “οντολογικά εξαρτημένες και απλοποιήσιμες από τα μικρο φαινόμενα”, την οποία και υπερασπίζεται ο συγγραφέας:

“[Η αδύναμη ανάδυση] εξαρτάται από τα υποκείμενα φαινόμενα και γίνεται να απλοποιηθεί σ’ αυτά. [...] Ταυτόχρονα, τα μάκρο φαινόμενα με αδύναμη ανάδυση είναι αυτόνομα, υπό την έννοια ότι, μπορούν να προκύψουν μόνο κατά έναν συγκεκριμένο μη-επουσιώδη τρόπο. Μ’ άλλα λόγια, διαθέτουν *ερμηνευτική* αυτονομία και δε δύναται να απλοποιηθούν (irreducibility), λόγω του πολύπλοκου τρόπου με τον οποίο η συνάθροιση των εξαρτημένων από το γενικό πλαίσιο μικρο αλληλεπιδράσεων παράγει μάκρο φαινόμενα” (ibid: 160, έμφαση στο πρωτότυπο).

Ως εκ τούτου, για τον Bedau, ακόμη και τα μάκρο φαινόμενα με αδύναμη ανάδυση δύναται να είναι αυτόνομα και μη απλοποιήσιμα στα συστατικά στοιχεία που τα απαρτίζουν, εξαιτίας των πολύπλοκων μηχανισμών που προκύπτουν κατά τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης των μικρο φαινομένων⁷. Προκειμένου, να τεκμηριώσει ακόμη περισσότερο τα επιχειρήματά του σχετικά με την ερμηνευτική αυτονομία των αναδύομενων ιδιοτήτων, προβαίνει σε μια αναλογία, παρουσιάζοντας ένα φανταστικό παράδειγμα, όπου μία απεργία των εργαζομένων των δημόσιων συγκοινωνιών προκαλεί σοβαρή κίνηση στους δρόμους. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει:

“Η ικανότητα του μπουτλιαρίσματος να τους κάνει όλους να αργοπορούν δημιουργείται από την ικανότητα του κάθε αυτοκινήτου ξεχωριστά να εμποδίζει άλλα αυτοκίνητα. Αθροίζοντας τις ατομικές πορείες του κάθε αυτοκινήτου εξηγείται ο λόγος για τον οποίο ο καθένας είναι αργοπορημένος. Ωστόσο, αυτή η συναθροιστική μικρο επεξήγηση αποκρύπτει το γεγονός ότι ακόμη κι αν οι ατομικές πορείες του κάθε αυτοκινήτου ήταν διαφορετικές και πάλι όλοι θα ήταν αργοπορημένοι. Η απεργία στα ΜΜΜ αύξησε την κίνηση πάνω από ένα κρίσιμο επίπεδο. Έτσι, ακόμη κι αν διαφορετικά αυτοκίνητα βρίσκονταν στον αυτοκινητόδρομο, η κίνηση θα παρέμενε υψηλή και όλοι θα αργοπορούσαν. Το κρίσιμο επίπεδο της κίνησης αποτελεί μια μάκρο ερμηνεία, η οποία είναι αυτόνομη από κάθε συγκεκριμένη συναθροιστική μικρο επεξήγηση” (ibid: 181-182).

⁷ Ο Bedau (2003 [2008]) αναπτύσσει παρόμοια επιχειρηματολογία σχετικά με τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, με αυτή του Keynes (1936). Συγκεκριμένα, ο τελευταίος, αναφέροντας το ‘παράδοξο της φειδούς’, ως παράδειγμα ενός σφάλματος σύνθεσης (fallacy of composition), αρνείται τη μικρο-αναγωγή (micro-reduction), υποστηρίζοντας ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη θεωρία του συνόλου και στη θεωρία του ατόμου. Βλέπε και σελ. 23 της παρούσας εργασίας.

Παρόμοια προσέγγιση αναπτύσσει και ο φυσικός-φιλόσοφος Bernd-Olaf Küppers, ο οποίος σχετίζει την έννοια των αναδυόμενων ιδιοτήτων με την έννοια της κατωφερούς εξήγησης (downward causation). Συγκεκριμένα, αναφέρει:

“Η κύρια ιδέα πίσω από αυτές τις έννοιες μπορεί να συνοψιστεί από το γενικό συμπέρασμα ότι, εάν ένα υλικό σύστημα φθάσει σ’ ένα ορισμένο επίπεδο πολυπλοκότητας, το οποίο εκδηλώνεται μέσα από μια κατάσταση υψηλής αλληλεπίδρασης των συστατικών του, τότε πρωτότυπες ιδιότητες και διαδικασίες αναδύονται, οι οποίες δε δύναται να εξηγηθούν από τις ιδιότητες του υλικού που έχουν τα συστατικά [...]. Μπορεί κανείς να εκφράσει την πεμπτούσια των εννοιών των αναδυόμενων ιδιοτήτων και της προς τα κάτω αιτιότητας μέσα από δύο προτάσεις:

Το σύνολο είναι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του.

Το σύνολο προσδιορίζει τη συμπεριφορά των μερών του. (Küppers 1992: 242-243)”

Ένας ακόμη υποστηρικτής της ύπαρξης αναδυόμενων ιδιοτήτων και σφοδρός πολέμιος της μικρο-αναγωγής είναι ο φιλόσοφος και πρωτεργάτης του φιλοσοφικού κινήματος του Κριτικού Ρεαλισμού, ο Roy Bhaskar. Ο συγγραφέας, υποστηρίζοντας την αρχή της κατωφερούς εξήγησης, αναφέρεται στο σημαντικό ρόλο της “αναδυόμενης αιτιότητας (δηλαδή, ότι η αναφορά σ’ ένα στοιχείο που ανήκει σε υψηλότερης τάξης επίπεδο ενδέχεται να αποτελεί μια επαρκής συνθήκη για την επεξήγηση του τι συμβαίνει σε χαμηλότερης τάξης επίπεδα” (Bhaskar 1998: 100)⁸. Ως εκ τούτου, για τον ίδιο, είναι αναγκαίο να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην “αιτιακή μη δυνατότητα απλοποίησης [causal irreducibility]” των φαινομένων που ανήκουν σε υψηλότερης τάξης επίπεδο ή διαφορετικά των μακρο-φαινομένων, ειδικά στις Κοινωνικές Επιστήμες (Brown 2012: 122).

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι Κοινωνικές Επιστήμες προσεγγίζουν τα υπό μελέτη φαινόμενα σε σχέση με την προσέγγιση που ακολουθούν οι Φυσικές Επιστήμες, ο φιλόσοφος Scott Gordon, αναφέρει:

“Οι σχέσεις μεταξύ συνόλου-μερών στα κοινωνικά φαινόμενα δεν είναι όπως οι σχέσεις που υπάρχουν στο φυσικό κόσμο. Τα χαρακτηριστικά των χημικών στοιχείων δεν εξαρτώνται από τις χημικές ενώσεις και τις άλλες υψηλότερου-επιπέδου οντότητες των οποίων αποτελούν μέρη. Το οξυγόνο είναι οξυγόνο, είτε βρίσκεται σε ένα μόριο

⁸ Τα στοιχεία που για τον συγγραφέα ανήκουν σε υψηλότερης τάξης επίπεδα είναι όσα αποτελούν μακρο-φαινόμενα. Αντίστοιχα, τα στοιχεία που για τον συγγραφέα ανήκουν σε χαμηλότερης τάξης επίπεδα είναι όσα αποτελούν μικρο-φαινόμενα.

νερού ή σε μια πρωτεΐνη, ένα δέντρο ή σ' έναν κροκόδειλο. Αλλά το ανθρώπινο όν διαφέρει, σε σημαντικό βαθμό, ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον. Στο βαθμό που η επιστημονική εξήγηση απαιτεί την απλοποίηση των συνόλων στα συστατικά τους μέρη, τίθενται δυσκολίες στον κλάδο των κοινωνικών φαινομένων, οι οποίες είναι πολύ μεγαλύτερες απ' αυτές που αντιμετωπίζουν οι φυσικές επιστήμες” (Gordon 1991: 54).

Ως εκ τούτου, αν η μικρο-αναγωγή είναι περισσότερο δύσκολη στις κοινωνικές επιστήμες, όπως η Επιστήμη των Οικονομικών, τότε αντιστοίχως οι έννοιες των αναδυόμενων ιδιοτήτων και της κατωφερούς εξήγησης είναι λιγότερο προβληματικές. Αυτό σημαίνει ότι, η σύγχρονη Οικονομική Επιστήμη δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζει με απάθεια τις δίδυμες έννοιες των αναδυόμενων ιδιοτήτων και της κατωφερούς εξήγησης, όπως πράττει μέσα από το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής. Εφόσον, η μικρο-αναγωγή είναι περισσότερο δύσκολη, τότε οι δύο αυτές έννοιες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την Οικονομική, διότι παρουσιάζουν σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερη κανονικότητα και είναι περισσότερο προβλέψιμες από τις αντίστοιχες μικρο-έννοιες, οι οποίες είναι ακανόνιστες, άτακτες και σχεδόν αδύνατον να προβλεφθούν.

Παρόμοια επιχειρήματα αναπτύσσει και ο Hoover (2001: 131), ο οποίος βασιζόμενος στην πολυπλοκότητα του πραγματικού κόσμου υποστηρίζει ότι, “το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης είναι καταδικασμένο να αποτύχει”. Συγκεκριμένα, προκειμένου να καταδείξει ότι “η απλοποίηση της μάκρο στη μικρο δεν είναι εφικτή” χρησιμοποιεί την έννοια των αναδυόμενων ιδιοτήτων, όπου αναφέρει ότι: “Τα μακροοικονομικά σύνολα διαθέτουν αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες από τη φύση τους δε γίνεται να ανήκουν στις μικροοικονομικές οντότητες. Οι ιδιότητες αυτές παρέχουν στα σύνολα μία εξωτερική, αντικειμενική ύπαρξη-είναι ανεξάρτητες από τη νόηση του κάθε ατόμου ξεχωριστά και του τρόπου που παρουσιάζονται από την οικονομική θεωρία, και περιλαμβάνουν αιτιακές σχέσεις άξιες επιστημονικής μελέτης” (ibid: 285).

Σε περίπτωση που προσπαθήσουμε να εξετάσουμε ένα μακροοικονομικό φαινόμενο έχοντας ως βάση της ανάλυσής μας μικροοικονομικές έννοιες που αφορούν τη συμπεριφορά του ατόμου, τότε προκύπτουν ανυπέρβλητα εμπόδια, όπως το περίφημο ‘σφάλμα σύνθεσης’, το οποίο καθιστά το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης εξαιρετικά προβληματικό. Το σφάλμα σύνθεσης “συχνά αντιμετωπίζεται ως ο λόγος για τον οποίο οι αναδυόμενες ιδιότητες είναι αυτόνομες από τα βασικά φαινόμενα τα οποία τις συνθέτουν” (Bedau and Humphreys 2008: 9). Συνεπώς:

“[...] μία κατάσταση ή κάποιο άλλο χαρακτηριστικό ενός συστήματος είναι αναδυόμενο, εάν είναι αδύνατη η πρόβλεψη της ύπαρξης του χαρακτηριστικού αυτού με βάση μια ολοκληρωμένη θεωρία των βασικών φαινομένων του συστήματος. [...] Μια πιο συγκεκριμένη ιδέα είναι ότι οι αναδυόμενες ιδιότητες δεν μπορούν να εξηγηθούν με δεδομένο μια ολοκληρωμένη θεωρία κατανόησης των πιο βασικών φαινομένων” (ibid: 10).

Κατά την άποψή μας, το γεγονός ότι, οι κοινωνίες και συνάμα οι οικονομίες βρίθουν από αναδυόμενες ιδιότητες, στις οποίες είναι αδύνατη η ερμηνεία τους με βάση τα ετερογενή χαρακτηριστικά των ατόμων που τις απαρτίζουν, διαφοροποιεί τις μεθόδους ανάλυσης των Κοινωνικών Επιστημών απ’ αυτές των Φυσικών Επιστημών. Όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Leon J. Goldstein:

“Όταν τα ανθρώπινα όντα ζούνε μαζί, μοιράζονται κοινές εμπειρίες, και ούτω καθεξής, τότε αναδύονται κοινά συναισθήματα και καταστάσεις συλλογικής μνήμης, τα οποία ποτέ δεν θα είχαν αναδυθεί εκτός της ομαδικής ζωής και τα οποία δε δύναται να αναλυθούν με βάση τα βιο-ψυχολογικά χαρακτηριστικά των ακοινωνήτων ατόμων” (Goldstein 1958: 5).

Μ’ άλλα λόγια, οι μακροοικονομικές σχέσεις που δημιουργούνται σ’ ένα οικονομικό σύστημα μπορούν να είναι αυθύπαρκτες και συνεπώς να έχουν νόημα από μόνες τους, όντας λογικά ανεξάρτητες από τις μικροοικονομικές μονάδες που τις απαρτίζουν. Επιστρέφοντας στις Φυσικές Επιστήμες, θεωρούμε αναγκαίο να προβούμε σε μια αναλογία της παραπάνω πρότασης με την επιστήμη της Χημείας, χρησιμοποιώντας το Νόμο των Ιδανικών Αερίων, προκειμένου να καταδείξουμε το κατά πόσο οι ιδιότητες των φαινομένων που λαμβάνουν χώρα σε μακρο-επίπεδο είναι ανεξάρτητες από τις ιδιότητες των φαινομένων σε μικρο-επίπεδο.

Η καταστατική εξίσωση των ιδανικών αερίων είναι $P \cdot V = n \cdot R \cdot T$. Σύμφωνα με τον τύπο αυτό, το προϊόν της πίεσης (P) και του όγκου (V) ενός ιδανικού αερίου ισούται με την ποσότητα του αερίου (n) πολλαπλασιασμένη με την παγκόσμια σταθερά αερίων (R) και τη θερμοκρασία του (T). Σύμφωνα με τον Shaikh (2012: 10), “διάφορες μορφές του εν λόγω νόμου προήλθαν αρχικά ως εμπειρικές μακροσκοπικές υποθέσεις από τους Boyle (1662), Charles (1787) και Gay-Lussac (1802)”. Αργότερα όμως, καθώς η έννοια της προσέγγισης των αερίων ως μια μάζα συνεχώς κινούμενων σωματιδίων κέρδιζε έδαφος στην επιστημονική κοινότητα, κατέστη σημαντική η συμφιλίωση αυτής της νέας μικροσκοπικής προσέγγισης με τους προηγούμενους μακροσκοπικούς νόμους (ibid: 10). Συγκεκριμένα, οι ερευνητές άρχισαν να απεικονίζουν ένα αέριο ως το

άθροισμα εκατοντάδων εκατομμυρίων άτακτα κινούμενων σωματιδίων, τα οποία συγκρούονταν τόσο μεταξύ τους, όσο και με τα τοιχώματα του δοχείου που τα περιβάλλει⁹.

Σε μικρο-επίπεδο ανάλυσης, οι κινήσεις των σωματιδίων είναι εξαιρετικά ακανόνιστες και πολύπλοκες για να χαρακτηριστούν αναλυτικά. Από την άλλη μεριά, στατιστικά, εντός ενός δεδομένου χρονικού διαστήματος, περίπου ίσος αριθμός σωματιδίων θα συγκρουστεί με περίπου ίσες περιοχές του δοχείου που τα περιβάλλει. Οι συγκρούσεις αυτές με τα τοιχώματα του δοχείου δημιουργούν την πίεση που ασκείται από το αέριο. Σε κάθε δεδομένο δοχείο, όσο μεγαλύτερος είναι ο όγκος του αερίου, τόσο μεγαλύτερος θα είναι ο αριθμός των σωματιδίων και ως εκ τούτου τόσο περισσότερες συγκρούσεις θα λαμβάνουν χώρα με τα τοιχώματα. Κατά τον ίδιο τρόπο, όσο υψηλότερη είναι η θερμοκρασία, τόσο πιο γρήγορη είναι η κίνηση των σωματιδίων και ως εκ τούτου τόσο περισσότερες συγκρούσεις θα λαμβάνουν χώρα με τα τοιχώματα. Και στις δύο περιπτώσεις η πίεση του αερίου αυξάνεται.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα από διάφορες στατιστικές τεχνικές κατέστη για άλλη μια φορά εφικτή από τους χημικούς η απόδειξη του μακροσκοπικού τύπου $P \cdot V = n \cdot R \cdot T$, μόνο που αυτή τη φορά η απόδειξη πραγματοποιήθηκε μέσα από τις σχέσεις-συγκρούσεις των ακανόνιστων σωματιδίων με τα τοιχώματα του δοχείου, που τα περιβάλλει. Μ' άλλα λόγια, ο Νόμος των Ιδανικών Αερίων προέκυψε ως μια αναδυόμενη ιδιότητα, που προήλθε από το διαμορφωμένο από το δοχείο σύνολο του αερίου, η οποία δε δύναται να απλοποιηθεί στις ιδιότητες του κάθε σωματιδίου ξεχωριστά. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι αλληλοεπιδράσεις-συγκρούσεις μεταξύ των σωματιδίων είναι ασήμαντες σε μικρο-επίπεδο, αλλά ότι σε μακρο-επίπεδο δεν είναι σημαντικές.

Το ίδιο ακριβώς δύναται να ισχύει και για τα μακρο-φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα εντός μιας οικονομίας. Συγκεκριμένα, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, όπου τα υφιστάμενα μακρο-φαινόμενα προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες από μικρο-συμπεριφορές. Το γεγονός όμως αυτό δεν υποδηλώνει, ότι η συμπεριφορά των εν λόγω φαινομένων μπορεί να απλοποιηθεί στη συμπεριφορά των μερών που την απαρτίζουν, καθώς οι πρώτες δεν προκύπτουν απλά ως το άθροισμα των τελευταίων. Ως εκ τούτου, τα μακρο-φαινόμενα που προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες παρουσιάζουν πολύ

⁹ Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στη κινητική θεωρία των αερίων, η οποία αναπτύχθηκε αρχικά από τον Bernoulli το 1738.

μικρό βαθμό ευαισθησίας σε σχέση με τις μεταβολές των ατομικών συμπεριφορών (Miller and Page 2007).

Παρόμοια επιχειρήματα, αυτή τη φορά από την Επιστήμη της Φυσικής και συγκεκριμένα από τον κλάδο της Θερμοδυναμικής συναντά κανείς και στον Ekkhardt Schlicht. Ο συγγραφέας αναλύοντας το πρόβλημα της συνάθροισης (aggregation problem) επιτίθεται στο νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, αναφέροντας ότι: “[...] δεν υφίσταται τίποτα εκ του συγκεκριμένου επιλήψιμο στη μακροοικονομική ανάλυση ακόμη κι αν δε βασίζεται πάνω σε σαφή μικροοικονομικά θεμέλια. Θα αποδειχθεί, στην πραγματικότητα, ότι οι μακροοικονομικοί νόμοι κατέχουν έναν ορισμένο βαθμό ανεξαρτησίας από τα μικροοικονομικά θεμέλιά τους και ότι οι αναλογίες ανάμεσα σε μικροοικονομικούς και μακροοικονομικούς νόμους ενδέχεται να είναι παραπλανητικές” (Schlicht 1985: 63).

Επ’ αυτού, ο Schlicht αναφέρει το παράδειγμα της Θερμοδυναμικής, όπου επίσης δεν υφίσταται πάντα αναλογία ανάμεσα στους νόμους που αφορούν τον μικρόκοσμο και τον μακρόκοσμο και συγκεκριμένα την κίνηση των μορίων και τη θερμότητα αντίστοιχα (ibid: 63). Επιπρόσθετα, υποστηρίζει ότι: “υπό την ίδια έννοια ο τρόπος με τον οποίο αγοράζουμε προϊόντα [ο καθένας μας ξεχωριστά] ενδέχεται να αποτελεί ένα μακρο-φαινόμενο” (ibid: 63), και όχι ένα μικρο-φαινόμενο όπως φαίνεται εκ πρώτης όψης, πρόταση που μοιάζει σημαντικά με όσα υποστηρίζει ο John Kenneth Gailbraith (1958) σχετικά με τη συμπεριφορά των καταναλωτών.

Προσπαθώντας να αναπτύξει περαιτέρω τα επιχειρήματά του, δίνει έμφαση στο λεγόμενο σφάλμα σύνθεσης, όπου αναφέρει ότι: “Επιπρόσθετα, η κλειστή συνάθροιση μπορεί να οδηγήσει σε μακροοικονομικούς νόμους, οι οποίοι δε διαθέτουν ποιοτική αντιστοιχία με καμία από τις υποκείμενες μικροοικονομικές σχέσεις, διότι δύναται να είναι διαφορετικές. Αυτό οφείλεται στην *επίδραση του συστήματος* [system effect]” (ibid: 80, έμφαση στο πρωτότυπο)¹⁰. Επιπλέον, στο υποκεφάλαιο του έργου του με τίτλο: *Macroeconomic order and microeconomic chaos* (Μακροοικονομική τάξη και

¹⁰ Ο συγγραφέας λέγοντας “κλειστή συνάθροιση (closed aggregation)” αναφέρεται σ’ ένα ολοκληρωμένο μακροοικονομικό σύστημα, το οποίο ενδέχεται να παρουσιάζει μερική ισορροπία και το οποίο είναι κλειστό για το λόγο ότι, το σύστημα προσδιορίζει τη συμπεριφορά όλων των μεταβλητών που περιλαμβάνονται εντός αυτού (Schlicht 1985: 71). Στον αντίποδα βρίσκεται η “ανοιχτή συνάθροιση (open aggregation)”, η οποία αφορά τη συνάθροιση ενός υποσυνόλου μικροοικονομικών σχέσεων. Οι εν λόγω μικροοικονομικές σχέσεις συνιστούν ένα ανοιχτό μακροοικονομικό σύστημα, όπου η συμπεριφορά αυτών των σχέσεων δε δύναται να προσδιοριστεί από το σύστημα ενδογενώς, αλλά εξωγενώς (ibid: 71, 74).

μικροοικονομικό χάος) αναφέρει και πάλι το ζήτημα της “αναντιστοιχίας (inferability)” μεταξύ των μακροοικονομικών και μικροοικονομικών σχέσεων, υποστηρίζοντας ότι:

“Εάν υφίσταται πραγματικά ένα μικρό μοντέλο f , το οποίο είναι σταθερό, δηλαδή ένα το οποίο παραμένει αμετάβλητο στο χρόνο, το συσχετιζόμενο μάκρο μοντέλο θα είναι επίσης σταθερό. Εάν το μικρό μοντέλο μεταβληθεί, [...], η εν λόγω μικροοικονομική αστάθεια δε μεταφέρεται και στο μάκρο μοντέλο. Ως εκ τούτου, το μάκρο μοντέλο δεν είναι μόνο πιο γενικό, αλλά και περισσότερο σταθερό από το υποκείμενο μικρό μοντέλο” (ibid: 95).

O Schlicht (1985: 96) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, “το μικρό χάος και η μάκρο τάξη δύναται να συνυπάρξουν”, επιχείρημα το οποίο υποστηρίζει παραθέτοντας τον Friedrich Hayek. Τέλος, στο υποκεφάλαιο με τίτλο *Structural causality (Δομική αιτιότητα)*, ο συγγραφέας υποστηρίζει την “ιδέα ότι σταθερά μοτίβα αναδύονται σ’ ένα κοινωνικό σύστημα, τα οποία είναι αρκετά ασυνήθιστα σε μικρό επίπεδο” (ibid, 97). Συγκεκριμένα, τάσσεται υπέρ της παραπάνω “ολιστικής άποψης (holistic view)”, ήτοι το γεγονός ότι, “οι μικρο σχέσεις ‘προσδιορίζονται’ από τις μάκρο σχέσεις”, παραθέτοντας επιχειρήματα μέσα από το έργο των Charles Darwin και Karl Marx (ibid: 98).

Διάφοροι οικονομολόγοι, οι οποίοι έχουν ερευνήσει κατά καιρούς προβλήματα σύνδεσης μεταξύ μικρο-φαινομένων και μακρο-φαινομένων, έχουν κατανοήσει ότι η συνάθροιση (aggregation) αποτελεί μια διαδικασία ‘ευρύτερης κλίμακας’, που όχι μόνο διαφέρει από το απλό άθροισμα των μερών, αλλά και που παρουσιάζει αναισθησία ως προς τις μικρο-μεταβολές. Επ’ αυτού, ο Martel (1996: 134) αναφέρει τον Leijonhufvud (1968), ο οποίος υποστηρίζει ότι αυτό που προσπάθησε ο Keynes να αναδείξει μέσα από τη *Γενική Θεωρία* ήταν η αναγνώριση των αναδυόμενων ιδιοτήτων των μακροοικονομικών φαινομένων.

Άλλοι συγγραφείς, όπως ο Armen Alchian εξήγαγαν παρόμοια συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, ο Alchian (1950: 211, 221) υποστήριξε ότι, η νεοκλασική υπόθεση της ατομικής ορθολογικότητας δε διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον προσδιορισμό των φαινομένων σε μακρο-επίπεδο. Αντιθέτως, ο συγγραφέας συνδέει τη συμπεριφορά των μακρο-φαινομένων με την ανάγκη για θετικά κέρδη, η οποία αποτελεί παράγοντα επιβίωσης για τις επιχειρήσεις. Με βάση την προηγούμενη πρόταση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι συγκυρίες, η μίμηση και οι διαδικασίες ‘δοκιμής και σφάλματος (trial and error)’ ενδέχεται να είναι περισσότερο σημαντικές στον προσδιορισμό θετικών κερδών απ’ ότι η ορθολογική συμπεριφορά της επιχείρησης.

Επιπρόσθετα, οι Aitchison and Brown (1957) αναφέρουν ποικίλους τρόπους κατά τους οποίους μια μη ορθολογική συμπεριφορά μπορεί να παράγει λογαριθμικές κανονικές κατανομές (log-normal distributions) σε ορισμένες μεταβλητές, όπως οι δαπάνες κατανάλωσης των νοικοκυριών, η κατανομή των εισοδημάτων και η απασχόληση. Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η έρευνα του Becker (1962), ο οποίος βασιζόμενος στα συμπεράσματα του Alchian, καταφέρνει να καταδείξει ότι η αρνητική κλίση της καμπύλης ζήτησης μπορεί να προέλθει όχι μόνο από τη νεοκλασική υπόθεση της πλήρους ορθολογικότητας, αλλά και από μακροοικονομικά στοιχεία, όπως ο εισοδηματικός περιορισμός, που προσδιορίζεται από το μέσο όρο των ατομικών εισοδημάτων. Ως εκ τούτου, για τον Becker η πλήρης ορθολογικότητα δεν αποτελεί μια αναγκαία προϋπόθεση για την εξαγωγή μακρο-συμπερασμάτων.

Άλλες έρευνες είναι αυτές των Hildebrand (1994), Trockel (1984) και Dosi et.al (1999), οι οποίοι προτείνουν την απομάκρυνση της Οικονομικής από τις υποθέσεις που αφορούν την ατομική συμπεριφορά και την επικέντρωση αυτής στις στατιστικές συνθήκες που προκαλούν τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα, όπως η αρνητική κλίση της καμπύλης ζήτησης που αναφέρθηκε παραπάνω. Συνεπώς, υπάρχουν πολλοί ‘δρόμοι’ μέσω των οποίων μπορεί κάποιος ερευνητής να φθάσει στο ίδιο αποτέλεσμα. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των ερευνών αποτελεί η ανάδειξη του ρόλου που διαδραματίζουν σε μια οικονομία τα συναθροιστικά φαινόμενα, τα οποία δεν εξαρτώνται από τις λεπτομέρειες των μικροοικονομικών διαδικασιών.

Αυτό το χαρακτηριστικό είναι που “κάνει τη Μακροοικονομική ξεχωριστό κλάδο της Οικονομικής, δηλαδή οι πολύπλοκες ιδιότητες της συναθροιστικής συμπεριφοράς, που αναδύονται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των οικονομικών δρώντων [economic agents]” (Colander et. al. 2008: 236). Αυτή άλλωστε τη ξεχωριστή σημασία των μακροοικονομικών φαινομένων προσπάθησε και ο ίδιος ο Keynes να αναδείξει μέσα από τη *Γενική Θεωρία*, “απελευθερώνοντας τη Μακροοικονομική από την παραδοσιακή Μικροοικονομική” της Μαρτζίναλιστικής σχολής (Pereira and Lima 1996: 30)¹¹.

¹¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη Μαρτζίναλιστική ή αλλιώς Οριακή Σχολή Οικονομικής Σκέψης, βλέπε και Opocher (2017).

2.4. Αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής

2.4.1. Karl Marx και John Maynard Keynes

Έμμεσες αναφορές σχετικά με την έννοια της μακροθεμελίωσης, μολονότι η διάκριση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής δεν υπήρχε, μπορούμε να ανιχνεύσουμε στα έργα των Marx και Keynes. Αρχικά, η ανάλυση του Marx έχει μια έντονα ολιστική μορφή. Ο Marx δίνει προτεραιότητα στη μελέτη της κοινωνίας ως σύνολο έναντι των ατόμων που την απαρτίζουν. Για τον ίδιο αυτό που έχει σημασία είναι η ανάλυση των σχέσεων που προκύπτουν από την αλληλοεπίδραση των ολότητων που αποτελούν το κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Συγκεκριμένα, ο Marx μελετώντας τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως μια ζωτικής σημασίας ολότητα του κοινωνικού συστήματος, μέσα από τις οικονομικές σχέσεις που προκύπτουν απ' αυτόν εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τους νόμους κίνησης που υφίστανται σε μια καπιταλιστική οικονομία.

Ακολουθώντας τους Smith και Mill, που προηγήθηκαν, αντιλαμβάνεται ότι το αντικείμενο μελέτης της Πολιτικής Οικονομίας είναι ευρύ και περιλαμβάνει τόσο ιστορικά όσο και κοινωνικά στοιχεία. Κατ' αυτόν τρόπο, μέσα από την ανάλυσή του προσπαθεί να δημιουργήσει συνδέσμους μεταξύ των οικονομικών και των άλλων κοινωνικών επιστημών. Σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 38): “Η Πολιτική του Οικονομία αναπαριστά ένα είδος *ενοποιημένης κοινωνικής επιστήμης*” (έμφαση στο πρωτότυπο). Ως εκ τούτου, κοινωνία και οικονομία για τον Marx αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, με τις οικονομικές σχέσεις να έχουν ζωτική σημασία για το κοινωνικό οικοδόμημα.

“Βασικό αντικείμενο της ολιστικής του ανάλυσης είναι ο τρόπος παραγωγής, ενώ οι βασικές μονάδες ανάλυσης δεν είναι τα άτομα, αλλά οι κοινωνικές τάξεις” (ibid, 38). Για τον Marx, “τα άτομα αντιμετωπίζονται μόνο ως προσωποποιήσεις των οικονομικών κατηγοριών, δηλαδή ως φορείς συγκεκριμένων ταξικών σχέσεων και συμφερόντων” (ibid: 38). Ως εκ τούτου, δεν είναι η συμπεριφορά του ατόμου που επηρεάζει το σύνολο της οικονομίας ή με όρους Μακροοικονομικής, τα συναθροιστικά μεγέθη της οικονομίας, αλλά το σύνολο της οικονομίας είναι που επηρεάζει τη συμπεριφορά των ατόμων. Επιπλέον, το κάθε άτομο ξεχωριστά αποτελεί μέλος μιας αυθύπαρκτης ολότητας, η οποία ονομάζεται κοινωνική τάξη. Η συμπεριφορά κάθε κοινωνικής τάξης είναι αυτή που καθορίζει τη συμπεριφορά του ατόμου. Συγκεκριμένα, η ορθολογικότητα του ατόμου εξαρτάται από την τάξη στην οποία

ανήκει, δηλαδή από το εάν ανήκει στην τάξη των καπιταλιστών, των γαιοκτημόνων ή των εργατών. Ως εκ τούτου, ο σκοπός του ατόμου ταυτίζεται με το σκοπό της τάξης στην οποία ανήκει.

Κάτι τέτοιο φαίνεται ξεκάθαρα, στο βιβλίο του *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, όπου γράφει:

“Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους” (Μάρξ 2010: 19).

Μολονότι κατά την εποχή που έγραφε ο Marx οι όροι μικροοικονομική και μακροοικονομική δεν υπήρχαν, φαίνεται ξεκάθαρα ότι κατά τον τρόπο που ορίζει τον κοινωνικοοικονομικό κόσμο, βασίζει την ανάλυσή του σε μακρο-θεμέλια. Συγκεκριμένα, αν λάβουμε υπόψιν μας τον ορισμό που δώσαμε στην αρχή του κεφαλαίου, διαπιστώνουμε ότι αναγνωρίζει την ύπαρξη ολοτήτων-συλλογικοτήτων εντός μιας οικονομίας, οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες είναι ικανές να διαμορφώσουν, περιορίσουν και να κινητοποιήσουν την ατομική συμπεριφορά-συνείδηση. Ως εκ τούτου ο Marx μακροθεμελιώνει, υπό την έννοια ότι η συμπεριφορά του ατόμου ερμηνεύεται με βάση ορισμένες ολότητες, τις οποίες κατονομάζει τάξεις, οι οποίες διαμορφώνονται από τις σχέσεις παραγωγής.

Ωστόσο, πρωταρχικός σκοπός του Marx δεν είναι η επεξήγηση της συμπεριφοράς του ατόμου, αλλά “η αποκάλυψη των οικονομικών νόμων κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας” (Marx 1976: 92), όπως η πτωτική τάση του κεφαλαίου και η καπιταλιστική συσσώρευση. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι μέσα από την ανάλυσή του δεν υφίσταται μια προσπάθεια αναγνώρισης, ότι η συμπεριφορά των ατόμων διαμορφώνεται με βάση συγκεκριμένες κοινωνικές ολότητες. Για τον Marx, η συμπεριφορά του ατόμου εξαρτάται από τα μακρο-θεμέλια του κοινωνικοοικονομικού οικοδομήματος και

συγκεκριμένα από τις κοινωνικές τάξεις, οι οποίες είναι καθορισμένες και ανεξάρτητες από τη θέληση των ατόμων.

Πέρα από τον Marx, έμμεσες αναφορές περί μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μπορούμε να συναντήσουμε και στον Keynes. Ο Keynes ήταν ο πρώτος που προσέγγισε τη Μακροοικονομική ως αυτόνομο κλάδο της Οικονομικής, ερχόμενος σε ρήξη με την επικρατούσα την εποχή εκείνη οικονομική θεωρία, η οποία ανέλυε τον προσδιορισμό των τιμών και των ποσοτήτων των αγαθών και των υπηρεσιών σε κάθε μία αγορά ξεχωριστά. Σύμφωνα με τον Deane (1978: 183): “[...] το συμπέρασμα της ανάλυσής του ήταν ότι δεν υφίσταται κάποιο αόρατο χέρι, το οποίο μετατρέπει το ιδιωτικό συμφέρον σε κοινωνικό όφελος. [...] Η μέθοδος [για να φτάσει σ’ αυτό το συμπέρασμα] ήταν να ξεκινήσει με τη μελέτη της οικονομίας ως σύνολο”.

Συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Keynes αναφέρει:

“Αποκαλώ τη θεωρία μου, γενική θεωρία. Μ’ αυτό εννοώ ότι πρωτίστως ενδιαφέρομαι για τη συμπεριφορά του οικονομικού συστήματος ως σύνολο. [...]. Και υποστηρίζω ότι αρκετά λάθη έχουν γίνει μέσα από την επέκταση στο σύστημα ως σύνολο, των συμπερασμάτων εκείνων που έχουν εξαχθεί με βάση τα μέρη του σε απομόνωση” (Keynes 1936 [1973]: xxxii).

Για τους Milonakis and Fine (2009: 273), η προσπάθεια του Keynes να μελετήσει την οικονομία ως σύνολο, “δίνει στην προσέγγιση του μια ολιστική και οργανική μορφή, οι οποίες είναι αντίθετες από το ατομικιστικό ύφος της νεοκλασικής οικονομικής και περισσότερο σε συμφωνία με κάποιους από τους συγγραφείς της Κλασικής (υπό τη δική μας έννοια της λέξης) παράδοσης και με την Ιστορική σχολή και τον Αμερικανικό Ινστιτούσιοναλισμό”¹².

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Coates (1996: 63), ο Keynes ήδη από τον πρόλογο της *Γενικής Θεωρίας* ξεκαθαρίζει ότι επιθυμεί να απομακρυνθεί από “τους συνηθισμένους τρόπους σκέψης και έκφρασης”, όπου για τον πρώτο το γεγονός αυτό πρέπει να ερμηνευθεί σε γενικούς φιλοσοφικούς όρους, παρά σε συγκεκριμένους όρους οικονομικής θεωρίας, όπως η προσκόλληση της τελευταίας στο Νόμο του Say. Επ’ αυτού, ο Runde (1997: 240) συμπεραίνει ότι η μεθοδολογία του Keynes στη *Γενική Θεωρία* υποδηλώνει ότι “η οικονομική δράση και οι συνέπειες αυτής περιλαμβάνουν

¹² Οι συγγραφείς γράφοντας “οργανική μορφή” εννοούν ότι η οικονομία αποτελείται από αλληλεξαρτώμενα μέρη, όπως ακριβώς ο ανθρώπινος οργανισμός.

στοιχεία κατά την εξάρτησή τους από κοινωνικές δομές, τα οποία είναι ανεξάρτητα από τις αντιλήψεις του κάθε ατόμου σχετικά μ' αυτά”.

Επιπρόσθετα, για τον Keynes η δημιουργία “μιας συνολικής θεωρία της ζήτησης και της προσφοράς” κρίνεται απαραίτητη (Boland 1982: 83, έμφαση στο πρωτότυπο). Σύμφωνα με τον Bolland (1982: 83), με την παραπάνω πρόταση ο Keynes δηλώνει και πάλι ξεκάθαρα την απομάκρυνσή του από τη νεοκλασική θεωρία. Ο Bolland όμως δε σταματά εδώ και συνεχίζει αναφέροντας ότι: “[Ο Keynes] δεν τάσσεται υπέρ της άποψης ότι η Μακροοικονομική στερείται μικροθεμελίωσης. Αντιθέτως, τάσσεται υπέρ της άποψης ότι η παραδοσιακή (μίκρο) θεωρία είναι αυτή που στερείται επαρκούς μακροθεμελίωσης!” (ibid: 83) . Την ίδια άποψη έχουν και οι Pereira and Lima (1996: 30), οι οποίοι αναφέρουν ότι: “[...] ένα από τα κεντρικά μηνύματα του Keynes, αν και έμμεσα, είναι ότι δεν θα πρέπει να απασχολούμαστε αποκλειστικά με την παροχή στη Μακροοικονομική αυστηρών και ακριβώς διατυπωμένων μικροθεμελιακών αρχών, διότι η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μπορεί να είναι τόσο σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, όσο η μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής”.

Ο Keynes πίστευε ότι το σύνολο δεν αποτελείται απλά από το άθροισμα των μερών που το απαρτίζουν και ότι η ύπαρξη αναδυόμενων ιδιοτήτων (emergent properties) σε μια οικονομία αποτελεί γεγονός. Συγκεκριμένα, ο ίδιος μέσα από την κριτική του στον ατομικισμό του Edgeworth, ενός εκ των σημαντικότερων οικονομολόγων της Μαρτζίναλιστικής σχολής, αναφέρει:

“Η ατομική υπόθεση η οποία εφαρμόστηκε τόσο καλά στη Φυσική καταρρέει στην ίδια τη Φυσική. Κάθε φορά ερχόμαστε αντιμέτωποι με προβλήματα οργανικής ενότητας [organic unity], διαιρετότητας [discreteness], ασυνέχειας [discontinuity] – το σύνολο δεν ισούται με το άθροισμα των μερών, οι συγκρίσεις ποσοτήτων αποτυγχάνουν, μικρές μεταβολές παράγουν μεγάλα αποτελέσματα, οι υποθέσεις μιας ενοποιημένης και ομογενούς συνέχειας δεν ικανοποιούνται” (Coates 1996: 75).

Ως εκ τούτου, ο Keynes θεωρεί ότι υφίστανται οικονομικές έννοιες που είναι αόριστες και ασαφείς και οι οποίες “περιλαμβάνουν τις ανακρίβειες [inexactitudes] και τις αβεβαιότητες της οικονομίας” (Milonakis and Fine 2009: 277). Σύμφωνα με τον Coates (1996: 81), ο Keynes χρησιμοποιεί αρκετά συχνά τον όρο “αοριστία [vagueness]”, όταν γράφει για οικονομικές έννοιες, ειδικά στη *Γενική Θεωρία*. Ο όρος όμως ‘αοριστία’ δεν αφορά την αδυναμία μέτρησης της ακριβούς ποσότητας ενός οικονομικού μεγέθους, αλλά την ανικανότητα απλοποίησης του μεγέθους αυτού σε

άλλα μικρότερα τμήματα, λόγω του ότι το μέγεθος αυτό ενδεχομένως να προέκυψε ως αποτέλεσμα αλληλεξαρτώντων διαδικασιών σε μικρο-επίπεδο.

Συγκεκριμένα, για τον Keynes, το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής οικονομικής θεωρίας αντιμετωπίζει το πρόβλημα ότι επιχειρεί να εφαρμόσει υψηλής ακρίβειας μαθηματικές μεθόδους σε οικονομικές έννοιες, οι οποίες είναι πολύ αόριστες για κάτι τέτοιο (ibid: 83). Ο ίδιος συνεχίζοντας καταλήγει στο ότι, η φορμαλιστική-μαθηματική ακρίβεια αφήνει σε πολλές περιπτώσεις σημαντικές οικονομικές έννοιες χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο (ibid: 87). Γι' αυτό το λόγο άλλωστε εναντιώθηκε στον Robbins, υποστηρίζοντας ότι: “Η Οικονομική Επιστήμη είναι ουσιαστικά μια ηθική επιστήμη [moral science] και όχι μια φυσική επιστήμη. Μ' άλλα λόγια, χρησιμοποιεί ενδοσκόπηση και αξιακές κρίσεις [...] και σχετίζεται με κίνητρα, προσδοκίες και ψυχολογικές αβεβαιότητες” (ibid: 102).

Συνεπώς, για τον Keynes ο προσδιορισμός της ατομικής συμπεριφοράς πρέπει να γίνει μέσα από τα ψυχολογικά κίνητρα του ατόμου και τις προσδοκίες που διαμορφώνει σχετικά με το αβέβαιο οικονομικό περιβάλλον. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι και η έννοια των “ζωωδών ενστίκτων (animal spirits)”, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη συμπεριφορά καθοδηγείται και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από ένστικτα, προδιαθέσεις και συναισθήματα (Keynes 1936 [1973]: 161-162). Μολονότι ο Keynes δείχνει να βασίζει την ανάλυσή του σ' αυτούς τους ατομικιστικούς όρους, σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 278), ο ίδιος υποστηρίζει, ότι πριν από τον καθορισμό αυτών των ατομικών κινήτρων απαιτείται ο προσδιορισμός των πολύπλοκων και συνεχώς μεταβαλλόμενων κοινωνικών παραγόντων εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η ατομική συμπεριφορά.

Ο Keynes αντιλαμβάνεται την οικονομία ως μια “μονάδα αλληλεξαρτήσεων” (Carabelli 1991: 119), όπου προτεραιότητα έχει η μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων έναντι των ατομικών, δηλαδή η μελέτη της Μακροοικονομικής έναντι της Μικροοικονομικής. Ως εκ τούτου, κατά την άποψή μας για τον Keynes η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής είναι εξίσου σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, από τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, για τον ίδιο δεν αποτελούσε έκπληξη το γεγονός ότι υπήρχαν καταστάσεις κατά τις οποίες η ορθολογική συμπεριφορά σε μικροοικονομικό επίπεδο οδηγούσε σε μη ορθολογικά μακροοικονομικά αποτελέσματα.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα επ' αυτού μέσα από την ανάλυσή του, αποτελούν το “παράδοξο της φειδούς (paradox of thrift)” και η περίφημη “παγίδα ρευστότητας

(liquidity trap)”, όπου σύμφωνα με την τελευταία τα άτομα διακρατούν χρήμα είτε ως περιουσιακό στοιχείο, είτε για τη διενέργεια συναλλαγών, διότι αναμένουν αύξηση του επιτοκίου και ως εκ τούτου δεν επενδύουν σε τοκοφόρα περιουσιακά στοιχεία στο παρόν (Keynes 1936 [1973]). Αυτό έχει ως επακόλουθο οι συνολικές επενδύσεις μιας οικονομίας να μειώνονται, παρ’ όλο που το επιτόκιο βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, γεγονός που προκαλεί αρνητικά μακροοικονομικά αποτελέσματα.

2.4.2. Η αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης κατά τους Μετά-Κεϋνσιανούς (Post-Keynesians)

2.4.2.1. Υποστηρικτές της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής

Από όλες τις ετερόδοξες σχολές οικονομικής σκέψης, εκείνη η οποία τάσσεται καθαρά υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, τουλάχιστον από μια μεγάλη μερίδα των υποστηρικτών της, είναι η Μετά-Κεϋνσιανή Σχολή. Ασκώντας κριτική στο κυρίαρχο δόγμα μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σχολής, οι υποστηρικτές της βασιζόμενοι στο έργο των Keynes και Kalecki, αλλά και των Marx και Sraffa τάσσονται ενάντια στις αρχές του μεθοδολογικού ατομικισμού και της μικρο-αναγωγής (micro-reduction), ενώ παράλληλα υπερασπίζονται τη Μακροοικονομική ως αυτόνομο κλάδο της Οικονομικής Επιστήμης.

Επιπρόσθετα, οι μετά-Κεϋνσιανοί δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικά με ζητήματα μεθοδολογίας, σε αντίθεση με τους οικονομολόγους της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης, και καταδεικνύουν την προτεραιότητα της μελέτης του οικονομικού συστήματος ως σύνολο. Όπως αναφέρθηκε στο 1ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με τη μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης παραλείπεται από την κυρίαρχη νεοκλασική Οικονομική.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι, αρκετοί μετά-Κεϋνσιανοί μολονότι αποδοκιμάζουν το νεοκλασικό πρόγραμμα της ‘RARE’ μικροθεμελίωσης, ασκώντας έντονη κριτική στον τρόπο που η τελευταία πραγματοποιείται, δηλαδή μέσω ενός αντιπροσωπευτικού δρώντα με ορθολογικές προσδοκίες, συμφωνούν στο ότι η Μακροοικονομική οφείλει να έχει μικροοικονομικές βάσεις. Χαρακτηριστική επ’ αυτού είναι η δήλωση ενός μεταγενέστερου μετά-Κεϋνσιανού οικονομολόγου, του Claudio Sardonì, ο οποίος αναφέρει:

“Όλα τα είδη της σύγχρονης ορθόδοξης Μακροοικονομικής διατηρούν την πεποίθηση ότι η μακροοικονομική θεωρία πρέπει να βασίζεται σε ακριβή μικροθεμελίωση, η οποία κατά γενική ομολογία ερμηνεύεται ως η Μακροοικονομική

να βασίζεται σε νεοκλασικές μικροθεμελιακές αρχές. Μ' άλλα λόγια, η μακροοικονομική ανάλυση πρέπει να είναι συνεπής με τα βασικά χαρακτηριστικά του νεοκλασικού μοντέλου της οικονομίας. Σ' αυτό το κεφάλαιο, υποστηρίζω ότι η Μακροοικονομική πρέπει όντως να βασίζεται σε αυστηρές μικροθεμελιακές αρχές, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι η μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής πρέπει να είναι νεοκλασική" (Sardoni 2002: 4).

Συγκεκριμένα, οι μετά-Κεϋνσιανοί υπέρμαχοι της μικροθεμελίωσης υποστηρίζουν ότι "η μικροοικονομική θεωρία των Marshall-Keynes είχε ήδη προσφέρει την απαραίτητη μικροθεμελίωση για τη Μετά-Κεϋνσιανή Μακροοικονομική" (King 2012: 151), η οποία είναι πολύ διαφορετική από τη μικροοικονομική θεωρία του νεοκλασικού υποδείγματος, που βασίζεται στη Μαρτζίναλιστική σχολή οικονομικής σκέψης. Άλλοι συγγραφείς όπως οι George Feiwel (1975), Alberto Chiosi (1989) και Jerry Courvisanos (1996) υποστηρίζουν ότι ο ίδιος ο Kalecki χρησιμοποίησε μικροθεμελιακές αρχές σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο ατελούς ανταγωνισμού, προκειμένου να εξάγει τα μακροοικονομικά συμπεράσματά του.

Πιο πρόσφατα, άλλοι, όπως ο Toporowski (2008) αναφέρουν ότι μικροθεμελιακές αρχές μπορούν να βρεθούν και στο μοντέλο που ανέπτυξε ο Minsky (1954 [2004]) στη διδακτορική του διατριβή, όπου προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τις συνολικές επενδύσεις και τη λειτουργία των επιχειρηματικών κύκλων χρησιμοποιεί ως εναρκτήρια και βασική μονάδα της ανάλυσής του την επιχείρηση. Για τον Toporowski (2008), υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο μεθοδολογικό ατομικισμό και τη μικροθεμελίωση, όπου η σύγχυση αυτών των δύο μπορεί να αποφευχθεί εάν, όπως οι Marx, Kalecki και Minsky, χρησιμοποιήσει κάποιος την επιχείρηση παρά το άτομο ως τη βασική μονάδα ανάλυσης.

2.4.2.2. Έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής

Παρ' όλα αυτά, αρκετά μεγάλος αριθμός Μετά-Κεϋνσιανών οικονομολόγων δεν αποδέχεται οποιοδήποτε πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, απ' όπου κι αν προέρχεται. Ορισμένοι οικονομολόγοι της εν λόγω της σχολής προβαίνουν σε έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, ως αποτέλεσμα της κριτικής τους στο δόγμα της μικροθεμελίωσης, ενώ άλλοι αναφέρουν ρητά τον όρο μακροθεμελίωση. Και στις δύο περιπτώσεις γίνεται εμφανής η προσπάθεια

απομάκρυνσης από το μεθοδολογικό ατομικισμό και τη μικρο-αναγωγή, που συνεπάγεται ο τελευταίος.

Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, ο Heinz Kurz, προκειμένου να επιχειρηματολογήσει σχετικά με την αναγκαιότητα μιας ολιστικής προσέγγισης, αναφέρει την κριτική του Piero Sraffa στη νεοκλασική θεωρία, υποστηρίζοντας ότι: “[Ο Sraffa έθεσε] το ερώτημα σχετικά με το εάν τα μέρη πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τα δομικά υλικά του συνόλου, ή το αντίστροφο. Η μαρτζίναλιστική Οικονομική, ξεκινώντας από τον μεθοδολογικό ατομικισμό, υποστηρίζει την πρώτη άποψη. Ο Sraffa έμμεσα αρνήθηκε αυτή τη θέση αναπτύσσοντας την ανάλυσή του όχι από δεδομένους ατομικούς δρώντες, αλλά από ένα δεδομένο σύστημα παραγωγής” (Kurz 2008: 71).

Επιπρόσθετα, μία από τις γνωστότερες εκπροσώπους της Μετά-Κεϋνσιανής Σχολής και προσωπική φίλη του Piero Sraffa, η Joan Robinson, έχει παρόμοια προσέγγιση όσον αφορά τα ζητήματα μεθοδολογίας αναφορικά με τη σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής. Συγκεκριμένα, η ίδια αναφέρει:

“Η ανάλυση των αγορών διεξάγεται μέσα από τη μικρο θεωρία, αλλά δε δύναται να κατανοηθεί χωρίς ορισμένες αναφορές στο μακρο περιεχόμενο εντός του οποίου αυτές λειτουργούν. Ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, ένα υπαίθριο παζάρι και ένα εμπορικό κέντρο μιας σύγχρονης πόλης δε γίνεται να αντιμετωπίζονται με τους ίδιους ακριβώς όρους. Το μακρο περιεχόμενο της ανάλυσης των ‘σπάνιων μέσων που έχουν εναλλακτικές χρήσεις’ είναι πολύ αμυδρά σχεδιασμένο [από τους ορθόδοξους θεωρητικούς]” (Robinson 1977: 1320 cited by King 2012: 155).

Όπως η Robinson, έτσι και ο Nicholas Kaldor, δεν προέβη σε οποιαδήποτε ρητή δήλωση σχετικά με την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης ή όχι. Παρ’ όλα αυτά, ο Kaldor (1956) ανέπτυξε ένα μακροοικονομικό μοντέλο, του οποίου οι βασικές μονάδες ανάλυσης ήταν οι τάξεις των καπιταλιστών και των εργατών και το οποίο προσδιόριζε τα σχετικά μερίδια του κεφαλαίου και της εργασίας, χωρίς να χρησιμοποιεί τη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας. Συγκεκριμένα, στο μοντέλο του, οι μισθοί και τα κέρδη εξαρτώνται από το λόγο των συνολικών επενδύσεων ως προς το συνολικό εισόδημα και από τη ροπή προς αποταμίευση των καπιταλιστών και των εργατών.

Το συγκεκριμένο μακροοικονομικό μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης, που ανέπτυξε ο Kaldor, βασίζονταν σε μακροοικονομικά θεμέλια, ενώ οι παράμετροι που χρησιμοποίησε, προκειμένου να εξάγει τα συμπεράσματά του, όπως οι θετικές οικονομίες κλίμακας αποτελούσαν ένα “δυναμικό μακρο-φαινόμενο”, καθώς κάθε βιομηχανικός τομέας επωφελούνταν όχι μόνο από την αύξηση του δικού του

προϊόντος, αλλά και από την αύξηση του συνολικού προϊόντος (Kaldor 1966: 9). Ως εκ τούτου, στο μοντέλο του, η αλληλεπίδραση μεταξύ των καπιταλιστών και των εργατών παράγει αναδυόμενες ιδιότητες, όπως οι οικονομίες κλίμακας, οι οποίες επηρεάζουν τη λειτουργία του κάθε κλάδου και συνάμα της κάθε επιχείρησης σε μικροοικονομικό επίπεδο.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Chandra and Sandilands (2010), τα κόστη ενός συγκεκριμένου βιομηχανικού τομέα αποτελούν μια αρνητική συνάρτηση για το ρυθμό μεγέθυνσης του συνολικού προϊόντος όλων των βιομηχανικών τομέων, το οποίο καταδεικνύει για τους ίδιους, ότι στο έργο του Kaldor υφίσταται μια προσπάθεια κατωφερούς εξήγησης (downward causation). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Kaldor δέχθηκε έντονη κριτική από τους Paul Samuelson και Franco Modigliani, δύο εκ των πρωτεργατών της νεοκλασικής σύνθεσης. Η κριτική τους αφορούσε κυρίως τις βασικές μονάδες ανάλυσης του Kaldor, ήτοι το διαχωρισμό της οικονομίας σε καπιταλιστές και εργάτες, με τους Samuelson and Modigliani να αναφέρουν:

“Όμως οι υποθέσεις των *μόνιμων τάξεων* ανάλογα με το εισόδημα εγείρουν πολλά ερωτήματα. Ακόμη και στην περίπτωση που αγνοήσουμε τη δυσκολία του προσδιορισμού μιας τάξης, της οποίας η μοναδική πηγή εισοδήματος είναι το εισόδημα από το κεφάλαιο, δεν υπάρχει λόγος να υποθέτουμε ότι ένα άτομο το οποίο ανήκει σ’ αυτή την τάξη σε κάποιο χρονικό διάστημα της ζωής του, θα πρέπει πάντα να ανήκει σ’ αυτήν και ότι θα συνεχίσει να συμβαίνει το ίδιο επ’ άπειρον. [...]. Από τη στιγμή που κάποιος αποδέχεται ότι υφίστανται μεταφορές πλούτου ανάμεσα στις τάξεις, είτε μέσω ατόμων που γίνονται μέλος μιας διαφορετικής τάξης, είτε λόγω θανάτου, δεν ισχύει πλέον ότι το K_c [κεφάλαιο των καπιταλιστών] και το K_w [κεφάλαιο των εργατών] θα ισούται με τις αποταμιεύσεις των αντίστοιχων τάξεων και ως εκ τούτου οι διαφορικές εξισώσεις τύπου (3) [εξισώσεις αποταμιεύσεων-επενδύσεων των δύο τάξεων], τις οποίες εμείς και ο Dr Pasinetti διατυπώσαμε, δεν ισχύουν πλέον” (Samuelson and Modigliani 1966: 297, έμφαση κατά το πρωτότυπο).

Η απάντηση του Kaldor στην παραπάνω κριτική εμπεριείχε μια έμμεση αναφορά στο σφάλμα σύνθεσης, που εγείρει η ανισότητα Kaldor-Pasinetti, την οποία αγνόησαν οι Samuelson and Modigliani (1966). Συγκεκριμένα, ο Kaldor αναφέρει:

“Ένα καπιταλιστικό σύστημα μπορεί να λειτουργήσει μόνο εφόσον οι εισπράξεις των επιχειρηματιών ξεπερνούν τις δαπάνες τους· σε μια κλειστή οικονομία, και παραλείποντας τις κρατικές δαπάνες μέσω δανεισμού, αυτό θα συμβεί μόνο στην περίπτωση που η επιχειρηματική δαπάνη υπερβεί τις αποταμιεύσεις των εργατών. Εάν

αντιμετωπίσουμε την καταναλωτική δαπάνη των επιχειρηματιών ως μια εξωγενή μεταβλητή, η οποία διαμορφώνεται ανεξάρτητα από τα κέρδη, τότε μόνο η ‘ανισότητα Kaldor-Pasinetti’ (ήτοι το πλεόνασμα της επιχειρηματικής επένδυσης έναντι των μη-επιχειρηματικών αποταμιεύσεων), μπορεί να διασφαλίσει την ύπαρξη κερδών” (Kaldor 1978: xvi).

Για τον Kaldor “ακόμη και η πλήρης γνώση των προσδιοριστικών παραγόντων των καταναλωτικών και αποταμιευτικών αποφάσεων όλων των εργατών και των καπιταλιστών δεν μας επιτρέπει να εξάγουμε την ανισότητα Kaldor-Pasinetti, χωρίς την οποία τα κέρδη θα είναι μηδενικά και ως εκ τούτου δεν θα υφίσταται καπιταλιστική οικονομία προς μελέτη” (King 2012: 42). Συνεπώς, αυτό το οποίο διαφαίνεται μέσα από την ανάλυση του Kaldor είναι ότι αναγνωρίζει την ύπαρξη αναδυόμενων ιδιοτήτων, οι οποίες προκύπτουν από την ανισότητα Kaldor-Pasinetti, που αποτελεί μια αυτόνομη μακροοικονομική συνθήκη, η οποία όχι μόνο δεν εξαρτάται από τις ατομικές συμπεριφορές σε μικροοικονομικό επίπεδο, αλλά είναι σε θέση να καθορίζει την ατομική συμπεριφορά των εργατών και των καπιταλιστών· έτσι όπως ορίζονται στην ανάλυσή του.

Αυτό το οποίο κατά την άποψή μας εξάγεται ως συμπέρασμα μέσα από το έργο του Kaldor, το οποίο αφορά τη μακροοικονομική θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης, είναι ότι αναγνωρίζει την ύπαρξη μακροοικονομικών θεμελίων πάνω στα οποία διαμορφώνεται η ατομική συμπεριφορά. Χρησιμοποιώντας αυτόνομες μακροοικονομικές συνθήκες, όπως η ανισότητα Kaldor-Pasinetti και οι οικονομίες κλίμακας, οι οποίες ξεπερνούν τα στενά όρια λειτουργίας της κάθε επιχείρησης ξεχωριστά, και έχοντας ως βασικές μονάδες ανάλυσης, ολότητες, όπως οι κοινωνικές τάξεις, αποδέχεται την ύπαρξη της κατωφερούς εξήγησης (downward causation), δηλαδή από τη Μακροοικονομική στη Μικροοικονομική και ως εκ τούτου αναγνωρίζει την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της μικροοικονομικής συμπεριφοράς.

2.4.2.3. Άμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής

Η ιδέα ότι η αιτιότητα των οικονομικών φαινομένων δε δρα μόνο προς τα πάνω, σύμφωνα με την ανωφερή εξήγηση (upward causation), αλλά και προς τα κάτω, σύμφωνα με την κατωφερή εξήγηση (downward causation), έχει οδηγήσει αρκετούς οικονομολόγους της Μετά-Κεϋνσιανής Σχολής στην πεποίθηση περί αναγκαιότητας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής. Για τους ίδιους, οι λόγοι για τους

οποίους η οικονομική θεωρία είναι αναγκαίο να λάβει σοβαρά υπόψιν της τη μακροθεμελίωση, είναι δύο. Ο πρώτος λόγος είναι ότι η ίδια η φύση των μακροοικονομικών φαινομένων δε δύναται να απλοποιηθεί και να ερμηνευτεί με βάση φαινόμενα και συμπεριφορές που λαμβάνουν χώρα σε μικροοικονομικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, φαινόμενα που παρουσιάζουν αναδυόμενες ιδιότητες, όπως αυτά που αναλύθηκαν παραπάνω, δε γίνεται να εξηγηθούν αποκλειστικά με βάση την ατομική συμπεριφορά. Ο δεύτερος λόγος αφορά το γεγονός ότι το ισχύον μακροοικονομικό πλαίσιο μιας οικονομίας έχει προφανείς συνέπειες στην ατομική συμπεριφορά.

Κατά τα τελευταία σαράντα χρόνια αρκετοί οικονομολόγοι της Μετά-Κεϋνσιανής σχολής έχουν διατυπώσει ρητά, ότι η οικονομική θεωρία στερείται επαρκούς μακροθεμελίωσης. Συγκεκριμένα, ο James Crotty, σε άρθρο του στις αρχές του 1980, στο οποίο ασκεί κριτική στο νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, αναφέρει άμεσα την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, την οποία συνδέει με την ανάλυση του Marx. Ειδικότερα, ο συγγραφέας αναφέρει για τις προσεγγίσεις των Κεϋνσιανών του Cambridge, ήτοι Μετά-Κεϋνσιανών:

“Οι μη εξηγήσιμες προτιμήσεις των μεμονωμένων ατόμων με βάση τη διαχρονική κατανάλωση έχουν απομακρυνθεί από τη κεντρική σκηνή. Η συσσώρευση κεφαλαίου αντιμετωπίζεται ως μια αυτόνομη, αυτό-υποστηριζόμενη [self-sustaining] διαδικασία. [...] Από τη στιγμή που καθιερωθεί σε μια χρονική περίοδο, τείνει να δημιουργεί τις μικροοικονομικές συνθήκες, που είναι απαραίτητες για την αναπαραγωγή της. Ως εκ τούτου, η συνήθης λογική σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής αντιστρέφεται και το ερώτημα του Marx διατυπώνεται για άλλη μια φορά: *Ποια είναι η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής;*” (Crotty 1980: 23, έμφαση στο πρωτότυπο).

Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η μεθοδολογική ανάλυση της σχέσης μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής της Sheila C. Dow. Η συγγραφέας αφιερώνοντας ένα ολόκληρο κεφάλαιο σχετικά με την κριτική της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής αναφέρει: “Το σφάλμα σύνθεσης αποτελεί το κεντρικό στοιχείο κάθε συζήτησης σχετικά με τη μικροθεμελίωση· σύμφωνα μ’ αυτό το σφάλμα, οι ατομικές πράξεις, εάν αποτελούν κοινό χαρακτηριστικό ενός μεγάλου αριθμού ατόμων θα προκαλέσουν ένα αποτέλεσμα διαφορετικό από αυτό είχε ως σκοπό το κάθε άτομο ξεχωριστά” (Dow 1996: 85).

Για την ίδια, οι διάφορες σχολές μακροοικονομικής σκέψης προσεγγίζουν το ‘σφάλμα σύνθεσης’ κατά διαφορετικό τρόπο. Συγκεκριμένα, αναφέρει:

“Στο ένα άκρο, οι νέο-Αυστριακοί αποφεύγουν το πρόβλημα υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχει καμία μακροοικονομική γνώση διαφορετική απ’ αυτή που δημιουργείται από τη μικροθεμελίωση. Η διαμετρικά αντίθετη προσέγγιση της Μαρξιστικής θεωρίας υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μικροοικονομική γνώση ανεξάρτητη απ’ αυτή που προέρχεται από τη μακροοικονομική ή από το επίπεδο των [κοινωνικών] τάξεων” (ibid: 108).

Η Dow υποστηρίζει ότι η Μετά-Κεϋνσιανή σκέψη, όσον αφορά τη σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής βρίσκεται κοντά στη μαρξιστική και ως εκ τούτου ακολουθεί “μία ολιστική προσέγγιση, η οποία επιχειρεί να αποφύγει οποιεσδήποτε λογικές ανακρίβειες μεταξύ μικρο και μακρο” (ibid: 98). Συγκεκριμένα αναφέρει ότι: “[στη Μετά-Κεϋνσιανή θεωρία] η μονάδα ανάλυσης είναι συχνά ομάδες, λόγω του ότι κατ’ αυτόν τον τρόπο παρέχεται η μακροθεμελίωση της μικροοικονομικής συμπεριφοράς” (ibid: 109). Προκειμένου να ενισχύσει το παραπάνω επιχείρημα, κάνει αναφορά στον Crotty (1980) και υποστηρίζει ότι: “το σύνολο είναι που προσδιορίζει το άτομο και όχι το αντίστροφο” (ibid: 99)¹³.

Ένας από τους γνωστότερους υπερασπιστές της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής από τη Μετά-Κεϋνσιανή Σχολή, είναι ο Jan Kregel, ο οποίος θεωρεί ότι σ’ ένα μη-εργοδικό σύστημα, όπως η σύγχρονη οικονομία¹⁴:

“[...] οι ατομικές πράξεις περιορίζονται από τις πράξεις άλλων ατόμων, οι οποίες δε δύναται να προβλεφθούν με βεβαιότητα και ως εκ τούτου όταν λαμβάνονται υπόψιν όλες μαζί συνθέτουν ένα συναθροιστικό ή παγκόσμιο ή μακροοικονομικό περιορισμό, ο οποίος δεν είναι ο απλός, γραμμικός και συνεπώς το προβλέψιμο άθροισμα της ατομικής συμπεριφοράς. Ως εκ τούτου, δεν είναι η Μακροοικονομική που πρέπει να έρθει περισσότερο κοντά με τη Μικροοικονομική, αλλά το ότι κάποιος πρέπει να σχηματίσει τη μακροθεμελίωση για αβέβαιες ατομικές αποφάσεις” (Kregel 1987: 528).

Ο συγγραφέας συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι: “Αυτού του είδους η μακροθεμελίωση μπορεί να βρεθεί στο ρόλο του χρήματος εντός ενός οικονομικού

¹³ Κατά το πρωτότυπο: “it is the aggregate which governs the individual, rather than the other way around”. Επιλέξαμε να μεταφράσουμε τη λέξη “aggregate” ως “σύνολο” και όχι ως “συνάθροιση”, που αποτελεί την ακριβή μετάφραση της λέξης, για αποφυγή παρερμηνειών σχετικά με το νόημα της πρότασης, που η συγγραφέας επιθυμεί να προσδώσει.

¹⁴ Εργοδικό είναι ένα οικονομικό σύστημα, στο οποίο οι βασικές αιτιακές σχέσεις που υφίστανται δε μεταβάλλονται και ισχύουν σε όλες τις περιπτώσεις (Davis et. al. 1998: 3). Κατά τη νεοκλασική οικονομική θεωρία η βασική αιτιακή πρόταση, η οποία δε μεταβάλλεται και ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις είναι η υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς. Αντιθέτως, μη-εργοδικό είναι ένα οικονομικό σύστημα, στο οποίο τα άτομα ενεργούν με βάση τις συμβατικές σοφίες (conventions) και τους θεσμούς μιας ευμετάβλητης οικονομίας (ibid: 2).

συστήματος” (ibid: 528). Παραθέτοντας αποσπάσματα από το άρθρο του Keynes με τίτλο: *A Treatise on Probability*, αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του σχετικά με την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης μέσω του χρήματος. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι, ο Keynes υποστήριζε πως το κύριο αντικείμενο με το οποίο πρέπει να ασχοληθούμε, προκειμένου να κατανοήσουμε τη λειτουργία μιας οικονομίας αποτελεί το χρήμα και το επιτόκιο (ibid: 258).

Για τον λόγο ότι οι οικονομίες στην πραγματικότητα διακατέχονται από υψηλό βαθμό αβεβαιότητας, η επιθυμία των ατόμων για διακράτηση χρήματος ως μέσο αποθήκευσης πλούτου αποτελεί συνάρτηση του βαθμού των προσδοκιών τους αναφορικά με το μέλλον¹⁵. Σε περίπτωση που υπάρξει μια γενική απαισιοδοξία για το μέλλον της οικονομίας, τότε η διακράτηση χρήματος από τα άτομα αυξάνεται. Αντίθετα, εάν υπάρξει αισιοδοξία για το μέλλον της οικονομίας, τότε η διακράτηση χρήματος ως μέσο αποθήκευσης πλούτου μειώνεται. Η παραπάνω λειτουργία συντελείται μέσω του επιτοκίου, “το οποίο προσδιορίζεται από την προτίμηση ρευστότητας, όπως την χαρακτήρισε ο ίδιος ο Keynes” (Kregel 1987: 529).

Για τον Kregel, η συσχέτιση μεταξύ αβεβαιότητας, χρήματος και τιμών διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στις αποφάσεις των οικονομικών δρώντων (economic agents), καθώς το ύψος της προτίμησης ρευστότητας είναι αυτό που καθορίζει τις τιμές των επενδυτικών αγαθών τα οποία αποτελούν το παραγωγικό κόστος μιας επιχείρησης, και ως εκ τούτου καθορίζει τις τιμές ισορροπίας των παραγόμενων αγαθών (ibid: 531). Συνεπώς, το ύψος του επιτοκίου αποτελεί για τον Kregel το μακρο-θεμέλιο, το οποίο καθορίζει το πόσο μεγάλη η μικρή θα είναι η ρευστότητα του χρήματος σε μια οικονομία επηρεάζοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο τις αποφάσεις των ατόμων σχετικά με την επένδυση, την αποταμίευση και την παραγωγή.

Εκτός από τον Kregel, δύο ακόμη μεταγενέστεροι οικονομολόγοι της Μέτα-Κεϋνσιανής σχολής συνηγορούν υπέρ της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία του χρήματος. Ο πρώτος είναι ο Ιταλός Sergio Rossi, ο οποίος σε άρθρο του με τίτλο: *Financial stability requires macroeconomic foundations of macroeconomics*, το 2010, ασκεί έντονη κριτική στο δόγμα της μικροθεμελίωσης, υποστηρίζοντας ότι έχοντας ως βασικό αντικείμενο ανάλυσης το χρήμα η αναγκαιότητα για μικροθεμελίωση στερείται λογικής.

¹⁵ Για τον Keynes σε συνθήκες πλήρους βεβαιότητας δεν υπάρχει κανένας λόγος διακράτησης χρήματος (Keynes 1937 [1973]: 116).

Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει ότι: “Η μακροοικονομική θεμελίωση της Μακροοικονομικής δεν αφορά εμπειρικούς νόμους που προέρχονται από μια σειρά γεγονότων και που επηρεάζονται από τις μορφές της συμπεριφοράς των ατόμων. Ανεξάρτητα από το άτομο ή τη συλλογική συμπεριφορά, η μακροθεμελίωση πηγάζει από τη ρευστή φύση του χρήματος που αφορά τη λογική δομή των πληρωμών σχετικά με την παραγωγή και τις συναλλαγές” (Rossi 2010: 68). Καταλήγοντας επισημαίνει ότι προκειμένου να αποφευχθεί μία κρίση στο μέλλον, ανάλογη με την παγκόσμια κρίση του 2008, είναι αναγκαίο η Οικονομική Επιστήμη, καθώς και η οικονομική πολιτική να απομακρυνθούν από τη νεοκλασική θεωρία και να στραφούν προς μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση.

Παρόμοια προσέγγιση προτείνει και ο John Smithin, ο οποίος αναγνωρίζει την αυτόνομη ύπαρξη των κοινωνικών δομών, δηλαδή της μη αναγκαιότητας αναγωγής τους στην ατομική συμπεριφορά (Smithin 2009), και ο οποίος τάσσεται υπέρ της αυτονομίας της Νομισματικής Μακροοικονομικής, καθώς όπως αναφέρει ο ίδιος: “[..] το χρήμα αποτελεί στην πραγματικότητα, ένα κοινωνικό στοιχείο ή έναν κοινωνικό θεσμό. Περιλαμβάνει και τα τρία χαρακτηριστικά που αναλύθηκαν παραπάνω, τη καθολική αποδοχή, την εκχώρηση δικαιωμάτων στον κατέχοντα και ένα συνταγματικό κανόνα (π.χ. το γεγονός ότι ένα χαρτονόμισμα αποτελεί το νόμιμο μέσο συναλλαγών και πληρωμών)” (ibid: 50). Ως εκ τούτου, για τον συγγραφέα το χρήμα αποτελεί στην πραγματικότητα ένα προαπαιτούμενο για την ύπαρξη των αγορών, του κέρδους και της ατομικής ιδιοκτησίας, διότι χωρίς το πρώτο δε δύναται να υπάρξουν οικονομικοί δρώντες που διενεργούν συναλλαγές μεταξύ τους.

Σε άλλο έργο του, αναφερόμενος στους Keynes, Kalecki, Kaldor, Robinson, Lerner, S. Weintraub και Davidson, επισημαίνει ότι: “οι συναθροιστικές τους εξισώσεις δε βασίζονταν συνήθως σε μικροοικονομικές υποθέσεις, αλλά σε λογικές εικασίες και υποθέσεις σχετικά με τη συμπεριφορά του συστήματος ως σύνολο” (Smithin 2004: 57). Για τον Smithin μπορεί κανείς “να εργαστεί αντίστροφα, προσδιορίζοντας συγκεκριμένες μορφές σχετικά με τις συναρτήσεις χρησιμότητας, τη μεγιστοποίηση και τους περιορισμούς αυτών, οι οποίες συνδυαστικά μπορούν να εξάγουν τα πρωτότυπα (μάκρο) αποτελέσματα. [...] Αυτό το οποίο θα πρέπει να επισημανθεί παρ’ όλα αυτά, είναι το γεγονός ότι αυτή η επίπονη ανακάλυψη δεν προσθέτει τίποτα σχετικά με το πώς η οικονομία λειτουργεί” (ibid: 58).

Ένας ακόμη Μετά-Κεϋνσιανός, ο οποίος τάσσεται ενάντια στη μικροθεμελίωση υποστηρίζοντας ότι η Οικονομική Επιστήμη οφείλει να δώσει προτεραιότητα στη

μελέτη των μακροοικονομικών φαινομένων είναι ο George Shackle. Ο Shackle επισημαίνει ότι η τάξη σε μακροοικονομικό επίπεδο δύναται να συνυπάρχει με την έλλειψη τάξης σε μικροοικονομικό επίπεδο. Για τον ίδιο, κάτι τέτοιο μπορεί να αποδειχθεί μέσα από το νόμο των μεγάλων αριθμών, όπου ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση η ελευθερία επιλογής του ατόμου δεν παύει να υφίσταται. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει:

“Υπάρχει, από τη μια μεριά, η δυναμική της συναθροιστικής μηχανικής, η οποία είναι αντικειμενική και προβλέψιμη και η οποία αναζητείται από τους οικονομέτρες, και από την άλλη μεριά, η δυναμική του ατόμου, η οποία είναι υποκειμενική, κρυφή και περιγραφική. [...] σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να είναι επιτρεπτό και βολικό να υπάρχει μια βραχυπρόθεσμη και προβλέψιμη δυναμική για την περιγραφή της οικονομίας ως σύνολο, ακόμη κι όταν υποθέτοντας την ύπαρξη ελεύθερης βούλησης από τα άτομα, αποκλείουμε τη δυνατότητα πρόβλεψης της συμπεριφοράς του ατόμου” (Shackle 1954: 747).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, για τον Shackle, η μεταχείριση της οικονομίας από τους οικονομέτρες “ως μια μηχανή, της οποίας η μελλοντική συμπεριφορά, κατά την απουσία εξωγενών σοκ, προσδιορίζεται πλήρως από την ιστορία της, ούτως ώστε η εν λόγω μελλοντική συμπεριφορά να είναι σύμφωνα με τη θεωρία προβλέψιμη”, επιτρέπει τη δημιουργία μιας “αντικειμενικής” θεωρίας για την οικονομία (ibid: 748). Επίσης, επισημαίνει ότι:

“Η εν λόγω θεωρία αφορά τα συνολικά αποτελέσματα των πεπραγμένων μεγάλου αριθμού ατόμων και ως εκ τούτου είναι συναθροιστική. Μεταχειρίζεται αυτή τη μάζα ατόμων σαν να αποτελεί μια μηχανή με μία σταθερή, γνωστή δομή, της οποίας το αποτέλεσμα που προκύπτει δύναται να περιγραφεί μέσα από διαφορικές εξισώσεις ή ολοκληρώματα. Συνεπώς, η θεωρία αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως ‘μηχανική’ ” (ibid: 748).

Ως εκ τούτου, ο Shackle προσπαθώντας να υποστηρίξει τη μεθοδολογία που χρησιμοποιεί η Επιστήμη της Οικονομετρίας, τάσσεται υπέρ της ύπαρξης μακροοικονομικών θεμελίων, τα οποία είναι περισσότερο αντικειμενικά και προβλέψιμα για έναν οικονομολόγο, καθώς μπορούν να αποτυπωθούν μέσα από τη στατιστική μελέτη. Αντίθετα, η μελέτη της ατομικής επιλογής για τον ίδιο, είναι περιγραφική και μη προβλέψιμη, ιδιωτική και υποκειμενική και όχι δημόσια και αντικειμενική, έτσι ώστε να μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες γι' αυτή (ibid: 749).

Μία ακόμη περίπτωση υποστηρικτή της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής αποτελεί αυτή του μεταγενέστερου Μετά-Κεϋνσιανού Ιταλού οικονομολόγου Giuseppe Fontana. Σύμφωνα με τον ίδιο: “Οι Μετά-Κεϋνσιανοί οικονομολόγοι είναι γνωστοί για την κριτική τους άποψη σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα των Οικονομικών. Συγκεκριμένα, βρίσκονται στην πρώτη γραμμή επιχειρηματολόγησης εναντίον της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής των Νέων Κεϋνσιανών. [...]. Υποστηρίζουν αντίθετα [από τους Νέους Κεϋνσιανούς], ότι η Μικροοικονομική είναι αυτή που χρειάζεται μακροοικονομική θεμελίωση” (Fontana 2009: 61).

Ως εκ τούτου, ο συγγραφέας συντάσσεται με τους Μετά-Κεϋνσιανούς, υποστηρίζοντας ότι: “η υπερβολική αναζήτηση της σύγχρονης Οικονομικής Επιστήμης σχετικά με τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής είναι παραπλανητική, διότι, εκτός όλων των άλλων, η Μικροοικονομική είναι αυτή που χρειάζεται επιτακτικά μακροοικονομική θεμελίωση. Συνεπώς, η μικροοικονομική θεμελίωση της Μακροοικονομικής είναι αναγκαίο να αντικατασταθεί από τη μακροοικονομική θεμελίωση της Μικροοικονομικής” (ibid: 70). Αξίζει βέβαια να σημειωθεί, ότι ο Fontana δεν ανέπτυξε επιπλέον τα παραπάνω επιχειρήματα σχετικά με την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής, εστιάζοντας περισσότερο στην προσπάθεια εξέλιξης της θεωρίας του Keynes, έχοντας ως επίκεντρο της ανάλυσής του, τις έννοιες του χρήματος και της αβεβαιότητας.

Άξια αναφοράς είναι και η συνεισφορά του Ελβετού Μετά-Κεϋνσιανού οικονομολόγου, Mauro Baranzini, ο οποίος στην επιμέλεια του τόμου *Advances in Economic Theory*, η οποία περιλαμβάνει μια συλλογή άρθρων σχετικά με διάφορα ζητήματα μεθοδολογίας της Οικονομικής Επιστήμης, έδωσε στο δεύτερο κεφάλαιο του τόμου τον τίτλο “Micro-foundations of Macroeconomics” και στο τρίτο κεφάλαιο τον τίτλο “Macro-foundations of Microeconomics” (Baranzini 1982). Επιπρόσθετα, αξίζει να αναφερθεί και το έργο του Charles L. Schultze (1981), σχετικά με τον πληθωρισμό της δεκαετίας του 1970 στις Η.Π.Α, το οποίο έχει τον τίτλο: “Some macro foundations for micro theory”. Παρ’ όλα αυτά, και στα δύο έργα πουθενά δεν πραγματοποιείται οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με τα μακρο-θεμέλια πάνω στα οποία δύναται να βασιστεί η οικονομική ανάλυση.

Άλλη μια περίπτωση υποστήριξης της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής είναι αυτή της οικονομολόγου Julie Alan Nelson, η οποία υποστηρίζει ότι: “η ατομική συμπεριφορά, αντ’ αυτού, πρέπει να εκφράζεται σε σχέση

με τη μακροθεμελίωση, προκειμένου να συμπεριλάβει τις μακροοικονομικές επιρροές που επιδρούν στο άτομο” (Dow 2010: 20). Συγκεκριμένα, η Nelson καταφέρνει να αποδείξει μέσα από μια σειρά εξισώσεων της μορφής $x_i = h_i(X)$, ότι δύναται να προσδιοριστούν οι τιμές των μικρο-μεταβλητών από τις τιμές των μακρο-μεταβλητών, αρκεί να υπάρχουν επαρκή εμπειρικά δεδομένα (Nelson 1984: 583).

Τέλος, μια ιδιάζουσα περίπτωση ενός οικονομολόγου που αναγνωρίζει την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής είναι αυτή του ‘Αυστριακού’ οικονομολόγου David Levy. Ο Levy, σύμφωνα με τον King (2012: 190), “αποτελεί το μοναδικό Αυστριακό οικονομολόγο, που έχει αναγνωρίσει τις δυσκολίες που συνεπάγεται για την Αυστριακή θεωρία η υιοθέτηση της μικροθεμελίωσης”. Συγκεκριμένα, ο Levy (1985: 102), παρ’ όλο που παραδέχεται ότι “[...], μόνο τα άτομα κάνουν επιλογές”, ταυτόχρονα αναγνωρίζει ότι “όπου η γνώση είναι ανεπαρκής, ο θεωρητικός δεν μπορεί να μη συμπεριλάβει συλλογικούς όρους στην ανάλυση των ατομικών πληροφοριών και πεποιθήσεων” (ibid: 103). Αυτές άλλωστε, οι αποκεντρωμένες ατομικές πληροφορίες και πεποιθήσεις είναι που αποτελούν το κεντρικό ζήτημα της Αυστριακής θεωρίας, όπου για τον Levy, “μόνο εξειδικευμένοι σε τεχνικούς όρους οικονομολόγοι γνωρίζουν πώς να απλοποιούν συλλογικούς όρους στα ατομικά τους στοιχεία”.

Συνεπώς, όσοι δεν είναι εξειδικευμένοι δεν είναι σε θέση να απλοποιούν τεχνικούς όρους, όπως το “Α.Ε.Π” ή το “Δείκτη Τιμών Καταναλωτή” κατά τον παραπάνω τρόπο (ibid: 107). Για τον Levy (1985: 108), “είναι λογικό να υπάρχουν μεθοδολογικοί ολιστές, καθότι ο μεθοδολογικός ατομικισμός αποτελεί έναν δαπανηρό τρόπο παρατήρησης του κόσμου”. Το τελικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Levy είναι ότι οι οικονομολόγοι της Αυστριακής σχολής οφείλουν να αναγνωρίσουν ότι η ύπαρξη της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής δεν αποκλείει το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την ύπαρξη της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής.

2.5. Συμπεράσματα δευτέρου κεφαλαίου

Στο προηγούμενο κεφάλαιο προσπαθήσαμε να προσδώσουμε έναν ορισμό στον όρο μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, καθότι μέσα από τη μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας δεν έχουμε συναντήσει καμία πρόταση, που να διατυπώνει ρητά και με σαφήνεια τον όρο. Εξαίρεση αποτελεί ο ορισμός του Boland. Ωστόσο, ο εν λόγω ορισμός δεν είναι επαρκής για το πλαίσιο της ανάλυσής μας, διότι δεν περιλαμβάνει τις

έννοιες της ολότητας-συλλογικότητας και των αναδυόμενων ιδιοτήτων (emergent properties), οι οποίες αποτελούν κατά την άποψή μας τα δομικά υλικά πάνω στα οποία είναι αναγκαίο να βασίζεται κάθε θεωρία μακροθεμελίωσης.

Ως εκ τούτου, αναφέραμε ότι: *Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση της ύπαρξης ολοτήτων-συλλογικοτήτων εντός μιας οικονομίας, οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων, που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες είναι ικανές να διαμορφώσουν, περιορίσουν και να κινητοποιήσουν την ατομική συμπεριφορά.* Με βάση τον παραπάνω ορισμό, στη συνέχεια του 2ου κεφαλαίου αναλύθηκαν διάφορα ζητήματα μεθοδολογίας της Οικονομικής Επιστήμης, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο οι οικονομολόγοι προσεγγίζουν τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα, καθώς και το να καταστεί σαφής μεθοδολογικά, η προέλευση της έννοιας της μακροθεμελίωσης.

Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν η λογικο-παραγωγική (logical-inductive) και η ιστορικο-επαγωγική (historical-deductive) μέθοδος ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων, οι έννοιες του μεθοδολογικού ατομικισμού και του μεθοδολογικού ολισμού, καθώς και η έννοια των αναδυόμενων ιδιοτήτων. Όσον αφορά την εξέταση της έννοιας των αναδυόμενων ιδιοτήτων, την οποία θεωρούμε αναπόσπαστο κομμάτι κάθε προσέγγισης που έχει ως σκοπό τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι, το άτομο δεν είναι πλήρως αυτόνομο και ότι οι μακροοικονομικές σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των ολοτήτων ενός συστήματος μπορούν να είναι αυθύπαρκτες και συνεπώς να έχουν νόημα από μόνες τους, όντας λογικά ανεξάρτητες από τις μικροοικονομικές μονάδες που τις απαρτίζουν.

Επιπρόσθετα, παρατέθηκαν διάφορα επιχειρήματα σχετικά με την αναγκαιότητα για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τα έργα διαφόρων οικονομολόγων, που ανήκουν σε ετερόδοξες σχολές οικονομικής σκέψης. Συγκεκριμένα, συζητήθηκαν οι έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής στα έργα των Karl Marx και John Maynard Keynes, καθώς και ορισμένων πρώιμων Μετά-Κεϋνσιανών. Εν συνεχεία, αναλύθηκαν οι άμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, όπου ο όρος μακροθεμελίωση αναφέρεται ρητά στα έργα κυρίως των μεταγενέστερων Μετά-Κεϋνσιανών οικονομολόγων.

Η ανάλυση του Marx έχει μια έντονα ολιστική μορφή, διότι δίνει προτεραιότητα στη μελέτη της κοινωνίας ως σύνολο έναντι των ατόμων που την απαρτίζουν,

μελετώντας το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ως μια ολότητα του κοινωνικού γίνεσθαι¹⁶. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε ήταν, ότι ο Marx μακροθεμελιώνει, υπό την έννοια ότι εξηγεί τη συμπεριφορά του ατόμου με βάση ορισμένες ολότητες, που διαμορφώνονται από τις σχέσεις παραγωγής. Όπως ακριβώς ο Marx, έτσι και ο Keynes αντιλαμβάνεται την οικονομία ως ένα σύνολο αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων, όπου προτεραιότητα έχει η μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων, τα οποία προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, για τον ίδιο, η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής είναι εξίσου σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, από τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής.

Πέρα από το έργο των Marx και Keynes, έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αντλούμε και από το έργο των πρώιμων Μετά-Κεϋνσιανών. Χαρακτηριστικές είναι οι μελέτες των Piero Sraffa, Joan Robinson και Nicholas Kaldor. Συγκεκριμένα, ο Sraffa ανέπτυξε την ανάλυσή του όχι με βάση δεδομένους οικονομικούς δρώντες (economic agents), αλλά με βάση ένα δεδομένο σύστημα παραγωγής. Παρόμοια υπήρξε και η προσέγγιση της Robinson, η οποία υποστήριξε ότι η ανάλυση των αγορών δε δύναται να πραγματοποιηθεί χωρίς ορισμένες αναφορές στο μακροοικονομικό περιεχόμενο αυτών, το οποίο αγνοείται από την ορθόδοξη οικονομική σκέψη.

Όσον αφορά την ανάλυση του Kaldor, το μοντέλο μακροοικονομικής μεγέθυνσης που ανέπτυξε, βασίζεται σε μακροοικονομικά θεμέλια, όπως οι τάξεις των καπιταλιστών και των εργατών, όπου η αλληλεπίδραση των δύο αυτών τάξεων παράγει αναδυόμενες ιδιότητες, όπως οι οικονομίες κλίμακας, οι οποίες επηρεάζουν τη λειτουργία του κάθε κλάδου και συνάμα της κάθε επιχείρησης σε μικροοικονομικό επίπεδο. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιώντας αυτόνομες μακρο-οικονομικές συνθήκες, όπως η ανισότητα Kaldor-Pasinetti και οι οικονομίες κλίμακας, οι οποίες ξεπερνούν τα στενά όρια λειτουργίας της κάθε επιχείρησης ξεχωριστά, και έχοντας ως βασικές μονάδες ανάλυσης, ολότητες, όπως οι κοινωνικές τάξεις, αποδέχεται την ύπαρξη της κατωφερούς εξήγησης (downward causation) και αναγνωρίζει την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής συμπεριφοράς.

¹⁶ Στη συγκεκριμένη πρόταση η λέξη γίνεσθαι υποδηλώνει ότι, η κοινωνία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή εξέλιξη, διαμόρφωση και μεταβολή των συστατικών στοιχείων που την αποτελούν. Η εν λόγω λέξη προτιμήθηκε, διότι ο Marx στο σύνολο του έργου του αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ένα ζωντανό οργανισμό, ο οποίος αναπτύσσεται και μεταβάλλεται συνεχώς, εντός του οποίου το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής αποτελεί μια ζωτικής σημασίας ολότητα.

Εκτός από τις έμμεσες αναφορές, εξετάσαμε επιπρόσθετα και τις άμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, οι οποίες είναι αρκετά μεταγενέστερες, καθότι οι όροι μικροοικονομία/μακροοικονομία είτε δεν υφίσταντο, όπως στην περίπτωση των Marx και Keynes, είτε η έννοια της μακροθεμελίωσης δεν είχε ακόμη επινοηθεί και εισαχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία των Οικονομικών, όπως στην περίπτωση των πρώιμων Μετά-Κεϋνσιανών. Οι οικονομολόγοι, που αναφέρουν ρητά τη λέξη μακροθεμελίωση και τάσσονται υπέρ αυτής ανήκουν κυρίως στην ύστερη Μετά-Κεϋνσιανή Σχολή, με εξαίρεση την περίπτωση του αυστριακού οικονομολόγου David Levy.

Είδαμε ότι, ο James Crotty υπερασπίστηκε την ανάγκη για μακροθεμελίωση, υποστηρίζοντας ότι το σύνολο είναι που προσδιορίζει το άτομο και όχι το αντίστροφο. Επίσης, η Sheila C. Dow ανέφερε ότι η μονάδα ανάλυσης της οικονομίας θα πρέπει να είναι οι διάφορες συλλογικότητες που δρουν εντός αυτής, ούτως ώστε να επιτευχθεί η μακροθεμελίωση της μικροοικονομικής συμπεριφοράς. Παρόμοια προσέγγιση έχει και ο George Shackle, ο οποίος υποστηρίζει ότι η τάξη σε μακροοικονομικό επίπεδο δύναται να συνυπάρχει με την έλλειψη τάξης σε μικροοικονομικό επίπεδο και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα μακροοικονομικά θεμέλια είναι περισσότερο αντικειμενικά, ορατά και προβλέψιμα σε σχέση με τη μελέτη της ατομικής επιλογής, η οποία είναι περιγραφική και μη προβλέψιμη.

Αναφορά στην έννοια της μακροθεμελίωσης συναντάμε και στις εργασίες των Mauro Baranzini και Charles L. Schultze, οι οποίοι προβαίνουν σε απλή αναφορά του όρου χωρίς να πραγματοποιούν ουδεμία περαιτέρω επεξήγηση, ενώ η εργασία του Guiseppe Fontana ασκεί κριτική στη μακροθεμελίωση των Νέων Κεϋνσιανών, υποστηρίζοντας ότι η Μικροοικονομική είναι αυτή που χρειάζεται επιτακτικά μακροοικονομική θεμελίωση. Τέλος, αξιοσημείωτα είναι και τα έργα των Jan Kregel και John Smithin, οι οποίοι επιχειρηματολογούν υπέρ της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μέσα από την έννοια του χρήματος, αλλά και της Julie Alan Nelson, η οποία απέδειξε μέσα από μια σειρά εξισώσεων, ότι οι τιμές των μικρο-μεταβλητών γίνεται να προσδιοριστούν από τις τιμές των μακρο-μεταβλητών, καταλήγοντας στο συμπέρασμα περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της ατομικής συμπεριφοράς.

Κεφάλαιο 3: Μακροθεμελίωση και θεσμική λειτουργία

3.1. Εισαγωγή

Προκειμένου να αναπτύξουμε περαιτέρω την ανάλυσή μας, κρίνουμε σκόπιμο να εμπλουτίσουμε τον αρχικό ορισμό της μακροθεμελίωσης, που προσδώσαμε. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, θεωρούμε αναγκαία την αποσαφήνιση των ολότητων-συλλογικοτήτων που αναφέραμε στον ορισμό του προηγούμενου κεφαλαίου, σύμφωνα με τον οποίο: *Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση της ύπαρξης ολότητων-συλλογικοτήτων εντός μιας οικονομίας, οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων, που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες είναι ικανές να διαμορφώσουν, περιορίσουν και να κινητοποιήσουν την ατομική συμπεριφορά.* Κατά την άποψή μας, οι ολότητες-συλλογικότητες, που διαδραματίζουν το ρόλο των μακρο-θεμελίων και οι οποίες επηρεάζουν, αλλά και διαμορφώνουν την ατομική επιλογή είναι οι θεσμοί.

Ως εκ τούτου, το θεσμικό πλαίσιο, είτε επίσημο, όπως νόμοι, κρατικοί κανονισμοί, κ.ά., είτε ανεπίσημο, όπως ήθη και έθιμα, πολιτισμικές αξίες, κ.ά., μιας κοινωνίας και συνάμα μιας οικονομίας αποτελούν μακρο-θεμέλια, τα οποία προσδιορίζουν, διαμορφώνουν, αλλά και μεταβάλλουν την ατομική επιλογή. Μ' άλλα λόγια, οι ατομικές προτιμήσεις, επιλογές και πράξεις δεν είναι καθολικές και δεδομένες, όπως ενστερνίζεται η ορθόδοξη οικονομική θεωρία, αλλά καθορίζονται και διαμορφώνονται μέσα από ένα πολύπλοκο πλέγμα θεσμικών λειτουργιών.

Για παράδειγμα, εάν ένας Έλληνας οδηγός, ο οποίος έχει συνηθίσει να οδηγεί από τη δεξιά πλευρά του δρόμου, καθώς έτσι επιβάλλουν οι κανόνες συγκοινωνίας της χώρας του, μεταβεί στο Ηνωμένο Βασίλειο, δεν μπορεί να εξακολουθεί να έχει την ίδια οδική συμπεριφορά. Αυτό που για τον Έλληνα οδηγό θεωρείται φυσιολογικό, δηλαδή η οδήγηση από τη δεξιά πλευρά του δρόμου, στο Ηνωμένο Βασίλειο θεωρείται παράνομο, διότι οι κανόνες συγκοινωνίας της Μεγάλης Βρετανίας επιβάλλουν την οδήγηση από την αριστερή πλευρά του δρόμου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι οδικές συνήθειες του Έλληνα οδηγού στο Ηνωμένο Βασίλειο δε θεωρούνται δεδομένες, αλλά

ανορθόδοξες, με αποτέλεσμα να απαιτείται η προσαρμογή αυτών με βάση τα πρότυπα συγκοινωνίας της Μεγάλης Βρετανίας¹.

Με βάση τα παραπάνω, ένας περισσότερο ολοκληρωμένος ορισμός της έννοιας της μακροθεμελίωσης, ο οποίος περιλαμβάνει τη θεσμική λειτουργία, θα ήταν ο εξής: *Η θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση, ότι η ατομική ορθολογικότητα και συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών μεταξύ τους, οι οποίοι αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας οικονομίας, και πηγάζει από την ίδια τη φύση των θεσμών, οι οποίοι προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες λόγω της εγγενούς αβεβαιότητας των ατόμων σχετικά με τα αποτελέσματα των πράξεών τους.*

Ο συγκεκριμένος ορισμός υποδηλώνει, ότι το θεσμικό πλαίσιο, εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι οικονομικές δραστηριότητες, διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο, καθώς οι θεσμοί αποτελούν το μηχανισμό συντονισμού σε μια οικονομία. Ωστόσο, το σημαντικότερο, κατά την άποψή μας συμπέρασμα, που μπορούμε να εξάγουμε από τον παραπάνω ορισμό, αφορά στο γεγονός ότι η θεσμική μακροθεμελίωση δύναται να διαφέρει ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και τη γεωγραφική περιοχή. Ως εκ τούτου, η θεσμική μακροθεμελίωση δεν είναι ενιαία, διότι το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας δεν είναι κοινό από οικονομία σε οικονομία και εξαρτάται από το ιστορικό πλαίσιο, το οποίο είναι χρονικά και γεωγραφικά προσδιορισμένο.

Επιπρόσθετα, πρέπει να τονιστεί ότι, η μακροθεμελίωση γενικότερα, αλλά και η θεσμική μακροθεμελίωση ειδικότερα, δεν ξεκινά την ανάλυσή της από το άτομο. “Ξεκινώντας από το άτομο μειώνεται δραματικά η σημαντικότητα του κοινωνικού περιεχομένου και της ιστορίας του” (Zouboulakis 2005: 3) και ως εκ τούτου η σημαντικότητα των θεσμικών δομών. Στόχος μιας μακροθεμελιωμένης ανάλυσης είναι ο προσδιορισμός του ατόμου. Το άτομο δεν αγνοείται, αλλά αποτελεί τον τελικό σκοπό, καθώς αυτό που αναζητά μία θεωρία που βασίζεται σε μακρο-θεμέλια είναι ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά, αντίθετα από τη νεοκλασική θεωρία, η οποία ξεκινά από το άτομο και καταλήγει στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με μακρο-φαινόμενα. Μ’ άλλα λόγια, στη θεσμική μακροθεμελίωση ξεκινά κανείς από τη θεσμική λειτουργία και καταλήγει στην ερμηνεία της συμπεριφοράς του ατόμου.

¹ Παρόμοια επιχειρήματα, σχετικά με τους κανόνες κυκλοφορίας των οχημάτων, συναντώνται και στους Sugden (1986) και Searle (1995).

Παρ' όλα αυτά, η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, έτσι όπως την ορίσαμε, δεν αρνείται ότι και τα άτομα επηρεάζουν τις μακρο-δομές μιας κοινωνίας και μιας οικονομίας. Άλλωστε, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, οι θεσμοί προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, λόγω της εγγενούς αβεβαιότητας των ατόμων σχετικά με τα αποτελέσματα των πράξεών τους². Το γεγονός ότι οι θεσμοί αποτελούν αναδυόμενες ιδιότητες καταδεικνύει ότι, η δημιουργία και η μεταβολή των θεσμικών δομών προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων και των θεσμών.

Ως εκ τούτου, το άτομο δεν αγνοείται. Η έννοια όμως που έχει πρωταρχική σημασία για την προσέγγιση την οποία προτείνουμε είναι το θεσμικό πλαίσιο, ένα αναδυόμενο μακρο-φαινόμενο, το οποίο ωστόσο δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε μέσα από την ατομική συμπεριφορά. Αυτό ακριβώς αναδείξαμε στην ενότητα 2.3. του προηγούμενου κεφαλαίου, σχετικά με τις αναδυόμενες ιδιότητες, δηλαδή το γεγονός, ότι σε μία οικονομία τα ολιστικά φαινόμενα δεν εξαρτώνται από τις λεπτομέρειες των μικροοικονομικών διαδικασιών. Η μόνη περίπτωση κατά την οποία οι μικρο-διαδικασίες είναι σε θέση να επηρεάσουν ένα ολιστικό φαινόμενο είναι κατά τη διαδικασία της μεταβολής του.

Ωστόσο, όπως τόνισε ο Hodgson (1998), δε γίνεται να υπάρξει μία αρχική φυσική κατάσταση χωρίς θεσμούς, όπου η ανάδυσή τους να προκύπτει μέσα από ατομικές επιλογές³. Κατά την άποψή μας, αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο θεωρούμε ότι είναι κατάλληλο το πρόθεμα 'μάκρο' στη λέξη μακροθεμελίωση. Μ' άλλα λόγια, η προσέγγιση της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής δηλώνει ότι, ξεκινά η ανάλυση από ένα μακρο-φαινόμενο, όπως οι θεσμοί, και καταλήγει στον προσδιορισμό της ατομικής συμπεριφοράς, η οποία εξηγεί τα οικονομικά φαινόμενα.

Η έννοια της μακροθεμελίωσης στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται συχνά μαζί με την έννοια των θεσμών. Συγκεκριμένα, αρκετοί οικονομολόγοι έχουν αναγνωρίσει τη ικανότητα των θεσμών να αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας οικονομίας. Με βάση τον ορισμό, που παραθέσαμε παραπάνω σχετικά με την έννοια της θεσμικής μακροθεμελίωσης, θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε έμμεσες αναφορές αυτής μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία, καθώς όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο,

² Υπάρχουν περιπτώσεις, όπου ορισμένοι επίσημοι θεσμοί, όπως για παράδειγμα το Σύνταγμα (άθροισμα νόμων ή διατάξεων) μιας χώρας, δεν αποτελούν άμεσα το αποτέλεσμα αναδυόμενων ιδιοτήτων, αλλά προϊόν των εκάστοτε κυβερνήσεων. Παρ' όλα αυτά, ένα Σύνταγμα, εάν δεν έχει ισχυρή ανεπίσημη υποστήριξη, η οποία προκύπτει ως αναδυόμενη ιδιότητα από την αλληλεπίδραση των πολιτών ενός κράτους, τότε, όπως αναφέρει ο Hodgson (2006: 18): "είναι απλά μια αβάσιμη νομική εξαγγελία, παρά πραγματικός θεσμός".

³ Βλέπε και ενότητες 3.2.5.2 και 3.2.5.5 του παρόντος κεφαλαίου.

είτε οι όροι μικροοικονομία/μακροοικονομία δεν υπήρχαν, είτε ο όρος μακροθεμελίωση δεν είχε ακόμη εισαχθεί στη βιβλιογραφία των Οικονομικών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα αναζητήσουμε τους συγγραφείς εκείνους, οι οποίοι αναφέρουν, ότι η ατομική συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών, οι οποίοι προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες εντός μιας οικονομίας και αποτελούν τα μακροθεμέλια αυτής.

Μ' άλλα λόγια, σκοπός του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η εξέταση όλων εκείνων των περιπτώσεων, όπου η μακροθεμελίωση αναφέρεται μαζί με την έννοια των θεσμών, είτε έμμεσα, όπως στην περίπτωση του Adam Smith και του Geoffrey Hodgson είτε άμεσα, όπως στην περίπτωση του David Colander και της Μετά-Βαλρασιανής (Post-Walrasian) προσέγγισης. Επιπρόσθετα, θα εξαχθούν διάφορα συμπεράσματα σχετικά με τη θεσμική μακροθεμελίωση, τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία του υποδείγματός μας στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

3.2. Έμμεσες αναφορές στη θεσμική μακροθεμελίωση

3.2.1. Η Κλασική Σχολή-Adam Smith

3.2.1.1. Η μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου

Ένας από τους συγγραφείς, ο οποίος υποστηρίζει έμμεσα ότι οι θεσμοί αποτελούν τις μακροοικονομικές δομές πάνω στις οποίες βασίζεται η μικροοικονομική δραστηριότητα είναι ο πατέρας της σύγχρονης Οικονομικής Επιστήμης, Adam Smith. Σύμφωνα με τους James Buchanan, Gordon Tullock και Friedrich Hayek, ο Adam Smith είχε ασχοληθεί με τη σύγκριση διαφορετικών θεσμικών δομών, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι, επειδή οι αγορές λειτουργούν ικανοποιητικά από μόνες τους, είναι αναγκαία εκείνη η θεσμική δομή, η οποία επιτρέπει κάτι τέτοιο (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Β': 328-329).

Για τον Smith, η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται, λαμβάνει χώρα και περιορίζεται εντός του κοινωνικού συνόλου, όπου οι κανόνες, οι νόρμες και οι συνήθειες των ατόμων προέρχονται από την ίδια την κοινωνία. Ως εκ τούτου, απαιτείται πρωταρχικά ο προσδιορισμός των 'δυνάμεων', που δρουν σε μια οικονομία και κοινωνία, οι οποίες είναι είτε αντίρροπες, είτε λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκες, και έπειτα η αναζήτηση των οικονομικών νόμων και των σχέσεων, που διαμορφώνουν τον καταμερισμό της ανθρώπινης εργασίας.

Παρ' όλα αυτά, “ο Adam Smith συχνά θεωρείται ως ο φερόμενος πατέρας του Ροβινσώνα Κρούσου: ο άνθρωπος που τον έφερε στο προσκήνιο μετακινώντας τον από τις σελίδες μιας νουβέλας σ' αυτές της επιστήμης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας εκ των γνωστότερων μεταφορών της σύγχρονης Επιστήμης των Οικονομικών” (Vaggi 2004: 30)⁴. Ο Ροβινσώνας Κρούσος αποτελεί το πρότυπο πάνω στο οποίο βασίστηκε η δημιουργία του *homo oeconomicus*, του ατόμου εκείνου του οποίου η συμπεριφορά αποτελεί το θεμέλιο όχι μόνο της Μικροοικονομικής, αλλά και της Μακροοικονομικής, μέσα από το σύγχρονο πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης.

Η μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου σε συνδυασμό με τη μεταφορά του ‘αόρατου χεριού’, που επίσης αποδίδεται στον Adam Smith, η οποία αφορά τον τρόπο που οι πλήρως ανταγωνιστικές οικονομίες καταλήγουν στην ισορροπία, παρέχουν όλες τις βάσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνεται ολόκληρο το οικοδόμημα της Οικονομικής Επιστήμης. Με βάση τις δύο αυτές μεταφορές, το ρόλο του μηχανισμού μέσω του οποίου συντονίζονται οι συμπεριφορές των ατόμων αναλαμβάνουν οι τιμές, οι οποίες παρέχουν στα άτομα τα κατάλληλα σήματα, έτσι ώστε να λάβει χώρα η οικονομική δραστηριότητα.

Ωστόσο, η μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου στην Οικονομική Επιστήμη είναι εξαιρετικά απλουστευτική σε σύγκριση με την ανάλυση του Smith σχετικά με τη συμπεριφορά του ατόμου. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, η ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη πολύ συχνά αγνοεί την ολότητα των έργων του Σκωτσέζου οικονομολόγου και συγκεκριμένα τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (*Theory of Moral Sentiments*), έργο αρκετά προγενέστερο του *Πλούτου των Εθνών* (*Wealth of Nations*)⁵.

Μ' άλλα λόγια, αν εξετάσουμε το έργο του Smith συνολικά, θα παρατηρήσουμε ότι, η περιγραφή του ατόμου στην οποία προβαίνει δεν περιορίζεται στα στενά όρια ενός δρώντα, όπως ο Ροβινσώνας Κρούσος, ο οποίος είναι αποκομμένος από οποιαδήποτε αλληλεπίδραση με το κοινωνικό σύνολο και του οποίου το μοναδικό κίνητρο συμπεριφοράς είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του. “Ακόμη και μετά την έλευση του Παρασκευά, έπειτα από 25 χρόνια απομόνωσης, η συμπεριφορά του Ροβινσώνα δε μεταβάλλεται· ο Παρασκευάς αποτελεί περισσότερο ένα περιουσιακό

⁴ Ο Ροβινσώνας Κρούσος αποτελεί μυθιστόρημα του Daniel Defoe, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1719.

⁵ Συγκεκριμένα, το έργο *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* δημοσιεύτηκε το 1759, ενώ ο *Πλούτος των Εθνών* το 1776.

στοιχείο προς κατανομή, παρά ένα ανθρώπινο όν με το οποίο μπορεί να οργανώσει την κοινωνική του ζωή” (Vaggi 2004: 30).

3.2.1.2. Ο ‘κοινωνικοποιημένος άνθρωπος’ του Adam Smith

Ως εκ τούτου, για τον Smith δεν υπάρχει μία και μόνο κατηγορία ανθρώπων, και δη ο *homo oeconomicus*. Σύμφωνα με τον Zouboulakis (2015: 7): “Ο ‘Οικονομικός Άνθρωπος’ του Adam Smith, αναφέρεται στο άτομο εκείνο, το οποίο ανήκει σ’ ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο, όπου κατά τη διάρκεια των οικονομικών του δραστηριοτήτων προσπαθεί να παράγει τη μεγαλύτερη δυνατή αξία”. Παρ’ όλο όμως, που συχνά το άτομο ακολουθεί το προσωπικό του όφελος, “ο Smith καταδικάζει ρητά την εγωκεντρική άποψη της ανθρώπινης δράσης” (ibid: 7). Ο λόγος έγκειται στο γεγονός, ότι για τον ίδιο υπάρχει ποικιλία κινήτρων στην ανθρώπινη φύση, τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις δρουν ανταγωνιστικά το ένα με το άλλο.

Συγκεκριμένα, στο έργο του Adam Smith εμφανίζονται μια σειρά από ανθρώπινους χαρακτήρες. Σύμφωνα με τον Vaggi (2004: 31), το άτομο για τον Adam Smith μπορεί να είναι “εγωιστής, αλτρουιστής, συνετός, ενάρετος, αμερόληπτος, καλοκάγαθος, συμπαθής, σκληρός, σκληρά εργαζόμενος, μέτρια εργαζόμενος, επιρρεπής στην έπαρση”. Ως εκ τούτου, για κάθε ‘πάθος’ και για κάθε συνδυασμό αυτών των παθών εμφανίζεται και ένας ανθρώπινος χαρακτήρας. Στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο “κοινωνικοποιημένος άνθρωπος (socialized man)” (ibid: 34), μέσα από τον οποίο διαφαίνεται η προσέγγιση του Smith αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των μικροοικονομικών και μακροοικονομικών όψεων μιας οικονομίας.

Ο “κοινωνικοποιημένος άνθρωπος” αποτελεί το αποτέλεσμα της λειτουργίας μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, όπου τα πάθη και οι αρετές του χαρακτήρα του είναι το προϊόν μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Για τον Smith (1762 [1982]), όποιος κι αν είναι ο χαρακτήρας του ατόμου, το τελευταίο εισέρχεται και δραστηριοποιείται εντός της εμπορευματοποιημένης κοινωνίας. Συνεπώς, το άτομο αποτελεί ήδη μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα, η οποία προσαρμόζεται συνεχώς μέσα από την αλληλεπίδραση των αγορών, οι οποίες είναι γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένες. Μ’ άλλα λόγια, ο “κοινωνικοποιημένος άνθρωπος” του Smith αποτελεί μέρος μιας εμπορευματοποιημένης κοινωνίας, η οποία “δομεί το ηθικό και φυσικό κεφάλαιο, την ειλικρίνεια και τη συνέπεια και ως εκ τούτου τιθασει τα πάθη” (Vaggi 2004: 35).

Σύμφωνα με τον Rosenberg (1990: 15-17), η παραπάνω πρόταση αφορά αποκλειστικά τις συνθήκες μιας ελεύθερης, χωρίς παρεμβάσεις ανταγωνιστικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, ο Smith (1762 [1982]: 307-308), αναφέρει ότι, οι συχνές συναλλαγές βοηθούν στην αποφυγή της δολιοφθοράς εκ μέρους των συμβαλλόμενων μερών. Όπως συμπεραίνει ο Fiori (1992: 51), για τον Smith, η αγορά δημιουργεί συνθήκες εμπιστοσύνης, ωστόσο απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί το γεγονός ότι, τα συμβαλλόμενα μέρη δε θα πρέπει να διαθέτουν άνιση κατανομή αγοραίας δύναμης. Ως εκ τούτου, οι αγορές επηρεάζουν το άτομο, δημιουργώντας πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία αναδύονται μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση όλων των συμβαλλόμενων μερών, αρκεί οι αγοραίες συνθήκες να είναι πλήρως ανταγωνιστικές.

Παρόμοια επιχειρήματα αναπτύσσει και ο North (1990: 54), δύο και πλέον αιώνες αργότερα, υποστηρίζοντας ότι: “Μόλις απομακρυνθούμε από επιλογές που περιλαμβάνουν προσωπικές και επαναλαμβανόμενες ενέργειες προς εκείνες τις επιλογές που εμπλέκουν απρόσωπες και μη επαναλαμβανόμενες συναλλαγές, η αβεβαιότητα για τα αποτελέσματα αυξάνεται”. Ως εκ τούτου, για τον North, “οι θεσμοί υπάρχουν για να μειώσουν τις αβεβαιότητες που περιλαμβάνονται στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση” (ibid: 59). Το ίδιο ακριβώς υποστηρίζει και ο Smith, χωρίς βέβαια να κατονομάζει άμεσα ως θεσμούς, τις αναδυόμενες ιδιότητες που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση εντός των αγορών και οι οποίες επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου. Αυτό άλλωστε καταδεικνύει και η μεταφορά του ‘αόρατου χεριού’, όπου διαφορετικό αποτέλεσμα επιδιώκουν τα άτομα, το καθένα ξεχωριστά, και άλλο επιτυγχάνεται στο σύνολο της οικονομίας.

3.2.1.3. Οι έννοιες της “αμοιβαίας συμπάθειας” και της “κοινής επαγωγικής εμπειρίας”

Για τον Smith, η ιδέα του κοινωνικά ενσωματωμένου ατόμου πηγάζει μέσα από την έννοια της “αμοιβαίας συμπάθειας”, που επιδεικνύουν τα άτομα το ένα με το άλλο (Elsner 1989: 197, Peil 1999: 86, Kennedy 2005: 103). Κάτι τέτοιο φαίνεται ξεκάθαρα από τις πρώτες κιόλας σελίδες της *Θεωρίας των Ηθικών Συναισθημάτων*, όπου ο συγγραφέας αναφέρει:

“Όσο εγωιστής κι αν υποτίθεται ότι είναι ο άνθρωπος, υπάρχουν ορισμένες αρχές στη φύση του, οι οποίες τον παρακινούν να ενδιαφερθεί για την τύχη των άλλων, και καθιστούν τη χαρά τους απαραίτητη σ’ αυτόν, παρ’ όλο που δεν αντλεί τίποτα απ’ αυτή παρά μόνο την ευχαρίστηση του να την βλέπει” (Smith 1759 [1976]: 9).

Συνεπώς, η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση για τον Smith δεν περιορίζεται μόνο στον ορθολογικό υπολογισμό της ατομικής ωφέλειας, έτσι όπως υποστηρίζει η ορθόδοξη οικονομική θεωρία μέσα από τη μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου. Αντιθέτως, όπως υποστηρίζει ο Zouboulakis (2015: 9): “Τα άτομα [για τον Smith] ποτέ δε δρουν σε απομόνωση, αλλά πάντα εντός της κοινωνίας, μ’ άλλα λόγια δρουν με βάση τα ‘ηθικά συναισθήματα’ των άλλων ανθρώπων”. Σύμφωνα με τον Zanini (1993: 18), η ηθική αυτή των ατόμων μπορεί να ανιχνευτεί και στον *Πλούτο των Εθνών*, όπου “είναι αδύνατος ο διαχωρισμός της ηθικής [ethics] από τα οικονομικά, με την κοινωνική ηθική [social ethics] να υπερισχύει έναντι της ατομικής ηθικής [individual morality]”.

Με βάση τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε ότι, δεν υφίσταται μια ενιαία και καθολική περιγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όποια κι αν είναι η φυσική προδιάθεση του κάθε ατόμου, η συμπεριφορά του αποκτά νόημα μόνο εντός της κοινωνίας. Οι γενικοί κανόνες που δομούν, ρυθμίζουν και περιορίζουν την ατομική συμπεριφορά αναδύονται μέσα από την ‘εμπειρία’ της εκάστοτε κοινωνίας, δηλαδή μέσα από τα γεγονότα που προέκυψαν από την αλληλεπίδραση των ατόμων μ’ άλλα άτομα, σε μια καθορισμένη γεωγραφικά περιοχή και χρονικά στιγμή. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, και η ίδια η ηθική των ανθρώπων αποτελεί για τον Smith ένα κοινωνικό φαινόμενο.

Συγκεκριμένα, ο Smith (1759 [1976]: 319) αναφέρει: “Τα γενικά κίνητρα της ηθικής διαμορφώνονται, όπως και κάθε άλλο κίνητρο, από την επαγωγική εμπειρία. Παρατηρούμε σε πολλές περιπτώσεις, τι ευχαριστεί και τι δυσαρεστεί την ηθική μας, τι αποδεχόμαστε και τι απορρίπτουμε, και επαγωγικά μέσα από αυτή την εμπειρία δημιουργούμε αυτούς τους γενικούς κανόνες. Αλλά η επαγωγική εμπειρία θεωρείται ως μια από τις λειτουργίες της λογικής”⁶.

Τόσο στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, όσο και στον *Πλούτο των Εθνών*, η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ατόμου αναδύεται μέσα από την κοινή επαγωγική εμπειρία. Η κοινή αυτή εμπειρία είναι που διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και κρίσης. Ωστόσο, το ερώτημα το

⁶ Κατά το πρωτότυπο κείμενο ο Adam Smith αναφέρει ξεχωριστά τις έννοιες της εμπειρίας (experience) και της επαγωγής (induction). Για λόγους κατανόησης και ακρίβειας αποφασίσαμε να αποδώσουμε στα ελληνικά τις δύο αυτές έννοιες ως ‘επαγωγική εμπειρία’, που κατά την άποψή μας, αυτό ακριβώς εννοεί και ο Smith. Βέβαια αξίζει να σημειωθεί, ότι ο συγγραφέας, παρ’ όλο που προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στη διαδικασία της επαγωγής, δε διευκρινίζει επακριβώς τις λειτουργίες της επαγωγικής λογικής των ατόμων. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το ζήτημα, βλέπε και Bittermann (1940).

οποίο προκύπτει είναι πώς αυτή η κοινή εμπειρία, που αναδύεται από την αλληλεπίδραση των ατόμων δομεί την ατομική συμπεριφορά;

Η απάντηση που δίνει ο Smith στο παραπάνω ερώτημα είναι ότι, το θεσμικό πλαίσιο είναι αυτό που διαμορφώνει και καθορίζει την ατομική συμπεριφορά και το οποίο αναδύεται μέσα από την κοινή επαγωγική εμπειρία των ανθρώπων. Σ' ολόκληρο το έργο του, ακόμη και στον *Πλούτο των Εθνών*, ο Smith τονίζει την ισχυρή αλληλεπίδραση ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία, ανάμεσα στα ανθρώπινα συναισθήματα, όπως η “αμοιβαία συμπάθεια”, που αναφέρθηκε παραπάνω, και στις ιστορικές συγκυρίες, οι οποίες δημιουργούν τα υπάρχοντα θεσμικά πλαίσια, όπου τα τελευταία διαδραματίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου εντός της κοινωνίας. Μ' άλλα λόγια, “το άτομο δεν είναι απλά ένας παθητικός δρών, αλλά η συμπεριφορά του εξελίσσεται σταδιακά από το υπάρχον κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο” (Vaggi 2004: 40).

Στο ίδιο συνηγορεί και ο Zouboulakis (2015: 9), ο οποίος αναφέρει ότι: “Ο Smith εξήγησε επανειλημμένα και εκτενώς στον *Πλούτο των Εθνών* πως οι ανεπίσημοι κοινωνικοί θεσμοί, οι κανόνες και οι αξίες δομούν τα ατομικά σχέδια και την ατομική συμπεριφορά. Οι περισσότερες από τις εμπορικές συναλλαγές που περιγράφονται στο βιβλίο αφορούν άτομα που γνωρίζουν ότι ανήκουν σε μια τοπική κοινότητα συναλλασσόμενων, γεγονός που καθιστά τη σημαντικότητα των θεσμών ακόμη μεγαλύτερη”. Παρόμοια συμπεράσματα συναντούμε και στον Samuels (1966: 185), ο οποίος υποστηρίζει ότι: “Η συμπαθητική αλληλεπίδραση των ατόμων παράγει κοινωνικές αξίες [social norms] και συμβατικούς κανόνες [conventions], τα οποία αποτελούν το αποτέλεσμα της κοινής εμπειρίας”.

Ως εκ τούτου, για τον Adam Smith, η “αμοιβαία συμπάθεια” σε συνδυασμό με την κοινή επαγωγική εμπειρία, η οποία προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση των ατόμων δημιουργεί θεσμούς, οι οποίοι καθορίζουν την ατομική συμπεριφορά. Το ίδιο φαίνεται να υποστηρίζει και η Brown (1992: 3200, η οποία αναφέρει: “Η λογική, οι αισθήσεις, οι κοινωνικές δομές και οι θεσμοί που περιβάλλουν το άτομο δρουν όλα μαζί συνδυαστικά στη διαμόρφωση της κοινωνίας και της συμπεριφοράς των ατόμων εντός αυτής, όπου η εξέλιξη της κοινωνίας είναι το αποτέλεσμα όλων των παραπάνω παραγόντων”.

3.2.1.4. Οι θεσμοί μιας κοινωνίας διαμορφώνουν τους χαρακτήρες των ατόμων

Έχοντας ως αφετηρία την ηθική των ανθρώπων, η οποία για τον Smith αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο συγγραφέας προσδίδει έναν εξελικτικό χαρακτήρα στην ανάλυσή του, όπου “οι νόμοι, οι κανόνες, οι κοινωνικές αξίες και η εμπιστοσύνη είναι το αποτέλεσμα μακροχρόνιων διαδικασιών, οι οποίες κινητοποιούν συγκεκριμένα πάθη της ανθρώπινης φύσης και συμβάλουν στη δημιουργία μιας αξιοπρεπούς κοινωνίας” (Vaggi 2004: 36). Παρ’ όλα αυτά, οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν εξελίσσονται κατά τον ίδιο τρόπο, καθώς υφίσταται διαφορετική αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, η οποία δημιουργεί διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις και ως εκ τούτου διαφορετικούς θεσμούς, που καθορίζουν την ατομική συμπεριφορά κατά διαφορετικό τρόπο.

Σύμφωνα με τον Zouboulakis (2015: 9), μέσα από τον *Πλούτο των Εθνών*, υπάρχουν τέσσερα παραδείγματα, που καταδεικνύουν τον τρόπο που το άτομο επηρεάζεται από την κοινωνία στην οποία δραστηριοποιείται και συγκεκριμένα τον τρόπο που η ατομική ηθική ενσωματώνεται στην κοινωνία⁷. Το πρώτο παράδειγμα αφορά τους πολιτικούς θεσμούς, η ποιότητα των οποίων επηρεάζει την οικονομική συμπεριφορά και επακολούθως την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Σύμφωνα με τον Zouboulakis (2015: 10), ο Smith, προκειμένου να εξηγήσει την παραπάνω πρόταση, συγκρίνει ως προς το επίπεδο των μισθών τις δύο σημαντικότερες Βρετανικές αποικίες, τη συνταγματική κυβέρνηση της Βόρειας Αμερικής, όπου οι μισθοί είναι υψηλοί, με την εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, η οποία καταπιέζει τους κατοίκους της περιοχής. Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο περιοχές δεν οφείλονται, ούτε στη γονιμότητα του εδάφους, ούτε στον αριθμό των κατοίκων, αλλά κυρίως “στην ιδιοφυΐα του Βρετανικού συντάγματος, το οποίο προστατεύει και κυβερνά την Αμερική” (Smith 1776, vol. i: 82). Από την άλλη μεριά, η οικονομική στασιμότητα και οι χαμηλοί μισθοί στις Βρετανικές Ινδίες και στην Κίνα, είναι το αποτέλεσμα της χαμηλής ποιότητας των κυβερνητικών θεσμών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι North (1981, 1990) και Acemoglu and Robinson (2005, 2008, 2012), διακόσια και πλέον χρόνια αργότερα από την εποχή που έγραφε ο Adam Smith, ανέπτυξαν παρόμοια επιχειρήματα σχετικά με την οικονομική κατάσταση των Βρετανικών αποικιών. Συγκεκριμένα, και οι δύο συγγραφείς επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τα αίτια της οικονομικής ανάπτυξης και στασιμότητας διαφόρων χωρών

⁷ Κατά το πρωτότυπο ο συγγραφέας αναφέρει: “social embeddedness of individual morality”.

στο διάβα της ιστορίας, όπως ακριβώς και ο Smith στον *Πλούτο των Εθνών*, υποστηρίζοντας ότι, οι λόγοι της οικονομικής ανάπτυξης ή της οικονομικής στασιμότητας των αποικιών οφείλονταν στους θεσμούς που επέβαλαν οι μητροπολιτικές χώρες. Παρ' όλα αυτά, το κατά πόσο ο Adam Smith μπορεί να θεωρηθεί ως ένας πρώιμος ινστιτουτιοναλιστής δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας⁸.

Το δεύτερο παράδειγμα αφορά την “εμπιστοσύνη που ανατίθεται στους εργαζόμενους”, η οποία προσδίδει ποιοτικά στοιχεία στην εργασία και η οποία πρέπει να προσμετράται κατά την εκτίμηση της οικονομικής αποζημίωσης (Smith 1776, vol. i: 55). Σύμφωνα με τον Zouboulakis (2012: 10):

“Χρησιμοποιώντας τις παλαιότερες ιδέες των Richard Cantillon και Hume, ο Smith υποστήριξε ότι στα επαγγέλματα που απαιτούν μεγάλο βαθμό εμπιστοσύνης από τους εργαζόμενους [...] όπως οι χρυσοχόοι και οι κοσμηματοπώλες – θα πρέπει να δίνεται ένας υψηλότερος μισθός. Παρομοίως, η αμοιβή των ελεύθερων επαγγελματιών – όπως οι ιατροί και οι δικηγόροι – θα πρέπει να αμείβονται αρκετά υψηλά, ώστε να αποζημιώνονται, πρωτίστως για ‘την εμπιστοσύνη’ που εναποτίθεται σ’ αυτούς, δευτερευόντως για ‘τη θέση τους στην κοινωνία, η οποία είναι σημαντική για την επίδειξη εμπιστοσύνης’ και τριτευόντως για την επένδυσή τους σε χρόνο και χρήμα, προκειμένου να εκπαιδευτούν”.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι για τον Smith η έννοια της εμπιστοσύνης στις αγορές διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο. Το ύψος της αμοιβής ενός επαγγελματία δεν καθορίζεται μόνο από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά και από άλλα χαρακτηριστικά, όπως η εμπιστοσύνη μεταξύ των συναλλασσόμενων μερών, τα οποία προκύπτουν μέσα από την αλληλοεπίδραση των ατόμων εντός των αγορών. Ως εκ τούτου, η εμπιστοσύνη μεταξύ των ατόμων αποτελεί μια αναδυόμενη ιδιότητα ή καλύτερα έναν ανεπίσημο θεσμό, ο οποίος επηρεάζει τη συμπεριφορά των ατόμων και στο συγκεκριμένο παράδειγμα του Smith, την παρεχόμενη αμοιβή ορισμένων επαγγελμάτων. Μ' άλλα λόγια, για τον Smith, υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες εντός των αγορών, οι οποίες δημιουργούν άτυπους θεσμούς, τους οποίους οι συμμετέχοντες στην αγορά ακολουθούν.

⁸ Σχετικά με το κατά πόσο ο Adam Smith μπορεί να θεωρηθεί ως ένας πρώιμος ινστιτουτιοναλιστής, βλέπε και Elsner (1989), Song (1995), Peil (1999) και Evensky (2001).

Το τρίτο παράδειγμα αφορά τη συνύπαρξη διαφορετικών συστημάτων ηθικής σε μια κοινωνία. Ειδικότερα, “κάθε σύστημα ηθικής που υιοθετείται από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, οδηγεί σε αποκλίνοντα πρότυπα συμπεριφοράς, όσον αφορά την κατανάλωση, την αποταμίευση και την επένδυση” (ibid: 10). Υπό αυτή την έννοια, ο Smith υποστηρίζει ότι: “στις εμπορικές και βιομηχανικές πόλεις, όπου οι άνθρωποι που ανήκουν στα κατώτερα στρώματα συντηρούνται κυρίως από την απασχόληση του κεφαλαίου, είναι σε γενικές γραμμές εργατικοί, σεμνοί και ευημερούν” (Smith 1776, vol. i: 356).

Μ’ άλλα λόγια, αυτό το οποίο επιθυμεί κατά την άποψή μας να επισημάνει ο Adam Smith είναι το γεγονός ότι, η συμπεριφορά και συγκεκριμένα η ηθική του κάθε ατόμου δεν είναι ενιαία και καθολική, αλλά εξαρτάται από την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο. Αντίθετα από τον *homo oeconomicus* και το νεοκλασικό υπόδειγμα, ο Smith αναγνωρίζει την ύπαρξη κοινωνικών ομάδων και τάξεων, οι οποίες αποτελούν τη βασική μονάδα ανάλυσής του (Davis 2003: 25) και οι οποίες χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία διαμορφώνουν και δομούν τη συμπεριφορά των μελών τους. Ως εκ τούτου, τα συγκεκριμένα αυτά πρότυπα συμπεριφοράς της κάθε κοινωνικής ομάδας, τα οποία προέκυψαν ως αναδυόμενες ιδιότητες από την αλληλοεπίδραση των μελών της αποτελούν τα μακρο-θεμέλια πάνω στα οποία βασίζεται η ηθική και επακολούθως η συμπεριφορά των ατόμων-μελών αυτής.

Το τέταρτο παράδειγμα, σύμφωνα με τον Zouboulakis (2015: 10), αφορά την “ιδέα ότι η ποιότητα των εκπαιδευτικών θεσμών (ή της κουλτούρας γενικότερα) είναι η βασική αιτία των ποικίλων ταλέντων, που παρατηρούνται μεταξύ των ανθρώπων”⁹. Όπως επισημαίνει ο ίδιος ο Smith (1776, vol. i: 19-20): “Η διαφορά ανάμεσα στους πιο ανόμοιους χαρακτήρες, ανάμεσα σ’ ένα φιλόσοφο και σ’ έναν κοινό φύλακα φαίνεται ότι δεν προκύπτει τόσο από την ίδια τη φύση, αλλά από τη συνήθεια, τα ήθη και έθιμα και την παιδεία”.

Όσον αφορά το τελευταίο παράδειγμα, αυτό το οποίο θέλει να καταδείξει ο Smith, αποτελεί συνέχεια των επιχειρημάτων που αναπτύσσει στη *Θεωρία των Ηθικών*

⁹ Κατά το πρωτότυπο: “(or culture in general)”. Η λέξη “culture” θα μπορούσε επίσης να μεταφραστεί ως ‘πολιτισμικές αξίες’. Παρ’ όλα αυτά, προτιμήθηκε η απόδοση της λέξης ως ‘κουλτούρα’, διότι στην ελληνική γλώσσα η εν λόγω λέξη εκφράζει κατά την άποψή μας καλύτερα την έννοια της καλλιέργειας του πνεύματος, την παιδεία, αλλά και τη συνολική πνευματική παράδοση ενός κοινωνικού συνόλου. Από την άλλη μεριά, η έννοια των ‘πολιτισμικών αξιών’ συνδέεται με τη λέξη πολιτισμός, ο οποίος αφορά ευρύτερα σύνολα και ως εκ τούτου είναι περισσότερο γενικός σαν όρος.

Συναισθημάτων και στο *Διαλέξεις Νομολογίας (Lectures of Jurisprudence)* σχετικά με τον “κοινωνικοποιημένο άνθρωπο (socialized man)”, που αναφέρθηκε παραπάνω. Συγκεκριμένα, κατά την άποψή μας, πρόθεση του Adam Smith αποτελεί η αναγνώριση του γεγονότος ότι, οι θεσμοί μιας κοινωνίας διαμορφώνουν τους χαρακτήρες των ανθρώπων, ανεξάρτητα από την ανθρώπινη φύση και την οποιαδήποτε προδιάθεση, κάτι στο οποίο συνηγορεί και ο Elster (1989: 203). Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο γίνεται αντιληπτό, ειδικά από τα δύο τελευταία παραδείγματα, είναι ότι το άτομο, ανάλογα με την κοινωνική ομάδα ή τάξη στην οποία ανήκει και ανάλογα με την κουλτούρα στην οποία έχει εκτεθεί, θα αναπτύξει και διαφορετικό χαρακτήρα και συνεπώς διαφορετική συμπεριφορά. Μ’ άλλα λόγια, το άτομο δεν αποτελεί μονάχα το δομικό υλικό μιας κοινωνίας, αλλά ταυτόχρονα δομείται και το ίδιο από το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας στην οποία ζει και δραστηριοποιείται.

3.2.1.5. Ο καταμερισμός της εργασίας ως ένα κοινωνικό φαινόμενο

Πέρα από τα παραπάνω τέσσερα παραδείγματα, που αφορούν την ηθική ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο επηρεάζει τη συμπεριφορά του ατόμου, έμμεσες αναφορές υπέρ της θεσμικής μακροθεμελίωσης συναντώνται και κατά την ανάλυση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Συγκεκριμένα, στα πρώτα τρία κεφάλαια του Πλούτου των Εθνών, όπου ο Smith εξετάζει λεπτομερώς τον καταμερισμό της εργασίας, παρουσιάζονται ενδείξεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η μακροοικονομική δομή μιας κοινωνίας επηρεάζει την ατομική οικονομική συμπεριφορά ή όπως θα λέγαμε σήμερα τη μικροοικονομία.

Για τον Smith, ο καταμερισμός της εργασίας δεν αποτελεί μόνο μια αιτία που διαχωρίζει τις πλούσιες από τις φτωχές χώρες, αλλά επιπλέον μια αρχή που διαχωρίζει τις πολιτισμένες από τις λιγότερο πολιτισμένες κοινωνίες. Συγκεκριμένα, ο Smith (1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 41) αναφέρει ότι: “[ο καταμερισμός της εργασίας] αποτελεί την αναγκαία, αν και βραδεία και βαθμιαία, συνέπεια μιας ορισμένης φυσικής ροπής της ανθρώπινης φύσης, που δεν στοχεύει σε ένα τέτοιο γενικευμένο όφελος, της ροπής δηλαδή προς το να διαπραγματεύεται, να εμπορεύεται και να ανταλλάσσει ένα πράγμα με ένα άλλο”. Σύμφωνα με τον Vaggi (2004: 38), μια βιαστική ερμηνεία της παραπάνω πρότασης φαίνεται να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Smith αναγάγει ολόκληρη τη θεωρία του, συμπεριλαμβανομένης και της θεωρίας του για τον πλούτο, αποκλειστικά στην ανθρώπινη φύση.

Παρ' όλα αυτά, στην επόμενη παράγραφο ο Smith (1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 41) υποστηρίζει ότι, η εν λόγω τάση των ανθρώπων για συναλλαγή δεν αποτελεί μια αποκλειστική ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης, διότι εξαρτάται από τις ικανότητες της “λογικής” και της “ομιλίας”. Ως εκ τούτου, η τάση για συναλλαγή δεν αποτελεί μόνο μια βασική αρχή του ανθρώπου, αλλά εξαρτάται από το πόσο αναπτυγμένες είναι η λογική και η ομιλία, δύο έννοιες βασικές για κάθε πολιτισμένη κοινωνία. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι, ο Smith στην ίδια παράγραφο αναφέρει ότι, οι ικανότητες της λογικής και της ομιλίας δεν αποτελούν το βασικό αντικείμενο μελέτης του.

Εν συνεχεία, ο Smith (1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 42) αναφέρει ότι: “Την απόκτηση του δειπνου μας δεν τη στηρίζουμε στην καλή προαίρεση του χασάπη, του ζυθοποιού ή του αρτοποιού, αλλά στην ιδιοτέλειά τους, και δεν τους μιλάμε ποτέ για τις ανάγκες μας, αλλά για το δικό τους συμφέρον”. Το διάσημο αυτό απόσπασμα που εκ πρώτης όψης αναδεικνύει την ιδιοτέλεια ως το μοναδικό κίνητρο του ατόμου, σε συνδυασμό με την αναγωγή ολόκληρης της θεωρίας του Smith στην ανθρώπινη φύση οδήγησε την ορθόδοξη οικονομική σκέψη στην υιοθέτηση του μεθοδολογικού ατομικισμού, όπου ο οικονομικός δρών διαθέτει πλήρη ορθολογικότητα και καθοδηγείται αποκλειστικά και μόνο από το προσωπικό του συμφέρον. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, η μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή της οικονομικής συμπεριφοράς του ατόμου, συχνά συγχέεται με το έργο του Adam Smith.

Παρ' όλο, που η συγκεκριμένη ερμηνεία των παραπάνω αποσπασμάτων του Smith είναι η περισσότερο δημοφιλής, δεν είναι και ορθή. Κατά την άποψή μας, τα συμπεράσματα που εξάγει η ορθόδοξη οικονομική σκέψη αγνοούν το γεγονός ότι, ο Smith στις συγκεκριμένες σελίδες περιγράφει τον καταμερισμό της εργασίας και όχι τη φύση της ατομικής συμπεριφοράς, κάτι το οποίο έπραξε στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, αναλύοντας τους ποικίλους χαρακτήρες των ανθρώπων. Σκοπός του Smith στα τρία πρώτα κεφάλαια του *Πλούτου των Εθνών* αποτελεί η εξέταση του τρόπου με τον οποίο λαμβάνει χώρα η αλληλοεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων στις εμπορικές κοινωνίες, η οποία οδηγεί τελικά, ανάλογα με το επίπεδο της ανάπτυξής της στον καταμερισμό της εργασίας. Ως εκ τούτου, από τα συγκεκριμένα αποσπάσματα του Smith είναι σχεδόν αδύνατη η εξαγωγή συμπερασμάτων περί μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς των οικονομικών δρώντων, οι οποίοι πράττουν απλά και μόνο με γνώμονα το ατομικό τους συμφέρον, αγνοώντας τις ποικίλες όψεις του καταμερισμού της εργασίας.

Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψιν ότι, ο καταμερισμός της εργασίας αποτελεί συνέπεια μιας ορισμένης φυσικής ροπής της ανθρώπινης φύσης, η οποία με τη σειρά της αποτελεί συνέπεια “των χαρισμάτων της λογικής και της ομιλίας”, αντιλαμβανόμαστε ότι, για τον Smith οι δύο αυτές ικανότητες των ανθρώπων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη οποιαδήποτε κοινωνίας (Smith 1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 41). Αρχικά, η λογική, την οποία αναφέρει στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, προέρχεται από την κοινή επαγωγική εμπειρία, δηλαδή μέσα από την ανθρώπινη αλληλοεπίδραση. Έπειτα, η ομιλία, δηλαδή η γλώσσα αποτελεί το απαραίτητο μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Οι δύο αυτές ανθρώπινες ικανότητες, οι οποίες αποτελούν το προϊόν της αλληλοεπίδρασης των ατόμων, είναι που διαχωρίζουν τις πολιτισμένες κοινωνίες και συγκεκριμένα τις εμπορικές κοινωνίες, από τις κοινωνίες των ζώων.

Συγκεκριμένα ο Smith (1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 41), συγκρίνοντας τις κοινωνίες των ανθρώπων με τις κοινωνίες των ζώων, αναφέρει ότι, παρ’ όλο που δύο ζώα “φαίνεται ορισμένες φορές ότι ενεργούν με κάποιο είδος συνεργασίας, [...], αυτό δεν είναι αποτέλεσμα κάποιας συνεννόησης, αλλά της τυχαίας σύμπτωσης των παθών τους στο ίδιο αντικείμενο, σε μια συγκεκριμένη στιγμή”¹⁰. Συνεπώς, το μοναδικό κίνητρο των ζώων είναι τα πάθη τους, καθώς “όταν ένα ζώο θέλει να αποκτήσει κάτι από έναν άνθρωπο ή από ένα άλλο ζώο, δεν έχει άλλα μέσα πειθούς εκτός από το να αποκτήσει την εύνοια αυτών από τους οποίους ζητά την εξυπηρέτηση” (ibid).

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Smith είναι ότι, οι ανθρώπινες συναλλαγές στις εμπορικές κοινωνίες αποτελούν ένα μέσο κοινωνικοποίησης, όπου τα άτομα έρχονται σε επαφή το ένα με το άλλο, σε αντίθεση με τις κοινωνίες των ζώων που καθοδηγούνται από τα πάθη, διότι στερούνται πειθούς. Συγκεκριμένα ο Smith αναφέρει ότι:

“Στις πολιτισμένες κοινωνίες, [ο άνθρωπος] βρίσκεται πάντα στην ανάγκη της υποστήριξης και της συνεργασίας με μια πλειάδα ανθρώπων, ενώ όλη η ζωή του μετά βίας επαρκεί για την απόκτηση λίγων φίλων. [...]. Ο άνθρωπος όμως έχει σχεδόν σταθερά την ευκαιρία της συνδρομής εκ μέρους των συνανθρώπων του, την οποία είναι μάταιο να αναμένει κανείς μόνο από την καλή τους διάθεση. Οι πιθανότητες να τους πείσει είναι μεγαλύτερες αν κινητοποιήσει την ιδιοτέλειά τους στην αιτούμενη χάρη και τους δείξει ότι είναι προς το δικό τους συμφέρον να κάνουν αυτό που τους ζητά.

¹⁰ Συγκεκριμένα ο Smith αναφέρει το παράδειγμα δύο λαγωνικών σκυλιών, που κυνηγούν τον ίδιο λαγό.

Αυτό δηλώνει ότι προτίθεται να κάνει όποιος προτείνει στον άλλο μια διαπραγμάτευση οποιουδήποτε είδους. Το νόημα της πρότασής του είναι: «Δώσε μου αυτό που θέλω και θα έχεις αυτό που θέλεις». Και με αυτόν ακριβώς τον τρόπο αποκτάμε τη συντριπτική πλειονότητα των αγαθών που χρειαζόμαστε» (Smith 1776 [2010], vol. i, κεφ. 2: 42).

Η πειθώ για τον Smith αποτελεί ένα χαρακτηριστικό που κάνει τον άνθρωπο να ξεχωρίζει από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο. Σε απόσπασμα από το βιβλίο του *Lectures of Jurisprudence* (*Διαλέξεις Νομολογίας*), όπου τονίζει το σημαντικό ρόλο των κοινωνικών αξιών (conventions) και των μέσων επικοινωνίας, προβαίνει στη συσχέτιση της έννοιας του χρήματος με τις συναλλαγές και την πειθώ, αναφέροντας ότι:

“Η προσφορά ενός σελινιού, η οποία φαίνεται σε εμάς να έχει τόσο εύκολο και απλό νόημα, στην πραγματικότητα αποτελεί την προσφορά ενός επιχειρήματος, προκειμένου να πείσουμε κάποιον να πράξει κάτι για εμάς σαν να ήταν για το δικό του συμφέρον. Οι άνθρωποι πάντα προσπαθούν να πείσουν τους άλλους να συμφωνήσουν μαζί τους, ακόμη κι όταν το ζήτημα δεν έχει κανένα όφελος για τους ίδιους” (Smith 1762 [1982]: 295).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι για τον Smith, “η τέχνη της πειθούς δεν αποτελεί το μέσο για την επιβολή συμβολαίων και τη διενέργεια συναλλαγών· το ακριβώς αντίθετο: τα συμβόλαια και οι συναλλαγές είναι κοινωνικά εργαλεία, τα οποία χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία της πειθούς” (Vaggi 2004: 39). Ως εκ τούτου, “το κοινωνικό οικοδόμημα είναι αυτό που προσδιορίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων και τα εργαλεία που αυτοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν” (ibid: 39).

3.2.1.6. Το κράτος ως βασικό μέρος της οικονομικής ανάλυσης

Με βάση τα παραπάνω καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, δεν είναι δυνατή η αναγωγή όλων των πολυδιάστατων ανθρώπινων χαρακτήρων που περιγράφει ο Smith στην εξαιρετικά απλοποιημένη μεταφορά του Ροβινσώνα Κρούσου, στην οποία προβαίνει το νεοκλασικό υπόδειγμα. Ακόμη περισσότερο, είναι αδύνατο να προσπαθήσουμε να περιγράψουμε πολύπλοκα μακροοικονομικά φαινόμενα με βάση την οικονομική συμπεριφορά του Ροβινσώνα Κρούσου, όπως συμβαίνει με το σύγχρονο νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης. Η προσπάθεια σχηματισμού μιας θεωρίας σχετικά για τα αίτια του πλούτου των εθνών με βάση τη μικροοικονομική

συμπεριφορά ενός οικονομικού δρώντα, που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του έχοντας πλήρη ορθολογικότητα, δε συναντάται πουθενά στο έργο του Adam Smith.

Αυτό το οποίο συναντάται κατά την άποψή μας στο έργο του Smith είναι η ιδέα, ότι μια κοινωνία και ταυτόχρονα μια οικονομία δομείται με βάση τους θεσμούς, που αυτή εμπεριέχει, είτε επίσημους είτε ανεπίσημους. Ανεπίσημοι θεσμοί, όπως η αμοιβαία συμπάθεια, η εμπιστοσύνη, τα συναλλακτικά ήθη και έθιμα, η κουλτούρα και επίσημοι θεσμοί, όπως το κράτος. Όσον αφορά την ανάλυση του τελευταίου, ο Smith αφιερώνει αρκετές σελίδες στον *Πλούτο των Εθνών*, όπου το κράτος αποτελεί μια κοινωνική μεταβλητή εξίσου σημαντική μ' αυτή των αγορών.

Συγκεκριμένα, στο τέταρτο βιβλίο του *Πλούτου των Εθνών* και στην εισαγωγή του κεφαλαίου με τίτλο *Περί Πολιτικών Συστημάτων*, όπου εξετάζει τα εμπορικά και αγροτικά συστήματα της οικονομίας, δίνει τον εξής ορισμό για την Πολιτική Οικονομία:

“Η Πολιτική Οικονομία, εφ’ όσον θεωρηθεί ως κλάδος της επιστήμης ενός πολιτικού ή ενός νομοθέτη, θέτει δύο διακριτούς στόχους: πρώτον να εξασφαλίσει επαρκή έσοδα ή αγαθά για τη συντήρηση του λαού ή μάλλον να καταστήσει το λαό ικανό να εξασφαλίσει από μόνος του αυτά τα έσοδα ή τα αγαθά για τη συντήρησή του· και δεύτερον να εφοδιάσει το κράτος ή την πολιτεία με έσοδα που επαρκούν για την παροχή δημοσίων υπηρεσιών. Αποσκοπεί [η Πολιτική Οικονομία] τόσο στην αύξηση του πλούτου του λαού όσο και του ηγεμόνα” (Smith 1776 [1976], vol. iv: 557)¹¹.

Ο παραπάνω ορισμός, είναι αρκετά σημαντικός από την άποψη ότι, μας βοηθά να αντιληφθούμε το σημαντικό ρόλο, που διαδραματίζει το κράτος και ταυτόχρονα οι κρατικοί ή αλλιώς οι επίσημοι θεσμοί σε μια οικονομία. Αρχικά, από τον εν λόγω ορισμό συμπεραίνουμε ότι, το κράτος όχι μόνο δεν πρέπει να αποκλειστεί από την ανάλυση μιας οικονομίας, αλλά ότι αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα δημιουργίας πλούτου. Τόσο το κράτος όσο και η αγορά αποτελούν τα δύο βασικά μέρη της ανάλυσης μιας οικονομίας. Ως εκ τούτου, όλες εκείνες οι πολιτικές διαδικασίες που πλαισιώνουν τις αγορές θα πρέπει να μελετηθούν και να αναλυθούν εξίσου.

Επιπλέον, αν λάβουμε υπόψιν μας τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, όπου ο Smith εξηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά έχοντας ως βάση ένα ολιστικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει κοινωνιολογικές, νομικές, ηθικές και οικονομικές αρχές μπορούμε

¹¹ Ο Adam Smith δίνει και δεύτερο, συντομότερο ορισμό για την Πολιτική Οικονομία, την οποία συσχετίζει με την παραγωγή και τη διανομή της αξίας. Για τους σκοπούς της ανάλυσής μας, θα εστιάσουμε μόνο στον πρώτο ορισμό.

εύκολα να αντιληφθούμε, ότι η ανάλυσή του περί κράτους ως κομμάτι της επιστήμης της Πολιτικής Οικονομίας δε συνάδει με τις προσεγγίσεις του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης. Ο λόγος έγκειται στο ότι, για τον Smith το κράτος αποτελεί μια μακρο-δομή, η ανάλυση της οποίας δεν μπορεί να αναχθεί στη συμπεριφορά του ατόμου. Κατά την άποψή μας, ο συγγραφέας τονίζει τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι ιστορικές και επακολούθως θεσμικές πτυχές της εκάστοτε κοινωνίας, η οποία είναι χρονικά και χωρικά προσδιορισμένη, στην ίδια τη συμπεριφορά του ατόμου.

Ακόμη κι αν αποδεχθούμε ότι ο Smith τάσσεται ενάντια στην κρατική παρεμβατικότητα ή ότι αποτελεί έναν “υπερασπιστή του περιορισμένου κράτους και του *laissez faire*” (Stiglitz 1988: 7) ή ότι προασπίζεται “τις αρετές των ιδιωτικών αποφάσεων στην αγορά” (Hillman 2003: 3), δεν αναιρεί το γεγονός ότι, το κράτος αποτελεί για τον ίδιο μια οντότητα, η οποία επηρεάζει κάθε πτυχή της οικονομικής δραστηριότητας. Γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο άλλωστε, δεν επιθυμεί την παρέμβαση του κράτους σ’ όλες τις πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας. Για τον Smith, εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν ο τραπεζικός και ο χρηματοπιστωτικός τομέας, όπου για τον ίδιο το κράτος νομιμοποιείται να παρέμβει (Smith 1776 [1976], vol. iii: 430).

3.2.1.7. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο Smith, παρά το γεγονός ότι “υιοθέτησε το μεθοδολογικό ατομικισμό δεν έμεινε προσκολλημένος σε ατομικιστικές εξηγήσεις” (Zouboulakis 2015: 11). Αντιθέτως, ο συγγραφέας “θεωρεί τις οικονομικές διαδικασίες ως μια πτυχή των κοινωνικών σχέσεων” (ibid: 12). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ανέπτυξε ένα σύστημα οικονομικής σκέψης, εντός του οποίου η μικρότερη μονάδα ανάλυσης, δηλαδή το άτομο, αποτελεί μέρος ενός κοινωνικού συνόλου, όπου η ορθολογική του συμπεριφορά δε λαμβάνει χώρα “σε συνθήκες κοινωνικού κενού [social vacuum], ήτοι σαν τα υπόλοιπα άτομα να ήταν απόντα” (ibid: 12). Αντ’ αυτού, η συμπεριφορά του εκδηλώνεται εντός ενός κοινωνικού πλαισίου, που περιλαμβάνει επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς.

Επ’ αυτού, ο Samuels (1966) χρησιμοποιεί μια στοχευμένη φράση, προκειμένου να καταδείξει ότι στην προσέγγιση του Smith η κοινωνία αποτελείται από την “αγορά-συν-πλαίσιο (*market-plus-framework*)” και όχι μόνο από την αγορά, όπως υποστηρίζει η ορθόδοξη οικονομική σκέψη. Εάν επιχειρούσαμε να επεκτείνουμε τα παραπάνω συμπεράσματα του Samuels, λαμβάνοντας υπόψιν ότι και η ίδια η αγορά αποτελεί έναν

θεσμό, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι, η προσέγγιση του Smith είναι δυνατόν να περιγραφεί ως εξής: *θεσμικό πλαίσιο (επίσημοι/ανεπίσημοι)-αγορά (τέλειος ανταγωνισμός)-ατομική συμπεριφορά*. Συνεπώς για τον Smith, στην αλυσίδα της αιτιότητας το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την αγορά έρχεται πρώτο, έπειτα ακολουθεί η αγορά με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της και τέλος το άτομο, το οποίο δραστηριοποιείται έχοντας ως δεδομένα τα δύο προηγούμενα.

Εν κατακλείδι, για όλους τους παραπάνω λόγους υποστηρίζουμε ότι, ο Adam Smith έστω και έμμεσα, καθότι κατά την εποχή της συγγραφής των έργων του, οι όροι Μικροοικονομική/Μακροοικονομική δεν είχαν ακόμη επινοηθεί, μακροθεμελιώνει με βάση τους θεσμούς. Υπό αυτή την έννοια, ο Smith θεωρούσε ότι δεν επαρκεί μόνο το κριτήριο της οικονομικής αποτελεσματικότητας, προκειμένου να ερμηνευτούν οι λόγοι για τους οποίους ορισμένες χώρες πετυχαίνουν υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης, ενώ άλλες όχι. Κατά την άποψή μας, τα αίτια του ‘πλούτου των εθνών’ μπορούν να ανιχνευτούν στις κοινωνικές δομές, η βιωσιμότητα των οποίων “εξαρτάται από την ανάπτυξη ορισμένων θεσμών, κανόνων ή συναισθημάτων που σχετίζονται με τις έννοιες του δικαίου και της ηθικής” (Yay 2010: 93). Εντός αυτών των κοινωνικών δομών, η αλληλοεπίδραση των οποίων δημιουργεί θεσμούς, είτε επίσημους, είτε ανεπίσημους, το άτομο εκδηλώνει τη συμπεριφορά του, παρ’ όλο που δρα ορθολογικά με γνώμονα το συμφέρον του.

3.2.2. Η Γερμανική Ιστορική Σχολή Οικονομικής Σκέψης

Έναν αιώνα μετά τον Adam Smith και κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εμφανίστηκε η Γερμανική Ιστορική Σχολή Οικονομικής Σκέψης, οι απαρχές της οποίας μπορούν να ανιχνευτούν στα έργα των Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand και Karl Knies, οι οποίοι αποτέλεσαν την επονομαζόμενη “Παλαιά Σχολή”, συνεχιστές των οποίων υπήρξαν οι Gustav von Schmoller και Werner Sombart, οι οποίοι συνέθεσαν τη “Νέα Σχολή” (Michaelides and Milios 2005). Η συγκεκριμένη σχολή οικονομικής σκέψης “προσέφερε σημαντικές γνώσεις αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική θεωρία και το κοινωνικό και ιστορικό της περιεχόμενο” (Milonakis and Fine 2009: 72).

Χαρακτηριστικό αυτής αποτελούσε το γεγονός ότι, οι υποστηρικτές της αντιτάσσονταν τόσο στην Κλασική Σχολή και τον πολιτικό φιλελευθερισμό τύπου *laissez-faire*, όσο και στο Μαρξισμό και τις σοσιαλιστικές πολιτικές (Economakis and Milios 2001). Σκοπός των μελών της Γερμανικής Σχολής υπήρξε “η δημιουργία ενός

κορμού στην Οικονομική, ο οποίος θα ήταν επικεντρωμένος σε εθνικά, οργανικά, ιστορικά και κρατικά ζητήματα ως μια εναλλακτική σ' αυτό που οι ίδιοι αποκαλούσαν κοσμοπολίτικη, ατομικιστική, απαγωγική, τύπου *laissez-faire* βρετανική παράδοση” (Koot 1987: 35).

Επιπλέον, η εν λόγω σχολή ήταν αντίθετη τόσο στον ατομικισμό όσο και στην έννοια της ορθολογικότητας (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Α': 139, Shionoya 2001: 7). Συγκεκριμένα, θεωρούσαν ότι η ατομική συμπεριφορά δεν κινητοποιούνταν απλά και μόνο από το προσωπικό συμφέρον και την ιδιοτέλεια, όπως υποστήριζαν οι μαρτζίναλιστές και ορισμένοι κλασικοί οικονομολόγοι. Αντιθέτως, “επέμεναν στην υπόθεση, ότι τα κοινωνικά υποκείμενα υποκινούνται από πολύπλοκους και πολλαπλούς στόχους που δεν περιορίζονται όλοι στον ορθολογισμό του οικονομικού υπολογισμού” (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Α': 141).

Επ' αυτού, ένας από τους πρωτεργάτες της Γερμανικής Σχολής, ο Wilhelm Roscher (1882: 104) αναφέρει ότι: “καθώς η επιστήμη μας σχετίζεται με τους ανθρώπους, θα πρέπει να τους συμπεριλάβει και να τους μεταχειριστεί έτσι όπως πραγματικά είναι, άμεσα υποκινούμενοι από πολύ διαφορετικά και μη-οικονομικά κίνητρα, μέλη μιας απόλυτα καθορισμένης ομάδας ανθρώπων, κράτους, ηλικιακής ομάδας κτλ.”. Επιπρόσθετα, ο Schmoller υποστηρίζει ότι:

“Ακόμη κι αυτός που αναγάγει όλες τις ανθρώπινες παρορμήσεις και δράσεις στα συναισθήματα της ηδονής και του άλγους πρέπει να παραδεχθεί ότι, απ' όσο γνωρίζουμε την ανθρώπινη φύση, υπάρχουν πέραν από αυτές τις χαμηλότερου επιπέδου παρορμήσεις [όπως η ηδονή και το άλγος] και άλλες υψηλότερου επιπέδου νόησης, περισσότερο καλαίσθητες και ηθικές” (Schmoller 1881: 2).

Για τους υποστηρικτές της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής το άτομο αποτελεί μια αυθύπαρκτη ολότητα, έναν πολύπλοκο οργανισμό, του οποίου η συμπεριφορά δεν είναι ενιαία, αλλά κάθε φορά διαφορετική, καθώς ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες παρουσιάζονται και διαφορετικά κίνητρα και επιθυμίες. Ως εκ τούτου, για τους ίδιους, το άτομο δύναται να μελετηθεί μόνο ως μέλος μιας ομάδας και να ταξινομηθεί με βάση τα χαρακτηριστικά αυτής και όχι με βάση το δικό του προσωπικό χαρακτήρα. Επ' αυτού, ο Schmoller αναφέρει ότι:

“Με βάση τους συλλογισμούς μας, οι ομάδες των ατόμων στις οποίες μπορεί να ταξινομηθεί η ανθρωπότητα ποικίλουν. Τα μέλη μιας οικογένειας, η τοπική κοινωνία και κοινότητα, οι πολίτες ενός κράτους ή μιας ομοσπονδίας κρατών, τα μέλη μιας εκκλησίας και μιας φυλής, και εν τέλει όλη η ανθρωπότητα κατά μια συγκεκριμένη

έννοια μπορεί να ομαδοποιηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, αλλά μόνο εφόσον σχηματίζουν μια ομάδα με κοινές ηθικές αξίες και επιδιώκουν συγκεκριμένους κοινούς στόχους” (Schmoller 1881: 5).

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε, ότι η Γερμανική Ιστορική Σχολή ακολουθεί μια ολιστική μεθοδολογία. Συγκεκριμένα, οι ομάδες ατόμων στις οποίες κάνει αναφορά ο Schmoller, είτε πρόκειται για την οικογένεια, είτε για την εκκλησία, είτε για την κοινωνία και το κράτος γενικότερα, αποτελούν αυτόνομες και αυθύπαρκτες οντότητες και όχι το απλό άθροισμα των μερών που τις απαρτίζουν. Συνεπώς, “η βασική μονάδα ανάλυσης δεν είναι το άτομο, αλλά η κοινωνία ή η ‘εθνική οικονομία’ ως σύνολο” (Milonakis and Fine 2009: 80).

Ολιστικές θέσεις συναντώνται και στο έργο *Modern Capitalism (Ο Σύγχρονος Καπιταλισμός)* του Sombart, στο οποίο επιχειρεί να συνδυάσει θεωρητικές έννοιες με τη μελέτη της ιστορίας. Όπως αναφέρει ο ίδιος, ένας ιστορικός:

“είτε ασχολείται με τη συμπεριφορά του ατόμου, είτε με μια πολιτική κατάσταση [...] δεν ενδιαφέρεται για απομονωμένα γεγονότα, αλλά για αλληλοσχετιζόμενα συστήματα [...]. Μόνο ως μέρη ενός μεγαλύτερου συνόλου και σε σχέση με το σύνολο αυτό, αποκτά [η μελέτη τους] νόημα [...]. Τότε ο ιστορικός, θα πρέπει να έχει στο νου του, ότι είναι αναγκαίο να διαχειριστεί πολύπλοκες ‘οντότητες’ και αιτιώδεις συσχετίσεις με βάση τις οποίες διαμορφώθηκαν τα πραγματικά γεγονότα της ιστορίας” (Sombart 1929: 2).

Για τον Sombart (1929: 9), σκοπός κάθε ιστορικού είναι “η διαφοροποίηση των διαφόρων οικονομικών εποχών και η έμφαση στα χειροπιαστά και συγκεκριμένα τους χαρακτηριστικά, καθώς και ο προσδιορισμός της θέσης τους στην ιστορία”. Ο ίδιος ορίζει το οικονομικό σύστημα ως έναν “τρόπο εξυπηρέτησης υλικών επιθυμιών”, ο οποίος “κινητοποιείται από ένα συγκεκριμένο πνεύμα [geist], ελέγχεται και οργανώνεται σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο σχέδιο και εφαρμόζει συγκεκριμένη τεχνική γνώση” (ibid: 13-14). Ο πιο σημαντικός παράγοντας από του τρεις, είναι για τον ίδιο, το πνεύμα του καπιταλισμού, το οποίο, σύμφωνα με τον Betz (1993: 347), αφορά: “το σύνολο των νοητικών επιρροών πάνω στην οικονομική δραστηριότητα, συγκροτείται από όλες εκείνες τις αξίες, τους κανόνες και τα κίνητρα, τα οποία δομούν τη συμπεριφορά των ατόμων και διαμορφώνει τους συλλογικούς θεσμικούς διακανονισμούς τους”.

Ως εκ τούτου, ο Sombart ακολουθεί ολιστικές προσεγγίσεις σε ερωτήματα τα οποία θέτει η ιστορία, σε αντίθεση με τους Weber και Schumpeter, που ακολουθούν το

μεθοδολογικό ατομικισμό. Μέλη της ‘Νέας Σχολής’ είναι και οι Weber και Schumpeter, οι οποίοι αποτελούν ξεχωριστή περίπτωση, καθώς τάσσονται υπέρ του μεθοδολογικού ατομικισμού, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους. Ωστόσο, οι ολιστικές αναφορές των δύο αυτών συγγραφέων δεν λείπουν, όπως για παράδειγμα ο ρόλος της προτεσταντικής ηθικής στη διαμόρφωση του πνεύματος του καπιταλισμού στον Weber (1904-1905 [1976], όπου μία μακρο-θεσμική έννοια (προτεσταντική ηθική) καθορίζει τη συμπεριφορά του ατόμου.

Επίσης, για τον Schumpeter, αν και το άτομο αποτελεί τη βασική μεταβλητή εξήγησης της κοινωνικής του θεωρίας, ο ίδιος δεν αρνείται το γεγονός ότι, η ατομική συμπεριφορά επηρεάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον και σε αρκετές περιπτώσεις διαμορφώνεται απ’ αυτό. Χαρακτηριστικά αναφέρει: “Γνωρίζουμε ότι, κάθε άτομο δομείται από τις κοινωνικές επιρροές στις οποίες γαλουχήθηκε. Υπό αυτή την έννοια, αποτελεί το προϊόν μιας κοινωνικής οντότητας ή τάξης και ως εκ τούτου δε διαθέτει ελευθερία δράσης” (Milonakis and Fine 2009: 201).

Όσον αφορά τη μεθοδολογία, αυτό καθ’ αυτό, της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, ο Milford αναφέρει ότι, η Γερμανική Ιστορική Σχολή υιοθετεί:

“Ένα μεθοδολογικό και επιστημονικό πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει όχι μόνο τον υποκειμενισμό, αλλά και τις επαγωγικές, επιστημονικές, ιστορικές, συλλογικές και οργανικές θεωρίες. Οι επιστημονικές και ιστορικές θεωρίες οδήγησαν τους εκπροσώπους της Ιστορικής Σχολής στην υιοθέτηση της ιδέας ότι, η θεωρητική κοινωνική επιστήμη αποτελεί κάποιο είδος της θεωρίας της ιστορίας· οι συλλογικές θεωρίες τους οδήγησαν στην υιοθέτηση της ιδέας ότι, τα έθνη, οι λαοί ή οποιοιδήποτε άλλοι κοινωνικοί θεσμοί πρέπει να θεωρηθούν ως υπαρκτές ‘οντότητες’· και η οργανική τους θεωρία τους οδήγησε στην υιοθέτηση της άποψης ότι, οι κοινωνικές ‘ολότητες’ αποτελούν οντότητες εφοδιασμένες με πνεύμα και βούληση, οι οποίες αποτελούν προϋποθέσεις της ατομικής δράσης” (Milford 1990: 17)¹².

Οι οπαδοί της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής έχοντας ως βάση της προσέγγισής τους την οργανική θεωρία, “ενδιαφέρονταν περισσότερο για τους λεγόμενους «νόμους ανάπτυξης», δηλαδή για τις κανονικότητες που ακολουθούσε η ιστορική εξέλιξη των ανθρώπων και των εθνών” (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Α’: 140). Μ’

¹² Η οργανική θεωρία, η έμπνευση της οποίας προέρχεται από τη Βιολογία, περιγράφει τη λειτουργία των συλλογικών οντοτήτων, όπως το κράτος με βάση βιολογικούς όρους. Συγκεκριμένα, ως έναν ζωντανό οργανισμό που διαθέτει βούληση και επιδιώκει καθορισμένους κοινούς στόχους. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Lloyd (1901) και Aris (2013).

άλλα λόγια, η μεταχείριση των κοινωνικών οντοτήτων ως ζωντανούς οργανισμούς, που διαθέτουν αυτόνομη βούληση και στόχους σήμαινε ότι, οι εν λόγω οντότητες βρίσκονταν σε μια κατάσταση “αδιάκοπης μεταβολής και συνεχούς μεγέθυνσης και ανάπτυξης” (Milonakis and Fine 2009: 81).

Σύμφωνα με τον Koslowski (1995: 5), η ολιστική προσέγγιση των ιστορικιστών καταδείκνυε ότι, η ατομική συμπεριφορά και δράση επηρεάζεται σημαντικά από τη δομή των πολιτισμικών αξιών (culture) και των ηθικών κανόνων της κοινωνίας¹³. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Betz (1993: 342), για τους ιστορικιστές, η αλληλοεπίδραση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία είναι αυτή που διαμορφώνει “ένα κοινό ήθος (ethos)” και μια ιεραρχικά δομημένη κατανομή των κοινών στόχων, τα οποία “αντανακλώνται στους κοινωνικό-οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς”.

Ως εκ τούτου, αντικείμενο της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής αποτελεί η μελέτη των υλικών αναγκών των εθνών, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο το άτομο δομεί τη συμπεριφορά του με βάση τα χαρακτηριστικά του έθνους στο οποίο ανήκει και το οποίο διαθέτει συγκεκριμένους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς. Χαρακτηριστικά, ο Roscher (1882: 99) αναφέρει ότι: “Στόχος μας είναι η απλή περιγραφή της φύσης του ανθρώπου και των επιθυμιών του, η εξέταση των νόμων και του χαρακτήρα των θεσμών, οι οποίοι υιοθετούνται προκειμένου να ικανοποιηθούν οι εν λόγω ανάγκες”.

Παρόμοια προσέγγιση συναντάμε και στον Schmoller, ο οποίος περιέγραψε το αντικείμενο της μελέτης του ως εξής:

“Το κοινό στοιχείο που συνδέει κάθε άτομο ή έθνος δεν είναι μόνο το κράτος, αλλά κάτι βαθύτερο: η κοινή γλώσσα, η ιστορία, οι μνήμες, η ηθική και οι ιδέες. [...]. Πρόκειται για ένα κοινό ‘ήθος’, αυτό που οι Έλληνες αποκαλούσαν ηθικο-πνευματική όψη της κοινότητας, η οποία αποκρυσταλλώνεται στην ηθική και στο νόμο, επηρεάζοντας όλες τις ανθρώπινες ενέργειες, καθώς επίσης και τις οικονομικές” (Koslowski 2002: 150).

Ως εκ τούτου, για τους ιστορικιστές, η ατομική συμπεριφορά διαμορφώνεται από το θεσμικό πλαίσιο μιας οικονομίας, το οποίο πέρα από τους επίσημους κρατικούς θεσμούς και τους νόμους περιλαμβάνει και τους ανεπίσημους, όπως τα ήθη και έθιμα, τις κοινωνικές αξίες, τους ηθικούς κανόνες και τις πολιτισμικές αξίες. Επιπλέον, αν

¹³ Για το λόγο ότι, ο συγγραφέας επιθυμεί να τονίσει το ρόλο των ευρύτερων συνόλων-οντοτήτων, προτιμήθηκε η απόδοση της λέξης ‘κουλτούρα’ ως ‘πολιτισμικές αξίες’, ο οποίος είναι περισσότερο γενικός σαν όρος. Βλέπε και υποσημείωση 8 παρόντος κεφαλαίου.

λάβουμε υπόψιν το αντικείμενο μελέτης της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής μέσα από το απόσπασμα του Roscher, που παραθέσαμε παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι, οι θεσμοί εμφανίζονται ως αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες υιοθετούνται για την κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών, όπου τα άτομα προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους συντονίζουν τη συμπεριφορά τους με βάση το πολύπλοκο επίσημο και ανεπίσημο θεσμικό πλαίσιο.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η οικονομική δραστηριότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο εξελίσσονται ιστορικά τα θεσμικά πλαίσια λειτουργίας των εθνών, των κρατών, των κοινωνιών και των διαφόρων ομάδων. Αυτό άλλωστε αφορούσε και η κύρια κριτική που ασκήθηκε τόσο στη Κλασική Πολιτική Οικονομία όσο και στη Μαρτζίναλιστική Σχολή, οι οποίες προσπάθησαν να καθιερώσουν καθολικούς νόμους για την ερμηνεία των διαφόρων οικονομικών φαινομένων.

Για τους ιστορικιστές, εφόσον υπάρχουν νόμοι που μπορούν να περιγράψουν μια οικονομία, αυτοί θα πρέπει να είναι χρονικά και χωρικά προσδιορισμένοι. Επ' αυτού, ο Spiethoff, ένας από τους υποστηρικτές της 'Νέας Ιστορικής Σχολής' αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Τα περισσότερα οικονομικά φαινόμενα εξαρτώνται από το χρόνο και από τις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές από τις οποίες προέρχονται. Μεταβάλλονται ανάλογα με το χρόνο και ως εκ τούτου δε γίνεται να τα μεταχειριστούμε με τη βοήθεια εννοιών και θεωρημάτων, τα οποία έχουν καθολική εφαρμογή. [...] Κάθε θεωρία που ασχολείται με μοναδικούς θεσμούς και μοτίβα, τα οποία μεταβάλλονται στο χρόνο αποτελεί κλάδο της ‘ιστορικής έρευνας [historical theory]’. [...]. Η οικονομική θεωρία [συνεπώς] είναι ένας κλάδος της ‘ιστορικής έρευνας’, δηλαδή μια χρονικά-εξαρτημένη θεωρία” (Spiethoff 1952: 132).

Μ' άλλα λόγια, τα οικονομικά φαινόμενα, καθώς είναι χρονικά και χωρικά προσδιορισμένα, προκειμένου να μελετηθούν δεν θα πρέπει η οικονομική θεωρία να είναι αποκομμένη από τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες. Αυτό ακριβώς τονίζει και ο ίδιος ο Schmoller, υποστηρίζοντας ότι, “η ουσία των οικονομικών διαδικασιών χάνεται αν θεωρήσουμε την οικονομία αποκομμένη από το κοινωνικό και θεσμικό της περιεχόμενο” (Milonakis and Fine 2009: 82). Για το λόγο ότι υπάρχει έντονη αλληλεξάρτηση μεταξύ των ποικίλων διαστάσεων της κοινωνικής δράσης “είναι αναγκαίο να αποφευχθεί η διάκριση και η υπερβολική εξειδίκευση των ξεχωριστών κοινωνικών επιστημών” (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Α': 141).

Επ' αυτού, ο Roscher αναφέρει ότι:

“η ζωή ενός έθνους, όπως κάθε άλλη ζωή, αποτελεί μια ολότητα, τα διάφορα φαινόμενα της οποίας είναι στενά συνδεδεμένα το ένα με το άλλο. Συνεπώς, προκειμένου να κατανοήσουμε επιστημονικά ένα μέρος αυτής, είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε όλα τα μέρη της. Ειδικά όμως, είναι απαραίτητο να στρέψουμε την προσοχή μας στα ακόλουθα επτά μέρη: γλώσσα, θρησκεία, τέχνες, επιστήμη, νόμος, κράτος και οικονομία” (Roscher 1882: 88).

Με βάση όλα τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι, η Γερμανική Ιστορική Σχολή, έστω και χωρίς να το αναφέρει ρητά, καθότι οι όροι δεν υφίστανται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, υποστηρίζει την αναγκαιότητα μακροθεμελίωσης της οικονομικής μέσα από τα διάφορα θεσμικά πρότυπα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναγνωρίζει ότι η ατομική οικονομική συμπεριφορά επηρεάζεται από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, οι οποίες αποκρυσταλλώνονται στους εκάστοτε επίσημους θεσμούς, όπως το κράτος και οι νόμοι, και στους εκάστοτε ανεπίσημους θεσμούς, όπως οι πολιτισμικές αξίες, τα ήθη και έθιμα, οι ηθικοί κανόνες, οι κοινωνικές αξίες, κτλ. Επιπλέον, αναγνωρίζει και το γεγονός ότι, οι θεσμοί εμφανίζονται ως αναδυόμενες ιδιότητες, που συμβάλλουν στο συντονισμό των ατόμων, προκειμένου να καλυφθούν οι εκάστοτε ανάγκες τους.

Εν κατακλείδι, κεντρικό ζήτημα για τη Γερμανική Ιστορική Σχολή αποτέλεσε η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των θεσμών, η οποία άνοιξε το δρόμο για τους επιστημονικούς κλάδους που σήμερα αποκαλούμε Εξελικτική Οικονομική και Θεσμική Οικονομική (Shionoya 1995: 78). Επιπλέον, οι βασικές αρχές και τα βασικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης σχολής, όπως η αναγκαιότητα έρευνας της ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπων και των εθνών και η αναγκαιότητα εξαγωγής ειδικών νόμων, ανάλογα με τους χρονικά και γεωγραφικά προσδιορισμένους θεσμούς, υιοθετήθηκαν στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού από την Αμερικανική Θεσμική Σχολή, η οποία θα περιγραφεί στην αμέσως επόμενη ενότητα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός ότι τον τελευταίο μισό αιώνα η ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στις έννοιες των θεσμών, των πολιτισμικών αξιών και της ιστορίας γενικότερα, κυρίως μέσα από τη Νέα Θεσμική Σχολή, η Γερμανική Ιστορική Σχολή εξακολουθεί να βρίσκεται στο περιθώριο, κυρίως διότι αρνείται να αποδεχθεί την ύπαρξη καθολικών οικονομικών νόμων.

3.2.3. Η Παλαιά Θεσμική Σχολή

Μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα οι προσεγγίσεις της Νεοκλασικής Σχολής επικράτησαν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αντιθέτως, στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, οι Αμερικανοί Ινστιτουτιοναλιστές κυριαρχούσαν, φθάνοντας στο ζενίθ τους κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, με τους Αμερικανούς νεοκλασικούς οικονομολόγους, όπως οι J.B. Clark και Irving Fisher, να βρίσκονται στο περιθώριο. Οι απαρχές του Αμερικανικού Ινστιτουτιοναλισμού ή αλλιώς της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής μπορούν να ανιχνευτούν στα έργα των οικονομολόγων της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής. Ενώ οι προσεγγίσεις της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής στις αρχές του 20ου αιώνα έχαναν όλο και περισσότερο έδαφος στην Ευρώπη, στην Αμερική αποκτούσαν νέα πνοή μέσα από τα γραπτά των πρώιμων ινστιτουτιοναλιστών.

Συγκεκριμένα, “τα γραπτά των Thorstein Veblen (1857-1929), Wesley Mitchell (1874-1948), John Commons (1862-1945) και Clarence Ayres (1891-1972), παρά τις διαφορές τους μπορούν να θεωρηθούν ως συνέχεια της ιστορικής σχολής σκέψης” (Milonakis and Fine 2009: 159). Αρκετά από τα βασικά ζητήματα της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, όπως “ο τρόπος με τον οποίο οι διάφοροι κανόνες και τα διάφορα ήθη και έθιμα επηρεάζουν την οικονομική δραστηριότητα, [...], η επεξήγηση των θεσμών, [και] η αναζήτηση της καλύτερης κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησης για τη δημιουργία λειτουργικών θεσμών” (Pearson 1999: 553), απασχόλησαν εξίσου την Παλαιά Θεσμική Σχολή. Σύμφωνα με τους Biddle and Samuels, τα κοινά χαρακτηριστικά των δύο σχολών μπορούν να συνοψιστούν:

“στην έμφαση σε μια ευρύτερη έννοια του οικονομικού συστήματος, σε μια εμπειρική παρά σε μια αυστηρά αφαιρετική και εκ των προτέρων προσέγγιση στη γνώση, στη σημαντικότητα των θεσμών, στη μελέτη περιπτώσεων και στη σημασία της ιστορικότητας του οικονομικού συστήματος και των οικονομικών ως επιστήμη” (Biddle and Samuels 1997: 291).

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Hodgson (2002b: xviii): “Εντός των δύο αυτών σχολών σκέψης, τα εξελικτικά και θεσμικά ζητήματα ήταν κοινά.[...]. Τα συστήματα σκέψης τους δεν επικεντρώνονταν, ούτε βασίζονταν στις νεοκλασικές έννοιες της ορθολογικότητας, της μεγιστοποίησης και της ισορροπίας”. Σε γενικές γραμμές, οι δύο αυτές σχολές οικονομικής σκέψης “αναγνώριζαν ότι η αξία οποιασδήποτε γενικής θεωρίας στις κοινωνικές επιστήμες είναι, στην καλύτερη περίπτωση, εξαιρετικά περιορισμένη” (ibid: xix). Αντ’ αυτού, κεντρικό σημείο της ανάλυσής τους αποτελούσαν “συγκεκριμένα συστήματα, θεσμοί και μηχανισμοί” (ibid).

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι ινστιτουτιοναλιστές μοιράζονται αρκετά κοινά με τους ιστορικιστές, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Ο Veblen, ο οποίος κατά γενική ομολογία θεωρείται ως ο ιδρυτής του Αμερικανικού Ινστιτουτιοναλισμού άσκησε κριτική τόσο στον Schmoller όσο και στη Γερμανική Ιστορική Σχολή γενικότερα, σχετικά με το μη-εξελικτικό χαρακτήρα των προσεγγίσεών τους και την αποστροφή τους προς την αφηρημένη θεωρία¹⁴. Συγκεκριμένα, ο Veblen αναφέρει: “καμία σχολή οικονομικών δεν απέχει περισσότερο από το να είναι μια εξελικτική επιστήμη από τα οικονομικά της Ιστορικής Σχολής. [...] ικανοποίησαν τους εαυτούς τους απαριθμώντας δεδομένα και επεξηγώντας τη βιομηχανική ανάπτυξη, αλλά δεν τόλμησαν να προσφέρουν μια θεωρία για το οτιδήποτε ή να συγκεντρώσουν τα συμπεράσματά τους σε ένα συνεκτικό κορμό γνώσης. Από την άλλη μεριά, κάθε εξελικτική επιστήμη αποτελείται από ένα πολύ δεμένο [close-knit] σώμα θεωρίας” (Veblen 1919 [1990]: 58).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η Παλαιά Θεσμική Σχολή τόνισε από νωρίς τις διαφορές της από τους ιστορικιστές, συγκροτώντας μια διαφορετική προσέγγιση από τους προκατόχους τους, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η πεποίθηση ότι, οι κοινωνικοί θεσμοί αποτελούν τα θεμέλια της οικονομικής δραστηριότητας. Παρά τις διαφορές τους, οι Αμερικανοί ινστιτουτιοναλιστές, σύμφωνα με τον Gruchy (1977: 11): “[ήταν στοχαστές που] αναζήτησαν απαντήσεις σε προβλήματα όπως η επίδραση της τεχνολογικής αλλαγής στη δομή και στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, τις σχέσεις ισχύος μεταξύ των ομάδων συμφερόντων, τη λογική της διαδικασίας της εκβιομηχάνισης και τον καθορισμό των εθνικών στόχων και προτεραιοτήτων”.

Παρ’ όλα αυτά, το κυριότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής είναι ότι στο κεντρικό σημείο της ανάλυσής της βρίσκονται οι θεσμοί, οι οποίοι μπορούν να ερμηνεύσουν το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων. Μ’ άλλα λόγια, οι θεσμοί για τους Αμερικανούς ινστιτουτιοναλιστές διαμορφώνουν και καθορίζουν τις ατομικές αποφάσεις και επιλογές και επακολούθως την ατομική οικονομική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου, τάσσονταν ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή μεθοδολογικού ατομικισμού (Milonakis and Fine 2009: 160), διότι, για τους ίδιους, η ατομική συμπεριφορά αδυνατεί να δώσει επαρκείς εξηγήσεις για τον τρόπο με τον οποίο προκύπτουν τα διάφορα κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα. Όπως

¹⁴ Παρόμοια κριτική αναφορικά με την αποστροφή της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής στην αφηρημένη θεωρία, μέσα από την οποία μπορούν να απομονωθούν οι βασικοί παράγοντες αιτιότητας των οικονομικών φαινομένων, συναντάται και στον Schumpeter (1912 [1967]: 172-173).

χαρακτηριστικά αναφέρει ο Veblen (1898b: 33): “Δεν υπάρχει απομονωμένο και αυτόαρκες (self-sufficing) άτομο”.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αντί να εστιάζουν στην “ηδονιστική έννοια του ανθρώπου” και να θεωρούν το άτομο ως μια “αστραπιαία υπολογιστική μηχανή ηδονής και άλγους” (Veblen 1898a: 389), θεωρούν, όπως και οι ιστορικιστές, ότι το άτομο αποτελεί μέρος ενός κοινωνικά θεσμοθετημένου συνόλου, όπου η συμπεριφορά του δομείται με βάση το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Ο Veblen (1909: 242) παραφράζοντας τον Αριστοτέλη, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: “Ο άνθρωπος είναι ζώο κοινωνικό”¹⁵. Με βάση την παραπάνω πρόταση, ο Veblen συνεχίζει, υποστηρίζοντας ότι:

“Τα θέλω και οι επιθυμίες, ο σκοπός και ο στόχος, οι τρόποι και τα μέσα, το μήκος και το πλάτος των πράξεων του ατόμου αποτελούν λειτουργίες μιας θεσμικής μεταβλητής, η οποία διαθέτει ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και ασταθή χαρακτήρα” (ibid).

Ως εκ τούτου, για την Παλαιά Θεσμική Σχολή, η περιγραφή της ατομικής συμπεριφοράς οφείλει να είναι ιστορικά, κοινωνικά και θεσμικά προσδιορισμένη.

Ωστόσο, το γεγονός ότι οι θεσμοί αποτελούν τη βάση της ανάλυσής τους σήμαινε αυτόματα, ότι η θεωρία τους αναγκαστικά θα έπρεπε να βασίζεται και σε άλλες επιστήμες, καθότι οι θεσμοί διαθέτουν αρκετές μη οικονομικές πτυχές. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι οικονομολόγοι της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής άντλησαν αρκετά στοιχεία, τόσο από τις φυσικές επιστήμες, όπως η Βιολογία, όσο και από τις κοινωνικές, όπως η Ανθρωπολογία, η Κοινωνιολογία και η Ψυχολογία. Μ’ άλλα λόγια, τάσσονταν υπέρ μιας διεπιστημονικής (interdisciplinary) προσέγγισης, όπου ο αυστηρός διαχωρισμός και η υπερβολική εξειδίκευση των κοινωνικών επιστημών θα πρέπει να αποφεύγεται.

Το γεγονός αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση τόσο με τις προσεγγίσεις των νεοκλασικών οικονομολόγων όσο και μ’ αυτές των Weber και Schumpeter, για τους οποίους είναι εφικτός ο ρητός και σαφής διαχωρισμός των διαφόρων κοινωνικών επιστημών (Milonakis and Fine 2009: 160)¹⁶. Υπό αυτή την έννοια, οι Αμερικανοί ινστιτούτιοναλιστές συμβαδίζουν “με τις περισσότερο ολιστικές προσεγγίσεις του

¹⁵ Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης (1989: 1278b.19-25) αναφέρει στα *Πολιτικά* ότι: “Φύσει μὲν ἔστιν ἄνθρωπος ζῷον πολιτικόν”.

¹⁶ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Milonakis and Fine (2009: 160), παρά το γεγονός ότι αναφέρουν πως οι Weber και Schumpeter τάσσονται υπέρ του διαχωρισμού των κοινωνικών επιστημών, στην αμέσως επόμενη πρόταση συμπληρώνουν τα εξής: “αν και οι δύο θεωρητικοί της *Sozialökonomik*, όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 11, δίνουν μεγάλη έμφαση στη διεπιστημονικότητα ή αλλιώς στην ανάγκη για στενή συνεργασία ανάμεσα στις ξεχωριστές και διακριτές κοινωνικές επιστήμες κατά την ανάλυση των οικονομικών φαινομένων”.

Marx και των ιστορικιστών, για τους οποίους δεν μπορούν να τεθούν όρια ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές επιστήμες” (ibid).

Οι οικονομολόγοι της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής, λόγω του ότι επικεντρώνονταν στη λειτουργία των θεσμών, χρησιμοποιούν περισσότερο ολιστικές προσεγγίσεις. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, οι θεσμοί αποτελούν μια μακρο-δομή ή αλλιώς ένα μακρο-φαινόμενο. Συνεπώς, έχοντας ως επίκεντρο της ανάλυσής τους μακρο-φαινόμενα, όπως οι διάφοροι θεσμοί, προσπάθησαν με βάση αυτά να εξηγήσουν τα ποικίλα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποίησαν ολιστικές προσεγγίσεις και υποθέσεις, προκειμένου να αναπτύξουν τις θεωρίες τους, καθώς η βασική μονάδα ανάλυσής τους ήταν οι θεσμοί, ένα μακρο-μέγεθος, το οποίο περιλαμβάνει όλες τις πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας.

Επιπρόσθετα, για τους ίδιους, η Οικονομική είναι πρωτίστως μια εξελικτική επιστήμη, η οποία εστιάζει στη θεσμική λειτουργία και στη θεσμική μεταβολή, οι οποίες θεωρούνται το αντικείμενο μελέτης της οικονομικής θεωρίας (Hamilton 1919). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τάσσονται υπέρ μιας δυναμικής προσέγγισης και όχι υπέρ μιας στατικής και μηχανιστικής ανάλυσης της ισορροπίας, όπως οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι. όπου δανείζονται ιδέες τόσο από τη θεωρία του Δαρβίνου, όπως ο Veblen, όσο και από την ιστορία, όπως ο Commons.

Τέλος, αντίθετα από τους οικονομολόγους της Νεοκλασικής Σχολής, δεν αποδέχονται τη χρησιμοποίηση καθολικών εννοιών, υποθέσεων και κατηγοριοποιήσεων και ως εκ τούτου τάσσονται ενάντια σε συμπεράσματα με καθολική ισχύ, τα οποία δεν έχουν ιστορικό περιεχόμενο. Για τους ίδιους, η Οικονομική είναι μια ιστορικά προσδιορισμένη επιστήμη, η οποία μελετά τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα εντός ενός γεωγραφικού και χρονικού πλαισίου. Η προσπάθεια δημιουργίας καθολικών νόμων εναντιώνεται τόσο στην ίδια τη φύση των θεσμών όσο και στην ιστορική ιδιαιτερότητα της εκάστοτε χρονικής περιόδου. Αυτό ακριβώς είναι για τον Mitchell (1910b: 204) το λάθος των θεωρητικών της Οικονομικής, δηλαδή η προσπάθεια να αποδοθούν όλα τα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα στην ανθρώπινη φύση, η οποία παραμένει αμετάβλητη, προκειμένου να εξαχθούν νόμοι με καθολική ισχύ.

Παρά τα κοινά χαρακτηριστικά των συγγραφέων της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής, μεμονωμένα οι προσεγγίσεις τους διαφέρουν σημαντικά. Γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο θεωρούμε αναγκαίο να εξετάσουμε ξεχωριστά στις επόμενες ενότητες που ακολουθούν

τις προσεγγίσεις των σημαντικότερων εκπροσώπων της συγκεκριμένης σχολής, των Veblen, Commons, Mitchell και Ayres. Όποιες βέβαια κι αν είναι οι διαφορές των τελευταίων, το σίγουρο είναι “ότι όλοι οι ινστιτουτιοναλιστές μοιράζονται από κοινού τη δυσαρέσκειά τους για την ορθόδοξη θεωρία των τιμών” (Ayres 1944: xi)¹⁷.

3.2.4. Thorstein Veblen

3.2.4.1. Θεσμική εξέλιξη και το αντικείμενο της οικονομικής θεωρίας

Κατά τη τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η Κλασική Πολιτική Οικονομία, των Smith, Ricardo και Mill είχε σχεδόν εξαφανιστεί από το προσκήνιο. Τη θέση της έλαβε η Νεοκλασική Σχολή Οικονομικής Σκέψης, η οποία αποτελούσε ένα μείγμα των μαρτζίναλιστικών θεωριών σχετικά με την ατομική χρησιμότητα και των θεωριών του Marshall σχετικά με την ισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι επιθέσεις στην Κλασική Πολιτική Οικονομία μετατράπηκαν σε κριτικές των νεοκλασικών οικονομολόγων. Αυτό ακριβώς συνέβη στην Αμερική με τους ινστιτουτιοναλιστές. Πρωτεργάτης του νέου αυτού τρόπου οικονομικής σκέψης υπήρξε ο Thorstein Veblen, ο οποίος προσέφερε ένα εναλλακτικό παράδειγμα (paradigm), αντισταθμίζοντας την αδύναμη ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας στην Αμερική.

Σκοπός του ήταν η ανάπτυξη μιας οικονομικής θεωρίας, η οποία θα βασίζεται στην εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου. “Όπως ο Marshall, έτσι και ο Thorstein Veblen θεωρούσε ότι, η κατάλληλη μεταφορά για την Οικονομική Επιστήμη θα μπορούσε να ανιχνευτεί στη Βιολογία” (Hodgson 1993: 123). Έχοντας ως εφιαλτήριο την εξελικτική φύση της Οικονομικής Επιστήμης, άσκησε δριμεία κριτική στις δημοφιλέστερες, κατά την περίοδο εκείνη, οικονομικές θεωρίες, κυρίως στη μαρτζίναλιστική και νεοκλασική, στη μαρξιστική και στις προσεγγίσεις της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής Οικονομικής Σκέψης.

Συγκεκριμένα, ο Veblen θεωρούσε ότι μέσα από το μαρτζίναλιστικό και νεοκλασικό πλαίσιο ανάλυσης είναι αδύνατη η κατασκευή μιας οικονομικής θεωρίας, που θα λαμβάνει σοβαρά υπόψιν της τη θεωρία της εξέλιξης. “Οι ηδονιστικές έννοιες που αφορούν την ανθρώπινη φύση και την ανθρώπινη δράση”, πάνω στις οποίες βασίζεται ολόκληρο το σύγχρονο νεοκλασικό οικοδόμημα, τόσο της

¹⁷ Ο συγγραφέας γράφοντας “ορθόδοξη θεωρία τιμών” εννοεί τη νεοκλασική μικροοικονομική, όπου βασική μονάδα ανάλυσής της αποτελεί ο *homo oeconomicus*.

Μικροοικονομικής όσο και της Μακροοικονομικής μέσα από το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης, λαμβάνουν τη συμπεριφορά του ατόμου ως δεδομένη, χωρίς να αφήνουν περιθώρια για τη δημιουργία “μιας θεωρίας της ανάπτυξης της ανθρώπινης φύσης” (Veblen 1898a: 78). Για τον Veblen η δημιουργία μιας θεωρίας σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ένταξη της θεωρίας της εξέλιξης στην Οικονομική Επιστήμη και μάλιστα “σε όρους σωρευτικής ανάπτυξης των συνηθειών [habits of thought]” (ibid)¹⁸.

Η σωρευτική ανάπτυξη των συνηθειών καταδεικνύει το γεγονός ότι, η ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά, καθώς και οι ατομικές προτιμήσεις δεν θα πρέπει να θεωρούνται δεδομένες και αμετάβλητες. “Τόσο οι συνθήκες όσο και η ιδιοσυγκρασία ενός ατόμου αποτελούν μέρος των σωρευτικών διαδικασιών που προκαλούν [κοινωνική και οικονομική] μεταβολή” (Hodgson 1993: 129). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος ο Veblen (1919 [1990]: 74-75): “Η ιστορία της οικονομικής ζωής ενός ατόμου αποτελεί μια σωρευτική διαδικασία προσαρμογής των μέσων στους σκοπούς, όπου καθώς συνεχίζεται η σωρευτική μεταβολή, τόσο το άτομο όσο και το περιβάλλον του, κάθε δεδομένη στιγμή είναι το αποτέλεσμα της τελευταίας διαδικασίας”.

Σύμφωνα με τον Hodgson (1993: 130): “Αυτό το οποίο αναζητούσε ο Veblen ήταν μια θεωρία σχετικά με το γιατί η μεταβολή και ο μετασχηματισμός [της κοινωνίας και της οικονομίας] λαμβάνει χώρα, και όχι μια θεωρία, που βασίζεται πάνω σε συνθήκες ισορροπίας, οι οποίες προκύπτουν αφότου έχουν καθοριστεί οι ατομικές προτιμήσεις και οι τεχνολογικές δυνατότητες”. Ως εκ τούτου, τάσσονταν ενάντια στη στατική ανάλυση των μαρτζίναλιστικών και των νεοκλασικών προσεγγίσεων, υποστηρίζοντας ότι “η Εξελικτική Οικονομική θα πρέπει να είναι μια θεωρία σχετική με τη διαδικασία της πολιτισμικής ανάπτυξης, καθορισμένη με γνώμονα ζητήματα οικονομικού ενδιαφέροντος, μια θεωρία σχετική με τη σωρευτική αλληλουχία των οικονομικών θεσμών, προσδιορισμένη σε όρους της ίδιας της διαδικασίας” (Veblen 1898a: 77).

Για τον Veblen, η οικονομική θεωρία είναι αναγκαίο να επικεντρωθεί στους θεσμούς και συγκεκριμένα στην εξέταση της εξέλιξης και της ανάπτυξή τους, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται ή απαξιώνονται. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τάσσονταν υπέρ μιας δαρβινικού τύπου οικονομικής ανάλυσης, η οποία θα ερευνά “την προέλευση, την ανάπτυξη, την ανθεκτικότητα και τις διαφορές παραλλαγές των

¹⁸ Η απόδοση του όρου “habits of thought” ως “συνήθειες” και όχι ως “συνήθειες της σκέψης” έγινε για λόγους απλότητας. Άλλωστε εξυπακούεται ότι όλες οι συνήθειες βρίσκονται μόνο στο μυαλό και στη σκέψη ενός ανθρώπου.

θεσμών, στο βαθμό που οι εν λόγω θεσμοί σχετίζονται με τις οικονομικές πτυχές της ζωής, είτε ως αιτία είτε ως αποτέλεσμα” (Veblen 1901: 256). Μ’ άλλα λόγια, για τον Veblen κύριο αντικείμενο της οικονομικής ανάλυσης αποτελεί η επεξήγηση της σωρευτικής διαδικασίας της θεσμικής εξέλιξης. Όπως ο ίδιος αναφέρει: “Η σωρευτική διαδικασία της εξέλιξης, και τα πολύπλοκα και ασταθή αποτελέσματα που αυτή προκαλεί πρέπει να είναι το αντικείμενο εξέτασης ενός οικονομολόγου” (Veblen 1901: 267)¹⁹.

3.2.4.2. Οι θεσμοί ως αποτέλεσμα των “συνηθειών της σκέψης”

Η παραπάνω σωρευτική εξήγηση που περιγράφει ο Veblen “μπορεί να προκύψει σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής εξέλιξης, από τη δημιουργία των θεσμών μέχρι τη μακροοικονομική ανάπτυξη” (Hodgson 1993: 131). Για τον Veblen, στον πυρήνα αυτής της δαρβινικού τύπου σωρευτικής εξήγησης βρίσκεται η έννοια της συνήθειας, η οποία αποτελεί για την κοινωνία και την οικονομία, ότι αποτελεί το γονιδίωμα για την εξέλιξη των έμβιων οργανισμών. Μ’ άλλα λόγια, τα αίτια της θεσμικής μεταβολής ανιχνεύονται στις κυρίαρχες συνήθειες των κοινωνιών και των οικονομιών, με τους ανθρώπους να μυούνται σε αυτές μέσα από τις υλικές συγκυρίες της ζωής τους, λόγω “κληρονομικότητας, εργασιακής απασχόλησης, παράδοσης, μόρφωσης, κλίματος, παροχής τροφής” (Veblen 1907: 239).

Ο Veblen (1919 [1990]: 241) ορίζει τους θεσμούς ως “το αποτέλεσμα μιας συνήθειας”. Συνεχίζοντας, αναφέρει ότι: “Η ανάπτυξη των πολιτισμικών αξιών [culture] είναι μια σωρευτική αλληλουχία συνηθειών, και οι τρόποι και τα μέσα αυτής αποτελούν την ανταπόκριση των συνηθειών της ανθρώπινης φύσης σε έκτακτες ανάγκες, οι οποίες ποικίλουν απροσδόκητα, σωρευτικά, αλλά με μια σταθερή αλληλουχία σωρευτικών παραλλαγών, κινούμενες προς τα εμπρός” (ibid: 241). Η παραπάνω διαδικασία που περιγράφει ο Veblen μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητή μέσα από το ακόλουθο απόσπασμα από το έργο του *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης*:

“Η κατάσταση του σήμερα διαπλάθει τους θεσμούς του αύριο μέσω μιας επιλεκτικής καταναγκαστικής διαδικασίας, με την επίδραση που ασκεί στο συνήθη τρόπο θεώρησης των πραγμάτων από τους ανθρώπους και με την αλλοίωση ή την ισχυροποίηση μιας

¹⁹ Κατά το πρωτότυπο ο Veblen χρησιμοποιεί τη λέξη “development”, την οποία αποδώσαμε στο παραπάνω απόσπασμα ως “εξέλιξη” και όχι ως “ανάπτυξη”, για λόγους κατανόησης.

σκοπιάς θεώρησης ή μιας διανοητικής στάσης, που κληροδοτήθηκε από το παρελθόν. [...]. Ταυτόχρονα, οι σημερινές συνήθειες σκέψεις των ανθρώπων τείνουν να διαιώνίζονται επ' αόριστον, εκτός αν οι περιστάσεις επιβάλλουν μια αλλαγή. Αυτοί οι θεσμοί, οι οποίοι έχουν έτσι κληροδοτηθεί, αυτές οι συνήθειες σκέψεις, σκοπιές θεώρησης, διανοητικές στάσεις και κλίσεις, ή οτιδήποτε άλλο, είναι επομένως οι ίδιοι ένας συντηρητικός παράγοντας. Τούτο το γεγονός είναι ο παράγοντας της κοινωνικής αδράνειας, της ψυχολογικής αδράνειας, ο συντηρητισμός” (Veblen 1899 [1982]: 188-189, ιδία έμφαση).

Από το παραπάνω απόσπασμα γίνεται αντιληπτό ότι, η θεσμική εξέλιξη περιλαμβάνει και μια αυτό-τροφοδοτούμενη πτυχή, η οποία καθίσταται δυνατή μέσω των συνηθειών των ανθρώπων. Θεσμοί και συνήθειες που προέρχονται από το παρελθόν μπορούν να εγκλωβίσουν (lock-in) μια κοινωνία και μια οικονομία σε μια συγκεκριμένη τροχιά, είτε θετική, είτε αρνητική. Ως εκ τούτου, ορισμένα αυτό-τροφοδοτούμενα θεσμικά χαρακτηριστικά, μέσω των συνηθειών που δημιουργούν, οδηγούν σ’ αυτό που τα τελευταία χρόνια ονομάζουμε “τροχιά εξάρτησης από το παρελθόν (path dependence)”, μία ιδέα η οποία αναπτύχθηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια και η οποία έχει τις βάσεις της στη θεωρία του Veblen²⁰.

3.2.4.3. Σύγκρουση παλαιών και νέων συνηθειών

Παρ’ όλο όμως, που υπάρχει θεσμική αδράνεια, όπως τονίζει ο Hodgson (1993: 131): “η σωρευτική αυτό-τροφοδότηση ενός αριθμού παράλληλων θεσμών μπορεί τελικά να οδηγήσει σε συγκρούσεις και αναστάτωση”. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ορισμένοι θεσμοί κατά τη διαδικασία της θεσμικής μεταβολής ενδέχεται να δρουν ανταγωνιστικά ο ένας με τον άλλο, προκαλώντας στην κοινωνία και την οικονομία συγκρούσεις για το ποιος θα επικρατήσει. Επ’ αυτού, ο Edgell (1975: 272-273) συνοψίζοντας τις απόψεις του Veblen, αναφέρει ότι: “οι θεσμοί που αναδύονται κατά τη διάρκεια μιας περιόδου μπορεί να παραμείνουν και σε μια άλλη, και η προκληθείσα πολιτισμική υστέρηση ενδέχεται να οδηγήσει σε ‘τριβές’ ανάμεσα στις συνήθειες που παράγονται από τις νέες υλικές συνθήκες και στις συνήθειες και τους θεσμούς, οι οποίοι ήταν περισσότερο κατάλληλοι σε μια προγενέστερη περίοδο πολιτισμικής ανάπτυξης”.

²⁰ Βλέπε και Arthur (1989) και Arthur et. al. (1987).

Ως εκ τούτου, για τον Veblen, η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής αφορά τη σύγκρουση ανάμεσα στους θεσμούς, που αποκρυσταλλώνονται στις συνήθειες νέων οικονομικών και κοινωνικών καταστάσεων και στους θεσμούς, που αποκρυσταλλώνονται στις συνήθειες, που προέκυψαν από καταστάσεις του παρελθόντος. Η εν λόγω διαδικασία ενδέχεται να είναι αργή ή απότομη, ανάλογα με τη μορφή που θα λάβει η σύγκρουση παλαιών και νέων συνηθειών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Veblen αναγνώριζε το γεγονός, ότι οι θεσμοί παρουσιάζουν διάρκεια και ανθεκτικότητα και ότι η κοινωνικοοικονομική μεταβολή αποτελεί στην ουσία μια εξελικτική διαδικασία θεσμικής επιλογής. Ο Veblen αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Η ζωή του ανθρώπου στην κοινωνία, όπως ακριβώς και η ζωή των άλλων ειδών, είναι μια πάλη για την ύπαρξη, κι επομένως μια διαδικασία επιλεκτικής προσαρμογής. Η εξέλιξη της κοινωνικής δομής υπήρξε μια διαδικασία φυσικής επιλογής θεσμών. Η πρόοδος, η οποία έχει γίνει και που συνεχίζει να γίνεται στους ανθρώπινους θεσμούς και στον ανθρώπινο χαρακτήρα μπορεί να αποδοθεί πλατιά, σε μια φυσική επιλογή των προσαρμοστικότερων συνηθειών σκέψης και μια διαδικασία αναγκαστικής προσαρμογής ατόμων σ' ένα περιβάλλον, το οποίο έχει προοδευτικά αλλάξει με την ανάπτυξη της κοινότητας και την αλλαγή στους θεσμούς κάτω από τους οποίους έχουν ζήσει οι άνθρωποι. Οι θεσμοί δεν είναι μονάχα οι ίδιοι το αποτέλεσμα μιας επιλεκτικής και προσαρμοστικής διαδικασίας που διαπλάθει τους κυρίαρχους τύπους πνευματικής ζωής και ανθρώπινων σχέσεων, και είναι επομένως, με την σειρά τους, αποτελεσματικοί παράγοντες επιλογής. Έτσι οι μεταβαλλόμενοι θεσμοί με την σειρά τους προκαλούν μια παραπέρα επιλογή των ατόμων που είναι προικισμένα με τις προσαρμοστικότερες ιδιοσυγκρασίες, και μια παραπέρα προσαρμογή των ατομικών ιδιοσυγκρασιών και συνηθειών στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον μέσω του σχηματισμού νέων θεσμών” (Veblen 1899 [1982]:186).

Αυτό το οποίο υπαινίσσεται ο Veblen στο παραπάνω απόσπασμα είναι ότι, η Βιολογία και τα Οικονομικά, έχουν, κατά μία ευρύτερη έννοια, κοινή θεματολογία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Επιστήμη της Βιολογίας δεν προσφέρει στα Οικονομικά απλά και μόνο μια μεταφορά, αλλά μία βάση για την ανάλυση των οικονομικών δραστηριοτήτων και συμπεριφορών. Για παράδειγμα, η εργασία στο έργο του Veblen προκύπτει από την πρακτική γνώση που αποκτιέται από τη ρουτίνα της καθημερινής απασχόλησης σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο (Dyer 1984). Επιπλέον, η βιομηχανία ενός κράτους βασίζεται σ' ένα σύνολο μακροχρόνιων συνηθειών γύρω από την παραγωγή, οι οποίες βασίζονται στις αξίες της και τις πρακτικές της (ibid). Οι

παραπάνω ιδέες του Veblen αγνοήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι να επανέλθουν στο προσκήνιο από τους Nelson and Winter (1982), που ανέλυσαν τη θεωρία της επιχείρησης μέσα από μια εξελικτική σκοπιά, συσχετίζοντας τις ρουτίνες μιας επιχείρησης με τα γονίδια που φέρουν τα έμβια όντα.

3.2.4.4. Η μεθοδολογία του Veblen

Σύμφωνα με τον Hodgson (1993: 133): “Η προσκόλληση του Veblen στη Δαρβινική θεωρία περιλάμβανε μια σχολαστική εξέταση των μηχανισμών εξήγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, παρά υποθέσεις που αφορούν ένα *ad hoc* κριτήριο μεγιστοποίησης ή ασαφείς κοινωνικές δυνάμεις”, όπως συμβαίνει με τη νεοκλασική θεωρία και τη θεωρία του Marx, αντίστοιχα. Ως εκ τούτου, μία από τις βασικότερες προθέσεις του Veblen ήταν η επεξήγηση της ατομικής συμπεριφοράς. Οι λόγοι και τα αίτια των ατομικών οικονομικών πράξεων ανιχνεύονται μέσα από τη λειτουργία των θεσμών και των συνηθειών, όπου κατά το παρόν οι νέες συνήθειες συγκρούονται με τις παλιές, δημιουργώντας το θεσμικό πλαίσιο στο μέλλον.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αν λάβουμε υπόψιν τον ορισμό της θεσμικής μακροθεμελίωσης, που παραθέσαμε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι ο Veblen θεμελίωσε τη θεωρία του σχετικά με την ατομική συμπεριφορά πάνω στη λειτουργία των θεσμών, έχοντας στον πυρήνα της ανάλυσής του, την έννοια της συνήθειας. Μ’ άλλα λόγια, αναγνώρισε, ότι η ατομική συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών-συνηθειών, οι οποίοι αφορούν σύνολα ατόμων ή ομάδων ή κοινωνικών τάξεων και οι οποίοι αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας κοινωνίας και μιας οικονομίας, με τους θεσμούς-συνήθειες να εμφανίζονται ως αναδυόμενες ιδιότητες μέσα από τη σύγκρουση παλαιών και νέων συνηθειών.

Το γεγονός ότι, ο Veblen θέτει τα θεμέλια της ατομικής συμπεριφοράς στους θεσμούς και τις συνήθειες, δεν αναιρεί ότι θεωρούσε ότι το άτομο, πέρα από προϊόν του θεσμικού περιβάλλοντος εντός του οποίου ζει και δραστηριοποιείται, είναι και παραγωγός αυτού (Hodgson 1998, 2006). Αυτό άλλωστε γίνεται εμφανές στο έργο του *Instinct of Workmanship (Το Ένστικτο της Εργατικότητας)*, όπου η ανάλυσή του διεξάγεται σε ατομικούς και ψυχολογικούς όρους²¹. Συγκεκριμένα, “αντικαθιστά την

²¹ Ο τίτλος του έργου *Instinct of Workmanship* αποδίδεται πρώτα στην Αγγλική γλώσσα και έπειτα στα Ελληνικά, διότι το έργο δεν έχει μεταφραστεί στην Ελληνική και ως εκ τούτου δεν υπάρχει ελληνικός τίτλος.

ορθολογική και ηδονιστική ψυχολογία του μαρτζίναλισμού με τις περισσότερο σφαιρικές και ρεαλιστικές έννοιες της ψυχολογίας των ενστίκτων και των συνηθειών” (Milonakis and Fine 2009: 172).

Το ίδιο συμβαίνει και στο έργο του *The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays (Η Θέση της Επιστήμης στο Σύγχρονο Πολιτισμό και Άλλα Δοκίμια)*, όπου ο συγγραφέας αναφέρει²²:

“Με βάση το Δαρβινικό κανόνα, γίνεται κατανοητό ότι, η λογική του ανθρώπου σε μεγάλο βαθμό δεν κατευθύνεται από λογικές και πνευματικές δυνάμεις· όπου το συμπέρασμα που εξάγεται από την άποψη του κοινού ή της τάξης αποτελεί εξίσου, αν όχι περισσότερο, ένα ζήτημα αισθημάτων παρά ενός λογικού συμπεράσματος· και ότι το αίσθημα, που κινητοποιεί τους ανθρώπους, μεμονωμένα ή συλλογικά, αποτελεί εξίσου, αν όχι περισσότερο, ένα αποτέλεσμα συνήθειας και εγγενούς προδιάθεσης παρά ενός υπολογισμένου υλικού συμφέροντος. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει καμία εγγύηση στο Δαρβινικό σύστημα που να διαβεβαιώνει εκ των προτέρων, ότι το ταξικό συμφέρον της τάξης των εργατών θα τους οδηγήσει στο να στραφούν εναντίον της τάξης των ιδιοκτητών” (Veblen 1919 [1990]: 441).

Παρ’ όλο που ο Veblen έχει θεωρηθεί ως υποστηρικτής του ψυχολογισμού, τόσο στη *Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης*, όσο και στο *Theory of Business Enterprise (Η Θεωρία της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας)*, χρησιμοποιεί περισσότερο ολιστικές έννοιες στην ανάλυσή του²³. Στα δύο αυτά έργα, οι τάξεις γίνονται οι βασικές μονάδες της ανάλυσής του, με τα διάφορα είδη θεσμών, όπως η αργόσχολη τάξη, η τάξη των επιχειρηματιών και η τάξη των βιομηχάνων, να διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της ατομικής συμπεριφοράς. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, το συμπέρασμα ότι ο Veblen μακροθεμελιώνει με βάση τους θεσμούς ενισχύεται ακόμη περισσότερο στα δύο αυτά έργα.

Συγκεκριμένα, ο Veblen (1899 [1982]: 27) έχει ως βασική μονάδα της ανάλυσής του, αυτό που ο ίδιος αποκαλεί: “Ο θεσμός της αργόσχολης τάξης, [...], [ο οποίος] απαλλάσσ[εται] ή αποκλεί[εται], κατ’ έθιμο, από παραγωγικές ασχολίες και του επιφυλάσσονται ορισμένες απασχολήσεις, στις οποίες αποδίδεται κάποιος βαθμός τιμής”. Επιπλέον, προκειμένου να αναλύσει το θεσμό της αργόσχολης τάξης

²² Ομοίως με υποσημείωση 20.

²³ Βλέπε και Rutherford (1984: 344) σχετικά με το ότι ο Veblen υποστήριζε το ψυχολογισμό. Ο ψυχολογισμός είναι μια φιλοσοφική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία όλα μπορούν να ερμηνευθούν ή να επιλυθούν μέσω της ψυχολογίας και όχι με τη λογική (Kusch 2015).

χρησιμοποιεί τις έννοιες της “επιδεικτικής/περίοπτης κατανάλωσης (conspicuous consumption)” (ibid: 84), της “επιδεικτικής/περίοπτηςσχόλης (conspicuous leisure)” (ibid: 56), της “επιδεικτικής/περίοπτης σπατάλης (conspicuous waste)” (ibid: 109), της “χρηματικής άμιλλας ή του χρηματικού ανταγωνισμού (pecuniary emulation)” (ibid: 45) και της “χρηματικής κουλτούρας (pecuniary culture)” (ibid: 168), οι οποίες είναι πολιτισμικά προσδιορισμένες²⁴.

Ο συνδυαστικός κρίκος ή διαφορετικά ο πυρήνας όλων των παραπάνω εννοιών, που εισάγει ο Veblen, είναι η έννοια του “ανταγωνισμού (emulation)”, μία έννοια που αφορά την κοινωνική αναγνώριση, το γόητρο και το κύρος (ibid). Η σημαντικότητα της παραπάνω έννοιας φαίνεται από τον τρόπο που ο Veblen ορίζει την επιδεικτική κατανάλωση. “Η επιδεικτική κατανάλωση σχετίζεται με το μέρος των αγαθών που αγοράζονται, όχι για να αυξήσουν την ευημερία των ανθρώπων που τα καταναλώνουν, αλλά για να διατηρήσουν την εκτίμησή τους ενώπιον των ομοιών τους – μ’ άλλα λόγια, να ανταγωνιστούν τις καταναλωτικές συνήθειες των υπολοίπων με τους οποίους πιστεύουν ότι ανήκουν στην ίδια τάξη” (Milonakis and Fine 2009: 166). Επιπλέον, για τον Veblen, η επιδεικτική κατανάλωση προέρχεται από τη ληστρική (predatory) ή βαρβαρική κουλτούρα και συγκεκριμένα από το κυνηγητικό-τροφοσυλλεκτικό στάδιο της ανθρώπινης ιστορίας, φθάνοντας στα ανώτερα επίπεδά του κατά τη διάρκεια της φεουδαρχικής Ευρώπης. Ως εκ τούτου, η επιδεικτική κατανάλωση είναι ιστορικά οριοθετημένη, πολιτισμικά καθορισμένη και ταξικά προσδιορισμένη, υπό την έννοια ότι, αποτελεί μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα ανάμεσα στα μέλη των κοινωνικών τάξεων, έτσι όπως ορίζονται οι τελευταίες από τον Veblen²⁵.

Επιπρόσθετα, ακόμη κι αν λάβουμε υπόψιν μας τα τρία βασικά ένστικτα που εισάγει στην ανάλυσή του ο συγγραφέας, εξακολουθούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι, ο Veblen μακροθεμελιώνει με βάση τους θεσμούς. Συγκεκριμένα, το ένστικτο της εργατικότητας (instinct of workmanship), που αφορά την τάση του ανθρώπου για

²⁴ Στη μετάφραση του Γ. Νταλιάνη της *Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης* από τις Εκδόσεις Κάλβος (1982), οι αγγλικοί όροι: “conspicuous consumption, conspicuous leisure, conspicuous waste, pecuniary emulation”, αποδίδονται ως: “περίοπτη κατανάλωση, περίοπτησχόλη, περίοπτη σπατάλη, χρηματική άμιλλα”, αντίστοιχα. Η απόδοση των όρων στην Ελληνική γλώσσα, ως: “επιδεικτική κατανάλωση, επιδεικτικήσχόλη, επιδεικτική σπατάλη, χρηματικός ανταγωνισμός” προκύπτει από το γεγονός ότι, οι παραπάνω αγγλικές έννοιες, είναι γνωστές στον εγγράφοντα, έπειτα από συζητήσεις με καθηγητές Οικονομικών και έπειτα από αρκετές παρακολουθήσεις συνεδρίων Ιστορίας Οικονομικών Θεωριών κατ’ αυτόν τον τρόπο. Στο παρόν κείμενο θα χρησιμοποιηθεί η απόδοση των όρων ως επιδεικτική κατανάλωση, επιδεικτικήσχόλη, επιδεικτική σπατάλη, χρηματικός ανταγωνισμός.

²⁵ Για περαιτέρω ανάλυση σχετικά με την επιδεικτική κατανάλωση, βλέπε Fine and Leopold (1993) και Mason (1998).

εργασία, προκειμένου “να μετατρέψει τα πράγματα κατάλληλα για ανθρώπινη χρήση”, το ένστικτο της αδρανούς περιέργειας (instinct of idle curiosity), που σχετίζεται με την τάση του ανθρώπου να κατανοήσει και να εξηγήσει τον κόσμο που τον περιβάλλει, και το ένστικτο της κοινωνικής προσφοράς (instinct of parental bent), που αφορά το ενδιαφέρον του ανθρώπου για την ευημερία των άλλων (Veblen 1898c), προκύπτουν από την έννοια του ανταγωνισμού (emulation). Τα τρία αυτά ένστικτα, δεν θα υφίσταντο χωρίς την ανάγκη των ανθρώπων για κοινωνική αναγνώριση, γόητρο και κύρος, έννοιες εξαρτημένες από το κοινωνικό περιβάλλον.

Ωστόσο, για τον Veblen, το ένστικτο της εργατικότητας είχε τη μεγαλύτερη σημασία. Το συγκεκριμένο ένστικτο είναι “περισσότερο θεμελιώδες, περισσότερο πανάρχαιο, απ’ ότι η τάση για ληστρικό ανταγωνισμό (predatory emulation)”, όπου η αρχή του ανταγωνισμού, έτσι όπως την ορίζει ο συγγραφέας, αποτελεί μια “ειδική εξέλιξη” του ενστίκτου της εργατικότητας, η οποία εμφανίστηκε κατά το ληστρικό (κυνηγητικό-τροφοσυλλεκτικό) στάδιο της ανθρώπινης ιστορίας, όταν η ιδιοτέλεια άρχισε να κυριαρχεί έναντι της αλληλεγγύης (ibid: 87). Μ’ άλλα λόγια, “το ένστικτο της εργατικότητας, το οποίο αποτελεί μια έμφυτη ανθρώπινη παρόρμηση, μπορεί να υπάρξει μόνο κάτω από την επίδραση των θεσμών και των συνηθειών της σκέψης που σχετίζονται με τη ληστρική κουλτούρα” (Milonakis and Fine 2009: 167).

Το ίδιο συμβαίνει και με το ένστικτο της αδρανούς περιέργειας, όπου εμφανίστηκε κατά τη βαρβαρική περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας και το οποίο έλαβε αρχικά τη μορφή της διήγησης θρύλων και μύθων (Veblen 1907). Στη σημερινή εποχή, το ίδιο ένστικτο, κάτω από την επίδραση νέων θεσμών και συνηθειών, έχει μετεξελιχθεί, λαμβάνοντας τη μορφή του “επιστημονικού πνεύματος” και των τεχνολογικών εφευρέσεων (ibid: 7). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τα βασικά ανθρώπινα ένστικτα δεν παραμένουν σταθερά, αλλά μεταβάλλονται στο χρόνο, κάτω από την επίδραση της τεχνολογίας και όλων των σχετιζόμενων μ’ αυτή θεσμών. Ως εκ τούτου, η μορφή με την οποία εκδηλώνονται τα βασικά ανθρώπινα ένστικτα μεταβάλλεται κάτω από την επίδραση των χωρικά και χρονικά προσδιορισμένων θεσμών. Επ’ αυτού, ο Bowman, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

“Η ενστικτώδης συμπεριφορά διαμορφώθηκε από τις κοινωνικές αξίες, από τα ήθη και έθιμα και από τις συνήθειες. Επομένως, αν και τα ανθρώπινα ένστικτα είναι έμφυτα, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν οι σκοποί των ενστίκτων θα εξαρτάται από το πλήθος των πολιτισμικών παραγόντων” (Bowman 1998: xii).

Όσον αφορά το άλλο μεγάλο του έργο, το *Theory of Business Enterprise* (*Η Θεωρία της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας*), στο οποίο εξετάζει το “καπιταλιστικό σύστημα” ή διαφορετικά το “σύγχρονο βιομηχανικό σύστημα”, η κυριαρχία των ολιστικών εννοιών γίνεται ακόμη πιο έντονη (Veblen 1904 [1958]: 7). Σκοπός του Veblen στο εν λόγω έργο αποτελεί η “αποκάλυψη της υλικής βάσης του σύγχρονου πολιτισμού” (Milonakis and Fine 2009: 167). Προκειμένου να καταφέρει να αναλύσει το συγκεκριμένο ζήτημα, προβαίνει στη διάκριση ανάμεσα στη “βιομηχανία (industry)” και την “επιχείρηση (business)”, οι οποίες θεωρούνται για τον ίδιο ως “ως οι δύο κύριες κινητήριες δυνάμεις του σύγχρονου πολιτισμού” (Veblen 1904 [1958]: 178). Σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 168), η παραπάνω συλλογιστική του Veblen σχετικά με τις υπερδομές που χρησιμοποιεί και με την υλιστική ερμηνεία της ιστορίας που αποδίδει, μοιάζει σημαντικά με την ανάλυση του Marx.

Οι δύο αυτοί θεσμοί του καπιταλιστικού συστήματος διαθέτουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η πρώτη “παράγει αγαθά” (ibid: 37), ενώ η δεύτερη έχει ως σκοπό τη “συσσώρευση πλούτου” (ibid: 16). Ο θεσμός της βιομηχανίας απαρτίζεται από τους μηχανικούς (engineers) και τους συναφείς επαγγελματίες, οι οποίοι διακατέχονται από τις αξίες της εργατικότητας και της προσφοράς (ibid: 147), ενώ ο θεσμός της επιχείρησης απαρτίζεται από εμπόρους, εισοδηματίες και κερδοσκόπους, οι οποίοι έχουν ως κίνητρο το χρηματικό όφελος (ibid: 16). Επιπλέον, τα μέλη της βιομηχανίας παρακινούνται “από επιχειρηματικότητα και παραγωγική περιέργεια”, αντίθετα από τα μέλη του θεσμού της επιχείρησης που παρακινούνται “από ένα αρπακτικό ένστικτο προς τους συνανθρώπους” τους, ενώ παράλληλα “ανταγωνίζονται το ένα με το άλλο σε όρους επιδεικτικής κατανάλωσης, που δεν ικανοποιεί πραγματικές ανάγκες, απλά τρέφει την επιθυμία του ατόμου να επιδείξει την κοινωνική του θέση (status) στα όμματα μιας κοινωνικής ομάδας αναφοράς” (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Β': 171).

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δύο αυτούς θεσμούς δεν είναι αρμονική, αλλά περιλαμβάνει μια συνεχή σύγκρουση και διαμάχη, σχετικά με το ποιος θα επικρατήσει στο καπιταλιστικό σύστημα. Η εν λόγω σύγκρουση είναι αυτή που καθοδηγεί την εξέλιξη του σύγχρονου οικονομικού συστήματος. Ωστόσο, παρά τη σημαντικότητα του ρόλου της βιομηχανίας, καθώς η εργατικότητα και η επιχειρηματική περιέργεια των μελών της συμβάλλει καθοριστικά στην τεχνολογική ανάπτυξη, ο θεσμός που κυριαρχεί και κατευθύνει το καπιταλιστικό σύστημα είναι αυτός της επιχείρησης. Ο λόγος, σύμφωνα με τον ίδιο τον Veblen, έγκειται στο γεγονός ότι:

“Ο επιχειρηματίας [...] έχει καταστεί η κατευθυντήρια δύναμη στη βιομηχανία, διότι μέσα από το μηχανισμό των επενδύσεων και των αγορών, ελέγχει τα εργοστάσια και όλες τις σχετικές διαδικασίες, με αποτέλεσμα να θέτει το ρυθμό και να προσδιορίζει την κατεύθυνση της πορείας των υπολοίπων” (Veblen 1904 [1958]: 8).

Σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 169), για τον Veblen: “[Ο θεσμός] της επιχείρησης βρίσκεται πίσω από τα περισσότερα φαινόμενα που σχετίζονται με τη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία, όπως οι κρίσεις, οι υφέσεις, οι δύσκολοι καιροί, οι πληκτικοί καιροί, οι έντονοι καιροί, οι περίοδοι κερδοσκοπικής προόδου, οι εποχές ευημερίας”.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, ότι τα συμπεράσματα που αναπτύσσει ο Veblen, πέρα από τη θεωρία του Marx, παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες και με τη σύγχρονη θεωρία σχετικά με το καπιταλιστικό σύστημα του Γάλλου οικονομολόγου Thomas Piketty, την οποία αναπτύσσει στο βιβλίο του *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα* (*Capital in the Twenty-First Century*). Στο συγκεκριμένο έργο, ο Piketty (2014), κατασκεύασε εξισώσεις που περιγράφουν τους νόμους κίνησης του καπιταλιστικού συστήματος και κατέληξε εκατόν δεκαπέντε χρόνια αργότερα στο ίδιο συμπέρασμα μ’ αυτό που καταλήγει και ο Veblen, περί κυριαρχίας της τάξης των εισοδηματιών και των κερδοσκόπων έναντι του βιομηχανικού τομέα. Ωστόσο, αυτό που διαφοροποιεί τους δύο συγγραφείς είναι το γεγονός ότι, ο Piketty εμφανίζεται περισσότερο δυσοίωνος σχετικά με την πορεία του καπιταλιστικού συστήματος, ενώ ο Veblen είναι περισσότερο αισιόδοξος λόγω της μεγάλης εμπιστοσύνης που επιδεικνύει στην τεχνολογική εξέλιξη και ταυτόχρονα στο θεσμό της βιομηχανίας. Η περαιτέρω διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος αποτελεί αντικείμενο άλλης έρευνας, την οποία δεν θα διεξάγουμε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

3.2.4.5. Συμπεράσματα

Όπως και να έχει, αυτό το οποίο εξάγεται ως συμπέρασμα μέσα από τη μελέτη του έργου του Veblen, είναι ότι κεντρικό ρόλο στην ανάλυσή του διαδραματίζουν οι θεσμοί και συγκεκριμένα η θεσμική εξέλιξη και ανάπτυξη. Λόγω του ότι, οι θεσμοί αποτελούν πολυδιάστατες κοινωνικές ολότητες, ο Αμερικανός συγγραφέας τους μεταχειρίζεται ως συνήθειες της σκέψης “μεταδίδοντάς τους μια δυική οντολογία” (Milonakis and Fine 2009: 171). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, “περιλαμβάνουν τόσο κοινωνικές όσο και ψυχολογικές διαστάσεις – ένα συλλογικό (συλλογική συνήθεια), καθώς και ένα ατομικιστικό στοιχείο” (ibid). Η εν λόγω οντολογία του Veblen χαρακτηρίζει συνολικά

το έργο του, με την έμφαση στην ανάλυσή του να αλλάζει ανάλογα με το υπό διερεύνηση ζήτημα²⁶.

Παρ' όλα αυτά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το γεγονός αυτό δεν μας εμποδίζει να υποστηρίξουμε ότι ο Veblen, σε αρκετές περιπτώσεις μακροθεμελίωσε με βάση του θεσμούς, χρησιμοποιώντας, όπως παρουσιάσαμε πιο πάνω, ολιστικές έννοιες. Κατά την άποψή μας, αναγνώρισε ότι, η ατομική συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών και των συνήθειών της σκέψης, οι οποίες προκύπτουν σε μια κοινωνία και μια οικονομία ως αναδυόμενες ιδιότητες. Ακόμη κι αν εστιάσουμε στις συνήθειες και τα ένστικτα, οι δύο αυτές κατά τα φαινόμενα ψυχολογικές έννοιες, όπως δείξαμε παραπάνω επηρεάζονται από το επικρατών πολιτισμικό περιβάλλον.

Σχετικά με την έννοια της συνήθειας, κατά την άποψή μας, η τελευταία δεν αφορά το κάθε άτομο ξεχωριστά, αλλά ομάδες ατόμων. Μολονότι, ενδέχεται να εξατομικεύεται, οι συνήθειες της σκέψης, στις οποίες αναφέρεται ο Veblen, αποτελούν μια αναδυόμενη ιδιότητα, που προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση των ατόμων. Επιπλέον, οι συνήθειες τυποποιούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, καθώς δημιουργούν κανονικότητες στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων και μειώνουν την αβεβαιότητα, που εμφανίζεται σχετικά με τα αποτελέσματα των πράξεων των ατόμων (Heiner 1983: 573).

Ως εκ τούτου, παρά το γεγονός ότι, ο Veblen βασίζεται στην έννοια της συνήθειας προκειμένου να αναπτύξει τη θεωρία του, κατά την άποψή μας, δε βασίζεται σε μια ατομικιστική έννοια, η οποία είναι αμετάβλητη και στατική, όπως είναι η νεοκλασική ορθολογικότητα, αλλά σε μια έννοια που μεταβάλλεται συνεχώς και εξελίσσεται τόσο χρονικά όσο και χωρικά. Ακόμη κι αν υπάρξει θεσμική αδράνεια για μεγάλο χρονικό διάστημα, κάποια στιγμή αναπόφευκτα θα προκύψει θεσμική αλλαγή, καθώς οι παλιές συνήθειες της σκέψης θα συγκρουστούν με τις νέες, δημιουργώντας ένα διαφορετικό σε σχέση με το παρελθόν κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον.

Τέλος, κατά την άποψή μας, αυτό το οποίο αναζήτησε ο μεγάλος Αμερικανός ινστιτούτιοναλιστής, μέσα από την έννοια της συνήθειας, ήταν ένας συνδεδεμένος κρίκος ανάμεσα στο μακρο-πλαίσιο, το οποίο αφορά τη θεσμική λειτουργία, και το μικρο-πλαίσιο, το οποίο αφορά την ατομική συμπεριφορά. Αυτό το οποίο συνδέει το άτομο με τους θεσμούς είναι οι συνήθειες που απορρέουν και αναδύονται μέσα από αυτούς. Συνήθειες οι οποίες μεταβάλλονται συνεχώς ανάλογα με το πολιτισμικό και όχι μόνο

²⁶ Βλέπε και Hodgson (1998, 2006).

περιβάλλον. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, υποστηρίζουμε ότι, έμμεσα ο Veblen ανάλογα βέβαια με το αντικείμενο που κάθε φορά εξετάζε, τάχθηκε και υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση μέσω της θεσμικής λειτουργίας.

3.2.5. Ο Αμερικανικός ινστιτουτιοναλισμός κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, η Αμερικανική Ινστιτουτιοναλιστική σκέψη, οι θεωρητικές βάσεις της οποίας τέθηκαν από τον Veblen, έφθασε στο απόγειό της, κατακτώντας το μεγαλύτερο μέρος της Αμερικανικής επιστημονικής διανόησης εκείνης της περιόδου. Παρ' όλα αυτά, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, το επιστημονικό κλίμα στα πανεπιστήμια της Αμερικής άρχισε να μεταβάλλεται δραματικά, μεταβάλλοντας ταυτόχρονα και την ινστιτουτιοναλιστική σκέψη. Τα θεμέλια της θεωρίας του Veblen άρχισαν να αμφισβητούνται σημαντικά, τόσο λόγω του γεγονότος ότι, η θεωρία του Δαρβίνου γινόταν όλο και περισσότερο αμφιλεγόμενη για την Επιστήμη της Βιολογίας, όσο και λόγω του ότι, στον τομέα της Ψυχολογίας, ο συμπεριφορισμός έγινε κεντρικό ζήτημα μελέτης, αντικαθιστώντας τις έννοιες των ενστίκτων και της συνήθειας (Hodgson 2004).

Όπως ήταν φυσικό, οι παραπάνω μεταβολές δεν άφησαν ανεπηρέαστη την Οικονομική Επιστήμη ως σύνολο, αλλά ούτε και τις επιμέρους σχολές οικονομικής σκέψης, όπως τον Αμερικανικό ινστιτουτιοναλισμό. Ο τελευταίος άρχισε να εστιάζει σε περισσότερο εμπειρικά ζητήματα, δίνοντας έμφαση στην εφαρμοσμένη έρευνα. Επιπλέον, άρχισε να αντιμετωπίζει με επιφύλαξη την οποιαδήποτε θεωρητική γενίκευση, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στα ιστορικά προσδιορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά των θεσμών και να βασίζεται σε περισσότερο ολιστικές έννοιες. Πρωτεργάτες του Αμερικανικού ινστιτουτιοναλισμού, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, υπήρξαν οι Wesley Clair Mitchell (1874-1948), John Rogers Commons (1862-1944) και Clarence Edwin Ayres (1891-1972).

Όπως εξετάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, το κεντρικό ζήτημα της θεωρίας που ανέπτυξε ο Veblen στο σύνολο των έργων του, ήταν “η εξέλιξη των θεσμών και η επίδρασή τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά” (Rutherford 1994: 10). Από την άλλη μεριά, οι Mitchell, Commons και Ayres έδωσαν έμφαση στην εμπειρική έρευνα και την ποσοτική ανάλυση, στο ρόλο των νόμιμων (επίσημων) θεσμών στην οικονομική δραστηριότητα και στα αίτια της ανθρώπινης προόδου, αντίστοιχα. Οι επόμενες ενότητες που ακολουθούν μελετούν το κατά πόσο οι προσεγγίσεις των τριών αυτών συνεχιστών της σκέψης του Veblen, μπορούν να συσχετιστούν με τη θεσμική

μακροθεμελίωση, δηλαδή την αναγνώριση ότι οι θεσμοί αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας κοινωνίας και μιας οικονομίας, πάνω στα οποία βασίζεται η ατομική συμπεριφορά.

3.2.5.1. Wesley Mitchell

Ο Mitchell θεωρούσε τον εαυτό του μέλος της εξελικτικής παράδοσης στην Οικονομική και συνεχιστή του έργου του Veblen (Mitchell 1910b: 216). “Υπήρξε φοιτητής του Veblen, αλλά σύντομα έλαβε αποστάσεις από το δάσκαλό του, με την έμφαση στην εφαρμοσμένη έρευνα και την επιφύλαξη με την οποία αντιμετώπιζε τις θεωρητικές γενικεύσεις” (Screpanti and Zamagni 1993 [2002], τόμος Β': 173). Οι επιρροές του όμως, δεν περιορίζονταν μόνο στο μεγάλο Αμερικανό οικονομολόγο, αλλά περιλάμβαναν και τα έργα σημαντικών στοχαστών της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, όπως του Schmoller και του Sombart (Mitchell 1910a: 112).

Ο Mitchell άσκησε έντονη κριτική στην ορθόδοξη οικονομική θεωρία και συγκεκριμένα στην έννοια της ορθολογικότητας, η οποία αποτελούσε τη βάση του νεοκλασικού οικοδομήματος. Για τον ίδιο, η νεοκλασική ορθολογικότητα ήταν “ανεπαρκής στο να εξηγήσει ορισμένα γεγονότα”, όπως την εργασία που παρήγαγαν όσοι απασχολούνταν στη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις, και τις δραστηριότητες που αφορούσαν την κατανάλωση (Mitchell 1910b: 200-201). Γενικότερα, “ο Mitchell αρνήθηκε την ιδέα της μίας ορθολογικότητας, η οποία εφαρμόζεται σε όλα τα ανθρώπινα όντα” (Reuter 1996: 113). Επιπλέον, θεωρούσε ότι, η έννοια της ορθολογικότητας δεν ήταν ανεξάρτητη από το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο και από τους θεσμούς, που αυτό περιλάμβανε. Ο ανθρώπινος χαρακτήρας διαμορφώνεται μέσα από τις θεσμικές επιρροές τις οποίες δέχεται και οι οποίες προκύπτουν μέσα από μια πληθώρα παραγόντων. Συγκεκριμένα, ο Mitchell πίστευε ότι:

“Είναι αναγκαία η αποκάλυψη του θεσμικού και μερικού χαρακτήρα της ανθρώπινης ορθολογικότητας. Ο άνθρωπος που δημιουργήθηκε μέσα από τη φαντασία των οικονομολόγων είναι ένας απλοϊκός και τυπικός χαρακτήρας σε σύγκριση με την ανά τους αιώνες κληρονομιά του, με την πληθώρα ενστίκτων ανάλογα με τη φυλή του, με την παρακαταθήκη του από κοινωνικές αντιλήψεις και με τον πλούτο των συνηθειών του. Η ορθολογικότητά του λαμβάνει το χαρακτήρα της μέσα από τους θεσμούς κάτω από τους οποίους ανατρέφεται” (Mitchell 1910b: 210).

Ως εκ τούτου, ο Αμερικανός συγγραφέας αρνείται να αποδεχθεί τον ατομικισμό και να προσφέρει ατομικιστές εξηγήσεις με βάση την έννοια της ορθολογικότητας

σχετικά με τη συμπεριφορά του ατόμου. Αν προέβαινε σε κάτι τέτοιο θα ήταν σα να αρνείται την ύπαρξη της πολιτισμικής κληρονομιάς, η οποία χαρακτηρίζει όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, υποστηρίζει το ακριβώς αντίθετο απ' ό τι υποστηρίζει η νεοκλασική θεωρία, ήτοι ότι το άτομο είναι αυτό που επηρεάζεται και όχι αυτό που μόνο επηρεάζει. Μ' άλλα λόγια, δεν επαρκεί η επεξήγηση της οικονομίας ως σύνολο μέσα από την ατομική ορθολογικότητα, καθώς και η ίδια χρειάζεται να ερμηνευτεί, διότι επηρεάζεται σημαντικά από το θεσμικό πλαίσιο.

Ο Mitchell (1924 [1937]: 369) βασισμένος στη θεωρία της εξέλιξης, η οποία αποτελούσε το σημείο αναφοράς σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος αντιλαμβάνονταν την Οικονομική Επιστήμη, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, το αντικείμενό της αφορά κυρίως τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Επ' αυτού ο ίδιος αναφέρει:

“Στην οικονομική θεωρία, η ανθρώπινη φύση γίνεται αντιληπτή, όχι ως κάτι το ετοιμοπαράδοτο από την αρχή, όχι ως μια *διατύπωση*, της οποίας οι συνέπειες θα πρέπει να παρουσιαστούν, αλλά ως η ίδια να είναι το κύριο αντικείμενο διερεύνησης. Όταν η οικονομική δραστηριότητα μελετηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, τότε διαπιστώνεται η σημαντικότητα των θεσμών, διότι οι τελευταίοι τυποποιούν τη συμπεριφορά των ατόμων” (Mitchell 1910a: 111).

Ως εκ τούτου, οι θεσμοί διαδραματίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωση των ατομικών οικονομικών πράξεων και της οικονομικής δραστηριότητας στο σύνολό της. Το γεγονός αυτό δημιουργεί την ανάγκη η Οικονομική Επιστήμη να στραφεί προς τη μελέτη των θεσμικών λειτουργιών, προκειμένου να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά, η οποία αποτελεί το κύριο αντικείμενό της.

Όμοια με τον Veblen, ο Mitchell ορίζει τους θεσμούς ως “τις επικρατούσες συνήθειες της σκέψης, οι οποίες έχουν αποκτήσει γενική αποδοχή ως κανόνες καθοδήγησης της συμπεριφοράς” (Mitchell 1910b: 203). Μ' άλλα λόγια, οι θεσμοί αποτελούν γενικευμένα μοτίβα συνηθειών, τα οποία ακολουθούν τα άτομα, ως κατευθυντήρια γραμμή, προκειμένου να εκδηλώσουν τη συμπεριφορά τους. Η μεταχείριση των θεσμών, μιας έννοιας ευρείας, που δεν περιορίζεται σε μία και μόνο επιστήμη, ως βασικό εργαλείο ανάλυσης, που έχει ως στόχο την ερμηνεία της ατομικής συμπεριφοράς, οδήγησε τον Mitchell στην πεποίθηση ότι, είναι αναγκαία η σύνδεση ανάμεσα στην Οικονομική και τις υπόλοιπες επιστήμες, που μελετούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, και ειδικά ανάμεσα στην Οικονομική και τη Ψυχολογία (Mitchell 1924 [1937]: 369). Επιπλέον, θεωρεί αναγκαία τη στενή συνεργασία ανάμεσα στους

διάφορους κλάδους της Οικονομικής, όπως η Εφαρμοσμένη Οικονομική, η Οικονομική Ιστορία και η οικονομική θεωρία, οι οποίοι δεν πρέπει να διαχωρίζονται ο ένας με τον άλλο, αλλά θα πρέπει “να γίνουν οργανικά μέρη του ενιαίου συνόλου [των Οικονομικών]” (ibid).

Για τον Mitchell, η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν αποτελεί προϊόν ορισμένων έμφυτων χαρακτηριστικών, αλλά το αποτέλεσμα των θεσμικών λειτουργιών. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, θεωρεί ο ίδιος ότι, ο θεσμός του χρήματος σε μια οικονομία και όλοι οι συναφείς θεσμοί γύρω από αυτό, αποτελούν τον κύριο παράγοντα διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του σύγχρονου πολιτισμού γενικότερα (Mitchell 1924 [1937]: 371). Επιπρόσθετα, υποστηρίζει ότι, ο θεσμός του χρήματος αποτελεί προϊόν μακροχρόνιων ιστορικών ζυμώσεων, οι οποίες τον οδήγησαν στο να λάβει τη μορφή την οποία έχει σήμερα. Επ’ αυτού, ο ίδιος αναφέρει ότι: “Κατά τη διάρκεια των πολλών αιώνων, όπου οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει μια επιδέξια κυριαρχία στη χρήση του χρήματος, οι αντιλήψεις γύρω από το χρήμα έχουν αποκτήσει [κι αυτές] μια επιδέξια κυριαρχία πάνω στους ανθρώπους” (Mitchell 1910b: 108). Συνεχίζοντας, προσδιορίζει επ’ ακριβώς τι εννοεί γράφοντας “αντιλήψεις γύρω από το χρήμα”:

“Οι αντιλήψεις γύρω από χρήμα συνθέτουν ένα σύστημα, που είναι πέρα από το έλεγχο ακόμη και της ίδιας της κοινωνίας και το οποίο παράγει αποτελέσματα, τα οποία κανείς άνθρωπος δεν θα μπορούσε να προκαλέσει” (ibid: 109).

Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο γίνεται εμφανές είναι ότι για τον Mitchell, η εξέλιξη του χρήματος και όλων των τρόπων σκέψης και των αντιλήψεων γύρω από αυτό, στο διάβα των αιώνων, οδήγησε στο να ασκεί το ίδιο δύναμη, τόσο πάνω στην κοινωνία και την οικονομία, όσο και πάνω στο κάθε άτομο ξεχωριστά.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Mitchell η ατομική συμπεριφορά δεν είναι δεδομένη και αμετάβλητη, αλλά θεσμικά προσδιορισμένη. Αυτή άλλωστε είναι που αποτελεί για τον ίδιο το κύριο αντικείμενο μελέτης της Οικονομικής Επιστήμης. Επιπλέον, υποστήριξε ότι, η ατομική ορθολογικότητα επηρεάζεται άμεσα από τους θεσμούς κάτω από τους οποίους αναπτύσσεται και εξελίσσεται. Επιπρόσθετα, θεωρούσε ότι, οι θεσμοί προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, και ότι ορισμένοι απ’ αυτούς ενδέχεται να βρίσκονται εκτός του ελέγχου των ανθρώπων, όπως ο θεσμός του χρήματος, που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Όλα τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, ο Mitchell υποστήριξε την αναγκαιότητα για θεσμική μακροθεμελίωση, καθώς αναγνώριζε ότι, η ατομική συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών, οι οποίοι αποτελούν τα

μακρο-θεμέλια μιας οικονομίας και ως εκ τούτου καθίστανται το βασικό εργαλείο ανάλυσης της θεωρίας. Πέρα από τις παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις, η θεσμική μακροθεμελίωση του Mitchell γίνεται ακόμη περισσότερο ορατή στις εμπειρικές μελέτες τις οποίες διεξήγαγε και για τις οποίες είναι περισσότερο γνωστός.

Καθ' όλη τη διάρκεια της καριέρας του, ο Mitchell έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη η οικονομική θεωρία να αποκτήσει εμπειρικά θεμέλια. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι: “[καθώς] η μαζική συμπεριφορά είναι αυτή που μελετά ένας οικονομολόγος, οι θεσμοί που τυποποιούν την εν λόγω συμπεριφορά των ανθρώπων δημιουργούν τις περισσότερες ευκαιρίες για έγκυρες γενικεύσεις” (Mitchell 1924 [1937]: 375). Προκειμένου όμως να μελετηθεί η παραπάνω συμπεριφορά, όλοι οι επιστήμονες, που ασχολούνται με κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι οικονομολόγοι, οι κοινωνιολόγοι, κτλ., θα πρέπει να στραφούν προς την “ποσοτική ανάλυση των αρχείων της [μαζικής αυτής] συμπεριφοράς” (Mitchell 1925 [1937]: 27).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, επικεντρώθηκε, στη μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων μιας οικονομίας, κάτι που άλλωστε καταδεικνύουν και οι τίτλοι των δύο μεγαλύτερων έργων του, *Business Cycles (Οικονομικοί Κύκλοι)* (1913) και *Business Cycles: The Problem and Its Settings (Οικονομικοί Κύκλοι: Το Πρόβλημα και ο Τρόπος που Τίθεται)* (1927). Επιθυμία του ήταν, μέσα από την ποσοτική μελέτη συναθροιστικών μεταβλητών, η οικονομική θεωρία να γίνει περισσότερο αντικειμενική, καθώς περισσότερες αξιόπιστες γενικεύσεις θα ήταν εφικτές (ibid: 32). Γενικεύσεις, που κατά την άποψή μας, θα τον οδηγούσαν στο στόχο που έθεσε από τα πρώτα κιόλας έργα του, ήτοι στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο εκδηλώνεται η ανθρώπινη συμπεριφορά.

Όπως αναφέρει ο ίδιος:

“Η επέκταση και βελτίωση της συλλογής στατιστικών δεδομένων αποτελεί, ως εκ τούτου, έναν παράγοντα πρωταρχικής σημασίας για την πρόοδο της οικονομικής θεωρίας. Σταδιακά τα Οικονομικά θα γίνουν μια ποσοτική επιστήμη. Θα ενδιαφέρονται λιγότερο για τους προβληματισμούς σχετικά με τα οικονομικά κίνητρα και περισσότερο για την αντικειμενική εγκυρότητα της ερμηνείας των οικονομικών διαδικασιών” (ibid: 376).

Μ' άλλα λόγια, η οικονομική θεωρία είναι αναγκαίο να εστιάζει περισσότερο στις συναθροιστικές σχέσεις ανάμεσα σε ποσοτικές μεταβλητές, παρά στην ποιοτική ανάλυση, η οποία βασίζεται στα κίνητρα πλασματικών ατόμων. Παρ' όλα αυτά, δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο η ποιοτική έρευνα να αποκτήσει ξανά δύναμη, καθώς

αυξάνεται η χρησιμοποίηση ακριβέστερων και περισσότερο αξιόπιστων μετρήσεων (Mitchell 1925 [1937]: 36).

Με γνώμονα τη σημαντικότητα της στατιστικής παρατήρησης των μαζικών-συναθροιστικών φαινομένων, ο Mitchell ήταν ένας εκ των ιδρυτών της Εθνικής Υπηρεσίας Οικονομικών Ερευνών (NBER), η οποία υπήρξε πρωτοπόρος στη μέτρηση του εθνικού εισοδήματος και στις εμπειρικές έρευνες σχετικά με τους οικονομικούς κύκλους. Μέσα από την ανάπτυξη των λογαριασμών εθνικού εισοδήματος, το έργο του Mitchell και των συνεργατών του, άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της σύγχρονης Μακροοικονομικής (Hodgson 2002b: xxiii) και ενέπνευσε τον Keynes στο να βασίσει τη *Γενική Θεωρία* στη μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων μιας οικονομίας (Mirowski 1989: 307).

Εν κατακλείδι, αυτό το οποίο αναζήτησε ο Mitchell ήταν ένας τρόπος μελέτης του θεσμικού πλαισίου των οικονομιών, έτσι ώστε να είναι σε θέση να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με την ατομική συμπεριφορά. Για τον ίδιο, αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την εμπειρική μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων μιας οικονομίας, η οποία θα αποκάλυπτε αντικειμενικές και αξιόπιστες γενικεύσεις σχετικά με του ισχύοντες θεσμούς. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, υποστηρίζουμε ότι, ο Mitchell ακολούθησε τη θεσμική μακροθεμελίωση μέσα από μία περισσότερο εμπειρική σκοπιά, αποδεικνύοντας παράλληλα ότι η εμπειρική μελέτη των θεσμών είναι εφικτή μέσα από τη στατιστική ανάλυση.

3.2.5.2. John Commons

Αντίθετα με τον Mitchell, ο οποίος έστρεψε την προσοχή του στη στατιστική μελέτη και ανάλυση συνολικών-συναθροιστικών φαινομένων, ο Commons επέδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις θεωρητικές γενικεύσεις. Τα τρία κυριότερα έργα του είναι: *Legal Foundations of Capitalism* (*Οι Νομικές Βάσεις του Καπιταλισμού*) (1924), *Institutional Economics: Its Place in Political Economy* (*Θεσμικά Οικονομικά: Η Θέση τους στην Πολιτική Οικονομία*) (1934), *Economics of Collective Action* (*Οικονομικά της Συλλογικής Δράσης*) (1950). Στα τρία αυτά έργα του, τα ενδιαφέροντά του επεκτείνονται από τις κοινωνικές πτυχές των νομικών θεσμών στην ιστορική ανάλυση της εργασίας και από τη θεωρία της Δημόσιας Οικονομικής στη θεωρία της σύγκρουσης συμφερόντων. Κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο σε όλα του τα έργα αποτελεί η σημασία του ρόλου των νομικών θεσμών στην οικονομική δραστηριότητα.

Για τον Commons (1931), η Οικονομική είναι μια συμπεριφορική επιστήμη, διότι ερευνά τη συμπεριφορά των ατόμων κατά τη διενέργεια συναλλαγών. Υπό αυτή την έννοια, υποστηρίζει ότι απαιτείται η μελέτη των θεσμικών διαπραγματεύσεων και ως εκ τούτου η μελέτη της ψυχολογίας της συμπεριφοράς, σε αντίθεση με τον Veblen, που πρότεινε τη μελέτη της ψυχολογίας των ενστίκτων (Milonakis and Fine 2009: 176). Ο Commons (1931: 648), ορίζει την Οικονομική ως την επιστήμη, που αφορά την οικονομική συμπεριφορά και η οποία “απαιτεί την ανάλυση των σχετιζόμενων αιτιών, αποτελεσμάτων και σκοπών, και τη σύνθεση ενός ενοποιημένου συστήματος αρχών”. Επιπλέον, επηρεασμένος από τον ορισμό της Οικονομικής από τον Robbins (1932), θεωρεί ότι κοινό χαρακτηριστικό όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων αποτελεί η επιλογή μεταξύ εναλλακτικών χρήσεων, η οποία είναι το αποτέλεσμα της σπανιότητας των αγαθών και των υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, ο Commons (1934 [1990], vol. I: 6) αναφέρει: “Ξεκινώ, όπως οι οικονομολόγοι, με τη σπανιότητα, ως μια καθολική [αρχή] για ολόκληρη την οικονομική θεωρία”²⁷

Βασισμένος στην έννοια της σπανιότητας, ως μια καθολική αρχή, η οποία ισχύει ανεξαρτήτως χώρου και χρόνου, συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας σπάνιων πόρων οδηγούν σε σύγκρουση συμφερόντων, η οποία κυριαρχεί κατά γενικό κανόνα στις συναλλαγές (ibid: 6). Ωστόσο, η εν λόγω σύγκρουση συμφερόντων βρίσκεται υπό έλεγχο μέσα από τη συλλογική δράση, την οποία εξισώνει με την έννοια των θεσμών. Η τελευταία έννοια περιλαμβάνει τόσο οργανωμένες συλλογικές δράσεις, όπως το κράτος και οι επιχειρήσεις, όσα και μη οργανωμένες, όπως διάφορες συνήθειες, ήθη και έθιμα. Σύμφωνα με τον Rutherford (1983: 732), για τον Commons η συλλογική δράση και οι θεσμικές δομές διαμορφώνουν και καθορίζουν την ατομική σκέψη και δράση.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ορίζει τους θεσμούς με βάση την έννοια της συλλογικής δράσης, η οποία όχι μόνο περιορίζει την ατομική δράση μέσα από διάφορες απαγορεύσεις και εγκρίσεις, αλλά και την διευρύνει. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ένας θεσμός ορίζεται ως “η συλλογική δράση που αφορά τον έλεγχο, την απελευθέρωση και την ανάπτυξη της ατομικής δράσης” (Commons 1931: 649). Επιπλέον, για τον ίδιο, οι θεσμοί περιλαμβάνουν κανόνες, που καθορίζουν και ρυθμίζουν τις οικονομικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις (Commons 1934 [1990], vol. II). Σύμφωνα με τους Milonakis and Fine (2009: 177), οι εν λόγω κανόνες “περιλαμβάνουν συλλογικές

²⁷ Εννοεί τους νεοκλασικούς οικονομολόγους.

κυρώσεις, η ανάλυση των οποίων απαιτεί τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στα οικονομικά, το νόμο και την ηθική [ethics], γεγονός που δίνει στην οικονομική [θεωρία] του Commons ένα ξεκάθαρο διεπιστημονικό ενδιαφέρον”.

Η συγκεκριμένη διεπιστημονικότητα την οποία υποστήριζε ο Commons, γίνεται εμφανής στη σχέση, που ο ίδιος προσδίδει, ανάμεσα στην Οικονομική, η οποία “σχετίζεται αποκλειστικά με τη λειτουργία της σπανιότητας”, και στη Νομολογία (jurisprudence), η οποία “σχετίζεται αποκλειστικά με τη λειτουργία της επιβολής [force]” (Commons 1934 [1990], vol. II: 696). Συγκεκριμένα, θεωρούσε ότι, η επεξήγηση της οικονομίας δεν θα μπορούσε να είναι δυνατή, χωρίς την κατανόηση της επιβολής των νόμων, κάτι που τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι, “η ιδιοκτησία αποτελεί το θεμέλιο των Θεσμικών Οικονομικών” (ibid, vol I: 5).

Έχοντας ως αφετηρία την έννοια της ιδιοκτησίας, υποστήριξε ότι, το αντικείμενο μελέτης των Θεσμικών Οικονομικών είναι η συναλλαγή, η οποία αποτελεί, για τον ίδιο, τη βασική μονάδα ανάλυσής του και η οποία διαδραματίζει το ρόλο του συνδετικού κρίκου ανάμεσα στην ατομική δράση και τις σχετιζόμενες κοινωνικές σχέσεις (Commons 1950: 118). Αναπτύσσοντας περαιτέρω τη θεωρία του, εστιάζει σε πέντε βασικές έννοιες, οι οποίες είναι καθολικές και ισχύουν ανεξάρτητα από το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς, όπως το κυρίαρχο κράτος (sovereignty), η σπανιότητα, τα ήθη και έθιμα, η αποτελεσματικότητα και η αναμονή για το μέλλον (futurity)²⁸. Χρησιμοποιώντας ως βασικές υποθέσεις τις παραπάνω πέντε έννοιες προσπαθεί να προσδιορίσει τις συναλλαγές, που λαμβάνουν χώρα εντός ενός οικονομικού συστήματος.

Για τον Commons, οι συναλλαγές διακρίνονται σε “διαπραγματευτικές (bargaining), διευθυντικές (managerial) και επιμεριστικές (rationing)” (Commons 1950: 57). Η πρώτη αφορά τις συναλλαγές που πραγματοποιούνται στις αγορές ανάμεσα σε πωλητές και σε αγοραστές. Απαραίτητη προϋπόθεση αυτών των συναλλαγών είναι οι δύο συμβαλλόμενες πλευρές να είναι ισόνομες. Επιπλέον, η διενέργειά τους πραγματοποιείται, είτε μέσω της πειθούς, είτε σε ορισμένες περιπτώσεις καταναγκαστικά. Τα υπόλοιπα δύο είδη συναλλαγών, τα οποία είναι σημαντικότερα για τον ίδιο, ήτοι οι διευθυντικές και οι επιμεριστικές,

²⁸ Όσον αφορά τον όρο “futurity” τον οποίο αποδώσαμε ως “αναμονή για το μέλλον”, ο Commons εννοεί την τάση του ανθρώπου να προβαίνει σε συγκεκριμένες πράξεις, οι οποίες δεν θα του αποφέρουν όφελος κατά το παρόν, αλλά στο μέλλον. Γενικότερα, αναφέρεται στη σημαντικότητα που δείχνουν οι άνθρωποι σχετικά με μελλοντικά γεγονότα. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Commons (1950: 70-75).

πραγματοποιούνται λόγω ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας, υπακοής και εντολών. Οι διευθυντικές συναλλαγές αφορούν την άσκηση διευθυντικής εξουσίας μεταξύ προϊσταμένου και υφισταμένου, όπως για παράδειγμα ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζόμενους, και οι επιμεριστικές αφορούν την αναδιανομή του κόστους και των κερδών μεταξύ των μελών μιας οργάνωσης, όπως για παράδειγμα η συλλογή των κοινωνικών συνεισφορών σε μια εργατική ένωση ή ο επιμερισμός των φορολογικών βαρών από το κράτος ή η διανομή των κερδών μιας εταιρείας.

Επιπρόσθετα, “κάθε συναλλαγή περιλαμβάνει τρεις κοινωνικές σχέσεις: σύγκρουση συμφερόντων, εξάρτηση του ενός [μέρους] με το άλλο και βασικούς [working] κανόνες, οι οποίοι επιβάλλουν την τάξη” (Milonakis and Fine 2009: 177). Σύμφωνα με τον Marangos (2006: 56-57), οι κοινωνικές αυτές σχέσεις, που περιγράφει ο Commons αφορούν άμεσα τις έννοιες της δύναμης και της σύγκρουσης. Το γεγονός αυτό, προσδίδει στην ανάλυση του Commons ρεαλισμό, καθώς οι συναλλαγές εξαρτώνται από τη δύναμη των συμβαλλόμενων μερών και από τη σχέση που συνδέει το ένα μέρος με το άλλο, σε αντίθεση με τη νεοκλασική οικονομική, η οποία αγνοεί τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Ο Commons, μέσα από την ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων κάτω από τις οποίες διεξάγονται οι συναλλαγές, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι:

“η σύγκρουση, η εξάρτηση και η τάξη γίνονται το αντικείμενο των Θεσμικών Οικονομικών, το οποίο βασίζεται πάνω στις αρχές της σπανιότητας, της αποτελεσματικότητας και της αναμονής για το μέλλον [futuraity] [...] αλλά συνδέεται με τις σύγχρονες έννοιες των βασικών κανόνων της συλλογικής δράσης, όπως ο έλεγχος, η απελευθέρωση και η ανάπτυξη της ατομικής δράσης” (Commons 1950: 656).

Ως εκ τούτου, ξεκινώντας από καθαρά νεοκλασικές έννοιες και αρχές, όπως η επιλογή μεταξύ εναλλακτικών χρήσεων, η σπανιότητα και η αποτελεσματικότητα, καταλήγει στην ανάπτυξη μιας εξαιρετικά ‘ρίζοσπαστικής’ θεωρίας, η οποία θέτει ως κεντρικό ζήτημα την εξέταση των μορφών συλλογικής δράσης, όπως οι ιεραρχικές σχέσεις, η σύγκρουση συμφερόντων και η συσχέτιση κοινωνικών δυνάμεων. Επιπλέον, παρατηρούμε ότι, έθεσε ως βασική μονάδα ανάλυσης τη συναλλαγή, μία έννοια μικροοικονομική και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, εξαρτάται από ιεραρχικές σχέσεις, σχέσεις εξουσίας, κρατικές πολιτικές, τους νόμους και τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, συμπέρανε ότι, κοινωνικές σχέσεις σε μακρο-επίπεδο προσδιορίζουν ένα μικροοικονομικό φαινόμενο,

όπως η συναλλαγή. Το γεγονός αυτό, κατά την άποψή μας, καταδεικνύει ότι, ο Commons τάσσονταν υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία των θεσμών.

Το παραπάνω επιχείρημά μας ενισχύεται, αν αναλογιστούμε ότι, για τον ίδιο, οι θεσμοί προκύπτουν ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των ατόμων, όπου η τελευταία δημιουργεί την ανάγκη για συλλογική δράση, η οποία ταυτίζεται με την ανάγκη για θεσμούς. Μ' άλλα λόγια, οι θεσμοί, που αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας κοινωνίας, προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες λόγω της ανάγκης των ατόμων για οργάνωση και συλλογική δράση. Επιπλέον, οι κοινωνικές σχέσεις, που προκύπτουν από τη συλλογική δράση, περιλαμβάνουν τις έννοιες της ιεραρχίας, της δύναμης και της σύγκρουσης συμφερόντων, οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά ένα οικονομικό σύστημα και ως εκ τούτου επηρεάζουν σημαντικά τις συναλλαγές εντός αυτού και τελικά την ίδια την οικονομική συμπεριφορά του ατόμου²⁹.

Για τον Commons, αυτό το οποίο έχει σημασία είναι η ίδια η φύση των θεσμών και το κατά πόσο καταφέρνουν να οργανώσουν τη συλλογική δράση, έτσι ώστε το άτομο να επωφεληθεί απ' αυτούς, τόσο μέσω των περιορισμών που θέτουν, όσο και μέσω των δυνατοτήτων που δημιουργούν. Όπως ο ίδιος ο Commons αναφέρει χαρακτηριστικά: “Μία ικανοποιητική θεωρία θα μπορούσε να συνοψιστεί στην πρακτική της εφαρμογής, ως μια θεωρία κοινωνικής προόδου, που αφορά τον έλεγχο, την απελευθέρωση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας μέσα από τη συλλογική δράση” (Commons 1950: 874).

Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο προσπάθησε να προσδιορίσει μέσα από τη θεσμική λειτουργία, την οποία περιέγραψε όπως αναφέραμε παραπάνω, μέσα από συγκρούσεις συμφερόντων, ιεραρχικές σχέσεις, κτλ., ήταν η συμπεριφορά του ατόμου. Σύμφωνα με τον Rutherford (1983: 732), ο Commons, αντίθετα από τον Veblen, ο οποίος ακολούθησε διαφορετική μεθοδολογία ανάλογα με το υπό μελέτη αντικείμενο, υποστήριζε το μεθοδολογικό ατομικισμό, αλλά όχι αυτόν που στηρίζεται σε ψυχολογικές έννοιες, όπως της νεοκλασικής θεωρίας. Κατά την άποψή μας, για τον Commons, το άτομο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι μιας ευρύτερης θεσμικής δομής ή αλλιώς μία προσωπικότητα, έναν νου, θεσμικά προσδιορισμένο. Όπως αναφέρουν οι Milonakis and Fine (2009: 180): “για τον Commons, τα άτομα δεν προϋπήρχαν σε ένα

²⁹ Σχετικά με το κατά πόσο η ιεραρχία επιδρά στην οικονομική μεγέθυνση και τη διανομή του εισοδήματος, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη έρευνα του Blair Fix (2018).

κενό, από το οποίο άρχισαν να συναλλάσσονται. Αντιθέτως, ήταν θεσμοθετημένοι [institutionalised] από την αρχή”³⁰.

Συνεπώς, εφόσον το άτομο είναι θεσμικά προσδιορισμένο, η ιστορία της κοινωνίας, η οποία αποκρυσταλλώνεται στους θεσμούς της, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση της συμπεριφοράς του. Παρ’ όλο λοιπόν, που χρησιμοποίησε έννοιες, που ισχύουν, για τον ίδιο, ανεξαρτήτως χώρου και χρόνου, όπως το κυρίαρχο κράτος, η σπανιότητα, τα ήθη και έθιμα, η αποτελεσματικότητα και η αναμονή για το μέλλον, δεν αρνήθηκε τη σημασία της ιστορίας στην Οικονομική Επιστήμη. Όπως ο ίδιος αναφέρει:

“δεν είναι όλη η ιστορία σχετική με την οικονομική θεωρία. Ως εκ τούτου, ο οικονομολόγος θα πρέπει να αποσπά από τα εμπειρικά δεδομένα της ιστορίας μόνο όσα χρειάζεται [...] προκειμένου να δημιουργήσει ένα γενικό τύπο της συγκεκριμένης φάσης της ιστορίας για την οποία, ως οικονομολόγος, ενδιαφέρεται” (Commons 1934 [1990], vol. II: 722).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σημασίας που έδινε ο Commons στη μελέτη της ιστορίας αποτελεί το έργο του *Legal Foundations of Capitalism* (*Οι Νομικές Βάσεις του Καπιταλισμού*), στο οποίο επεξηγεί την ανάπτυξη και την εξέλιξη του καπιταλισμού μέσα από την ιστορία των νόμων.

Συνοπτικά, για τον Commons, η ατομική συμπεριφορά δύναται να προσδιοριστεί μέσα από τη θεσμική λειτουργία. Η ατομική δράση ελέγχεται, περιορίζεται και επικυρώνεται από τους θεσμούς, οι οποίοι καταφέρνουν να μετατρέψουν τη συλλογική δράση σε, όπως ο ίδιος έγραφε, “συλλογική ανθρώπινη βούληση” (Commons 1934 [1990], vol. I: 74). Γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Rutherford (1990: xviii), κατατάσσει τη μέθοδό του ως “θεσμικά ατομικιστική”. Μ’ άλλα λόγια, ο Commons συμπληρώνει το μεθοδολογικό ατομικισμό με ολιστικά στοιχεία και αναγνωρίζει το γεγονός ότι, τα άτομα επηρεάζονται από κοινωνικά καθορισμένες και χρονικά εξαρτημένες σχέσεις μεταξύ τους.

Εν κατακλείδι, στην παρούσα ενότητα περιγράψαμε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της θεωρίας του Αμερικανού οικονομολόγου, που καταδεικνύουν ότι, υποστήριζε την έννοια της θεσμικής μακροθεμελίωσης. Παρ’ όλο, που μπορεί να θεωρηθεί ότι,

³⁰ Παρόμοιο επιχείρημα συναντάται και στον Hodgson (1998: 177), ο οποίος ασκεί κριτική στην προσπάθεια της Νέας Θεσμικής Σχολής να εξηγήσει τις θεσμικές λειτουργίες ξεκινώντας από μια “αρχική χωρίς θεσμούς φυσική κατάσταση (initial institution-free state of nature)”, όπου το άτομο έχει δεδομένη συμπεριφορά.

υπερασπίζονταν το θεσμικό ατομικισμό, αναγνώριζε ότι, το άτομο δεν είναι δεδομένο, αλλά προϊόν του θεσμικού πλαισίου εντός του οποίου δραστηριοποιείται³¹. Για τον Commons, οι συγκρούσεις συμφερόντων, οι ιεραρχικές σχέσεις και η άσκηση πολιτικής δύναμης αποτελούν κοινωνικές σχέσεις, που διαμορφώνουν τους θεσμούς, οι οποίοι με τη σειρά τους καθορίζουν τον τρόπο που εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, η θεωρία του Commons, κυρίως όσον αφορά την ανάλυση των συναλλαγών, της συλλογικής δράσης, της έννοιας της ιδιοκτησίας, της άσκησης πολιτικής δύναμης και της σύγκρουσης συμφερόντων, επηρέασε όσο καμία άλλη, τις βασικές ιδέες της Νέας Θεσμικής Σχολής, η οποία εμφανίστηκε λίγο πριν τον θάνατό του, με το άρθρο του Ronald Coase (1937), με τίτλο: *The Nature of the firm (Η Φύση της Επιχείρησης)*³².

3.2.5.3. Clarence Ayres

Ο Ayres υπήρξε ο τελευταίος μεγάλος οικονομολόγος της πρώτης γενιάς των ινστιτουτιοναλιστών. Αν και ο Veblen παραμένει ακόμη και σήμερα η μεγαλύτερη και χαρακτηριστικότερη προσωπικότητα της Αμερικανικής Ινστιτουτιοναλιστικής Σχολής, ο Ayres κατάφερε να εξελίξει περαιτέρω το φιλοσοφικό πλαίσιο του ινστιτουτιοναλισμού και να διασαφηνίσει τη σχέση ανάμεσα στη θεωρία και τον εμπειρισμό. Συγκεκριμένα, θεωρούσε ότι, οι εμπειρικές μελέτες αποτελούν συμπλήρωμα της ινστιτουτιοναλιστικής θεωρίας και ότι “η ταυτοποίηση του ινστιτουτιοναλισμού με τον εμπειρισμό αποτελεί λάθος” (Ayres 1951: 55).

Όπως και οι υπόλοιποι πρώιμοι ινστιτουτιοναλιστές, ο Ayres κινήθηκε προς μια τελείως διαφορετική κατεύθυνση από αυτή της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας, η οποία κατά την περίοδο που έγραφε τα έργα του, είχε ήδη αρχίσει να κυριαρχεί και στην Αμερική. Ο Ayres δεν αποδέχονταν την αφηρημένη και μαθηματικά φορμαλιστική ανάλυση των σχετικών τιμών της νεοκλασικής θεωρίας, υποστηρίζοντας ότι, “οι σχετικές τιμές ήταν απλοί κώδικες βαθύτερων δυνάμεων, που προκαλούνται από την τεχνολογική μεταβολή, η οποία αλληλοεπιδρά με τη θεσμική δομή της κοινωνίας” (Breit and Culbertson 1976: xi).

Το έργο του είναι πιο στενά συνδεδεμένο με αυτό του Veblen, παρά με το έργο του Mitchell ή του Commons. Όντας μαθητής του Veblen, εστίασε στη μελέτη της

³¹ Ο όρος μεθοδολογικός ατομικισμός προτάθηκε από τον Agassi (1975).

³² Σχετικά με το πόσο σημαντική υπήρξε η θεωρία του Commons για τη Νέα Θεσμική Σχολή, βλέπε και Hodgson (2003) και Fine and Milonakis (2009).

οικονομικής ανάπτυξης και της πολιτισμικής μεταβολής, υποστηρίζοντας ότι: “Η οικονομική θεωρία ήταν πάντα – πολύ πριν την εποχή του Adam Smith – μία θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης” (Ayres 1951: 12). Για τον ίδιο, τα αίτια της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης δεν θα έπρεπε να αναζητηθούν στα κίνητρα και στη συμπεριφορά του αφηρημένου ατόμου, όπως συμβαίνει στη νεοκλασική οικονομική θεωρία. Το άτομο, για τον Ayres, δεν είναι δεδομένο και ανεξάρτητο του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος, εντός του οποίου δραστηριοποιείται και λαμβάνει αποφάσεις. Αντιθέτως, όπως ο ίδιος τονίζει: “η ίδια η ανθρώπινη φύση αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο” (ibid: 49).

Ως εκ τούτου, πίστευε ότι, η συμπεριφορά του ατόμου δεν θα πρέπει να αποτελεί τη βάση για την ερμηνεία της οικονομικής ανάπτυξης, όπως συμβαίνει με το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης. Αντ’ αυτού, η βάση είναι αναγκαίο να αναζητηθεί στις κοινωνικές δυνάμεις που επενεργούν πάνω στο ίδιο το άτομο. “Ακολουθώντας τα βήματα του Veblen, θεωρεί ότι, η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους θεσμούς και την τεχνολογία αποτελεί την πηγή των βασικών αναλυτικών αρχών, προκειμένου να μελετηθεί η οικονομία” (Milonakis and Fine 2009: 186). Ωστόσο, μεταξύ θεσμών και τεχνολογίας, η τελευταία έχει μεγαλύτερη σημασία, καθότι αποτελεί την κύρια πηγή της κοινωνικής μεταβολής και συνεπώς της οικονομικής ανάπτυξης.

Για τον Ayres, η τεχνολογία αποτελεί ένα δυναμικό παράγοντα, ο οποίος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του σύγχρονου πολιτισμού. Η έννοια της τεχνολογίας, για τον ίδιο, “περιλαμβάνει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, που βασίζονται στη χρησιμοποίηση εργαλείων” (Ayres 1944 [1962]: vii), τα οποία συμβάλλουν στο να πραγματοποιηθεί “μια δημιουργική διαδικασία, η οποία αποτελεί το θεμέλιο όλων των επιτευγμάτων της ανθρωπότητας” (Ayres 1951: 52). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, θεωρεί ότι, όσο εξελίσσονται τα εργαλεία, που συνδράμουν στη βελτίωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, τόσο θα μεταβάλλεται η τεχνολογία και επακολούθως θα προκαλείται κοινωνική μεταβολή.

Από την άλλη μεριά, οι θεσμοί ταυτίζονται με την “εθιμοτυπία (ceremonialism)” (Ayres 1944 [1962]). Η έννοια της εθιμοτυπίας, έτσι όπως ορίζεται στο έργο του Ayres, έχει μια περισσότερο αρνητική, παρά μια θετική σημασία για την κοινωνία. Συγκεκριμένα, στην εθιμοτυπία περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι συμπεριφορές, που διαμορφώνονται από την κοινωνική αναγνώριση, το γόητρο, το κύρος, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τις κοινωνικές αξίες, τις πεποιθήσεις, τις ιδεολογίες, την κατήχηση-πλύση εγκεφάλου (indoctrination) και τις διάφορες ιεροτελεστίες (ibid: viii). Όλα τα

παραπάνω, που επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά και διαμορφώνουν αυτό που ο Ayres αποκαλεί εθιμοτυπία, έχουν ένα αρνητικό συνειρμό. Επίσης, αυτό που μπορεί κανείς να παρατηρήσει, είναι ότι, όλες μοιάζουν σημαντικά με τους θεσμούς της αργόσχολης τάξης του Veblen, όπως η επιδεικτική κατανάλωση-σχόλη-σπατάλη και ο ανταγωνισμός (*emulation*), τα οποία είναι το αποτέλεσμα της ανάγκης του ανθρώπου για κύρος και κοινωνική αναγνώριση.

Παρ' όλα αυτά, ο Ayres δεν θεωρεί, όπως ο Veblen ότι όλα τα παραπάνω αποτελούν αποτέλεσμα των ανθρώπινων ενστίκτων. Αντιθέτως, υποστηρίζει ότι, τόσο οι θεσμοί, όσο και η τεχνολογία είναι διαδικασίες ενδογενείς ως προς την κοινωνική δομή και την ανθρώπινη συμπεριφορά (Ayres 1951: 51). Ωστόσο, το αξιοσημείωτο με τη ανάλυση του Ayres είναι ότι, οι θεσμοί παρεμποδίζουν, παρά διευκολύνουν την τεχνολογική πρόοδο. Ο ίδιος σχετικά με τις δυνάμεις της εθιμοτυπίας, αναφέρει ότι: “Η ιστορία της ανθρώπινης φυλής είναι αυτή της αδιάκοπης εναντίωσης σε αυτές τις δυνάμεις, όπου η δυναμική της τεχνολογίας συνεχώς προκαλεί αλλαγές, και η στατική δύναμη της εθιμοτυπίας – το κύρος, τα ήθη [*mores*] και η πίστη σε θρύλους – αντιτίθενται στην αλλαγή” (Ayres 1944 [1962]: 176).

Από το παραπάνω απόσπασμα καθίσταται σαφές ότι, για τον Ayres, οι θεσμοί αποτελούν έναν παράγοντα αδράνειας, ο οποίος αναχαιτίζει τη δυναμική της τεχνολογίας και επακολούθως την κοινωνική και οικονομική πρόοδο της ανθρωπότητας. Ως εκ τούτου, η οικονομική ανάπτυξη, για τον ίδιο, δεν είναι μια απλή διαδικασία, αλλά “μια κοινωνική διαδικασία που αφορά την υπερίσχυση έναντι των αντιστάσεων που προέρχονται από τους θεσμούς” (Breit and Culbertson 1976: xiv). Τέτοιου είδους αντιστάσεις περιορίζουν την ανθρώπινη δημιουργικότητα και τελικά την ευημερία των ατόμων.

Τα παραπάνω συμπεράσματα του Ayres, σχετικά με την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη, έρχονταν σε πλήρη αντίθεση, τόσο με τα συμπεράσματα του Schumpeter, όσο και με αυτά του Veblen. Συγκεκριμένα, ο Schumpeter πίστευε ότι ο σύγχρονος πολιτισμός αποτελεί προϊόν της θεσμικής δομής του καπιταλισμού, η οποία παρέχει στα άτομα συγκεκριμένα κίνητρα, συγκεκριμένους κανόνες και συγκεκριμένες ελευθερίες (Walker 1979: 521). Αντίστοιχα, “ο Veblen έβλεπε τη λειτουργικότητα [*instrumentality*] και την εθιμοτυπία [των θεσμών] ως οργανικά συσχετισμένες ή ακόμη και αλληλοϋποστηριζόμενες, καθώς επίσης και αντικρουόμενες” (Keaney 2002: 93). Μ' άλλα λόγια, για τον Veblen, κατ' ορισμένες περιπτώσεις οι θεσμοί ενδέχεται

να παρεμποδίζουν την κοινωνική και οικονομική πρόοδο, αλλά κατ' ορισμένες άλλες να την προωθούν.

Αντιθέτως, για τον Ayres, οι θεσμοί αποτελούσαν μόνο έναν ανασταλτικό παράγοντα, ο οποίος οδηγεί τις κοινωνίες στην αδράνεια και ο οποίος πρέπει να υπερνικηθεί, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική και οικονομική πρόοδος. Ακόμη και στην περίπτωση που έχουν κάποια θετική επίδραση στην κοινωνική ανάπτυξη, αυτή είναι μικρή και μόνο για ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα, για τον ίδιο, οι θεσμοί που επικρατούσαν στο Δυτικό Πολιτισμό επέτρεψαν την πραγματοποίηση της Βιομηχανικής Επανάστασης, αλλά δεν την διευκόλυναν στο να επεκταθεί και να εξαπλωθεί (Ayres 1944 [1962]: 177-178).

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι, ο Ayres θεωρούσε τους θεσμούς ως έναν περιοριστικό παράγοντα, αυτό το οποίο θα πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο είναι ότι, αποδέχονταν τη δυναμική που έχουν πάνω στις κοινωνίες και επακολούθως στο άτομο. Μολονότι, θεωρούσε την τεχνολογία ως το μοναδικό θετικό φορέα κοινωνικής αλλαγής, αναγνώριζε ότι, οι θεσμοί μαζί με την τεχνολογία αποτελούν τα μακροθεμέλια μιας οικονομίας, τα οποία βρίσκονται σε μια συνεχή σύγκρουση. Όταν κατά τη σύγκρουση επικρατήσουν οι δυνάμεις της τεχνολογίας, τότε επέρχεται η κοινωνική και η οικονομική πρόοδος, ενώ σε αντίθετη περίπτωση η κοινωνική και οικονομική στασιμότητα.

Η ανάλυση του Ayres δε βασίζονταν πάνω στα κίνητρα του ατόμου. Αντιθέτως, αναζήτησε την αιτία των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων σε μακρο-μεγέθη, όπως οι θεσμοί και η τεχνολογία. Πεποίθησή του ήταν ότι, η επεξήγηση της οικονομικής ανάπτυξης είναι αναγκαίο να αναζητηθεί στις εκάστοτε δυνάμεις που λειτουργούν εντός της κοινωνίας και όχι σε όρους ενός ατόμου, το οποίο είναι δεδομένο και ανεξάρτητο από αυτές. Ως εκ τούτου, υποστηρίζουμε ότι, ο Ayres τάχθηκε υπέρ της μακροθεμελίωσης μέσω των θεσμών, διότι αναγνώρισε τη δυναμική τους, έστω κι αν αυτή, κατά την άποψή του, είχε αρνητικό αντίκτυπο στις κοινωνίες και ταυτόχρονα στο άτομο.

3.2.6. Douglass North: Επίσημοι / Ανεπίσημοι θεσμοί και ατομική συμπεριφορά

3.2.6.1. Η Νέα Θεσμική Οικονομική

Μέχρι και πριν από λίγες δεκαετίες, ο όρος Θεσμική Οικονομική συνδέονταν αποκλειστικά με τα ονόματα των Thorstein Veblen, Wesley Mitchell, John Commons

και Clarence Ayres³³. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 μέχρι και το 1970, η μελέτη των θεσμών είχε σχεδόν γίνει ένα απαγορευμένο αντικείμενο για τη νεοκλασική θεωρία, παραγκωνισμένη ως τμήμα, της κατά την ορθόδοξη Οικονομική, υποδεέστερης επιστήμης της Κοινωνιολογίας (Rutherford 2001: 186). Η έλλειψη όμως της μελέτης των θεσμών ως αναπόσπαστο μέρος της νεοκλασικής θεωρίας δημιουργούσε προβλήματα, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, καθώς εισάγονταν νέες έννοιες και τα αναλυτικά εργαλεία της επιστήμης εξελίσσονταν ακόμη περισσότερο, όσο και σε εμπειρικό επίπεδο, κατά τη σύγκριση αγορών, που περιλάμβαναν ρυθμιστικούς κανόνες και αγορών, οι οποίες λειτουργούσαν χωρίς παρεμβάσεις.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα τελευταία χρόνια αναδύθηκε μία νέα προσέγγιση στα Θεσμικά Οικονομικά, σκοπός της οποίας ήταν η συμπερίληψη φαινομένων, που αγνοούνταν ή εσκεμμένα παραλείπονταν από την ορθόδοξη οικονομική θεωρία. Ο νέος αυτός κλάδος έλαβε την ονομασία Νέα Θεσμική Οικονομική. Μερικοί από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της, είναι οι Ronald Coase, Oliver Williamson, Claude Menard και εν μέρει ο Douglass North. Κύριο αντικείμενο έρευνας της Νέας Θεσμικής Οικονομικής είναι η μελέτη του συναλλακτικού κόστους, των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και της θεωρίας των συμβολαίων (Furubotn and Richter 1998 [2005]: xiv).

Σε αντίθεση με την Παλιά Θεσμική Σχολή, η οποία προσπάθησε να δημιουργήσει μία εναλλακτική θεωρία ή αλλιώς ένα εναλλακτικό παράδειγμα (paradigm) ως προς τη νεοκλασική θεωρία, η Νέα Θεσμική Οικονομική στοχεύει στη συμπλήρωση και ταυτόχρονα επέκταση του εύρους της έρευνας της ορθόδοξης Οικονομικής Επιστήμης (Eggertsson 1990, Furubotn and Richter 1997). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Νέα Θεσμική Οικονομική χρησιμοποιώντας ως βασικό αναλυτικό εργαλείο τη μικροοικονομική υπόθεση της νεοκλασικής ατομικής ορθολογικότητας, εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία των θεσμών και τη θεσμική μεταβολή³⁴. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας το κατά Pareto Κριτήριο αποτελεσματικότητας, συμπεραίνει ότι, οι θεσμοί τείνουν να παρέχουν τις αποδοτικότερες λύσεις στα συλλογικά προβλήματα δράσης, ένα επιχείρημα, που σε ορισμένες περιπτώσεις συμπληρώνεται από την έννοια του ανταγωνισμού, η οποία συνδράμει στην επιλογή των αποτελεσματικότερων οργανωτικών μορφών ή κανόνων³⁵.

³³ Ο όρος Θεσμική Οικονομική ή Θεσμικά Οικονομικά έγινε γνωστός από τον Walter Hamilton (1919) κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου για την Αμερικανική Οικονομική Ένωση (American Economic Association).

³⁴ Βλέπε North and Thomas (1973).

³⁵ Βλέπε και Coase (1960), Demsetz (1967), Williamson O. (1985) και Grossman and Hart (1986).

Μ' άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας τις βασικές αρχές της νεοκλασικής θεωρίας, όπως η ατομική ορθολογικότητα και την κατά Pareto αποτελεσματικότητα, ως ένα κριτήριο προσδιορισμού της κοινωνικής ωφέλειας, εξάγουν συμπεράσματα σχετικά με μακρο-φαινόμενα, όπως η λειτουργία και η μεταβολή των θεσμικών δομών. Ως εκ τούτου, κινούνται ακριβώς στην ίδια κατεύθυνση με αυτή του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής θεωρίας, καθώς, όπως και η τελευταία, ξεκινώντας από την ανάλυση της ατομικής συμπεριφοράς και έχοντας ορίσει *a priori* την έννοια της αποτελεσματικότητας, επιχειρηματολογούν για τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνουν χώρα μακρο-θεσμικά φαινόμενα.

Ακόμη και στην περίπτωση της χρησιμοποίησης της έννοιας της “περιορισμένης ορθολογικότητας” του Simon (1957: 198), όπως στις έρευνες των Williamson (1985), Furubotn and Richter (1994), Furubotn (1995, 1999) και Bowles (2006), η ανάλυσή τους βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ατομική συμπεριφορά, παραλείποντας να αναφερθούν στις επιδράσεις που δέχεται το άτομο από το κοινωνικό περιβάλλον ή σε συλλογικότητες, που συμπεριφέρονται ανεξάρτητα από το άτομο. Συνεπώς, το τελευταίο για τη Νέα Θεσμική Οικονομική καταλήγει να αποτελεί τη βασική μονάδα ανάλυσης και τον παραγωγό ολόκληρου του κοινωνικοοικονομικού οικοδομήματος και όχι οι θεσμοί.

3.2.6.2. Η μεταστροφή του North

Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του Douglass North (1920-2015), ο οποίος θεωρείται ένας εκ των σημαντικότερων εκπροσώπων της Νέας Θεσμικής Σχολής. Μολονότι, στα πρώτα του έργα επιχείρησε, έχοντας ως βάση το νεοκλασικό πλαίσιο ανάλυσης της ορθολογικής επιλογής, να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται και εξελίσσονται οι θεσμοί, σταδιακά άλλαξε τις απόψεις του, υποστηρίζοντας ότι, το άτομο είναι ταυτόχρονα και παραγωγός, αλλά και προϊόν των κοινωνικών θεσμών. Συγκεκριμένα, ο North (1973) αρχικά υποστήριζε ότι, οι θεσμοί είναι, τόσο αποτέλεσμα της προσπάθειας των ατόμων για βέλτιστες λύσεις, προκειμένου να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους απαιτήσεις, όσο και το αποτέλεσμα της ανταπόκρισής τους στις μεταβολές των σχετικών τιμών.

Όπως όμως ο ίδιος παραδέχεται, μία δεκαετία σχεδόν αργότερα, η νεοκλασική υπόθεση περί θεσμικής αποτελεσματικότητας ή διαφορετικά η υπόθεση περί ανταγωνισμού μεταξύ των θεσμών, δεν επαρκούσε για την επιμονή κατά το διάβα της

ιστορίας μη αποτελεσματικών θεσμικών μορφών (North 1990 [2006]: 23)³⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εγκατέλειψε τη νεοκλασική υπόθεση περί αποτελεσματικότητας, στρέφοντας την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο διανέμονται τα δικαιώματα ιδιοκτησίας από τους ηγέτες (ή την άρχουσα τάξη) στους υπηκόους, προκειμένου να κατανοήσει την ιστορική εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών από την Αγροτική μέχρι και τη Βιομηχανική Επανάσταση (North 1981).

Συγκεκριμένα, ο North αναφέρει ότι:

“Σχετικά αναποτελεσματικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα απειλούν την επιβίωση ενός κράτους ανάμεσα σε πιο αποτελεσματικούς γείτονες, και ο ηγέτης βρίσκεται αντιμέτωπος με τον αφανισμό ή την τροποποίηση της θεμελιώδους ιδιοκτησιακής δομής, ώστε να διευκολύνει την κοινωνία να μειώσει το κόστος συναλλαγής και να αυξήσει το ρυθμό μεγέθυνσης. [...] Τα στάσιμα κράτη μπορούν να επιβιώσουν για όσο διάστημα δεν υπάρχει μεταβολή του κόστους ευκαιρίας των υπηκόων τους στο εσωτερικό ή μεταβολή της συγκριτικής ισχύος των ανταγωνιστικών κρατών” (North (1981 [2000]: 66)

Συνεχίζοντας την ανάλυσή του, υποστηρίζει ότι, ο κύριος υπεύθυνος για τη σταθερότητα των κρατών στην ιστορία είναι ο δωρεάν επιβάτης (ibid: 70). Επ' αυτού αναφέρει: “Το κόστος που έχει για το άτομο η εναντίωση στις καταναγκαστικές δυνάμεις του κράτους έχει, κατά παράδοση, οδηγήσει στην απάθεια και την αποδοχή των κανόνων του κράτους, όσο καταπιεστικοί και αν υπήρξαν” (ibid: 70). Αναλύοντας την έννοια της ιδεολογίας, την οποία ορίζει ως “μια φειδωλή μέθοδο με την οποία τα άτομα εξοικειώνονται με το περιβάλλον τους και εφοδιάζονται με μια «κοσμοθεώρηση» έτσι ώστε να απλουστευτεί η διαδικασία λήψης αποφάσεων” (ibid: 95), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, “κάθε επιτυχής ιδεολογία πρέπει να ξεπεράσει το πρόβλημα του δωρεάν επιβάτη” (ibid: 100). “Ο κύριος στόχος κάθε ιδεολογίας είναι να παροτρύνει τις ομάδες να συμπεριφερθούν αντίθετα από τον απλό, ηδονιστικό, ατομικό υπολογισμό κόστους και ωφέλειας” (ibid: 100-101).

Ως εκ τούτου, για τον North, τα αίτια της αναποτελεσματικότητας και της υπανάπτυξης ορισμένων κοινωνιών στο διάβα της ιστορίας, σχετίζονται με τις διάφορες ιδεολογίες των υπηκόων, οι οποίες ποικίλουν ανάλογα με τη γεωγραφική θέση και την εργασιακή εξειδίκευση (ibid: 98). Όπως ο ίδιος αναφέρει:

³⁶ Την ίδια παραδοχή κάνει και στο North (2005: 7).

“Αρχικά, η γεωγραφική θέση ήταν εκείνη που έφερνε τις ομάδες αντιμέτωπες με εμπειρίες που συγχωνεύτηκαν σε γλώσσες, έθιμα, ταμπού, μύθους, θρησκείες, και, σταδιακά, σε ιδεολογίες που διέφεραν από εκείνες άλλων ομάδων. Αυτά επιβιώνουν σήμερα μέσα στις εθνικές διαφοροποιήσεις που παράγουν αλληλοσυγκρουόμενες ιδεολογίες. Η εργασιακή εξειδίκευση και ο καταμερισμός της εργασίας οδηγεί, επίσης, σε διαφορετικές εμπειρίες και σε διαφορετικές και αλληλοσυγκρουόμενες θεωρήσεις της πραγματικότητας. Ο Μαρξ θεωρούσε ότι η «συνειδητότητα» εξαρτάται από τη θέση κάποιου στην παραγωγική διαδικασία, και αυτή η κατανόηση αποτέλεσε σημαντική συνεισφορά για την ερμηνεία της δημιουργίας της «ταξικής συνείδησης»” (North 1981 [2000]: 98).

Στο παραπάνω απόσπασμα, ο North εστιάζει στη γεωγραφική θέση και την εργασιακή εξειδίκευση ως τις κύριες πηγές των διαφόρων ιδεολογιών. Ωστόσο, δεν αναλύει περαιτέρω την έννοια της ιδεολογίας, ούτε ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο η τελευταία θέτει περιορισμούς στη συμπεριφορά και τις αποφάσεις του ατόμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Zouboulakis (2005: 3), “η μεταχείριση της ιδεολογίας παρέμεινε στην περιφέρεια του θεωρητικού του μοντέλου”. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τα μετέπειτα έργα του, στα οποία οι διάφοροι ανεπίσημοι περιορισμοί, όπως τα διάφορα δόγματα, οι διάφορες προκαταλήψεις και τα διάφορα έθιμα κατέχουν κεντρικό ρόλο στη θεωρία που προσπαθεί να αναπτύξει.

Συγκεκριμένα, ο Αμερικανός ινστιτουτιοναλιστής αναφέρει:

“Ο τρόπος με τον οποίο το μυαλό επεξεργάζεται τις πληροφορίες δεν αποτελεί μόνο τη βάση για την ύπαρξη των θεσμών, αλλά και το κλειδί για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι ανεπίσημοι περιορισμοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του συνόλου των επιλογών τόσο στη βραχυπρόθεσμη όσο και στη μακροπρόθεσμη εξέλιξη των κοινωνιών” (North 1990 [2006]: 92).

Από το παραπάνω απόσπασμα γίνεται αντιληπτό ότι, για τον North, ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα ερμηνεύουν την κοινωνική και οικονομική τους πραγματικότητα έχει καθοριστική σημασία για την κοινωνική εξέλιξη. Μ’ άλλα λόγια, οι ανεπίσημοι θεσμοί και ταυτόχρονα οι διάφορες ιδεολογίες των ατόμων, όπου η έννοια της ιδεολογίας ορίζεται ως “οι υποκειμενικές αντιλήψεις (μοντέλα, θεωρίες) που διαθέτουν όλα τα άτομα για να εξηγούν τον κόσμο γύρω τους”, περιορίζουν, αλλά και διαμορφώνουν την ατομική συμπεριφορά και επιλογή (ibid: 55, υπ.9)³⁷. Ως εκ τούτου,

³⁷ Βλέπε και Denzau and North (1997).

ο North απομακρύνθηκε από τη νεοκλασική έννοια της ορθολογικής συμπεριφοράς, καθώς για τον ίδιο υπάρχουν ανθρώπινες πράξεις, όπως “η ανώνυμη δωρεάν αιμοδοσία”, “η αφοσίωση σε ιδεολογικούς σκοπούς” κ.ά., των οποίων η μελέτη τους απορρίπτεται από τη νεοκλασική θεωρία.

3.2.6.3. Ο θεσμικός ατομικισμός του North

Για τον North, η ανάλυση των θεσμών είναι σε θέση να ερμηνεύσει όλες εκείνες τις ατομικές συμπεριφορές, τις οποίες η ορθόδοξη θεωρία απορρίπτει ή εσκεμμένα αγνοεί. Επ’ αυτού αναφέρει:

“Αν η κατανόησή μας για τα κίνητρα είναι ιδιαίτερα ατελής, μπορούμε παρόλα αυτά να κάνουμε ένα βήμα μπροστά με το να λάβουμε λεπτομερώς υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμοί τροποποιούν το τίμημα που πληρώνει κανείς για τις πεποιθήσεις του και, κατά συνέπεια, παίζουν καίριο ρόλο ως προς το βαθμό στον οποίο τα κίνητρα που δεν μεγιστοποιούν τον πλούτο επηρεάζουν τις επιλογές” (North 1990 [2006]: 60).

Ωστόσο, “η άποψή του παραμένει μικροοικονομική” (Zouboulakis 2005: 5). Αυτό γίνεται εμφανές ήδη από την εισαγωγή του έργου του *Θεσμοί, θεσμική αλλαγή και οικονομική επίδοση*, όπου υποστηρίζει ότι:

“Οι θεσμοί είναι δημιούργημα των ανθρώπων. Εξελίσσονται και τροποποιούνται από τους ανθρώπους· συνεπώς, η θεωρία μας πρέπει να ξεκινήσει από το άτομο. Ταυτόχρονα, οι περιορισμοί που θέτουν οι θεσμοί στις ατομικές επιλογές είναι διαδεδομένοι. Η ενσωμάτωση των ατομικών επιλογών με τους περιορισμούς που θέτουν οι θεσμοί στα σύνολα των επιλογών, είναι ένα μεγάλο βήμα προς την ενοποίηση της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες” (North 1990 [2006]: 20).

Αρχικά, από την τελευταία πρόταση του παραπάνω αποσπάσματος γίνεται σαφές ότι, στόχος του North είναι μια περισσότερο διεπιστημονική προσέγγιση στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων. Με την έμφαση όμως που επέδειξε για τους μη οικονομικούς περιορισμούς της ατομικής συμπεριφοράς και με την επιθυμία του για διεπιστημονικότητα μεταξύ των κοινωνικών επιστημών, έχει κατηγορηθεί ότι, συμβάλει στην εξαφάνιση όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που συνθέτουν την Επιστήμη των Οικονομικών (Ankarloo 2002: 21). Παρ’ όλα αυτά, όπως τονίζει ο Zouboulakis (2005: 5): “[ο North] απλά υπέδειξε τον τρόπο συμφιλίωσης της Οικονομικής με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες”.

Επιπρόσθετα, όπως αναφέρει στο παραπάνω απόσπασμα ξεκινά τη θεωρία του από το άτομο. Ξεκινώντας από τις ατομικές επιλογές και πράξεις φαίνεται σα να απορρίπτει

τον ίδιο το λόγο της ύπαρξης του βιβλίου του, ήτοι τη σημαντικότητα του θεσμικού και κοινωνικού πλαισίου και όλης της ιστορίας, που αυτό συνεπάγεται. Παρ' όλα αυτά, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Zouboulakis (2005: 6): “Ξεκινώντας από το άτομο δεν ισοδυναμεί με θεσμική τύφλωση, εκτός εάν οι θεσμοί λαμβάνονται υπόψιν ως εξωγενώς δοσμένοι και δεν επηρεάζουν τα ατομικά μοτίβα συμπεριφοράς”. Κάτι τέτοιο συμβαίνει για παράδειγμα με το βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, όπου το θεσμικό πλαίσιο της αγοράς, ήτοι ο κεντρικός δημοπράτης και ο τρόπος με τον οποίο καθορίζει τις τιμές, θεωρείται δεδομένο, με τους ορθολογικούς δρώντες (rational agents) να λαμβάνουν αποφάσεις παρατηρώντας τα διάφορα διανύσματα τιμών.

Όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τον North, καθώς δεν ακολουθεί τον αυστηρού τύπου μεθοδολογικό ατομικισμό του νεοκλασικού υποδείγματος. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, για τον North, οι περιορισμοί πάνω στο άτομο δεν είναι δεδομένοι εξωγενώς, αλλά καθορίζονται από τους θεσμούς, οι οποίοι καθώς εξελίσσονται, ανάλογα με το χρόνο και τον τόπο, δομούν την ατομική συμπεριφορά. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο από την πρώτη κιόλας σειρά του έργου του, *Θεσμοί, θεσμική αλλαγή και οικονομική επίδοση*, όπου αναφέρει ότι:

“Οι θεσμοί είναι οι κανόνες του παιχνιδιού σε μια κοινωνία ή, πιο επίσημα, είναι οι ανθρωπίνως επινοημένοι περιορισμοί που διαμορφώνουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Κατά συνέπεια, διαμορφώνουν κίνητρα για την ανθρώπινη ανταλλαγή, είτε αυτή είναι πολιτική, κοινωνική είτε οικονομική” (North 1990 [2006]: 15).

Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο North, ακολουθεί ένα συγκεκριμένου είδους μεθοδολογικό ατομικισμό, ο οποίος είναι γνωστός ως “θεσμικός ατομικισμός (institutional individualism)” (Agassi 1975). Στο ίδιο συνηγορεί και ο Zouboulakis (2005: 6). Ουσιαστικά, ο North συμπληρώνει το μεθοδολογικό ατομικισμό με ολιστικά στοιχεία, όπως είναι οι θεσμικές δομές και αναγνωρίζει το γεγονός ότι, τα άτομα επηρεάζονται από “κοινωνικά καθορισμένες και χρονικά εξαρτημένες σχέσεις μεταξύ τους” (Elster 1989). Μ' άλλα λόγια, ο North αποδέχονταν ότι, οι ατομικές πράξεις και συμπεριφορές αλληλοεπιδρούν με το κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Zouboulakis (2005: 7): “ο θεσμικός ατομικισμός αρνείται τόσο το ψυχολογικό όσο και τον υποκειμενικό ατομικισμό”. Ο πρώτος αφορά το γεγονός ότι, η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων θα πρέπει να έχει ως αφετηρία τη ψυχολογία του λήπτη αποφάσεων (Boland 1982: 30). Μία πιο χαλαρή εκδοχή αυτού

του είδους ατομικισμού αποτελεί η υπόθεση της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς του νεοκλασικού υποδείγματος, την οποία ακολουθούν και οι νέοι ινστιτούτιοναλιστές, όπως οι Coase και Williamson (Zouboulakis 2005: 7). Ο δεύτερος σχετίζεται με την ιδέα ότι, “όλες οι ανθρώπινες ενέργειες είναι το αποτέλεσμα ατόμων με σκοπούς, οι οποίοι είναι ατελώς πληροφορημένοι και δρουν κάτω από συνθήκες αβεβαιότητας και άγνοιας σχετικά με το μέλλον” (ibid). Τέτοιου είδους ατομικισμό ενστερνίζεται η Αυστριακή Σχολή (ibid).

3.2.6.4. Επίσημοι/Ανεπίσημοι θεσμοί και θεσμική εξέλιξη

Για τον North, “από τη μια μεριά το άτομο περιορίζεται από την υπάρχουσα θεσμική δομή, ενώ από την άλλη μεριά, είναι ικανό να μεταβάλλει αυτή τη δομή ανάλογα με τις προτιμήσεις του” (Groenewegen, Kerstholt, and Nagelkerke 1995: 473). Ως εκ τούτου, ο North υποστηρίζει την άποψη ότι, “το βασικό στοιχείο μέσα σε μια κοινωνία δεν είναι το αφηρημένο άτομο, αλλά το κοινωνικό άτομο, αυτό το οποίο δομεί, αλλά και δομείται μέσα από την κοινωνία” (Hodgson 1986: 222). Παρ’ όλα αυτά, ο North δε μένει εκεί, αλλά προβαίνει στο διαχωρισμό των θεσμών, ανάμεσα σε επίσημους (formal) και ανεπίσημους (informal). Σύμφωνα με τον ίδιο: “Οι θεσμικοί περιορισμοί που ορίζουν το σύνολο των ευκαιριών των ατόμων είναι ένα σύμπλεγμα από επίσημους και ανεπίσημους περιορισμούς” (North 1990 [2006]: 142).

Επιθυμώντας να ερμηνεύσει και να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο οι επίσημοι και ανεπίσημοι θεσμικοί περιορισμοί οδηγούν στη θεσμική μεταβολή, χρησιμοποιεί μια ξεκάθαρα εξελικτική προσέγγιση, αναφέροντας ότι:

“το σύμπλεγμα των ανεπίσημων και των επίσημων περιορισμών κάνει πιθανές συνεχείς επαυξητικές αλλαγές σε συγκεκριμένα όρια. Αυτές οι μικρές αλλαγές, τόσο στους επίσημους κανόνες όσο και στους ανεπίσημους περιορισμούς, θα αλλάξουν σταδιακά με την πάροδο του χρόνου το θεσμικό πλαίσιο, ούτως ώστε να εξελιχθεί σε ένα διαφορετικό σύνολο επιλογών από το αρχικό” (ibid: 143).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η θεσμική εξέλιξη για τον North αποτελεί μια διαδικασία οριακών, αλλά σωρευτικών αλλαγών στους επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς, όπου τίποτα δε διασφαλίζει, ότι η εν λόγω διαδικασία θα κινηθεί προς μια κατεύθυνση με θετικό για την κοινωνία πρόσημο. Όπως ο ίδιος υποστηρίζει: “όταν οι οικονομίες πράγματι εξελίσσονται, [...], τίποτα σχετικά με αυτή τη διαδικασία δε διασφαλίζει την οικονομική μεγέθυνση” (North 1991: 109). Συνεπώς αναγνωρίζει ότι, δύναται στις

κοινωνίες να υπάρξει θεσμική αδράνεια και εξάρτηση από την τροχιά του παρελθόντος (path dependency) (North 1990 [2006]: 185-188).

Επιπρόσθετα, αναγνωρίζει ότι, η παραπάνω διαδικασία δεν είναι μόνο σωρευτική και επαυξητική, αλλά και συνεχής:

“Η θεσμική αλλαγή είναι μία περίπλοκη διαδικασία καθώς οι αλλαγές στα όρια μπορεί να είναι απόρροια αλλαγών στους κανόνες, στους ανεπίσημους περιορισμούς και στο είδος και την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους. Επιπλέον, οι θεσμοί αλλάζουν χαρακτηριστικά με τρόπο επαυξητικό μάλλον παρά ασυνεχή. *Ο τρόπος και ο λόγος για τον οποίο οι θεσμοί αλλάζουν επαυξητικά και η αιτία που ακόμη και οι ασυνεχείς αλλαγές (όπως η επανάσταση και η κατάκτηση) δεν είναι εντελώς ασυνεχείς είναι αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης των ανεπίσημων περιορισμών στις κοινωνίες. Παρόλο που οι επίσημοι κανόνες μπορούν να αλλάξουν από τη μια στιγμή στην άλλη, ως αποτέλεσμα πολιτικών ή δικαστικών αποφάσεων, οι ανεπίσημοι περιορισμοί που ενσωματώνονται στα έθιμα, στις παραδόσεις και στους κώδικες συμπεριφοράς είναι πολύ περισσότερο απρόσβλητοι από εσκεμμένες πολιτικές. Αυτοί οι πολιτισμικοί περιορισμοί δεν συνδέουν μόνο το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον, αλλά μας παρέχουν επιπλέον ένα κλειδί για να εξηγήσουμε την ιστορική αλλαγή*” (North 1990 [2006]: 21-22, ίδια έμφαση).

Από το παραπάνω απόσπασμα καθίσταται σαφές, ότι ο North υποστηρίζει την εξελικτική προσέγγιση της σωρευτικής θεσμικής μεταβολής, αλλά και το γεγονός ότι, προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στη φύση των ανεπίσημων θεσμικών περιορισμών, καθώς αυτοί ουσιαστικά αποτελούν τον κύριο παράγοντα της θεσμικής μεταβολής. Επιπλέον, με την έμφαση που δίνει στους ανεπίσημους περιορισμούς καταδεικνύει και τη σημαντικότητα της ιστορίας στη μελέτη συγκεκριμένων περιοχών, οι οποίες είναι γεωγραφικά και χρονικά προσδιορισμένες. Ως εκ τούτου, τάσσεται υπέρ της ειδικής και συγκεκριμένης ερμηνείας της ιστορίας και δεν προσπαθεί να εξάγει ανιστόρητα συμπεράσματα χωρίς γεωγραφικά και χρονικά όρια.

Η σημαντικότητα των ανεπίσημων θεσμών και συγκεκριμένα των πολιτισμικών αξιών (culture) και των διαφόρων πεποιθήσεων γίνεται ακόμη πιο εμφανής στο έργο του *Understanding the Process of Economic change (Κατανοώντας τη Διαδικασία της Οικονομικής Μεταβολής)*. Στο συγκεκριμένο έργο, οι πολιτισμικές αξίες αποτελούν έναν καθοριστικό παράγοντα αλλαγής των κοινωνιών, αλλά και αδράνειας. “Οι πολιτισμικές αξίες περιλαμβάνουν τις μεταξύ των γενεών μεταφορές των κανόνων, των

αξιών και των ιδεών”, όπου σε αλληλεπίδραση με το επίσημο θεσμικό πλαίσιο παρέχουν τα κίνητρα της ατομικής συμπεριφοράς (North 2005: 59).

3.2.6.5. Ολιστικές έννοιες και ατομική συμπεριφορά

Συνοπτικά, για τον North, η μεταβολή των κοινωνιών οφείλεται στους επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς, όπου μεγαλύτερη σημασία για τον ίδιο έχουν οι τελευταίοι. Παρ’ όλα αυτά, η θεσμική μεταβολή αποτελεί προϊόν ατομικών πράξεων ή πράξεων διαφόρων ομάδων ατόμων, όπως το κράτος, διάφοροι οργανισμοί, επιχειρήσεις κτλ.; Η απάντηση που δίνει ο North είναι ότι οφείλεται και στα δύο. Από τη μια μεριά, η θεσμική μεταβολή ενδέχεται να είναι το αποτέλεσμα ατομικής δράσης. Όπως ο ίδιος αναφέρει: “Ο εντολοδόχος αλλαγής είναι ο μεμονωμένος επιχειρηματίας ο οποίος αντιδρά στα κίνητρα που είναι ενσωματωμένα στο θεσμικό πλαίσιο” (North 1990: 167). Επιπλέον, αναφέρει: “Η μακροπρόθεσμη οικονομική αλλαγή είναι η αθροιστική συνέπεια αμέτρητων βραχυπρόθεσμων αποφάσεων πολιτικών και οικονομικών επιχειρηματιών, οι οποίοι τόσο άμεσα όσο και έμμεσα (μέσω εξωγενών επιδράσεων) διαμορφώνουν την απόδοση. Οι επιλογές αντικατοπτρίζουν το υποκειμενικό μοντέλο του επιχειρηματία για το περιβάλλον” (ibid: 205).

Από την άλλη όμως μεριά, για τον North, οι επίσημοι θεσμοί, όπως το κράτος, οι κεντρικές τράπεζες, οι εργατικές ενώσεις, οι αγροτικές ενώσεις, για να κατονομάσουμε μερικούς μόνο απ’ αυτούς, επίσης επηρεάζουν τη διαδικασία της θεσμικής μεταβολής και ταυτόχρονα της εξέλιξης των κοινωνιών, καθώς σχεδιάζουν μια συγκεκριμένη κατεύθυνση πάνω στην οποία θα κινηθεί η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής. Μ’ άλλα λόγια, οι ενέργειες μακρο-μεγεθών ή αλλιώς ολοτήτων, έχουν ουσιαστικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση των κοινωνιών και ως εκ τούτου των ατομικών επιλογών. Όπως ο ίδιος γράφει: “[...] η φορολογική δομή, οι ρυθμίσεις, οι δικαστικές αποφάσεις και οι καταστατικοί κανόνες, για να ονομάσουμε μερικούς επίσημους περιορισμούς, διαμορφώνουν τις πολιτικές των επιχειρήσεων, των συνδικάτων και άλλων οργανώσεων και έτσι καθορίζουν συγκεκριμένες πτυχές της οικονομικής επίδοσης” (North 1990 [2006]: 216).

Επιπλέον, αναφορικά με τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζει το κράτος, υποστηρίζει ότι: “Τα πολιτικά συστήματα όχι μόνον συγκεκριμενοποιούν και επιβάλλουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, αλλά στο σύγχρονο κόσμο το μερίδιο του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος που περνά από την κυβέρνηση και οι πανταχού παρούσες και διαρκώς μεταβαλλόμενες ρυθμίσεις που αυτή επιβάλλει είναι τα

σημαντικότερα κλειδιά για την οικονομική απόδοση” (ibid: 218). Προκειμένου να επεξηγήσει περισσότερο το σημαντικό ρόλο του κράτους, αναφέρει το ιστορικό παράδειγμα, των αποικιοκρατικών δυνάμεων της Αγγλίας και της Ισπανίας.

Συγκεκριμένα αναφέρει ότι, η οικονομική απόκλιση μεταξύ των βρετανικών και των ισπανικών αποικιών, οφείλονταν στα διαφορετικά θεσμικά χαρακτηριστικά των δύο αυτών αυτοκρατοριών. Από τη μια μεριά, η βρετανική μοναρχία επέτρεψε τη διεξαγωγή υπερατλαντικών ταξιδιών για κερδοσκοπία, από ιδιώτες και μικρές εταιρικές συμπράξεις, ενώ από την άλλη μεριά, το μονοπώλιο του υπερατλαντικού εμπορίου βρίσκονταν στα χέρια του Στέμματος της Καστίλης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι συγκεντρωτικές γραφειοκρατικές κρατικές παραδόσεις της Ισπανίας να μεταφερθούν και στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, εμποδίζοντας τη δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου που θα επέτρεπε την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη, ενώ αντίθετα στις Η.Π.Α. αναπτύχθηκε μια βασική δομή δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, η οποία ενθάρρυνε τη δημιουργία αγορών.

Ως εκ τούτου, ο North υποστηρίζει ότι, η θεσμική μεταβολή ενδέχεται να είναι το αποτέλεσμα, τόσο ατομικών ενεργειών, όσο και των ενεργειών συλλογικοτήτων (ολοτήτων). Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, ο North σε ορισμένες περιπτώσεις λαμβάνει ως δεδομένη τη λειτουργία ορισμένων θεσμικών ολοτήτων, όπως το κράτος, εξάγοντας συμπεράσματα σχετικά με τους περιορισμούς που θέτουν στην ατομική συμπεριφορά. Μ’ άλλα λόγια, ο North, κατά περίπτωση μακροθεμελιώνει, καθώς έχοντας ως βάση τους θεσμούς προβαίνει στην ερμηνεία της πορείας ορισμένων κοινωνιών και ταυτόχρονα στην επεξήγηση του λόγου για τον οποίο οι ατομικές συμπεριφορές και αποφάσεις διαμορφώθηκαν κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο.

Το ίδιο συμβαίνει και όταν αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες χωρικά και χρονικά προσδιορισμένες ιδεολογίες και πεποιθήσεις, επηρεάζουν το άτομο. Μ’ άλλα λόγια, στο έργο του είναι εμφανής η προσπάθειά του να βασιστεί σε μακρο-θεμέλια, όπως οι θεσμοί, προκειμένου να ερμηνεύσει την ατομική συμπεριφορά, καθότι για τον ίδιο, οποιοσδήποτε εκ των προτέρων καθορισμός της ατομικής ορθολογικότητας δεν είναι επαρκής. Επ’ αυτού αναφέρει χαρακτηριστικά: “Πιστεύω ότι αυτές οι παραδοσιακές συμπεριφορικές υποθέσεις έχουν εμποδίσει τους οικονομολόγους να κατανοήσουν κάποια πολύ ουσιώδη ζητήματα και ότι μία τροποποίηση αυτών των υποθέσεων είναι απαραίτητη για την περαιτέρω πρόοδο στις κοινωνικές επιστήμες” (North 1990 [2006]: 43).

Εν κατακλείδι, ο North αποτελεί μία ιδιάζουσα, ως προς τον τρόπο σκέψης, προσωπικότητα της Νέα Θεσμικής Σχολής. Πίστευε ότι, η περιγραφή του ατόμου θα πρέπει να είναι κοινωνικά προσδιορισμένη και ότι η συνεχής αλληλεπίδραση των πεποιθήσεων και των θεσμών ερμηνεύει την εξελικτική πορεία που ακολουθούν οι κοινωνίες (North 2005: 52). Επιπρόσθετα, ο North αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση και στα πλαίσια της μελέτης της παρούσας εργασίας, καθώς είναι ο μόνος εκπρόσωπος της Νέα Θεσμικής Σχολής, που ‘ξεφεύγει’ από τα στενά όρια της νεοκλασικής θεωρίας, προσπαθώντας να τονίσει τη σημαντικότητα των ανεπίσημων θεσμικών δομών. Παρ’ όλα αυτά, κατά την άποψή μας, τονίζει και κάτι ακόμη, ήτοι το γεγονός ότι, το άτομο δεν είναι δεδομένο, αλλά εξαρτημένο από προγενέστερα σύνολα καθορισμού της συμπεριφοράς του, όπως οι θεσμοί και ότι ο ατομικός παράγοντας δύναται να κυριαρχήσει έναντι του θεσμικού πλαισίου, μόνο στην περίπτωση μιας θεσμικής μεταβολής.

3.2.7. Ο Geoffrey Hodgson και η αναγκαιότητα της “ανασκευαστικής κατωφερούς εξήγησης (reconstructive downward causation)”

3.2.7.1. Κριτική στην ορθολογικότητα και τη μεγιστοποιητική συμπεριφορά

Ο Hodgson (γ.1946) αποτελεί έναν από τους ελάχιστους εν ζωή συνεχιστές της παράδοσης της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής και ειδικότερα του έργου του Thorstein Veblen³⁸. Μέσα από το έργο του, το οποίο εκτείνεται από τη δεκαετία του 1970 μέχρι και σήμερα, έχει ασχοληθεί με το ρόλο που διαδραματίζουν στις κοινωνίες οι θεσμοί, με τη μελέτη της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής, με ζητήματα Εξελικτικής Οικονομικής, με ζητήματα μεθοδολογίας, καθώς και με την άσκηση κριτικής στη Νέα Θεσμική Σχολή³⁹. Επιπλέον, ο Hodgson έχει συμβάλλει σημαντικά “στο ζήτημα της κοινωνικής φύσης της οικονομικής ορθολογικότητας με τρεις τρόπους: (i) περιγράφοντας τα όρια του μεθοδολογικού ατομικισμού·(ii) ασκώντας κριτική στις ατέλειες της μεγιστοποίησης μέσα από μια εξελικτική σκοπιά· (iii) καταδεικνύοντας τη σημαντικότητα και την αποτελεσματικότητα των συνηθειών και των κανόνων στη λήψη των αποφάσεων” (Zouboulakis 2015: 125).

³⁸ Ως συνεχιστές του έργου της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής θα μπορούσαν επίσης να χαρακτηριστούν και οι Daniel Bromley, Jonathan Nitzan, Shimshon Bichler και Mark Tool.

³⁹ Το πρώτο του βιβλίο ανιχνεύεται το 1977 και έχει τίτλο: Socialism and Parliamentary Democracy (Σοσιαλισμός και Κοινοβουλευτική Δημοκρατία).

Για τον Hodgson, η υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς και η αρχή της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς του νεοκλασικού υποδείγματος παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα. Όπως ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά: “η έννοια του δρώντα που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του, βασισμένος σε συναρτήσεις σταθερών προτιμήσεων αρνείται και η ίδια την ελεύθερη βούληση και την επιλογή.[...]. Είναι σαν ένα ρομπότ, προγραμματισμένο με βάση τις προτιμήσεις του” (ibid: 179). Επιπρόσθετα, η μεγιστοποιητική αρχή “δεν μπορεί να παρέχει μια ολοκληρωμένη εξήγηση ούτε της προέλευσης των κανόνων, αλλά ούτε και της υιοθέτησης μιας συμπεριφοράς καθοδηγούμενης από κανόνες [rule-driven behaviour]” (Hodgson 1998: 186). “Ο ‘οικονομικά ορθολογικός άνθρωπος’ δε φέρει κανένα στίγμα οποιασδήποτε συγκεκριμένης ανθρώπινης κουλτούρας ή θεσμού” (Hodgson 2012: 99). Μ’ άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι, οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας της ανάδυσης των θεσμών με βάση τις βασικές αρχές της νεοκλασικής θεωρίας είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.

Ακολουθώντας τις προσεγγίσεις των Nelson and Winter (1982) και North (1990), τις οποίες θεωρεί ότι βρίσκονται κοντά σ’ αυτές της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής (Hodgson 1998: 177, υπ. 9), αναγνωρίζει ότι, οι θεσμοί περιλαμβάνουν τόσο τους επίσημους κανόνες και οργανισμούς όσο και τους ανεπίσημους, καθώς και τα χαρακτηριστικά με τα οποία οι τελευταίοι επιβάλλονται κατά την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων, όπως οι ηθικές αξίες, οι συνήθειες και οι ρουτίνες. Όσον αφορά τους ανεπίσημους θεσμούς, αυτοί περιλαμβάνουν ένα σύνολο κοινωνικών και ηθικών αξιών, κανόνων, συνηθειών και ρουτινών, το οποίο δεν περιορίζει μόνο την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά και την ενεργοποιεί, διευρύνοντας τις δυνατότητες, τις επιλογές και τις πράξεις των ατόμων (Hodgson 2006: 2).

3.2.7.2. Επαναπροσέγγιση της έννοιας του κανόνα συμπεριφοράς

Βαθιά επηρεασμένος από την παράδοση της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής και συγκεκριμένα από τον Veblen, υποστηρίζει ότι, η χρησιμοποίηση κανόνων και συνηθειών αφορά το μεγαλύτερο μέρος της ατομικής συμπεριφοράς και ειδικά σε περιπτώσεις, όπου η λήψη αποφάσεων καθίσταται πολύπλοκη ή σε περιπτώσεις πλήρους αβεβαιότητας (ibid)⁴⁰. Για τον Hodgson, οι κανόνες είναι “υπό όρους ή άνευ όρων μοτίβα σκέψης ή συμπεριφοράς, τα οποία μπορούν να υιοθετηθούν είτε

⁴⁰ Ως παράδειγμα μελέτης που καταδεικνύει ότι, το άτομο βασίζεται σε συνήθειες και κανόνες σε καταστάσεις πολύπλοκες, που χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα, αναφέρει τον Heiner (1983).

συνειδητά είτε ασυνειδητά από τους δρώντες” (Hodgson 1997: 664). Επιπλέον, οι κανόνες είναι “κοινωνικά μεταδιδόμενες και εθιμικά κανονιστικές διαταγές ή ενυπάρχουσες κανονιστικές τάσεις, όπου στην περίπτωση *X* πράξε το *Y*” (Hodgson 2006: 3).

Όπως ο ίδιος εξηγεί, η φράση “ενυπάρχουσες κανονιστικές” δηλώνει ότι, “εάν ο κανόνας ελεγχθεί ή αμφισβητηθεί, τότε αναδύονται ζητήματα σχετικά με την κανονικότητά του” (ibid: 3). Αυτό σημαίνει ότι, αποτελούν κοινωνικά επίκτητα πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία μπορούν να αναιρεθούν ή και όχι. Επίσης, ο όρος “κοινωνικά μεταδιδόμενες” σημαίνει ότι, “η αναπαραγωγή αυτών των κανόνων εξαρτάται από ένα ανεπτυγμένο σύνολο πολιτισμικών αξιών και από κάποια χρήση της γλώσσας” (ibid: 3)⁴¹. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι κανόνες “δεν εμφανίζονται απλά ως αποτέλεσμα κληρονομούμενων γονιδίων ή ενστίκτων [αλλά] εξαρτώνται από ένα σύνολο κοινωνικών δομών και [ως εκ τούτου] μπορεί να μην έχουν άμεσο ή εμφανές αντίκρισμα στη γενετική μας σύσταση” (ibid: 3).

Αυτό σημαίνει ότι, οι κανόνες αναδύονται μέσα από τις κοινωνικές δομές και όχι απαραίτητα μέσα από τη φύση των ανθρώπων. Οι κανόνες μιας κοινωνίας ενδέχεται σε αρκετές περιπτώσεις να δημιουργούνται με βάση ορισμένα έμφυτα ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Το γεγονός όμως αυτό, δεν αναιρεί ότι είναι κοινωνικά κατασκευασμένες ως πρότυπα συμπεριφοράς, προκειμένου να υπάρξει συντονισμός μεταξύ των ατόμων. Άλλωστε, υπάρχουν άλλες τόσες περιπτώσεις, όπου ένα ατομικό πρότυπο συμπεριφοράς δε συμφωνεί με ένα αντίστοιχο κοινωνικό.

Στο ίδιο ακριβώς επιχείρημα συνηγορεί και ο Hodgson, ο οποίος υποστηρίζει ότι: “οι συνήθειες και οι κανόνες μπορεί να είναι περισσότερο χρήσιμες/οι σε ορισμένες περιπτώσεις παρά σε άλλες, ή περισσότερο επωφελείς για ομάδες, παρά για τα άτομα, ή και το αντίστροφο” (Hodgson 1997: 681). Για παράδειγμα, η παραβίαση ενός φωτεινού σηματοδότη μπορεί ενδεχομένως να ικανοποιήσει το ένστικτο για ταχύτητα κάποιου ατόμου, όμως κάτι τέτοιο θα ήταν επιζήμιο κοινωνικά, γεγονός που καθιστά την ύπαρξη κανόνων κυκλοφορίας επιτακτική ανάγκη.

Κατά την άποψή μας, ο Hodgson επιθυμεί να τονίσει τη σημαντικότητα των κανόνων ως ολιστικά φαινόμενα, τα οποία προϋπάρχουν των ατόμων και τα οποία εμφανίζονται με σκοπό να επηρεάζουν τη συμπεριφορά αυτών, προκειμένου να

⁴¹ Ο Hodgson κατά το πρωτότυπο γράφει: “a developed social culture”, το οποίο για λόγους κατανόησης το αποδώσαμε ως “ανεπτυγμένο σύνολο πολιτισμικών αξιών”.

υπάρξει συντονισμός. Όπως ο ίδιος αναφέρει: “Οι περισσότεροι θεσμοί χρονολογικά είναι προγενέστεροι των ατόμων, που σχετίζονται μ’ αυτούς. Όλοι γεννιόμαστε και κοινωνικοποιούμαστε μέσα σ’ έναν κόσμο με θεσμούς” (Hodgson 1998: 172). Γι’ αυτόν το λόγο άλλωστε υποστηρίζει και ο ίδιος ότι:

“Σε οποιαδήποτε αρχική, υποθετική, ‘φυσική κατάσταση [state of nature]’ από την οποία οι θεσμοί φαίνεται να έχουν αναδυθεί, ένας αριθμός κανόνων, και πολιτισμικών και κοινωνικών αξιών θεωρείται ήδη δεδομένος. Κανένα θεωρητικό πείραμα, το οποίο περιλαμβάνει μια χωρίς θεσμούς [institution-free] ‘φυσική κατάσταση’ δεν έχει ακόμη διατυπωθεί χωρίς αυτούς” (ibid: 182).

Για τον Hodgson, ακόμη και στην περίπτωση απουσίας κρατικών δομών, τα άτομα βασίζονται πάνω σε ήθη και έθιμα, κοινωνικές αξίες, και κυρίως στο θεσμό της γλώσσας, ο οποίος αποτελεί το απαραίτητο μέσο, προκειμένου να επιτευχθεί η μεταξύ τους αλληλεπίδραση (ibid: 182). Μ’ άλλα λόγια, “η επικοινωνία απαιτεί ένα θεσμοθετημένο [institutionalized] άτομο” (ibid: 183). Ως εκ τούτου, η μετάδοση των διαφόρων πληροφοριών από τους θεσμούς στο άτομο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στο κενό, δηλαδή χωρίς μια “διαδικασία πολιτισμικής αφομοίωσης [enculturation]” του ατόμου μέσα από μια “προγενέστερη εμπλοκή [του] με θεσμούς” (ibid: 183).

3.2.7.3. Επαναπροσέγγιση της έννοιας της συνήθειας

Ωστόσο, για τον ίδιο, η ικανότητα αντίληψης της πληροφορίας από το άτομο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς προϋπάρχουσες συνήθειες σκέψης, οι οποίες προσδίδουν πρακτικό νόημα στην πληροφορία (Hodgson 1997: 676). Χωρίς την ύπαρξη αυτών των συνηθειών το άτομο δεν μπορεί να προβεί στη χρησιμοποίηση των δεδομένων που λαμβάνει από το εξωτερικό του περιβάλλον μέσω των αισθήσεών του. Οι συνήθειες έχουν ένα σημαντικό “γνωστικό ρόλο”, ο οποίος δε γίνεται να υπάρξει χωρίς μια προηγούμενη εμπλοκή του ατόμου με ένα ορισμένο θεσμικό πλαίσιο (Hodgson 1998: 183).

Ο Hodgson (1993: 226, 1997: 664) ορίζει την έννοια της συνήθειας ως έναν απρόσωπο κανόνα, ο οποίος ακολουθείται ασυνείδητα, και αφορά μία “λιγότερο ή περισσότερο αυτό-υποκινούμενη προδιάθεση ή τάση για δέσμευση σε μια προηγουμένως υιοθετημένη ή αποκτημένη μορφή πράξης”. Η διαφορά μιας συνήθειας από έναν κανόνα, σχετίζεται με το ότι, ο τελευταίος δεν παρουσιάζει αυτό-υποκινούμενα χαρακτηριστικά, αλλά ενδέχεται μέσα από την επαναλαμβανόμενη εφαρμογή του, να καταστεί συνήθεια (Hodgson 1997: 664).

Σύμφωνα με τον ίδιο: “Οι συνήθειες χρησιμοποιούνται ακόμη και από επιχειρήσεις ή άτομα που προσπαθούν κατά κάποιο τρόπο να μεγιστοποιήσουν” (ibid: 187). Επίσης, για τον Hodgson, “[η έννοια] της συνήθειας έχει μια οντολογική και ερμηνευτική πρωταρχικότητα έναντι της ορθολογικής επιλογής” (ibid: 187). Προκειμένου να προσδώσει επιπλέον επιχειρήματα σχετικά με τη σημαντικότητα των κανόνων και των συνθηκών εξετάζει την ανθρώπινη συμπεριφορά μέσα από μια εξελικτική σκοπιά. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι:

“η καθιερωμένη υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς αποτυγχάνει να ικανοποιήσει την Αρχή της Εξελικτικής Ερμηνείας. Σε μια εξελικτική προσέγγιση περί νοημοσύνης αναγνωρίζεται ότι, η σιωπηρή γνώση και η έμμεση εκμάθηση μιας συνήθειας είναι πανταχού παρούσες ακόμη και σε ανώτερα ζώα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων” (Hodgson 1998: 188)⁴².

3.2.7.4. Θεσμοί και εξελικτική θεωρία

Ωστόσο, ο Hodgson δεν μένει σε μια απλή εξελικτική ερμηνεία των θεσμών, αλλά αναλύει περαιτέρω ζητήματα που αφορούν το λόγο ύπαρξης και επιμονής ορισμένων συνθηκών και κανόνων, και γενικότερα θεσμικών μορφών. Συγκεκριμένα, απορρίπτει το επιχείρημα ότι, η μεγιστοποιητική συμπεριφορά είναι το αποτέλεσμα “φυσικής επιλογής (natural selection)”⁴³, όπου εντός μιας ανταγωνιστικής εξελικτικής διαδικασίας επικρατούν οι ανώτερες και αποδοτικότερες συμπεριφορές, και τάσσεται, όπως και οι Veblen (1899, 1919) και Hayek (1982, 1988) πριν από αυτόν, υπέρ του “επιλεκτικού πλεονεκτήματος (selective advantage)” (Hodgson 1993)⁴⁴.

Για τον Hodgson, η υποστήριξη της έννοιας της φυσικής επιλογής, όπου ο ανταγωνισμός δρα ως μια εξελικτική διαδικασία προς όφελος του ικανότερου, αδυνατεί να εξηγήσει τους λόγους, που τα άτομα υιοθετούν συνήθειες ή κανόνες. Μαζί με άλλους οικονομολόγους της Εξελικτικής Οικονομικής, όπως οι Winter S.G. (1964, 1971), Vanberg (1989) και Witt (1991), υποστήριξε ότι, οι παραπάνω λόγοι πρέπει να

⁴² Με τον όρο “Αρχή της Εξελικτικής Ερμηνείας”, ο Hodgson αναφέρεται στη θεωρία του Δαρβίνου και του Lamarck, κάτι που γίνεται περισσότερο εμφανές στο Hodgson (2002c: 270).

⁴³ Αυτού του είδους η “φυσική επιλογή”, την οποία ενστερνίζεται η νεοκλασική οικονομική θεωρία, δε σχετίζεται με τη θεωρία του Δαρβίνου, αλλά με την ερμηνεία αυτής από τον Herbert Spencer, που την εισήγαγε στην κοινωνία, και η οποία ονομάστηκε “κοινωνικός δαρβινισμός”. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Galbraith (1977: 55-71).

⁴⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι, ο Hayek (1952) υποστήριξε ότι, εντός της κοινωνίας και της οικονομίας λαμβάνει χώρα μια εξελικτική διαδικασία, όπου μέσω του ανταγωνισμού επικρατεί ο ικανότερος. Στα έργα του το 1982 και 1988 τροποποιεί τις ιδέες του και τάσσεται υπέρ της ύπαρξης κανόνων με επιλεκτικό πλεονέκτημα.

αποδοθούν σε μία άλλη εξελικτική αρχή, κατά την οποία “ο επωφελής χαρακτήρας μιας συνήθειας ή ενός κανόνα σε ένα δεδομένο περιβάλλον παρέχει ένα επιλεκτικό πλεονέκτημα σε όσους τις υιοθετούν” (Hodgson 1997: 679).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, με βάση την ενναλακτική αυτή εξελικτική αρχή, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, οι συνήθειες και οι κανόνες ευθύνονται για την ανθεκτικότητα που επιδεικνύουν στο χρόνο οι διάφοροι θεσμοί, με τις συνήθειες να διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο, καθώς αποτελούν “το δομικό υλικό των θεσμών, παρέχοντάς τους μεγάλη διάρκεια, δύναμη και κανονιστική αρχή” (Hodgson 2001: 296). Μ’ άλλα λόγια, η οικονομική συμπεριφορά δομείται και εξελίσσεται εντός ενός θεσμικού συστήματος με διάρκεια, στο οποίο καθοριστικό ρόλο έχουν οι συνήθειες.

Η παραπάνω συσχέτιση ανάμεσα στην Οικονομική και την Εξελικτική Βιολογία απαιτεί, για τον ίδιο, ειδικές, αλλά και γενικές θεωρίες (Hodgson 1998: 168). Παρομοιάζοντας τη Θεσμική Οικονομική με τη Βιολογία, παρά με τη Φυσική, όπως πράττει η νεοκλασική θεωρία, υποστηρίζει ότι: “Η θεσμική προσέγγιση κινείται από γενικές ιδέες αναφορικά με την ανθρώπινη δράση, τους θεσμούς και την εξελικτική φύση των οικονομικών διαδικασιών σε συγκεκριμένες ιδέες και θεωρίες, οι οποίες σχετίζονται με συγκεκριμένους οικονομικούς θεσμούς ή μορφές οικονομίας” (ibid: 168). Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι, οι έννοιες της συνήθειας και των θεσμών συνδράμουν στη δημιουργία ενός συνδεδετικού “κρίκου ανάμεσα στο ειδικό και το γενικό” (ibid: 168).

Αντίθετα από το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής θεωρίας, το οποίο από τις καθολικά ισχύουσες βασικές αρχές της ορθολογικής συμπεριφοράς διαμορφώνει καθολικά συμπεράσματα σχετικά με συναθροιστικά φαινόμενα, όπως ο πληθωρισμός ή η ανεργία, μία θεσμική προσέγγιση θα πρέπει να εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο “συγκεκριμένα σύνολα κοινών συνηθειών ενσωματώνονται και ενισχύονται από συγκεκριμένους κοινωνικούς θεσμούς” (ibid: 169). Για τον Hodgson (1998: 169), ο ινστιτούτιοναλισμός είναι αναγκαίο να βασιστεί σε “ψυχολογικές, ανθρωπολογικές, κοινωνιολογικές και άλλες έρευνες σχετικά με τον τρόπο που τα άτομα συμπεριφέρονται”. Ως εκ τούτου, τάσσεται υπέρ μιας διεπιστημονικής προσέγγισης στην Οικονομική Επιστήμη, όπου στόχος δεν θα πρέπει να είναι η εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων, αλλά ειδικών και συγκεκριμένων. Αυτό άλλωστε καταδεικνύει και η ίδια η φύση των θεσμών, ήτοι συγκεκριμένα γεωγραφικά και χρονικά όρια.

3.2.7.5. Η αναγκαιότητα για μια “ανασκευαστική κατωφερή εξήγηση (reconstructive downward causation)”

Με βάση τις παραπάνω ερμηνείες σχετικά με τις συνήθειες και τους κανόνες, ο Hodgson επιθυμεί να οικοδομήσει μια “εναλλακτική ερμηνεία των θεσμών”, στην οποία πρέπει να αποφευχθούν τα εννοιολογικά προβλήματα μιας θεωρίας βασισμένης πρωτίστως στην ατομική πρόθεση και σκοπιμότητα (Hodgson 2006: 7). Για τον ίδιο, ο ατομικισμός ως σημείο εκκίνησης της μελέτης των κοινωνικών φαινομένων παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα. Ως εκ τούτου, είναι αντίθετος με την έννοια της αναγωγής των συνολικών φαινομένων, μολονότι αναφέρει πως: “η επιστήμη δεν μπορεί να προοδεύσει χωρίς κάποια ανάλυση των μερών” (Hodgson 1993: 235). Παρ’ όλα αυτά, αμφισβητεί την εγκυρότητα μιας θεωρίας, η οποία αναγάγει κάθε φαινόμενο στα συστατικά του μέρη, υποστηρίζοντας ότι, η εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων “μόνο σε ατομικούς όρους είναι ανέφικτη” (Hodgson 2001: 146).

Η εναλλακτική ερμηνεία των θεσμών την οποία προτείνει την κατονομάζει “ανασκευαστική κατωφερή εξήγηση (reconstructive downward causation)” (Hodgson 2006: 7). Συγκεκριμένα, οι θεσμοί δεν έχουν μόνο την ικανότητα να δομούν, να περιορίζουν και να ενεργοποιούν την ατομική συμπεριφορά, αλλά μπορούν επίσης να μεταβάλλουν τις επιδιώξεις και τους σκοπούς των ατόμων, όπου ο βασικός μηχανισμός αυτής της μεταβολής βρίσκεται στις συνήθειες (ibid: 7). Ουσιαστικά, ο Hodgson φαίνεται να δηλώνει ότι, ο βασικός συνδετικός κρίκος που ενώνει το μακρόκοσμο των θεσμών με τον μικρόκοσμο των ατόμων είναι η έννοια της συνήθειας.

Συνεχίζοντας ο συγγραφέας αναφέρει ότι:

“Οι θεσμοί αποτελούν κοινωνικές δομές, που μπορούν να συμπεριλάβουν μια *ανασκευαστική κατωφερή εξήγηση*, επενεργώντας ως ένα βαθμό πάνω στις ατομικές συνήθειες της σκέψης και της δράσης. Η ύπαρξη της ανασκευαστικής κατωφερούς εξήγησης δε σημαίνει ότι, οι θεσμοί άμεσα, απόλυτα ή ομοιόμορφα προσδιορίζουν τις ατομικές επιδιώξεις [aspirations], αλλά απλά και μόνο ότι, *μπορούν να υπάρξουν σημαντικές κατωφερείς επιδράσεις*” (ibid: 7, ιδία έμφαση).

Ως εκ τούτου, για τον Hodgson, εφόσον στην ανάλυσή μας μεταχειριστούμε τους θεσμούς ως τη βάση της θεωρίας, τότε είναι εφικτή μια κατωφερής εξήγησης ως προς το άτομο. Σε αντίθεση με το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης, όπου κυριαρχεί η ανωφερής εξήγηση (upward causation), καθώς από δεδομένες ατομικές προτιμήσεις μεταβαίνουμε στον προσδιορισμό συναθροιστικών οικονομικών φαινομένων, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι, με την κατωφερή εξήγηση, δηλαδή από τους θεσμούς στο

άτομο, είναι δυνατή η ερμηνεία της ατομικής συμπεριφοράς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Hodgson φαίνεται να τάσσεται υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, διότι αναγνωρίζει ότι, είναι εφικτή η 'μετακίνηση' της αιτιότητας από τους θεσμούς στο άτομο. Μ' άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι, από κοινωνικές ολότητες, όπως οι θεσμοί, μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται και εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά και δράση.

Ωστόσο, λίγο παρακάτω ξεκαθαρίζει ότι, μολονότι "οι θεσμοί μπορούν να υπάρξουν ξεχωριστά από τις ομάδες των ατόμων που περιλαμβάνουν· οι θεσμοί βασίζουν την ύπαρξή τους στα άτομα, στις αλληλεπιδράσεις τους και στα συγκεκριμένα κοινά πρότυπα σκέψης" (ibid: 7). Συνεχίζοντας την ανάλυσή του αναφέρει ότι:

"κάθε άτομο γεννιέται εντός ενός προϋπάρχοντος θεσμικού κόσμου, όπου έρχεται αντιμέτωπο με τους κανόνες και τις αξίες του. Οι θεσμοί με τους οποίους ερχόμαστε αντιμέτωποι ενυπάρχουν στις προδιαθέσεις άλλων ατόμων, αλλά εξαρτώνται επίσης και από τις δομημένες αλληλεπιδράσεις ανάμεσά τους [...] Η ιστορία παρέχει τις πηγές και τους περιορισμούς, σε κάθε περίπτωση είτε υλικούς είτε γνωστικούς, με βάση τους οποίους σκεπτόμαστε, δρούμε και δημιουργούμε" (ibid: 7).

Ο Hodgson φαίνεται να υπερασπίζεται μια διπλή εξήγηση (causation), αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι, "οι θεσμοί εξαρτώνται από τις δραστηριότητες των ατόμων, αλλά ταυτόχρονα τα περιορίζουν και τα διαμορφώνουν" (Hodgson 2001: 296). Παρ' όλα αυτά, προσδίδει μεγαλύτερη σημασία στην κατωφερή εξήγηση (downward causation), δηλαδή από τους θεσμούς στο άτομο, παρά στην ανωφερή (upward), δηλαδή από το άτομο στους θεσμούς. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θεωρούμε ότι, ο Hodgson, υποστηρίζει την αναγκαιότητα για μακροθεμελίωση, μολονότι πουθενά στο έργο του δεν αναφέρεται η λέξη μακροθεμελίωση.

Κατά την άποψή μας, η "ανασκευαστική κατωφερής εξήγηση" του Hodgson μπορεί εύκολα να ταυτιστεί με τη θεσμική μακροθεμελίωση. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, το μεγαλύτερο μέρος των ατομικών πράξεων προέρχεται από τις συνήθειες και από τους κανόνες, τους οποίους υιοθετούν τα άτομα, με ένα αρκετά μικρότερο μέρος να οφείλεται στις ατομικές προδιαθέσεις, τάσεις και ένστικτα. Επιπλέον, θεωρεί ότι, οι θεσμοί προϋπάρχουν των ατόμων και ότι μία αρχική χωρίς θεσμούς φυσική κατάσταση δεν υφίσταται, καθώς πάντα πρέπει να υποθέτουμε ορισμένους προγενέστερους θεσμούς, όπως για παράδειγμα τη γλώσσα. Όπως αναφέρει ο ίδιος χαρακτηριστικά:

“Η ορθολογικότητα δεν είναι προγενέστερη, αλλά απαιτεί, μία ήδη υπάρχουσα κοινωνική δομή. Η ατομική ορθολογικότητα εξαρτάται από τους πολιτισμικούς και θεσμικούς μηχανισμούς και όλα όσα τους υποστηρίζουν” (Hodgson 2007b: 331).

Εν κατακλείδι, το γεγονός ότι, ο Hodgson υποστηρίζει ουσιαστικά μία μέση μεθοδολογική οδό, ανάμεσα στο μεθοδολογικό ατομικισμό και στο μεθοδολογικό ολισμό (Hodgson 2002b: xxii-xxiii), δεν αναιρεί το γεγονός ότι, θεωρεί αναγκαία και τη θεσμική μακροθεμελίωση⁴⁵. Άλλωστε η μακροθεμελίωση την οποία προτείνουμε, δεν ακολουθεί πιστά το μεθοδολογικό ολισμό, καθώς κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι, οι θεσμοί είναι εξωγενείς ως προς το σύστημα αναφοράς. Αντιθέτως, υποστηρίζουμε το γεγονός ότι, και οι θεσμοί με τη σειρά τους επηρεάζονται, καθορίζονται και εξελίσσονται από τις καθημερινές αποφάσεις των ατόμων. Όπως τονίσαμε και παραπάνω, ο όρος μακροθεμελίωση προτιμήθηκε, αφενός για να τονίσουμε τη σημασία των ολότητων σε μία οικονομία, όπως είναι οι θεσμοί και αφετέρου για να δηλώσουμε την ύπαρξη αυτής ακριβώς της κατωφερούς εξήγησης, την οποία αναφέρει ο Hodgson. Μ’ άλλα λόγια, ότι ξεκινώντας από την ανάλυση των θεσμών μπορούμε να καταλήξουμε στον προσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά.

3.3. Άμεση αναφορά στην αναγκαιότητα για θεσμική μακροθεμελίωση

3.3.1. Η Μετά-Βαλρασιανή (Post-Walrasian) μακροοικονομική και η αναγκαιότητα θεσμικής μακροθεμελίωσης του David Colander

3.3.1.1. Τα βασικά χαρακτηριστικά της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης

Όπως αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης βασισμένο στις αρχές της ατομικής ορθολογικότητας και της μεγιστοποιητικής συμπεριφοράς εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τα συναθροιστικά φαινόμενα της οικονομίας. Η ‘γέφυρα’ που χρησιμοποιεί, προκειμένου να καταφέρει να μεταβεί από το μικρο-επίπεδο στο μακρο-επίπεδο, προέρχεται από το βαλρασιανό

⁴⁵ Σε προσωπική συζήτηση που είχαμε με τον καθηγητή κ. Hodgson το καλοκαίρι του 2019 στο Βόλο, τον είχα ρωτήσει, μεταξύ άλλων, αν τάσσεται υπέρ της μακροθεμελίωσης μέσω των θεσμών. Η απάντησή του, ήταν η εξής: “Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι αναγκαία, ενώ σε άλλες όχι. Εφόσον δε ληφθούν οι θεσμοί ως δεδομένοι και αμετάβλητοι, καθώς κάτι τέτοιο θα αναιρούσε τη διαδικασία της θεσμικής μεταβολής, τότε με βρίσκει σύμφωνο. Όμως προτιμώ να τάσσομαι υπέρ μίας ποικιλίας αναλυτικών επιπέδων, ανάλογα με το αντικείμενο μελέτης, όπως ο Veblen. Σίγουρα το άτομο επηρεάζεται από ολότητες, αλλά σίγουρα και οι ολότητες επηρεάζονται από το άτομο”.

υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, σύμφωνα με το οποίο υπάρχει μία και μοναδική ισορροπία προς την οποία τείνει η συναθροιστική οικονομία. Ωστόσο, το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης παρουσιάζει αρκετά προβλήματα, καθώς αγνοεί πολλές και σημαντικές πτυχές της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας⁴⁶.

Σε μια προσπάθεια να αναδείξει, αλλά και να επιλύσει πολλά από τα προβλήματα αυτά, ο David Colander (γ.1947), πρότεινε την προσέγγιση της Μετά-Βαλρασιανής μακροοικονομικής (Post-Walrasian macroeconomics), η οποία τάσσεται υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της μικροοικονομικής μέσα από τη θεσμική λειτουργία⁴⁷. Για τον Colander, πρόγονοι της νέας αυτής προσέγγισης είναι τόσο η Κλασική Σχολή όσο και η Κεϋνσιανή Σχολή Οικονομικής Σκέψης (Colander 1996: 5)⁴⁸. Τα βασικά χαρακτηριστικά και οι βασικές υποθέσεις της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης αφορούν την ύπαρξη “πολλαπλών ισορροπιών και πολυπλοκότητας, την περιορισμένη ορθολογικότητα (bounded rationality), τους θεσμούς και τους εκτός τιμών μηχανισμούς συντονισμού (non-price coordinating mechanisms)” (Colander 1996: 2).

Αρχικά, για τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, οι οικονομίες όχι μόνο δεν επιδεικνύουν μία και μοναδική ισορροπία⁴⁹, αλλά “οι πολλαπλές ισορροπίες αποτελούν τον κανόνα” (Colander 1993: 450). Μόνο στην περίπτωση που αποκλείσουμε τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων είναι εφικτή η μοναδικότητα της ισορροπίας. Επιπλέον, οι οικονομίες χαρακτηρίζονται από μία πολυπλοκότητα δυναμικών, η οποία δεν μπορεί να αποτυπωθεί από το στατικό μοντέλο του νεοκλασικού υποδείγματος, το οποίο υποθέτει ότι, η συναθροιστική ισορροπία παραμένει αμετάβλητη στις δυναμικές προσαρμογές της οικονομίας (Colander 1998: 286). Κάτι τέτοιο άλλωστε θα ήταν αντίθετο με την αρχή της ευστάθειας της γενικής ισορροπίας⁵⁰.

⁴⁶ Βλέπε και κεφάλαιο 1 παρούσας εργασίας.

⁴⁷ Όπως ο αναφέρει ο Colander (1996: 2): “πριν αποφασιστεί ο όρος Μετά-Βαλρασιανή, εξετάσαμε κι άλλους όρους: Μαρσαλιανή μακροοικονομική (Marshallian macro), Νέα Θεσμική μακροοικονομική (New Institutional macro) και μακροοικονομική του Συντονισμού (Coordination macro)”. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε παλιότερο άρθρο του με τίτλο: *The Macrofoundations of Micro*, αποκαλεί την ίδια προσέγγιση Νέα Κεϋνσιανή (New Keynesian), θέλοντας να επιδείξει, ότι αποτελεί συνέχεια του έργου του Keynes.

⁴⁸ Για τον Colander (1998: 288), η Μετά-Βαλρασιανή μακροοικονομική, πέρα από το έργο των κλασικών οικονομολόγων και του Keynes, βασίζεται και στο έργο πολλών ετερόδοξων κεϋνσιανών οικονομολόγων, όπως οι Robert Clower, Axel Leijonhufvud, Brian Arthur και Paul Davidson, αλλά και ορθόδοξων, όπως οι David Cass, Costas Azariades και John Bryant.

⁴⁹ Βλέπε και κεφάλαιο 1 σχετικά με το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu.

⁵⁰ Βλέπε και κεφάλαιο 1.

Επιπρόσθετα, για τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, η μακροοικονομία είναι τόσο πολύπλοκη, που η ορθολογική λήψη αποφάσεων εντός ενός βαλρασιανού συστήματος γενικής ισορροπίας, είναι αδύνατο να εφαρμοστεί στο σύνολο του πληθυσμού (Colander 1996: 3). Αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη βαλρασιανή μακροοικονομική και κατ' επέκταση με το σύγχρονο πρόγραμμα μικροθεμελίωσης. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, η Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση δεν αποδέχεται ότι, τα άτομα επιδεικνύοντας ορθολογική συμπεριφορά μπορούν να αντιμετωπίσουν την πολυπλοκότητα του οικονομικού συστήματος και επίσης ότι έχουν την ικανότητα να επεξεργαστούν το σύνολο των πληροφοριών αρκετά γρήγορα και αποτελεσματικά, έτσι ώστε η προκύπτουσα συναθροιστική ισορροπία να αντανακλά κατά κάποιο τρόπο τις ατομικές τους επιθυμίες και επιλογές.

Παρ' όλα αυτά, η Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση δεν απορρίπτει την έννοια της ορθολογικότητας, αλλά απλά δεν αποδέχεται την καθολικότητά της, η οποία ισχύει ανεξάρτητα από το χρόνο και το χώρο. Για την ίδια, η ορθολογικότητα έχει περισσότερο “τοπικά χαρακτηριστικά” (ibid: 3). Επιπλέον, όπως τονίζει ο Colander (1993: 451): “Είναι πολύ περισσότερο λογικό να απεικονίζουμε τα άτομα, όπως ακριβώς είμαστε εμείς οι ίδιοι [στην πραγματικότητα], [δηλαδή] με περιορισμένη εγκεφαλική δυνατότητα [brainpower], ικανά να επιδεικνύουν μερική ορθολογικότητα, αλλά που βασίζονται στην αδράνεια και σε εμπειρικούς κανόνες [rules of thumb], προκειμένου να λάβουν αποφάσεις”⁵¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εάν τα άτομα επιδεικνύουν κάποιο είδος ορθολογικότητας, τότε, για τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, η καλύτερη περιγραφή αυτής είναι η περιορισμένη ορθολογικότητα του Herbert Simon, η οποία λαμβάνει χώρα εντός ενός θεσμικού πλαισίου (ibid: 451).

3.3.1.2. Θεσμική λειτουργία και μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής

Η αποδοχή της υπόθεσης των πολλαπλών ισορροπιών, της πολυπλοκότητας των οικονομικών συστημάτων και της έννοιας της περιορισμένης ορθολογικότητας σημαίνει ότι, ενδεχομένως οι οικονομίες χαρακτηρίζονται πολύ περισσότερο από χαοτικές καταστάσεις και χαοτικά αποτελέσματα, παρά από σταθερότητα. Κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με τα εμπειρικά και στατιστικά δεδομένα, τα οποία καταδεικνύουν

⁵¹Ο Colander δε ξεκαθαρίζει ακριβώς τι εννοεί με τη λέξη αδράνεια, που αναφέρει. Αυτό που μπορούμε εμείς να συμπεράνουμε, μέσα από τη μελέτη του συνόλου του έργου του, είναι ότι, πιθανόν να εννοεί όλες εκείνες τις αποφάσεις τις οποίες λαμβάνει το άτομο χωρίς να σκεφτεί, όπως αποφάσεις που λαμβάνονται με βάση τις συνήθειές του.

ότι οι οικονομίες χαρακτηρίζονται από σχετικά σταθερές, παρά από χαοτικές καταστάσεις, με σημαντικές διακυμάνσεις του Α.Ε.Π., του πληθωρισμού, των επενδύσεων, κτλ. Σύμφωνα με τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, αυτό που αποτρέπει το χάος στην οικονομία είναι η ύπαρξη θεσμικών πλαισίων. Μ' άλλα λόγια, ο λόγος για τον οποίο η συναθροιστική οικονομία είναι σχετικά σταθερή οφείλεται στην ύπαρξη “πολυεπίπεδων θεσμών”, όπως διάφοροι “συμβατικοί κανόνες, είτε νομικής φύσης είτε κοινωνικής, οι οποίοι επιβάλλουν περιορισμούς στις ατομικές πράξεις” (Colander 1996: 3).

Οι θεσμοί για τη Μετά-Βαλρασιανή μακροοικονομική διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο σε μια οικονομία, διότι επιβάλλουν τη σταθερότητα του συστήματος και “μειώνουν την πολυπλοκότητα που αντιμετωπίζουν τα άτομα κατά τη λήψη αποφάσεων” (Colander 1998: 287). Αντίθετα από τη Βαλρασιανή μακροοικονομική, οι θεσμοί δε θεωρούνται απλά ως τριβές σε μία τέλεια ανταγωνιστική οικονομία, αλλά ως “αναπόσπαστο κομμάτι της ανάλυσης” (Colander 1996: 3). Μ' άλλα λόγια, ενώ για τη Βαλρασιανή μακροοικονομική, οι θεσμικοί περιορισμοί αποτρέπουν την επίτευξη της μεγιστοποίησης της χρησιμότητάς του, για τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, οι θεσμικοί περιορισμοί θεωρούνται απαραίτητοι, προκειμένου να επιτευχθεί η σταθερότητα του οικονομικού συστήματος. Επιπλέον, για τη συγκεκριμένη προσέγγιση, αν επιθυμούμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι αγορές συντονίζουν τις ατομικές πράξεις, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι θεσμοί (Colander 1998: 287).

Λόγω του ότι οι θεσμοί, ένα μακρο-φαινόμενο, επιβάλλουν περιορισμούς στην ατομική συμπεριφορά και δράση, πριν καθορίσουμε οποιεσδήποτε μικροθεμελιακές αρχές για τη Μακροοικονομική, θα πρέπει πρώτα να καθιερώσουμε κατάλληλες μακροθεμελιακές αρχές στη Μικροοικονομική (Colander 1993: 451). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Colander (1993: 451): “οποιαδήποτε μικρο ανάλυση χωρίς μακροθεμελίωση αποτελεί μια ατυχής απόπειρα”. Ως εκ τούτου, η Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση υποστηρίζει ότι, η Οικονομική Επιστήμη είναι αναγκαίο να στραφεί προς τη μελέτη της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, όπου δεδομένο είναι το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας και όχι το άτομο.

Πέρα από την πολυπλοκότητα του οικονομικού συστήματος, την ύπαρξη πολλαπλών ισορροπιών και τη σημαντικότητα του θεσμικού πλαισίου για τον προσδιορισμό της ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς, η αναγκαιότητα για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μπορεί να ανιχνευτεί και στο ρόλο του

χρήματος. Η έννοια του χρήματος για το βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας και κατ' επέκταση για το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης, παρ' όλο που έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες ένταξής του μέσα από τα DSGE μοντέλα, εξακολουθεί να θεωρείται είτε ως τριβή είτε να μην έχει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των οικονομικών φαινομένων⁵².

Για τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση το χρήμα δεν αποτελεί ακόμη ένα αγαθό, που βρίσκεται στη διάθεση του ορθολογικού δρώντα (rational agent), αλλά “μέρος της μακροθεμελιακής δομής ενός οικονομικού συστήματος” (ibid: 451). Επιπλέον, “το χρήμα αποτελεί έναν συμβατικό κανόνα, που βοηθά τη συναθροιστική οικονομία στο να λειτουργήσει περισσότερο αποτελεσματικά” (ibid: 451). Ως εκ τούτου, αποτελεί έναν θεσμό, ο οποίος μπορεί να ενσωματωθεί μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής.

3.3.1.3. Η μεθοδολογία της μακροθεμελίωσης της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης

Όσον αφορά τη μεθοδολογία του προγράμματος της μακροθεμελίωσης, το οποίο υποστηρίζει η Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, σύμφωνα με τον Colander (1993: 452), αντλεί την αναλυτική του βάση από το έργο του Simon σχετικά με την περιορισμένη ορθολογικότητα. Για τον Simon, η απόφαση ενός ατόμου πάνω σε ένα ευρύ φάσμα πιθανών επιλογών ξεπερνά τις υπολογιστικές του ικανότητες, γεγονός που σύμφωνα με τον Colander (1993: 452), καθιστά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων εφικτή μόνο εντός ενός μακρο-περιεχομένου, στο οποίο καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει το θεσμικό πλαίσιο. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο συγγραφέας είναι ότι η συναθροιστική οικονομία έχει ουσία και νόημα από μόνη της, χωρίς τη διαμεσολάβηση ενός ορθολογικού δρώντα (ibid).

Μ' άλλα λόγια, για τον Colander τα ολιστικά φαινόμενα της οικονομίας έχουν μία οντολογική αυτονομία σε σχέση με το άτομο, παρ' όλο που δεν έχουν βούληση, όπως το άτομο. Σε αντίθεση λοιπόν με το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης και το μεθοδολογικό ατομικισμό που αυτή ακολουθεί, είναι δυνατή η μελέτη των ολοτήτων χωρίς να βασιζόμαστε στην ανάλυση της συμπεριφοράς του ατόμου. Ωστόσο, το παράδοξο με τα όσα υποστηρίζει ο Colander σχετικά με την οντολογική αυτονομία των

⁵² Πρόσφατες προσπάθειες ένταξης του χρήματος εντός ενός μικροθεμελιωμένου DSGE μοντέλου, αποτελούν οι εργασίες των Lindé (2018) και Hendry and Muellbauer (2018).

ολοτήτων μιας οικονομίας είναι το γεγονός ότι, θεωρεί ως πηγή έμπνευσής του, την Αυστριακή Σχολή. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

“Η παραπάνω οπτική για τη συναθροιστική οικονομία, που προτείνεται από την προσέγγιση της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, σε πολλές περιπτώσεις, είναι Αυστριακή, από τη στιγμή [που θεωρούμε ότι] η επεξεργασία της πληροφορίας που επιτυγχάνεται από το οικονομικό σύστημα δε συνδέεται άμεσα με την επεξεργασία της πληροφορίας από τα άτομα” (Colander 1993: 452).

Αν συνδυάσουμε τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσω της θεσμικής λειτουργίας με την αυστριακή θεώρηση, συμπεραίνουμε ότι, ο Colander θεωρεί ότι, ένας θεσμός κατά το σύνολό του εμπεριέχει πολλές περισσότερες πληροφορίες απ’ όσες το οποιοδήποτε άτομο δύναται να γνωρίζει. Η παραπάνω πρόταση έρχεται σε πλήρη συμφωνία με όσα υποστήριζε ο Hayek (1945, 1948) σχετικά με το ότι, η αγορά γνωρίζει πολλά περισσότερα από τα άτομα που συμμετέχουν σ’ αυτή. Παρ’ όλα αυτά, ο Colander (1993: 452), δεν αποδέχεται το γεγονός ότι, οι Αυστριακοί θεωρούν την υπάρχουσα θεσμική δομή κομμάτι μιας ευρύτερης εξελικτικής διαδικασίας κατά την οποία το ισχύον θεσμικό πλαίσιο είναι το αποτελεσματικότερο δυνατό.

Για τον Colander (1998: 293), η οικονομία εξαρτάται από την τροχιά του παρελθόντος (path dependence), όπου λιγότερο αποτελεσματικά θεσμικά πλαίσια είναι δυνατόν να κυριαρχήσουν έναντι άλλων περισσότερο αποτελεσματικών. Το γεγονός αυτό, για τον ίδιο, δίνει τη δυνατότητα στους οικονομολόγους να μελετήσουν εναλλακτικές θεσμικές δομές και να προτείνουν, ως οικονομική πολιτική, την υιοθέτηση της καλύτερης δυνατής, ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο (Colander 1993: 452).

Το πρώτο βήμα προκειμένου να επιτευχθεί η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, είναι η υιοθέτηση, αυτού που ο ίδιος αποκαλεί, μιας “επαγωγικής θεσμικής προσέγγισης”, η οποία θα αναλύει την ορθολογική επιλογή οικονομικών θεσμών με βάση τη συνταγματική θεωρία του James Buchanan (ibid: 453). Σύμφωνα με τη θεωρία του οικονομικού συνταγματισμού του Buchanan (1975), η επιδίωξη των προσωπικών στόχων ενός ατόμου εξαρτάται από τη δυνατότητά του να δρα σύμφωνα με ένα σύνολο κανόνων, το οποίο έχει συμφωνηθεί εκ των προτέρων και το οποίο εξελίσσεται αυθόρμητα. Επιπλέον, για τη θεωρία του οικονομικού συνταγματισμού, η Οικονομική Επιστήμη, προκειμένου να συνεισφέρει στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, θα πρέπει να στραφεί προς τη συγκριτική μελέτη των διαφόρων κοινωνικών

θεσμών, ήτοι το κατά πόσο ένα θεσμικό πλαίσιο συμβάλλει στην κοινωνική ευημερία (Schotter 1981: 5).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, αυτοί οι “επαγωγικά-προερχόμενοι θεσμοί” γίνονται τα μακρο-θεμέλια της μικροοικονομικής θεώρησης (Colander 1993: 453). Αυτό σημαίνει ότι, οι περιορισμοί που θέτουν οι εν λόγω θεσμοί πάνω στα άτομα θα πρέπει να ενσωματωθούν στην ανάλυση των μικροοικονομικών φαινομένων. Άλλωστε, οι περιορισμοί που θέτουν οι θεσμοί αποτρέπουν την εξάπλωση των χαοτικών μικροοικονομικών συμπεριφορών στη συναθροιστική οικονομία (Colander 2006: 10)⁵³. Μ' άλλα λόγια, σύμφωνα με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, οι ατομικές πράξεις και συμπεριφορές μπορούν να προσδιοριστούν, μόνο εντός ενός δεδομένου θεσμικού πλαισίου.

Παρ' όλα αυτά, για τον Colander, αυτός δεν είναι ο μοναδικός τρόπος, προκειμένου να επιτευχθεί η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Δύο εναλλακτικές είναι, όπως ο ίδιος κατονομάζει, η “ προσέγγιση της προσομοίωσης” και η “θεσμική προσέγγιση” ή “Μετά-Κεϋνσιανή προσέγγιση”. Σύμφωνα με την πρώτη, η οποία προέρχεται μέσα από το έργο του Leijonhufvud (1993), οι μικροοικονομικές αποφάσεις αναλύονται με βάση προσομοιώσεις ηλεκτρονικών υπολογιστών, οι οποίες προσδιορίζουν τη θεσμική δομή που ακολουθεί η ατομική συμπεριφορά. Η δεύτερη προσέγγιση αφορά τη χρησιμοποίηση της εμπειρικής παρατήρησης της θεσμικής δομής μιας οικονομίας, έτσι ώστε να προσδιοριστούν οι μακρο-περιορισμοί, που τίθενται στην ατομική συμπεριφορά και πράξη.

3.3.1.4. Το μοντέλο μακροθεμελίωσης του Colander

Έχοντας ως βάση οποιαδήποτε από τις τρεις αυτές προσεγγίσεις, “η τυπική μοντελοποίηση της προσέγγισης της μακροθεμελίωσης της μικρο θα πρέπει να ξεκινά με την πρόταση ότι, η συμβατική συναθροιστική συνάρτηση παραγωγής δε συνάδει με [την υπόθεση] των πολλαπλών συναθροιστικών-ισορροπιών και συνεπώς με την ιδέα ότι, ίδιες εισροές κεφαλαίου και εργασίας μπορούν να συσχετιστούν με διαφορετικά επίπεδα προϊόντος” (Colander 1993: 454). Ο λόγος, σύμφωνα με τον ίδιο, έγκειται στο γεγονός ότι, παρ' όλο που οι εισροές κεφαλαίου και εργασίας μπορεί να είναι ίδιες, δύο οικονομίες ενδέχεται να αποκλίνουν μεταξύ τους λόγω διαφορετικών θεσμικών

⁵³ Παρόμοια επιχειρήματα, σχετικά με το χάος σε μικρο-επίπεδο και την οργάνωση και τάξη σε μακρο-επίπεδο, αναπτύξαμε και στο κεφάλαιο 2 της παρούσας εργασίας.

πλαισίων και ως εκ τούτου λόγω διαφορετικών επιπέδων συντονισμού (Colander 1998: 289).

Από τη μια μεριά, στο τυπικό βαλρασιανό μοντέλο η συναθροιστική συνάρτηση παραγωγής, η οποία είναι της μορφής $x=f(K, L)$, τείνει προς ένα και μοναδικό σημείο ισορροπίας, στο οποίο μη αγοραία προβλήματα συντονισμού δεν υφίστανται⁵⁴. Από την άλλη μεριά, ο Colander (1998: 289) θεωρεί αναγκαία τη συμπερίληψη στη συναθροιστική συνάρτηση παραγωγής των διαφόρων πλεονασμάτων ζήτησης (demand spillover effects), των διαφόρων εξωτερικοτήτων, των αποτυχιών συντονισμού και οποιουδήποτε άλλου φαινομένου έχει επίδραση στην οικονομία ως σύνολο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μορφή της συναθροιστικής συνάρτησης παραγωγής, που προτείνει ο Colander είναι η εξής:

$$x=f(K, L, C)$$

όπου η μεταβλητή C δηλώνει το βαθμό του μη αγοραίου συντονισμού της οικονομίας.

Κεντρικό ζήτημα για τη Μετά-Βαλρασιανή μακροοικονομική αποτελεί η ανάλυση της μεταβλητής C ⁵⁵. Η σημαντικότητα της συγκεκριμένης μεταβλητής καταδεικνύεται από το γεγονός ότι, μεταβολές στο συναθροιστικό προϊόν x ενδέχεται να μην οφείλονται μόνο σε μεταβολές του κεφαλαίου και της εργασίας, αλλά να προκύπτουν ως αποτέλεσμα αποτυχιών συντονισμού. Για παράδειγμα, μία μείωση του συναθροιστικού προϊόντος θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως το αποτέλεσμα μίας αποτυχίας συντονισμού των προσδοκιών, την οποία η αγορά από μόνη της δεν είναι σε θέση να επιλύσει (ibid: 290). Όταν ο συντονισμός των προσδοκιών δεν επιτυγχάνεται ικανοποιητικά, η παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής και ως εκ τούτου το συναθροιστικό προϊόν ενδέχεται να μειωθούν, χωρίς να μεταβληθούν οι εισροές ή η τεχνολογία (ibid: 290).

3.3.1.5. Η εγκατάλειψη της 'φιλοδοξίας' για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής

Κατ' ουσία, ο ρόλος των θεσμών αφορά τη δυνατότητα που δίνουν στα άτομα να συντονίσουν τις πράξεις τους, προκειμένου να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό ύψος του συνολικού προϊόντος. Συνεπώς, σύμφωνα με Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση δε

⁵⁴ Όπου K η εισροή του κεφαλαίου και L η εισροή της εργασίας.

⁵⁵ Παρόμοια έρευνα έχει πραγματοποιήσει και ο Kirman (2010), σχετικά με τα προβλήματα συντονισμού σε μια οικονομία.

χρειάζεται να εστιάζουμε σε ζητήματα μικροθεμελίωσης για να ερμηνεύσουμε επιθυμητά ή ανεπιθύμητα συναθροιστικά αποτελέσματα. Αυτό που σύμφωνα με τον Colander (1998: 291) απαιτείται, είναι η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, όπου “η μακροθεμελίωση προσδιορίζει το βαθμό του συντονισμού της οικονομίας”.

Παρ’ όλα αυτά, όπως ο ίδιος αναφέρει, η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής βρίσκεται ακόμη σε “βρεφικό στάδιο” (ibid: 292). Το ζήτημα όμως το οποίο προκύπτει είναι ότι, ο Colander δεν εξέλιξε περαιτέρω τις παραπάνω προσεγγίσεις και ιδέες στη μετέπειτα θεματολογία του. Επίσης, σταδιακά άρχισε να ασκεί όλο και λιγότερο κριτική στα ορθόδοξα μοντέλα μακροοικονομικής (Colander 2007) ή ακόμη και σε ορισμένες περιπτώσεις να αποδέχεται το γεγονός ότι, “η έννοια της μικροθεμελίωσης χρειάζεται αναθεώρηση”, διότι “μία κατάλληλη μικροθεμελίωση είναι απαραίτητη” (Colander et al. 2009: 9, έμφαση στο πρωτότυπο).

Επιπρόσθετα, ο Colander με την πάροδο των ετών, άρχισε να εστιάζει όλο και λιγότερο σε ζητήματα που αφορούν την Οικονομική και επακολούθως στη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος, ως συμβουλή στους ετερόδοξους οικονομολόγους: “να ανησυχείτε λιγότερο για τη μεθοδολογία” (Colander 2009: 67), παρ’ όλο που σε άλλη εργασία του ίδιου έτους αναφέρει ότι: “σε εγγενώς πολύπλοκα συστήματα, όπως η μακροοικονομία, δεν είναι σαφές ότι, τα μοντέλα που δομούνται από το μικρο-επίπεδο και προς τα πάνω-όσο στέρεα κι αν είναι τα θεμέλιά τους- είναι θεωρητικά περισσότερο ικανοποιητικά από μοντέλα που δομούνται γύρω από ‘υψηλού-επιπέδου’ αναδυόμενες μάκρο-ιδιότητες” (Colander and Rothschild 2009: 119, έμφαση στο πρωτότυπο).

Εν κατακλείδι, ο Colander, παρά το γεγονός ότι, στα πρώτα του έργα υποστήριξε την αναγκαιότητα για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, προτείνοντας ακόμη και τρόπους με τους οποίους μπορεί να επιτευχθεί, με το πέρασμα των ετών την εγκατέλειψε, χωρίς να αναπτύξει περαιτέρω τα επιχειρήματά του. Το γεγονός αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό από το ότι, από το 1998 και μετά άρχισε να στρέφει το ενδιαφέρον του σε ζητήματα που αφορούν προσομοιώσεις ατομικών συμπεριφορών σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, όπως τα ACE (Agent Based Computational Economic) μοντέλα (Colander 2006, Colander et. al 2009) και γενικότερα προς περισσότερο εμπειρικά ζητήματα, εγκαταλείποντας τη θεωρητική τεκμηρίωση της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής.

3.4. Συμπεράσματα τρίτου κεφαλαίου

Στο παρόν κεφάλαιο υποστηρίξαμε ότι, οι ολότητες-συλλογικότητες, που διαδραματίζουν το ρόλο των μακρο-θεμελίων και οι οποίες επηρεάζουν, αλλά και διαμορφώνουν την ατομική επιλογή είναι οι θεσμοί. Ως εκ τούτου, θεωρήσαμε αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της μακροθεμελίωσης ως εξής: *Η θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση, ότι η ατομική ορθολογικότητα και συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών, οι οποίοι αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας οικονομίας, και πηγάζει από την ίδια τη φύση των θεσμών, οι οποίοι προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες λόγω της εγγενούς αβεβαιότητας των ατόμων σχετικά με τα αποτελέσματα των πράξεών τους.*

Η μακροθεμελίωση γενικότερα, αλλά και η θεσμική μακροθεμελίωση ειδικότερα, δεν ξεκινά την ανάλυσή της από το άτομο. Παρ' όλα αυτά, το άτομο δεν αγνοείται, αλλά αποτελεί τον τελικό σκοπό, καθώς αυτό που αναζητά μία θεωρία που βασίζεται σε μακρο-θεμέλια είναι ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά, αντίθετα από τη νεοκλασική θεωρία, η οποία ξεκινά από το άτομο και καταλήγει στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με μακρο-φαινόμενα. Μ' άλλα λόγια, στη θεσμική μακροθεμελίωση ξεκινά κανείς από τη θεσμική λειτουργία και καταλήγει στην ερμηνεία της συμπεριφοράς του ατόμου.

Με βάση τον ορισμό που παραθέσαμε, εξετάσαμε όλες εκείνες τις περιπτώσεις μέσα από την ιστορία των οικονομικών θεωριών, στις οποίες η έννοια της μακροθεμελίωσης, όπως την ορίσαμε, εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της θεσμικής λειτουργίας. Συγκεκριμένα, εξετάσαμε την περίπτωση του Adam Smith, του οποίου το έργο έχει σε μεγάλο βαθμό παρερμηνευτεί από την ορθόδοξη οικονομική σκέψη, καθώς η περιγραφή του ατόμου στην οποία προβαίνει ο Σκωτσέζος οικονομολόγος δεν περιορίζεται στα στενά όρια ενός δρώντα, όπως ο Ροβινσώνας Κρούσος. Αντιθέτως, για τον Smith, το άτομο αποτελεί μέρος ενός κοινωνικού συνόλου, όπου η συμπεριφορά του δε λαμβάνει χώρα σε συνθήκες κοινωνικού κενού (social vacuum), αλλά σε συνθήκες που ορίζονται από ένα πολύπλοκο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο διαμορφώνει το χαρακτήρα του. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, εξετάζει τον καταμερισμό της εργασίας ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο αναδύεται και εκδηλώνεται εντός ενός κοινωνικού πλαισίου, που περιλαμβάνει επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς.

Εν συνεχεία, εξετάσαμε την περίπτωση της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, η οποία ακολουθεί μία περισσότερο ολιστική προσέγγιση στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, καθώς θεωρεί τις κοινωνικές οντότητες ως ζωντανούς οργανισμούς, που διαθέτουν αυτόνομη βούληση και στόχους. Επιπλέον, η ολιστική προσέγγιση των ιστορικιστών καταδεικνύει ότι, η ατομική συμπεριφορά και δράση επηρεάζεται σημαντικά από τη δομή των πολιτισμικών αξιών και των ηθικών αξιών της κοινωνίας. Στόχος της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, ήταν η εξαγωγή ειδικών και όχι καθολικών νόμων, όπως συμβαίνει με τη Νεοκλασική Σχολή, καθώς τα περισσότερα οικονομικά φαινόμενα εξαρτώνται από το χρόνο και από τις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές από τις οποίες προέρχονται.

Παρακάτω εξετάσαμε την Παλαιά Θεσμική Σχολή, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχεια της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο των κυριότερων εκπροσώπων της, όπως οι Thorstein Veblen, Wesley Mitchell, John Commons και Clarence Ayres. Κεντρικό σημείο ανάλυσης της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής αποτελούν οι θεσμοί, οι οποίοι καθορίζουν τις ατομικές αποφάσεις και επιλογές. Ως εκ τούτου, το άτομο αποτελεί μέρος ενός κοινωνικά θεσμοθετημένου συνόλου. Επίσης, δεν αποδέχεται τη χρησιμοποίηση καθολικών εννοιών, υποθέσεων και κατηγοριοποιήσεων, καθώς υποστήριζε ότι, η Οικονομική είναι μια ιστορικά προσδιορισμένη επιστήμη, που μελετά τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα εντός ενός γεωγραφικού και χρονικού πλαισίου.

Μετά την Παλαιά Θεσμική Σχολή και τους Veblen, Mitchell, Commons και Ayres περάσαμε στη Νέα Θεσμική Σχολή και στον Douglass North, ο οποίος αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση της. Ενώ αρχικά αποδέχονταν το νεοκλασικό πλαίσιο ανάλυσης της ορθολογικής επιλογής και την υπόθεση της αποτελεσματικότητας, αργότερα τις εγκατέλειψε, στρέφοντας την προσοχή του στην έννοια της ιδεολογίας, η οποία εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση και την εργασιακή εξειδίκευση. Για τον North βασικό στοιχείο της κοινωνίας δεν είναι το αφηρημένο άτομο, αλλά το κοινωνικό άτομο, αυτό που δομεί, αλλά και δομείται μέσα από την κοινωνία.

Παρ' όλο που η ανάλυσή του είναι κυρίως μικροοικονομική, καθώς θεωρεί ότι, οι θεσμοί είναι δημιούργημα των ανθρώπων και ως εκ τούτου η θεωρία πρέπει να αρχίσει από το άτομο, σε ορισμένες περιπτώσεις βασίζει τη θεωρία του σε μακρο-θεμέλια, όπως οι θεσμοί, προκειμένου να ερμηνεύσει την ατομική συμπεριφορά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επεξήγησή του αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο το κράτος, ήτοι μία συλλογικότητα, επηρεάζει την ατομική συμπεριφορά και

δράση. Μ' άλλα λόγια, για τον North το άτομο δεν είναι δεδομένο, αλλά εξαρτημένο από προγενέστερα σύνολα καθορισμού της συμπεριφοράς του, όπως οι θεσμοί. Ο ατομικός παράγοντας, για τον ίδιο, μπορεί να επικρατήσει έναντι του θεσμικού πλαισίου, μόνο στην περίπτωση της θεσμικής μεταβολής.

Σχετικά με τις έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, εξετάσαμε επιπλέον και την περίπτωση του Geoffrey Hodgson. Για τον Hodgson, οι θεσμοί δεν περιορίζουν μόνο την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά και την ενεργοποιούν, διευρύνοντας τις δυνατότητες, τις επιλογές και τις πράξεις των ατόμων. Οι περισσότεροι θεσμοί, για τον ίδιο, είναι χρονολογικά προγενέστεροι των ατόμων, που σχετίζονται με αυτούς. Επιπλέον, ασκώντας κριτική στη Νέα Θεσμική Σχολή, υποστήριξε ότι, δεν υπάρχει μία χωρίς θεσμούς φυσική κατάσταση από την οποία οι θεσμοί να έχουν αναδυθεί μέσα από ατομικές επιλογές.

Για τον Hodgson, η χρησιμοποίηση κανόνων και συνηθειών αφορά το μεγαλύτερο μέρος της ατομικής συμπεριφοράς και ειδικά σε περιπτώσεις, όπου η λήψη αποφάσεων καθίσταται πολύπλοκη ή σε περιπτώσεις πλήρους αβεβαιότητας. Έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της συνήθειας, η οποία έχει, για τον ίδιο, μία οντολογική και ερμηνευτική πρωταρχικότητα έναντι της ορθολογικής επιλογής, διότι οι συνήθειες αποτελούν το δομικό υλικό των θεσμών, παρέχοντάς τους διάρκεια, δύναμη και κανονιστική αρχή. Επιπλέον, πρότεινε μία εναλλακτική ερμηνεία των θεσμών, την οποία ονόμασε ανασκευαστική κατωφερής εξήγηση (reconstructive downward causation), όπου αναγνωρίζει ότι, είναι δυνατή η μετακίνηση της αιτιότητας από τους θεσμούς στο άτομο. Μ' άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι, από κοινωνικές ολότητες, όπως οι θεσμοί, μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται και εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά και δράση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατά την άποψή μας, τάσσεται υπέρ της αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής.

Σχετικά με τις άμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, εξετάσαμε την περίπτωση του David Colander. Ο Colander ως μια προσπάθεια εισαγωγής ενός εναλλακτικού παραδείγματος (paradigm) απ' αυτό της μικροθεμελίωσης του νεοκλασικού υποδείγματος, πρότεινε τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, η οποία υποστηρίζει την αναγκαιότητα για θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Ο ρόλος των θεσμών, για τον Colander και τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, αφορά τη δυνατότητα που δίνουν στα άτομα να συντονίσουν τις πράξεις τους, προκειμένου να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό ύψος του συνολικού προϊόντος.

Συγκεκριμένα, για τον ίδιο, λόγω του ότι οι θεσμοί, ένα μακρο-φαινόμενο, επιβάλλουν περιορισμούς στην ατομική συμπεριφορά και δράση, πριν καθορίσουμε οποιεσδήποτε μικροθεμελιακές αρχές για τη Μακροοικονομική, θα πρέπει πρώτα να καθιερώσουμε κατάλληλες μακροθεμελιακές αρχές στη Μικροοικονομική. Ως εκ τούτου, έδωσε προτεραιότητα στα ολιστικά φαινόμενα μιας οικονομίας, τα οποία, για τον ίδιο, έχουν μια οντολογική αυτονομία σε σχέση με το άτομο. Παρ' όλα αυτά, δεν ανέπτυξε περαιτέρω τα επιχειρήματά του σχετικά με την έννοια της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, εγκαταλείποντάς την, με το πέρασμα των ετών.

Από όλες τις παραπάνω προσεγγίσεις, που αναπτύξαμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο της εργασίας συμπεραίνουμε αρχικά ότι, η κυριαρχία του νεοκλασικού υποδείγματος και κατ' επέκταση του προγράμματος της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής, είναι τόσο ισχυρή, που η ιδέα για το ακριβώς αντίστροφο πρόγραμμα, δηλαδή της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Παρ' όλο, που μπορεί να ανιχνευτεί ως ιδέα, χωρίς βέβαια να κατονομαστεί, είτε λόγω του ότι οι κλάδοι της Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής δεν υφίσταντο, είτε διότι ο όρος μακροθεμελίωση δεν είχε ακόμη επινοηθεί, δεν έχει αναπτυχθεί ποτέ επαρκώς.

Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο David Colander και η Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, όπου και σε αυτή την περίπτωση αναπτύσσονται μόνο μερικές βασικές υποθέσεις, χωρίς περαιτέρω ανάλυση, η οποία θα προέρχονταν μέσα από ένα υπόδειγμα μακροθεμελίωσης, το οποίο θα εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζεται η ατομική συμπεριφορά μέσα από μακρο-διαδικασίες, όπως η θεσμική λειτουργία. Κατά την άποψή μας, αυτό είναι και το ζητούμενο του εν λόγω πονήματος. Η δημιουργία ενός υποδείγματος, το οποίο θα είναι σε θέση να συνδέει το μακρόκοσμο των θεσμών με το μικρόκοσμο των ατόμων, χωρίς ωστόσο να αγνοείται η οντολογική αυτονομία του ατόμου, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στο έργο του Marx.

Μέσα από την έννοια της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, έτσι όπως την ορίζουμε στην παρούσα εργασία, δεν είναι η ανάπτυξη μιας κατωφερούς εξήγησης (downward causation), η οποία θα αγνοεί την ατομική αυτονομία και δράση, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα είναι σα να διαπράττουμε τα ίδια λάθη με αυτά της μικροθεμελίωσης του νεοκλασικού υποδείγματος. Όπως ακριβώς ολιστικά ή μακρο φαινόμενα δεν μπορούν να εξηγηθούν επαρκώς σε ατομικούς όρους, έτσι και τα άτομα δεν μπορούν να εξηγηθούν επαρκώς σε όρους πλήρως ολιστικών. Ως εκ τούτου, το να θεωρήσουμε, όπως η νεοκλασική μικροθεμελίωση, ότι οι θεσμοί είναι δεδομένοι και

αμετάβλητοι, όπως θεωρεί η τελευταία τα άτομα ως δεδομένα και αμετάβλητα, θα είναι σα να ακολουθούμε την ίδια μεθοδολογία με αυτή.

Σίγουρα ορισμένοι συγγραφείς της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής, όπως ο Mitchell και ο Ayres, προώθησαν μία ντετερμινιστική άποψη, κατά την οποία το άτομο σε πολλές περιπτώσεις είναι ‘έρμαιο’ των κοινωνικοοικονομικών καταστάσεων τις οποίες αντιμετωπίζει. Χαρακτηριστικά ο Ayres (1961: 175), υποστηρίζει ότι: “δεν υπάρχει αυτό που αποκαλείται άτομο (there is no such a thing as an individual)”, το οποίο είναι ίδιο με αυτό που υποστήριξε η Margaret Thatcher: “δεν υπάρχει αυτό που αποκαλείται κοινωνία (there is not such a thing as society)”, βασισμένη σε ακραίες ιδεολογικές προεκτάσεις της ορθόδοξης νεοκλασικής θεωρίας, λίγες δεκαετίες αργότερα⁵⁶.

Η παρούσα εργασία και συγκεκριμένα η έννοια της μακροθεμελίωσης την οποία επιχειρούμε να εισάγουμε, βρίσκεται περισσότερο κοντά με τις απόψεις του Veblen και του Commons, οι οποίοι υποστηρίζουν μία περισσότερο ‘χαλαρή’ εκδοχή της κατωφερούς εξήγησης. Όπως επισημαίνει ο Hodgson (2000a: 326): “Στα γραπτά του Veblen και του Commons υπάρχουν και η ανωφερής και η κατωφερής εξήγηση· τα άτομα δημιουργούν και μεταβάλουν τους θεσμούς, όπως και οι θεσμοί διαμορφώνουν και περιορίζουν τα άτομα”.

Παρ’ όλα αυτά, στην παρούσα εργασία επιθυμούμε να ασχοληθούμε μόνο με το ένα σκέλος, δηλαδή με την κατωφερή εξήγηση και συγκεκριμένα με τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμοί επηρεάζουν, περιορίζουν και διαμορφώνουν το άτομο. Γι’ αυτό το λόγο, ταχθήκαμε υπέρ της έννοιας της μακροθεμελίωσης, διότι επιθυμούμε να δηλώσουμε ότι η ανάλυσή μας θα ξεκινήσει από τη λειτουργία των μακρο-μεγεθών, όπως οι θεσμοί και θα καταλήξουμε στον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά.

Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι, ορισμένοι θεωρητικοί, που ασχολούνται με ζητήματα Εξελικτικής Οικονομικής, όπως οι Foster and Potts (2007), Foster (2011) και Verspagen (2002), υποστηρίζουν ότι οι θεσμοί αποτελούν ένα μέσο-μέγεθος και ότι για αυτόν ακριβώς το λόγο μπορούν να αποτελέσουν το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο μακρόκοσμο της οικονομίας και στο μικρόκοσμο του ατόμου. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ένας εναλλακτικός τίτλος της παρούσας εργασίας θα μπορούσε να είναι: Η μεσοθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών. Παρ’ όλα αυτά, και στις δύο περιπτώσεις, η

⁵⁶ Βλέπε και Βαρουφάκης και Θεοχαράκης (2005: 259).

προσέγγιση είναι ίδια, ήτοι οι θεσμοί περιορίζουν, διαμορφώνουν και καθορίζουν την ατομική συμπεριφορά.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα επιχειρήσουμε με βάση τις προσεγγίσεις που αναλύσαμε στο παρόν κεφάλαιο, να αναπτύξουμε ένα θεωρητικό υπόδειγμα μακροθεμελίωσης μέσα από τη λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών. Οι ιδέες πάνω στις οποίες βασιζόμαστε για την ανάπτυξη του συγκεκριμένου υποδείγματος βρίσκονται αρκετά κοντά με τις ιδέες του Commons, του Veblen και του Hodgson, χωρίς ωστόσο να αγνοούνται και οι υπόλοιπες θεωρητικές προσεγγίσεις. Κατά την άποψή μας, ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους θεσμούς και το άτομο μπορεί να ανιχνευτεί στην έννοια της συνήθειας. Με βάση την εν λόγω έννοια, η οποία έχει μακροθεμελιακές και μικροθεμελιακές προεκτάσεις, αναπτύσσουμε το παρακάτω υπόδειγμα.

Κεφάλαιο 4: Ένα υπόδειγμα μακροθεμελίωσης: Σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις

4.1. Εισαγωγή

Η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, που κλόνισε τα θεμέλια της παγκόσμιας οικονομίας και προκάλεσε σημαντική ύφεση παγκοσμίως, αποτέλεσε επίσης μία κρίση και για την ορθόδοξη οικονομική θεωρία. Κανένα από τα εξαιρετικά πολύπλοκα και μαθηματικά ακέραια νεοκλασικά μοντέλα, τα οποία αποτελούσαν την κύρια ‘εργαλειοθήκη’ των Κεντρικών Τραπεζών και των κυβερνήσεων σε Ηνωμένες Πολιτείες και Ευρώπη, δεν ήταν σε θέση να προβλέψει και να ερμηνεύσει τη συγκεκριμένη χρηματοπιστωτική συγκυρία. Ο κύριος λόγος της εν λόγω αποτυχίας είναι διττός και αφορά τόσο στην έννοια της οικονομικής ορθολογικότητας που χρησιμοποιείται από την ορθόδοξη οικονομική θεωρία, όσο και στην παράβλεψη της συστηματικής μελέτης των θεσμών ως αναπόσπαστο κομμάτι της Οικονομικής Επιστήμης.

Αρχικά, “ο ρόλος της οικονομικής ορθολογικότητας εξυπηρετεί ως θεμελιώδης υπόθεση συμπεριφοράς σε κάθε οικονομική επεξήγηση και στη νεοκλασική οικονομική εγγύεται ακόμη και την ίδια την ύπαρξη της επιστήμης” (Zouboulakis 2015: 1). Η ευρέως διαδεδομένη εικόνα του *homo oeconomicus*, που συμπεριφέρεται ορθολογικά, μεγιστοποιώντας τη χρησιμότητά του με βάση προκαθορισμένες και συνεπείς προτιμήσεις και ο οποίος υπολογίζει τα οφέλη και τις απώλειες από κάθε απόφαση την οποία λαμβάνει, αποτελεί τη συνηθέστερη υπόθεση κάθε νεοκλασικού υποδείγματος.

Παρ’ όλα αυτά, στην πραγματικότητα τα ανθρώπινα όντα δεν αποτελούν “ένα αμετάβλητο στοιχείο της φύσης με προκαθορισμένη δράση” (Vaggi 2004: 5), αλλά μια οντότητα που προσαρμόζει τη συμπεριφορά της και η οποία είναι πλήρως συνδεδεμένη με την κοινωνία στην οποία ζει και δραστηριοποιείται, η οποία με τη σειρά της είναι γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένη. Οι ανθρώπινες κοινωνίες βρίσκονται σε συνεχή μεταβολή, η οποία δε δύναται να εξηγηθεί μέσα στα στενά πλαίσια της

συμπεριφοράς του ορθολογικού δρώντα της Νεοκλασικής Σχολής, ο οποίος καθοδηγείται από τα δικά του ιδιοτελή κίνητρα. Για να το θέσουμε διαφορετικά, η Οικονομική Επιστήμη είναι αναγκαίο να κατανοήσει πως διαφορετικά είδη πολιτικών και κοινωνικών διευθετήσεων επηρεάζουν τα οικονομικά κίνητρα και την οικονομική συμπεριφορά.

Η ανθρώπινη δράση μπορεί να λάβει χώρα μόνο εντός ενός αλληλεξαρτώμενου θεσμικού πλαισίου, που δομεί τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και παρουσιάζει λύσεις σε συλλογικά προβλήματα δράσης, είτε αυτά είναι πολιτικής, είτε είναι οικονομικής φύσης. Μ' άλλα λόγια, η ορθολογικότητα του ατόμου δεν είναι δεδομένη και αποκομμένη από το κοινωνικό σύνολο εντός του οποίου λαμβάνει αποφάσεις, αλλά εξαρτάται από τους θεσμικούς μηχανισμούς, που διαμορφώνουν τις προτιμήσεις του και ενεργοποιούν τη δράση του. Ως εκ τούτου, ο κύριος προβληματισμός μας θα πρέπει να αφορά τον προσδιορισμό του πως επιδρούν οι θεσμοί και ποια κοινωνική διαδικασία λαμβάνει χώρα, η οποία διαμορφώνει την ατομική ορθολογικότητα και επακολούθως καθορίζει την ανθρώπινη αλληλεπίδραση.

Σύμφωνα με τον Heiner (1983: 573): “Οι θεσμοί είναι κανονικότητες κατά τη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων, που εμφανίζονται λόγω της αβεβαιότητας κατά την αποκωδικοποίηση των πολύπλοκων αλληλεξαρτήσεων που δημιουργούνται από αυτές τις αλληλεπιδράσεις”. Μ' άλλα λόγια, όπως υποστηρίζει ο Hodgson (2006: 18): “οι θεσμοί είναι συστήματα καθιερωμένων και ενσωματωμένων κοινωνικών κανόνων, που δομούν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις”.

Παρ' όλο αυτά, οι εν λόγω αλληλεπιδράσεις περιλαμβάνουν επίσης, την άσκηση πολιτικής δύναμης και τη σύγκρουση μεταξύ ομάδων ατόμων με διαφορετικά συμφέροντα. Η κοινωνική αυτή σύγκρουση αφορά στην κυριαρχία επί των θεσμών. Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία, καθώς επίσης και τα κίνητρα που κινητοποιούν τα άτομα στο να πράττουν κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο. Εν ολίγοις, όλα όσα συμβαίνουν σε μια κοινωνία και συνάμα σε μια οικονομία, οι οποίες είναι γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένες, εξαρτάται από την κατανομή της πολιτικής δύναμης-ποιος μπορεί να αποκτήσει πρόσθετους πόρους και να διαμορφώσει αποτελεσματικότερες συμμαχίες.

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η κατασκευή ενός θεωρητικού υποδείγματος, το οποίο θα παρουσιάζει την παραπάνω σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ διαφόρων ομάδων ατόμων. Μέσα από την εν λόγω σύγκρουση θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο μακροθεμελιώνεται η

ατομική συμπεριφορά ή διαφορετικά θα καταδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ορθολογικότητα του ατόμου.

Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα δύο κεφάλαια, η έννοια της μακροθεμελίωσης σημαίνει ότι υφίσταται ένα μακρο-πλαίσιο μέσα στο οποίο δομείται η ανθρώπινη συμπεριφορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι ενότητες που ακολουθούν θα ξεκινήσουν με την ανάλυση του τι προσδιορίζει αυτό το μάκρο πλαίσιο, δηλαδή με την παρουσίαση της σύγκρουσης συμφερόντων διαφόρων ομάδων ατόμων και εν συνεχεία με το πώς αυτή η σύγκρουση επηρεάζει την ορθολογικότητα του ατόμου.

4.2. Το θεωρητικό πλαίσιο της θεσμικής σύγκρουσης συμφερόντων

4.2.1. Πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί

Οι κοινωνίες λειτουργούν εντός ενός συνόλου πολιτικών και οικονομικών κανόνων, που λαμβάνουν τη μορφή πολιτικών και οικονομικών θεσμών αντίστοιχα. Οι οικονομικοί θεσμοί παρέχουν τα κίνητρα της οικονομικής συμπεριφοράς των ατόμων, καθώς επηρεάζουν τις αποφάσεις τους σχετικά με το ύψος της κατανάλωσης, των επενδύσεων και των αποταμιεύσεων, των καινοτομιών και της υιοθέτησης νέων τεχνολογιών, και της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.

Ωστόσο, οι οικονομικοί θεσμοί διαμορφώνονται σε κάποιο βαθμό από τους πολιτικούς θεσμούς και συγκεκριμένα από την ικανότητα των πολιτών μιας κοινωνίας να θέτουν περιορισμούς και να επιβάλλουν ελέγχους στους πολιτικούς. Συγκεκριμένα, ενώ οι οικονομικοί θεσμοί αποτελούν τον ουσιαστικότερο παράγοντα καθορισμού του πλούτου μιας χώρας, οι πολιτικοί θεσμοί είναι αυτοί που προσδιορίζουν τι είδους επίσημοι οικονομικοί θεσμοί υπάρχουν. Συνεπώς, όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά ο North (2005: 118): “οι οικονομικοί θεσμοί πρέπει κατά την ουσία τους να υποστηρίζονται από πολιτικούς θεσμούς”.

Όσον αφορά τους πολιτικούς θεσμούς, που αποτελούν έναν βασικό προσδιοριστικό παράγοντα του κοινωνικοοικονομικού συστήματος, αν θέλαμε να προσδώσουμε έναν περισσότερο γενικό και αξιωματικό ορισμό, θα χρησιμοποιούσαμε αυτόν του Α-Ι.Δ. Μεταξά, ο οποίος αναφέρει ότι:

“Ο κλάδος των Πολιτικών Θεσμών αφορά [...] ολόκληρο εκείνο το πλέγμα μέσα στο οποίο τα λιγότερο ή περισσότερο ήδη αρθρωμένα και εναρμονισμένα συμφέροντα, [...], φθάνουν, όσα φθάνουν, στις δομές «τελικής» επιλογής και προκαλούν την έκδοση εξουσιαστικών απαντήσεων από τους διάφορους φορείς αποφάσεων: Κυβέρνηση,

Κοινοβούλιο, Διοίκηση, κεντρική, περιφερειακή και αυτοδιοικητική, Δικαστήρια, Ανεξάρτητες Αρχές, αλλά και από άλλες «γραφειοκρατίες»-με την τεχνική και όχι αξιολογική φόρτιση του τελευταίου όρου.” (Μεταξάς 2018: 20).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι πολιτικοί θεσμοί αποτελούν ένα ‘ρυθμιστή’ συμφερόντων, όπου μέσα από τους διάφορους φορείς αποφάσεων προσδιορίζουν τους περιορισμούς, αλλά και τα κίνητρα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι οι διάφοροι φορείς αποφάσεων, που εκδίδουν εξουσιαστικές απαντήσεις στα διάφορα είδη συμφερόντων, διαφέρουν ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Moe (1990), οι πολιτικοί θεσμοί εξυπηρετούν δύο διαφορετικούς σκοπούς. Από τη μια μεριά, “συμβάλλουν στην άμβλυνση των προβλημάτων συλλογικής δράσης και συγκεκριμένα των προβλημάτων που αφορούν τη δέσμευση και την επιβολή κανόνων”, και από την άλλη μεριά “αποτελούν όπλα εξαναγκασμού και αναδιανομής” (Moe 1990: 213). Μ’ άλλα λόγια, οι πολιτικοί θεσμοί καθορίζουν, όπως εμφατικά αναφέρουν οι Acemoglu and Robinson (2012: 57): “αν οι πολιτικοί είναι εκπρόσωποι των πολιτών-έστω και αν δεν είναι τέλειοι- ή αν μπορούν να καταχρώνται την εξουσία που τους εμπιστεύτηκαν οι πολίτες, ή που σφετερίστηκαν, προκειμένου να πλουτίσουν και να επιδιώκουν την υλοποίηση προσωπικών στόχων εις βάρος των στόχων που επιδιώκουν οι πολίτες”.

4.2.2. Σχέση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμών

Το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών, που εγγυώνται τη συνοχή του κοινωνικού συστήματος δημιουργείται και επιβάλλεται συλλογικά από την πολιτική αρχή μιας χώρας και τους πολίτες της. Η πολιτική αρχή, ήτοι το κράτος, αποτελεί τον φορέα του συνόλου των επίσημων θεσμών, ενώ οι πολίτες αποτελούν τους φορείς του συνόλου των ανεπίσημων θεσμών. Οι πολίτες σχηματίζουν ομάδες ανάλογα με τις ανεπίσημες θεσμικές μορφές, που αντιπροσωπεύουν και επιδιώκουν να προωθήσουν.

Οι επίσημοι θεσμοί περιλαμβάνουν το Σύνταγμα, τους νόμους, το κοινό δίκαιο και διάφορους κρατικούς ρυθμιστικούς κανονισμούς (Pejovich 1999: 167). Επίσης, προσδιορίζουν τους πολιτικούς και οικονομικούς κανόνες. Σύμφωνα με τον North: “Οι πολιτικοί κανόνες ορίζουν χονδρικά την ιεραρχική δομή της κάθε πολιτείας, τις βασικές δομές λήψης αποφάσεων και τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ελέγχου της ημερήσιας διάταξης [agenda control]. [Επιπρόσθετα], οι οικονομικοί κανόνες ορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, δηλαδή τη δέσμη των δικαιωμάτων, που αφορούν στη

χρήση και στο εισόδημα που προκύπτει από την ιδιοκτησία και την ικανότητα μεταβίβασης της κυριότητας ενός περιουσιακού στοιχείου ή πόρου.” (North 1990: 101).

Από την άλλη μεριά, το σύνολο των ανεπίσημων θεσμών περιλαμβάνει συμβατικούς κανόνες (conventions), ηθικούς και εθιμικούς κανόνες (rules), κοινωνικές αξίες (social norms), πολιτισμικές αξίες (cultural values), πεποιθήσεις (beliefs) και συνήθειες (habits)¹. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον North:

“Οι ανεπίσημοι θεσμοί δεν περιλαμβάνουν μόνο τους ηθικούς κώδικες ενός συστήματος πεποιθήσεων, το οποίο τείνει να έχει κοινά χαρακτηριστικά σε όλες τις χώρες, αλλά περιλαμβάνει επίσης αξίες, που είναι χαρακτηριστικές της κάθε κοινωνίας και οι οποίες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των πολιτισμών. Ενώ οι επίσημοι θεσμοί μπορούν να μεταβληθούν κατ’ εντολή, οι ανεπίσημοι θεσμοί εξελίσσονται κατά τρόπους που ακόμη δεν είναι πλήρως κατανοητοί και ως εκ τούτου δεν είναι κατά κανόνα υποκείμενοι σε ηθελημένο ανθρώπινο έλεγχο.” (North 2005: 50, *ιδία έμφαση*).

Παρ’ όλα αυτά, κάθετη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς δεν υπάρχει. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι οι επίσημοι θεσμοί στις περισσότερες περιπτώσεις εξαρτώνται από ανεπίσημους θεσμούς, προκειμένου να λειτουργήσουν². Μ’ άλλα λόγια, οι επίσημοι θεσμοί λαμβάνουν σάρκα και οστά στη σφαίρα της κοινωνικής πραγματικότητας, μόνο διότι οι κανόνες που περιλαμβάνουν ενσωματώνονται σε κοινές συνήθειες σκέψης και συμπεριφοράς, μια ιδέα που συναντάται ήδη στα έργα των εκπροσώπων της Παλιάς Θεσμικής Σχολής, όπως των Veblen (1899), Mitchell (1910 a, b), Dewey (1922) και Ayres (1951), αλλά και στα έργα των Mill και Marshall³. Όπως υποστηρίζει ο Hodgson (2006: 18): “νόμιμοι ή ‘επίσημοι’ θεσμοί που δεν έχουν ισχυρή ‘ανεπίσημη’ υποστήριξη είναι αβάσιμες νομικές εξαγγελίες, παρά πραγματικοί θεσμοί”.

¹ Για μια λεπτομερή περιγραφή των επίσημων θεσμικών μορφών, βλέπε και North (1990, 1991), Lowndes (1996) και Farrell and Héritier (2003). Για μια λεπτομερή περιγραφή των ανεπίσημων θεσμικών μορφών βλέπε και Pejovich (1999).

² Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι συγγραφείς της Παλιάς Θεσμικής Σχολής ποτέ δε σχημάτισαν κάποια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς. Οι όροι επίσημοι και ανεπίσημοι θεσμοί απέκτησαν εξαιρετική δημοφιλία μέσα από το έργο του Douglass North, ο οποίος αποτελεί έναν από τους κυριότερους εκπροσώπους της Νέας Θεσμικής Σχολής. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την Παλιά Θεσμική Σχολή, βλέπε και Hodgson (2007a). Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη Νέα Θεσμική Σχολή, βλέπε και Williamson (2000), Rutherford (2001) και Furubotn and Richter (1998 [2005]). Για μια σύγκριση μεταξύ των δύο σχολών, βλέπε και Hodgson (1989) και Selznick (1996).

³ Βλέπε και Zouboulakis (2015).

Η σημαντικότητα όμως των επίσημων θεσμικών κανόνων έγκειται στο γεγονός ότι, έχουν τη δυνατότητα να συμπληρώσουν και να αυξήσουν την αποτελεσματικότητα των ανεπίσημων. Συγκεκριμένα, μπορούν να μειώσουν το κόστος της πληροφόρησης, της παρακολούθησης και της επιβολής και κατά συνέπεια να ωθήσουν τους ανεπίσημους θεσμούς σε πιθανές λύσεις στο συλλογικό πρόβλημα δράσης (Milgrom, North and Weingast 1990). Ως εκ τούτου, οι επίσημοι θεσμοί, όπως το κράτος και οι φορείς του, διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο στην ανάδυση και διατήρηση των αντίστοιχων ανεπίσημων, ειδικά στις περιπτώσεις όπου οι τελευταίοι έχουν αδύναμους μηχανισμούς αυτό-ελέγχου (self-policing)⁴.

4.2.3. Επίσημη θεσμική δύναμη και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις

Κατά την άποψή μας, ο κύριος λόγος για τον οποίο ορισμένοι ανεπίσημοι θεσμοί διαθέτουν αδύναμους μηχανισμούς αυτό-ελέγχου είναι ότι δεν έχουν τη δυνατότητα να εφαρμοστούν καθολικά, καθώς περιλαμβάνουν ειδικά συμφέροντα, που προέρχονται από ειδικές ομάδες ατόμων. Αυτό σημαίνει ότι, διαφορετικές ομάδες ατόμων αντιπροσωπεύουν διαφορετικά σύνολα ανεπίσημων θεσμών, ακριβώς επειδή διαθέτουν διαφορετικά συμφέροντα. Επιπρόσθετα, τα άτομα που σχηματίζουν ομάδες, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους, καθώς ασκούν πολιτική δύναμη, επιδιώκουν να προκαλέσουν θεσμική μεταβολή προς όφελός τους.

Ωστόσο, η αντιπροσωπευτική δύναμη των επίσημων θεσμικών μορφών, ήτοι το κράτος, δε διαδραματίζει το ρόλο του “αδιάφορου νομοθέτη” (Hodgson 2002a: 121), διότι τα μέλη του επίσης επιδιώκουν την εξυπηρέτηση των δικών τους ιδιοτελών συμφερόντων⁵. Κάτι αντίστοιχο υποστηρίζει και ο Sened, ο οποίος αναφέρει:

“Οι κυβερνήσεις δεν κτίζουν τέτοιες δομές [θεσμικές] από καλοσύνη ή ηθικό ενδιαφέρον. Παρέχουν και προστατεύουν δικαιώματα, προκειμένου να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα. Αλλά πράττοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο, εκπληρώνουν δύο ζωτικής σημασίας κοινωνικές λειτουργίες. Τη λειτουργία της διατήρησης του νόμου και της τάξης, που είναι απαραίτητη συνθήκη για την οικονομική μεγέθυνση και αφθονία, και τη λειτουργία της εξισορρόπησης αντικρουόμενων συμφερόντων” (Sened 1997: 123).

⁴ Ο Hodgson (2002a: 118-123) αναπτύσσει ένα παρόμοιο επιχείρημα, όταν αναλύει την ανάδυση του χρήματος και της ιδιοκτησίας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι το κράτος με την επιβολή των νόμων συμβάλλει στη διατήρηση ορισμένων θεσμών, ειδικά όταν οι θεσμοί αυτοί δε διαθέτουν “εγγενείς μηχανισμούς αυτό-διόρθωσης ή αυτό-ελέγχου [intrinsic error-correcting or self-policing mechanisms]”.

⁵ Παρόμοια επιχειρήματα αναπτύσσουν και οι Buchanan (1977, 1986) και Tullock (1970).

Επίσης, σύμφωνα με τον Weber (1919), το κράτος ταυτίζεται με το “μονοπώλιο έννομης άσκησης βίας” στην κοινωνία. Συγκεκριμένα, ο Weber προσδιορίζει το κράτος ως έναν οργανισμό που έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να χρησιμοποιεί έννομη βία στους πολίτες της περιοχής που ελέγχει, με στόχο την εγγύηση της εφαρμογής του νόμου και της τάξης (Waters T. and Waters D. 2015). Χωρίς αυτό το αποκλειστικό δικαίωμα, το κράτος δεν είναι σε θέση να επιβάλλει ούτε πολιτικούς ούτε οικονομικούς θεσμούς στην κοινωνία.

Με βάση τα παραπάνω, η αντιπροσωπευτική δύναμη των επίσημων θεσμικών μορφών, ήτοι το κράτος, έχει το μονοπώλιο της μετατροπής ανεπίσημων θεσμών σε επίσημους και μπορεί ανάλογα με τα συμφέροντά του, είτε να συμμαχήσει με ορισμένες ομάδες ατόμων, είτε να συγκρουστεί με αυτές. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αποτελεί έναν ουσιαστικό παράγοντα προσδιορισμού των πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Με τη σειρά τους, οι πολιτικοί θεσμοί καθορίζουν πόσο δημοκρατική ή όχι είναι μια κοινωνία, ενώ οι οικονομικοί θεσμοί την κατανομή του πλούτου και το ύψος της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης.

Βεβαίως, το κράτος, το οποίο ονομάζουμε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας ‘επίσημη θεσμική δύναμη’, δεν είναι ο μοναδικός προσδιοριστικός παράγοντας της δομής των κοινωνιών. Εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν όλες εκείνες οι ομάδες ατόμων που ‘μεταφέρουν’ ανεπίσημες θεσμικές μορφές, οι οποίες σχετίζονται με τα συμφέροντά τους. Ωστόσο, οι ομάδες αυτές, τις οποίες ονομάζουμε ‘ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις’, δεν επιθυμούν συνήθως το ίδιο σύνολο θεσμών, καθώς διαφορετικοί πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί προκαλούν διαφορετική κατανομή πλούτου και ως εκ τούτου διαφορετική κατανομή εισοδήματος.

Κάποιες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις ενδέχεται να συμμαχήσουν με το κράτος, καθώς αναμένουν με το ισχύουν πολιτικό και οικονομικό status quo τα συμφέροντά τους να εξυπηρετηθούν. Αντίθετα, άλλες ενδέχεται να συγκρουστούν με αυτό, καθώς εμφανίζονται προβλήματα δέσμευσης (commitment problems) και μεγάλη αβεβαιότητα όσον αφορά τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών που φέρουν, δηλαδή των συμφερόντων τους, σε επίσημους θεσμούς.

4.2.4. Θεσμική σύγκρουση συμφερόντων

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, υφίσταται στην κοινωνία και στην οικονομία μία σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη θεσμική δύναμη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις σχετικά με το σύνολο των θεσμών που θα επιλεγθούν. Μ’ άλλα

λόγια, η σύγκρουση συμφερόντων λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε εκείνη την ομάδα που έχει την ικανότητα να μεταβάλλει τους επίσημους θεσμούς, ήτοι το κράτος, και σε εκείνες τις ομάδες που δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα, αλλά διαθέτουν πολιτική δύναμη, προκειμένου να ασκήσουν πίεση προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους.

Τόσο η επίσημη όσο και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις επιθυμούν ένα συγκεκριμένο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών, προκειμένου να υλοποιηθούν τα συμφέροντά τους. Οι συγκρούσεις για την εξουσία, τα εισοδήματα και τους σπάνιους πόρους μετατρέπονται σε συγκρούσεις για τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, οι οποίοι προσδιορίζουν τις πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες μιας χώρας, καθώς και το ποιοι θα επωφεληθούν από αυτές. Κατά τη διαδικασία της σύγκρουσης, δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν οι επιθυμίες όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Κάποιοι θα αναδειχθούν νικητές, επιτυγχάνοντας την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, ενώ κάποιοι άλλοι θα ηττηθούν.

Μ' άλλα λόγια, η οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη μιας χώρας δεν είναι ανεξάρτητη από το πολιτικό status quo που επικρατεί και το οποίο έχει προσδιοριστεί από μια παρελθοντική σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Το ποιος θα επικρατήσει έχει θεμελιώδη σημασία, όχι μόνο για το πολιτικό γίνεσθαι μιας χώρας, αλλά και για την οικονομική πορεία αυτής, που αποτελεί το κύριο αντικείμενο μελέτης μας. Το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο συνδέονται άμεσα και ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να μελετώνται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο.

Ενώ ο εκπρόσωπος της επίσημης θεσμικής δύναμης είναι το κράτος, οι εκπρόσωποι της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης είναι οποιαδήποτε ομάδα ατόμων είναι ικανή να ασκήσει πολιτική δύναμη και να μεταφέρει ένα σύνολο ανεπίσημων θεσμών, οι οποίοι δεν έχουν ακόμη μετατραπεί σε επίσημους, προκειμένου τα συμφέροντά τους να έχουν νομική υποστήριξη. Για παράδειγμα, μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη μπορεί να είναι διάφορες ομάδες ατόμων, που είτε διαθέτουν επίσημη οργανωτική δομή, όπως διάφορες εταιρείες και οργανώσεις, εργατικά συνδικάτα, ομάδες εμπόρων, τραπεζών, εισοδηματιών, είτε ανεπίσημη ή ακόμη και παράνομη, όπως συμπράξεις εταιριών, οργανισμών, τραπεζών, κ.ά. ή ομάδες διαδηλωτών ή επαναστατών.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε αναγκαίο να διευκρινίσουμε ορισμένα ερωτήματα, τα οποία ενδέχεται να προκύψουν. Το γεγονός ότι, μεταχειριζόμαστε και χαρακτηρίζουμε ορισμένες επιχειρηματικές δραστηριότητες ή ορισμένες ενώσεις εργαζόμενων ως

ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, δε σημαίνει ότι αγνοούμε ότι η ίδια τους η ύπαρξη είναι νομικά και συνταγματικά κατοχυρωμένη. Τουναντίον, η δράση τους, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο ελέγχουν τα μέλη τους βασίζεται σε διαφόρων ειδών συμβόλαια και νομικές πράξεις, τα οποία ενδεχομένως αποκτήθηκαν έπειτα από συγκρούσεις κατά το παρελθόν με κάποια επίσημη θεσμική δύναμη, η οποία αντιδρούσε προσπαθώντας να υποστηρίξει τα δικά της συμφέροντα ή τα συμφέροντα κάποιας άλλης ανεπίσημης θεσμικής δύναμης.

Για παράδειγμα, η νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των εργατικών συνδικάτων προέκυψε έπειτα από τη σύγκρουση ομάδων ατόμων, που έφεραν ανεπίσημους θεσμούς, όπως η μείωση των ωρών εργασίας, η αύξηση των μέτρων ασφαλείας και η άνοδος των ημερομισθίων, με το κράτος⁶. Οι συγκεκριμένες ομάδες ατόμων επιθυμούσαν τη μετατροπή όλων αυτών των αιτημάτων σε επίσημο θεσμό. Από την άλλη μεριά, το κράτος αντιτάχθηκε στα συγκεκριμένα αιτήματα, προκειμένου να προασπίσει τα συμφέροντα των ιδιοκτητών εργοστασίων. Παρ' όλα αυτά, δεν κατάφερε να περιορίσει την πολιτική δύναμη της εν λόγω ομάδας ατόμων, η οποία απέκτησε εν συνεχεία τη νομική μορφή και την οργανωτική δομή της εργατικής ένωσης, έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Ο λόγος αφορά το γεγονός ότι, οι ομάδες εργατών που άσκησαν πολιτική πίεση προς την κατεύθυνση των συμφερόντων τους διέθεταν ανεπίσημη οργανωτική μορφή, η οποία χαρακτηριζόταν ενδεχομένως από την επίσημη θεσμική δύναμη ως παράνομη. Το γεγονός όμως της ανεπίσημης ή και μη νόμιμης οργανωτικής τους δομής δεν εμπόδιζε τις διάφορες ομάδες εργατών να ασκήσουν πολιτική δύναμη ή να ελέγξουν τη συμπεριφορά των μελών τους, προκειμένου να καταφέρουν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους, ενάντια στα συμφέροντα του κράτους ή άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, μια ομάδα ατόμων, είτε διαθέτει επίσημη οργανωτική δομή, είτε ανεπίσημη, από τη στιγμή που διαθέτει πολιτική δύναμη την οποία καταφέρνει να ασκήσει, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεπίσημη θεσμική δύναμη. Όπως ακριβώς οι ομάδες εργατών που αρχικά διέθεταν ανεπίσημη ή και μη νόμιμη οργανωτική δομή, αλλά απέκτησαν νομιμότητα έπειτα από σύγκρουση με την επίσημη θεσμική δύναμη, έτσι και άλλοι οργανισμοί ή μη νόμιμες συμπράξεις εταιριών, είτε συγκρούστηκαν, είτε

⁶ Για μια λεπτομερή ανάλυση της δημιουργίας των πρώτων εργατικών ενώσεων στη Μ. Βρετανία στο τέλος του 19ου αιώνα, βλέπε και Webb S. and Webb B. (1920).

συμμάχησαν, προκειμένου να καταφέρουν να αποκτήσουν νομική υπόσταση, η οποία θα διασφάλιζε τα συμφέροντά τους.

Το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο προσπαθούμε να εισάγουμε κατά την παρούσα εργασία περιλαμβάνει επομένως όχι μόνο τους διάφορους οργανισμούς και τις διάφορες εταιρίες, οι οποίες διαθέτουν νόμιμη και συνεπώς επίσημη μορφή. Σε αντίθεση με τη Νέα Θεσμική Σχολή που μελετά αποκλειστικά και μόνο την επιχείρηση ως τον φορέα της θεσμικής μεταβολής και μάλιστα σε μικρο-επίπεδο (Coase 1937, Hart and Moore 1990, Williamson 1991a, Hart 1995), η παρούσα ανάλυση περιλαμβάνει και διάφορες συμπράξεις εταιριών, οργανισμών, κ.λπ., οι οποίες λειτουργούν σε συλλογικό επίπεδο και ενδεχομένως διαθέτουν ανεπίσημη ή και μη νόμιμη σε αρκετές περιπτώσεις οργανωτική δομή.

Για παράδειγμα, διάφορα καρτέλ εταιριών συγκεκριμένων οικονομικών κλάδων, όπως αυτά που εμφανίζονται στις γαλακτοβιομηχανίες, στις βιομηχανίες εξόρυξης πετρελαίου, στην παραγωγή διαμαντιών, κ.ά., έχουν την ικανότητα να επηρεάσουν συλλογικές αποφάσεις σχετικά με το σύνολο των οικονομικών θεσμών. Τέτοιου είδους συμπράξεις εταιριών, μολονότι έχουν ως αυτόνομες εταιρίες επίσημη οργανωτική μορφή και δράση, ως συμπαιγνία στις περισσότερες περιπτώσεις η οργανωτική τους δομή και δράση δεν είναι ανεκτή από την επίσημη θεσμική δύναμη της περιοχής που δραστηριοποιούνται. Το γεγονός όμως, ότι κρίνονται παράνομες από το κράτος, δεν σημαίνει ότι δεν υφίστανται και μάλιστα επηρεάζοντας σημαντικά αποφάσεις σχετικά με το σύνολο των οικονομικών και σε ορισμένες περιπτώσεις και των πολιτικών θεσμών.

Σύμφωνα με τους Cini and Lee (2009), πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα μέλη των καρτέλ μπορούσαν να υπογράψουν νόμιμα συμβόλαια, ενώ υπήρχαν περιπτώσεις όπου τα καρτέλ παροτρύνονταν από τα ίδια τα κράτη. Όπως αναφέρουν οι ίδιοι ως παράδειγμα, μέχρι και το 1945 τα καρτέλ στην Ευρώπη, όχι μόνο γίνονταν δεκτά, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στις γερμανόφωνες χώρες προωθούνταν ως κύρια κρατική οικονομική πολιτική. Μετά το 1945 ακολουθήθηκαν σε πολλές χώρες ανά την υφήλιο πολιτικές περιορισμού της δύναμής τους, ενώ η δραστηριότητά τους κρίθηκε παράνομη.

Ως εκ τούτου, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες μια εταιρεία ή μια οργάνωση μεμονωμένα διαθέτουν νόμιμη δραστηριότητα, αλλά συλλογικά ως σύμπραξη με άλλες εταιρίες ή οργανώσεις, η δραστηριότητά τους κρίνεται παράνομη. Αυτό ακριβώς είναι το πλαίσιο το οποίο προσπαθεί να συμπεριλάβει η χρησιμοποίηση

του όρου ανεπίσημη θεσμική δύναμη. Πέρα από την επίσημη οργανωτική μορφή την οποία διαθέτει μια εταιρεία ή ένας οργανισμός σε μικρο-επίπεδο, ενδέχεται να διαθέτει και ανεπίσημη ή και μη νόμιμη σε μακρο-επίπεδο, αν οργανωθεί συλλογικά ως σύμπραξη εταιριών ή οργανισμών επιδιώκοντας την αύξηση της πολιτικής της δύναμης και επακολούθως την καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων της.

Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις η συλλογική σύμπραξη μπορεί να ασκήσει πίεση μεγαλύτερη από την πίεση που θα ασκούσαν μεμονωμένα από κάθε εταιρεία ή οργανισμό. Όπως επισημάναμε και παραπάνω το γεγονός ότι, οι διάφορες συμπράξεις δεν είναι ορατές άμεσα, δε σημαίνει ότι δεν υφίστανται. Σε πολλές περιπτώσεις όχι μόνο υπάρχουν, αλλά καταφέρνουν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους μέσω συμμαχιών ή και συγκρούσεων με την επίσημη θεσμική δύναμη, εις βάρος σε αρκετές περιπτώσεις των συμφερόντων άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Συνεπώς, ο όρος ανεπίσημη θεσμική δύναμη, που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία δεν αφορά μόνο εταιρείες και οργανισμούς που επιδιώκουν κοινούς σκοπούς μεμονωμένα. Αντιθέτως, περιλαμβάνει και τη συλλογική δράση αυτών, μέσω της δημιουργίας συμπράξεων μεταξύ τους, όπου δρουν ενιαία καταφέροντας να ασκήσουν ακόμη μεγαλύτερη πολιτική δύναμη από αυτή που θα ασκούσαν αν δρούσαν η καθεμιά ξεχωριστά.

Άμεση συνέπεια των παραπάνω είναι ότι, οι διάφορες συμπράξεις ενδέχεται να προωθούν διαφορετικούς ανεπίσημους θεσμούς από τους ανεπίσημους θεσμούς των μελών που τις απαρτίζουν. Μ' άλλα λόγια, ενώ ο στόχος μιας εταιρείας για παράδειγμα, ενδέχεται να είναι η εξυπηρέτηση των μεμονωμένων συμφερόντων της, ως σύμπραξη εταιριών του ιδίου κλάδου για παράδειγμα, ενδέχεται να είναι η ενδυνάμωση ή και βιωσιμότητα του κλάδου. Ως εκ τούτου, μια σύμπραξη εταιριών σχηματίζει μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη, που ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να φέρει διαφορετικούς ανεπίσημους θεσμούς από τους αντίστοιχους των μελών της. Το γεγονός όμως αυτό, δεν αναιρεί την ύπαρξη ενός 'κοινού' σκοπού, που καταφέρνει να κατευθύνει τη δράση των μελών προς μια ενιαία κατεύθυνση.

Στόχος της παρούσας ανάλυσης είναι η συμπερίληψη και αυτής της περίπτωσης, προκειμένου να εξηγήσουμε το λόγο για τον οποίο ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις αποκτούν μεγάλη πολιτική δύναμη, καταφέροντας να επηρεάσουν το σύνολο των θεσμών μιας κοινωνίας και οικονομίας. Ο λόγος σύμφωνα με το θεωρητικό μας πλαίσιο έγκειται στο γεγονός ότι, σε αρκετές περιπτώσεις εταιρίες, οργανώσεις και άλλοι φορείς με επίσημη οργανωτική δομή σχηματίζουν άλλες περισσότερο

συλλογικές ανεπίσημες θεσμικές μορφές, με σκοπό την αύξηση της πολιτικής τους δύναμης και ως εκ τούτου, την καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους.

Ακόμη και στην περίπτωση που δεν υπάρξει τέτοιου είδους συλλογική ανεπίσημη οργάνωση, μεμονωμένες επιχειρήσεις με επίσημη οργανωτική δομή εξακολουθούν να φέρουν ανεπίσημους θεσμούς (συμφέροντα), τους οποίους θα προσπαθήσουν να μετατρέψουν σε επίσημους. Μ' άλλα λόγια, η επίσημη οργανωτική δομή δεν αναιρεί το γεγονός της ύπαρξης ανεπίσημων θεσμών στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό περιβάλλον των επιχειρήσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εταιρίες ή οργανισμοί που δρουν σε μικρο-επίπεδο θα μπορούσαν επίσης να χαρακτηριστούν ως ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, διότι φέρουν ανεπίσημους θεσμούς (συμφέροντα) τους οποίους επιθυμούν να μετατρέψουν σε επίσημους, προκειμένου να μειωθεί η αβεβαιότητά τους σχετικά με το παρόν και το μέλλον των δραστηριοτήτων τους. Το αντίθετο, σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον θα σήμαινε αδυναμία προσαρμογής και εν τέλει επιβίωσης.

Επιπρόσθετα, ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις ενδέχεται να μην καταφέρουν να αποκτήσουν επίσημη οργανωτική δομή, αλλά να συνεχίζουν να ασκούν πολιτική δύναμη προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους. Ωστόσο, η διάρκεια επιβίωσης μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, καθώς και η ικανότητά της να ασκεί πολιτική δύναμη εξαρτάται σημαντικά από το εάν διαθέτει επίσημη οργανωτική δομή ή όχι. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις οι οποίες δεν καταφέρνουν να αποκτήσουν βραχυπρόθεσμα επίσημη οργανωτική δομή, πολύ δύσκολα καταφέρνουν να επιβιώσουν.

Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα εμφάνισης και εντός σύντομου χρονικού διαστήματος διάλυσης μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης αποτελούν οι Λουδίτες στην Αγγλία του πρώτου μισού του 18ου αιώνα. Οι Λουδίτες εναντιώθηκαν σθεναρά στην εκβιομηχάνιση της Αγγλίας, καταστρέφοντας μηχανές, τις οποίες θεωρούσαν υπεύθυνες για τη μείωση του βιοτικού τους επιπέδου⁷. Παρ' όλα αυτά, δεν κατάφεραν να την αποτρέψουν, υποκύπτοντας τελικά στη 'δημιουργική καταστροφή', που έφεραν οι νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις.

Το ποιος θα είναι αυτές οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, που θα εμφανιστούν και πόσο ισχυρές θα είναι εξαρτάται από το ιστορικό πλαίσιο, δηλαδή από τη χρονική

⁷ Για μια λεπτομερή περιγραφή της εμφάνισης και της αποτυχίας των Λουδιτών, βλέπε και Binfield (2004).

στιγμή, και τη γεωγραφική περιοχή. Για παράδειγμα, διαφορετικές ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις υπήρχαν κατά την περίοδο της φεουδαρχίας, διαφορετικές υπάρχουν σήμερα στο σύγχρονο καπιταλισμό των αγορών. Ως εκ τούτου, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις συνεχώς μεταβάλλονται και εξελίσσονται ή όχι, ενώ άλλες εμφανίζονται και άλλες αποτυγχάνουν να επιβιώσουν, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο και τις επιλογές τους.

4.2.5. Εσωτερική και εξωτερική πολιτική δύναμη μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης

Γενικότερα, μια ομάδα ατόμων μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεπίσημη θεσμική δύναμη εάν έχει την ικανότητα να καθορίζει τη συμπεριφορά των μελών της. Η παραπάνω ικανότητα πηγάζει από την επίλυση του συλλογικού προβλήματος δράσης εντός της ομάδας. Το συλλογικό πρόβλημα δράσης αφορά το συντονισμό των ενεργειών των ατόμων, που απαρτίζουν την ανεπίσημη θεσμική δύναμη και τα οποία έχουν έναν κοινό στόχο, την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους⁸. Μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη επιλύοντας το συλλογικό πρόβλημα δράσης της, διασφαλίζει ότι τα μέλη της θα δράσουν συλλογικά και ομοιόμορφα, παρ' όλο που υπάρχουν ισχυρά κίνητρα να δράσουν ως λαθρεπιβάτες (free-riders)⁹. Συνεπώς, η εσωτερική δύναμη μιας ανεπίσημης θεσμικής ομάδας προέρχεται από την ικανότητά της να συγκρατεί και να καταστέλλει φαινόμενα λαθρεπιβατών.

Παρ' όλο, που αντιμετωπίζουμε τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις ως κοινωνικούς δρώντες (agents), στο πλαίσιο που προσπαθούμε να αναπτύξουμε δεν αγνοούμε ενδεχόμενες συγκρούσεις και διαμάχες, που πιθανόν να προκύψουν εντός αυτών. Κάθε ανεπίσημη θεσμική δύναμη διαθέτει εσωτερικούς μηχανισμούς, άλλοτε επίσημους και άλλοτε ανεπίσημους, που κατευθύνουν τα μέλη τους, είτε με τη δύναμη της πειθούς είτε με εξαναγκασμό, προς έναν κοινό σκοπό. Η κυρίαρχη άποψη, που επικρατεί στην οικονομική θεωρία, κυρίως μέσω της Νέας Θεσμικής Σχολής, μεταχειρίζεται τις οργανώσεις, οι οποίες αποτελούν στο θεωρητικό μας πλαίσιο, ένα παράδειγμα

⁸ Για μια λεπτομερή περιγραφή του συλλογικού προβλήματος δράσης, βλέπε και Olson (1965), ο οποίος προκειμένου να αναλύσει το συγκεκριμένο πρόβλημα βασίζεται στο μοντέλο ορθολογικότητας της Νεοκλασικής Σχολής. Η φιλοσοφία της παρούσας εργασίας είναι αντίθετη με την προσέγγιση του Olson, διότι κατά την άποψή μας η ορθολογικότητα του ατόμου δεν είναι δεδομένη. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας η ατομική ορθολογικότητα δεν αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη της θεωρίας μας, αλλά τον τελικό στόχο.

Για μια σύγχρονη κριτική ερμηνεία της θεωρίας του Olson, βλέπε και Czech (2016).

⁹ Για μια λεπτομερή ανάλυση του προβλήματος του λαθρεπιβάτη, βλέπε και Baumol (1952), Buchanan (1965) και Hendriks (2006).

ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, απλά ως “ομάδες ατόμων που δεσμεύονται προς κάποιο σκοπό” (North 1994: 361) ή ως έναν “ειδικό θεσμικό διακανονισμό” (Williamson 1991a, b).

Ο παραπάνω ορισμός των οργανώσεων από τη Νέα Θεσμική Σχολή έχει ως αποτέλεσμα τυχόν συγκρούσεις εντός αυτών να μη λαμβάνονται υπόψιν. Αντίθετα, στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, η εσωτερική πολιτική δύναμη αποτελεί σημαντικό παράγοντα της επιβίωσης μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, καθώς το ύψος της πρώτης καθορίζει το συντονισμό ή όχι των ενεργειών των μελών της τελευταίας σε μικρο-επίπεδο. Ως εκ τούτου, ενδέχεται να υπάρξουν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο κοινός σκοπός εντός της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, τον οποίο χαρακτηρίσαμε ανάλογα με τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρει, να πάψει να υφίσταται. Από τη στιγμή που πάψει να υφίσταται, τότε παύει να υφίσταται και η ανεπίσημη θεσμική δύναμη.

Ο συντονισμός των μελών μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης και ο περιορισμός του φαινομένου του λαθρεπιβάτη εντός αυτής επιτυγχάνεται μέσα από μια σειρά επίσημων ή και ανεπίσημων ιεραρχικών δομών, οι οποίες ενδέχεται να είναι περισσότερο ή λιγότερο ισότιμες. Οι συγκεκριμένες αυτές ιεραρχικές δομές αποτελούν το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην οργάνωση των μελών και στα συμφέροντά τους.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι γενικότερα ο λόγος για τον οποίο ομάδες ατόμων συγκροτούν είτε επίσημες, είτε ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, έγκειται στο γεγονός ότι, ο ανθρώπινος εγκέφαλος διαθέτει περιορισμένες ικανότητες διατήρησης πολλών κοινωνικών σχέσεων. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, δημιουργεί ιεραρχικά δομημένους θεσμούς, προκειμένου να πετύχει το συντονισμό μεγάλων ομάδων ατόμων. Σ’ αυτό φαίνεται να συναινεί και η “υπόθεση του κοινωνικού εγκεφάλου (social brain hypothesis)” του βιολόγου Dunbar (2009), σύμφωνα με την οποία: “τα πρωτόζωα θηλαστικά εξελίσσουν μεγάλους εγκεφάλους, προκειμένου να διαχειριστούν το ασυνήθιστα πολύπλοκο κοινωνικό τους σύστημα”.

Μια προέκταση της παραπάνω υπόθεσης σημαίνει ότι το άτομο, λόγω των βιολογικών περιορισμών του εγκεφάλου του, δεν μπορεί να συγκροτήσει μεγάλο αριθμό κοινωνικών σχέσεων και ως εκ τούτου δημιουργεί θεσμικές μορφές, είτε επίσημες, είτε ανεπίσημες, για να ξεπεράσει τα στενά βιολογικά του όρια, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα ατομικά του

συμφέροντα¹⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συγκρότηση είτε επίσημων, είτε ανεπίσημων θεσμικών μορφών αφορά στο συντονισμό των ενεργειών προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης κοινών συμφερόντων, αφού σε ατομικό επίπεδο κάτι τέτοιο δεν θα ήταν εφικτό.

Όσον αφορά στην ανεπίσημη θεσμική δύναμη, το πόσο ισχυρές ή όχι είναι οι ιεραρχικές της δομές καθορίζει το πόσο ισχυρή πολιτική δύναμη διαθέτει σε μικρο-επίπεδο, δηλαδή στο εσωτερικό της. Επίσης, όσο αυξάνεται ο αριθμός των μελών μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, τόσο αυξάνεται το εύρος του απαιτούμενου κοινωνικού συντονισμού και ως εκ τούτου τόσο πιο συγκεντρωτική ιεραρχία απαιτείται, προκειμένου να περιοριστούν φαινόμενα λαθρεπιβατών.

Αυτό εξηγεί σε αρκετές περιπτώσεις και το γεγονός, ότι πολλές μαζικές κινητοποιήσεις ή και επαναστάσεις, παρά το γεγονός ότι φέρουν 'κοινούς' ανεπίσημους θεσμούς, τους οποίους τα άτομα που τις απαρτίζουν επιθυμούν τη μετατροπή τους σε επίσημους, καταλήγουν σε αποτυχία, καθώς ο συντονισμός, λόγω της μάζας των ατόμων, είναι σχεδόν αδύνατος, ενώ η ύπαρξη ιεραρχικών δομών προβληματική. Αντίθετα, άλλες πολύ μικρότερες σε πληθυσμό ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, όπως διάφορες οικονομικές και όχι μόνο ελίτ, καταφέρνουν να ξεπεράσουν τέτοιου είδους δυσκολίες, να επιτύχουν μεγαλύτερο συντονισμό ενεργειών και ως εκ τούτου ικανοποιητικότερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους.

Παρ' όλα αυτά, για να επιβιώσει μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη σε μακρο-επίπεδο, η εσωτερική της οργάνωση δεν επαρκεί. Είναι αναγκαίο να συμμορφωθεί στους κανόνες και στα συστήματα πεποιθήσεων του περιβάλλοντός της (Scott 1995), ούτως ώστε να αποκτήσει δομική και λειτουργική νομιμότητα (Suchman 1995), και ταυτόχρονα να εξυπηρετήσει και τα συμφέροντά της ασκώντας πολιτική δύναμη. Ως εκ τούτου, δεν είναι ένας παθητικός δέκτης, που απλά προσαρμόζεται στο θεσμικό περιβάλλον, αλλά ένας φορέας αλλαγής, που έχοντας ως στόχο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του, μπορεί να προκαλέσει και ο ίδιος μεταβολή των "κανόνων του παιχνιδιού" (North 1990: 15). Συμφέροντα, τα οποία αποτελούν τους ανεπίσημους θεσμούς μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης και τους οποίους προσπαθεί να μετατρέψει σε επίσημους ασκώντας εξωτερική πολιτική δύναμη σε μακρο-επίπεδο προς το θεσμικό περιβάλλον.

¹⁰ Σύμφωνα με τον Dunbar (1993), ο οποίος χρησιμοποιεί βάσεις δεδομένων σχετικά με πρωτόζωα θηλαστικά, το μέγεθος κοινωνικών σχέσεων που μπορεί να συγκροτήσει ένας μόνο άνθρωπος δεν μπορεί να ξεπερνά τα 150 άτομα.

Η εξωτερική δύναμη πηγάζει από την ικανότητα άσκησης πολιτικής δύναμης και αφορά τη δυνατότητα επηρεασμού των πολιτικών αποφάσεων, είτε εις βάρος των συμφερόντων της επίσημης, είτε εις βάρος των συμφερόντων άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Η πολιτική δύναμη εξαρτάται από τους οικονομικούς πόρους, που βρίσκονται στη διάθεση μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης. Οι διαφορές στους οικονομικούς πόρους και συγκεκριμένα οι διαφορές στον οικονομικό πλούτο σε μία κοινωνία αλληλεξαρτήσεων σημαίνει ότι, η διαπραγματευτική δύναμη μεταξύ των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων δεν είναι ίδια¹¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαφορετικά επίπεδα πλούτου σχετίζονται με διαφορετικά επίπεδα πολιτικής δύναμης, που σημαίνει ότι υπάρχει ποικιλία ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Ο πλούτος μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη κατά διάφορους τρόπους. Συγκεκριμένα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για τη χειραγώγηση της επίσημης θεσμικής δύναμης ή άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, είτε για την άσκηση βίας εις βάρος τους. Παρ' όλα αυτά, η σχέση μεταξύ κατανομής πλούτου και πολιτικής δύναμης είναι αμφίδρομη. Συγκεκριμένα, δεν προσδιορίζει μόνο η κατανομή του πλούτου την πολιτική δύναμη μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, αλλά και το αντίστροφο. Αρκετοί συγγραφείς, όπως οι Veblen (1904, 1923), Wright (1979), Galbraith (1985), Brown (1988) και Nitzan and Bichler (2009), συνηγορούν ότι η πολιτική δύναμη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατανομή του πλούτου¹². Σύμφωνα με τον Christopher Brown:

“[Μια] θεωρία κατανομής οφείλει να είναι ίδια με μια θεωρία δύναμης. Μια ικανοποιητική θεωρία της δύναμης θα πρέπει, πέρα από τον προσδιορισμό του τι είναι δύναμη, να διευκρινίζει τις βασικές αρχές του πως μια δύναμη καθιερώνεται, μεγεθύνεται ή συρρικνώνεται, προστατεύεται και διαγωνίζεται, αναδιανέμεται, ασκείται, και καθίσταται νόμιμη ή παράνομη” (Brown 2005: 936).

Από την άλλη μεριά, η κυρίαρχη άποψη που επικρατεί στη νεοκλασική οικονομική θεωρεί την ύπαρξη πολιτικής δύναμης ως μια ‘παραμόρφωση’, που αλλοιώνει τα χαρακτηριστικά των τέλεια ανταγωνιστικών αγορών. Συγκεκριμένα, η ορθόδοξη οικονομική θεωρία, μέσα από το έργο του John Bates Clark (1899) υποστηρίζει ότι, η κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου προσδιορίζονται ανάλογα με την οριακή

¹¹ Βλέπε και Aghion and Bolton (1997), Laffont and Matoussi (1995), Hoff and Lyon (1995), Bowles and Gintis (2000).

¹² Στην ενότητα 4.5 του παρόντος κεφαλαίου, όπου γίνεται περιγραφή του υποδείγματός μας, θα επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε με περισσότερη σαφήνεια την αμφίδρομη σχέση μεταξύ της κατανομής του πλούτου και της πολιτικής δύναμης.

παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής. Βασιζόμενη στις αρχές της Μικροοικονομικής και υποθέτοντας την ανυπαρξία κράτους και θεσμών, μέσα από τη μελέτη της συμπεριφοράς του ατόμου εξάγει συμπεράσματα σχετικά με την κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου σε συναθροιστικό επίπεδο (Scheffer et. al 2017), καταλήγοντας ότι η κατανομή των τελευταίων ακολουθεί έναν “φυσικό νόμο [natural law]” (Clark 1899, 3).

Παρ’ όλα αυτά, στα πλαίσια της ανάλυσης της παρούσας εργασίας δεν γίνεται να αγνοηθεί ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν τόσο ο πλούτος, όσο και η πολιτική δύναμη στον προσδιορισμό των οικονομικών αποτελεσμάτων. Η παράλειψη των δύο αυτών μεταβλητών θα αποτελούσε ‘παραμόρφωση’ της πραγματικότητας. Κράτος, θεσμοί και ομάδες συμφερόντων ασκούν πολιτική πίεση προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, με αποτέλεσμα η οριακή παραγωγικότητα της νεοκλασικής οικονομικής να αποτελεί την εξαίρεση και όχι τον κανόνα.

Όπως έχει αναφερθεί παραπάνω, τα συμφέροντα μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης δεν μπορούν να επιβληθούν άμεσα στην κοινωνία, χωρίς τη νόμιμη συγκατάθεση της αντίστοιχης επίσημης, παρά μόνο έμμεσα μέσα από την άσκηση πολιτικής δύναμης σε μακρο-επίπεδο. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι, οι επίσημοι θεσμοί σε μια κοινωνία καθορίζονται από την επίσημη θεσμική δύναμη, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις είναι αυτές που διαμορφώνουν τις κοινωνίες. Ενώ η επίσημη θεσμική δύναμη είναι η μόνη που έχει τη δυνατότητα νομιμοποίησης μιας θεσμικής μεταβολής, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις αποτελούν τον καθοριστικό παράγοντα, ο οποίος μπορεί να εφαρμόσει μια θεσμική μεταβολή.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στη μεταβολή των πολιτικών και οικονομικών θεσμών, παρ’ όλο που δεν έχουν τη δυνατότητα να τους μεταβάλλουν άμεσα. Από την άλλη μεριά, η επίσημη θεσμική δύναμη αποτελεί έναν παράγοντα αδράνειας, καθώς επιθυμεί τη διατήρηση του ισχύοντος status quo, ειδικά σε περιπτώσεις, όπου τα συμφέροντά τους διασφαλίζονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο¹³.

¹³ Βέβαια δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που μια επίσημη θεσμική δύναμη αναγκάζεται να καινοτομήσει, ειδικά όσο αφορά την τεχνολογία, προκειμένου να επιβιώσει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ιαπωνίας, η οποία ξεκίνησε στις αρχές του 20ου αιώνα να εκβιομηχανίζεται ραγδαία, λόγω της επερχόμενης πολεμικής απειλής από τη μεριά της Ευρώπης και των Η.Π.Α. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε και Acemoglu and Robinson (2006).

4.2.6. Διευκρινήσεις αναφορικά με το διαχωρισμό σε επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις

Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί, ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα σε επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις εξαρτάται από τους επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς τους οποίους φέρουν ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Ο διαχωρισμός των κοινωνικών ομάδων στον οποίο προβαίνουμε διαφοροποιείται από άλλες αναλύσεις, όπως αυτές των Acemoglu, et al. (2005), οι οποίοι υποστηρίζουν το διαχωρισμό της πολιτικής δύναμης σε “de jure” και “de facto”.

Συγκεκριμένα, για τους ίδιους: “η de jure political power [νόμιμη πολιτική δύναμη] αφορά τη δύναμη που προέρχεται από τους πολιτικούς θεσμούς της κοινωνίας” (ibid: 390). Από την άλλη μεριά υποστηρίζουν ότι:

“Υπάρχει κάτι περισσότερο στην πολιτική δύναμη, πέραν των πολιτικών θεσμών. Μια ομάδα ατόμων, ακόμη και εάν δεν τους έχει διανεμηθεί δύναμη από τους πολιτικούς θεσμούς, για παράδειγμα από το σύνταγμα, ενδέχεται παρ’ όλα αυτά να κατέχουν πολιτική δύναμη. Δηλαδή, μπορούν να εξεγερθούν, να χρησιμοποιήσουν όπλα, να προσλάβουν μισθοφόρους, να συνταχθούν με το στρατό, ή να προβούν σε ειρηνικές, αλλά μεγάλες και με υψηλό κόστος διαδηλώσεις, προκειμένου να επιβάλλουν τις επιθυμίες τους στην κοινωνία. Τέτοιου είδους πολιτική δύναμη την κατονομάζουμε de facto [κατ’ ουσία] πολιτική δύναμη” (Acemoglu, et al. 2005: 391).

Έχοντας ως βάση τον παραπάνω διαχωρισμό της πολιτικής δύναμης, προβαίνουν στη δημιουργία ενός υποδείγματος προκειμένου να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους ορισμένες χώρες ευημερούν, ενώ άλλες όχι. Στην εν λόγω εργασία, καθώς και σε μεταγενέστερες, όπως οι Acemoglu and Robinson (2008, 2012, 2015) και Acemoglu (2009) καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι η κύρια αιτία των διαφορών μεταξύ των χωρών έγκειται στους επίσημους θεσμούς τους. Αφετηρία της ανάλυσής τους αποτελεί ο τυπικός ορισμός των θεσμών του North (1990: 15), σύμφωνα με τον οποίο: “Οι θεσμοί είναι οι κανόνες του παιχνιδιού σε μια κοινωνία ή, πιο επίσημα, είναι οι ανθρωπίνως επινοημένοι περιορισμοί, που διαμορφώνουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση”¹⁴.

Ωστόσο, με τη χρησιμοποίηση του παραπάνω ορισμού και την άσκηση κριτικής στην “πολιτισμική υπόθεση [culture hypothesis]”, φαίνεται ότι αγνοούν σημαντικές πτυχές της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, καθώς “οι ανθρωπίνως επινοημένοι

¹⁴ Βλέπε και Acemoglu et al. (2005: 388), Acemoglu and Robinson (2008: 2) και Acemoglu (2009: 119).

περιορισμοί” στους οποίους αναφέρονται, ενδέχεται να προκύψουν και μέσα από ανεπίσημους θεσμούς, όπως οι πολιτισμικές αξίες (culture), η θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, κ.ά. (Acemoglu and Robinson 2012). Η ύπαρξη ανεπίσημων θεσμών έχει ως αποτέλεσμα, οι ίδιοι επίσημοι θεσμοί εφαρμοζόμενοι σε διαφορετικές περιοχές να έχουν τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, επιπρόσθετα με τους επίσημους θεσμούς, εξίσου ή και ουσιαστικότερο ρόλο διαδραματίζουν και οι ανεπίσημοι στον τρόπο με τον οποίο αλληλοεπιδρούν και συμπεριφέρονται τα άτομα.

Αυτό άλλωστε υποστηρίζει και ο North, ο οποίος ορίζει τους ανεπίσημους θεσμούς ως τους πολιτισμικούς περιορισμούς, που περιλαμβάνονται στις “συμβάσεις και τους κώδικες συμπεριφοράς”, οι οποίοι “προέρχονται από πληροφορίες που μεταδίδει η κοινωνία και αποτελούν μέρος της κληρονομιάς που αποκαλούμε πολιτισμό” (North 1990: 17, 81)¹⁵. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των επίσημων θεσμών και των πολιτισμικών αξιών (culture) έχει αναγνωριστεί από πλήθος συγγραφέων, όπως οι Grief (1994, 2006), Hodgson (2006), Pejovich (2003) και Tabellini (2008)¹⁶.

Ως εκ τούτου, μέσα από την εργασία των Acemoglu, et al. (2005) δίνεται βάση μόνο στους επίσημους θεσμούς, καθώς αυτοί είναι που κατά τη γνώμη τους προσδιορίζουν την ευημερία μιας χώρας. Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς, στον οποίο προβαίνει η παρούσα εργασία, δε γίνεται πουθενά εμφανής, ούτε άμεσα, ούτε έμμεσα, σε καμία από τις εργασίες τους. Αν παρ’ όλα αυτά, προέβαιναν στον παραπάνω διαχωρισμό, τότε θα έρχονταν το σύνολο του έργου τους σε πλήρη αντίφαση με την κριτική στην πολιτισμική υπόθεση, η οποία υπογραμμίζει τη σημαντικότητα του ρόλου των πεποιθήσεων, αξιών, ηθικών κανόνων, κ.τ.λ. και γενικότερα των ανεπίσημων θεσμών στις ανθρώπινες κοινωνίες.

Ακόμη κι αν προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε κάποια έμμεση αναφορά για τους ανεπίσημους θεσμούς στην ανάλυση του όρου “de facto” πολιτική δύναμη, την οποία αναφέραμε παραπάνω, κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να συμβεί. Συγκεκριμένα, οι Acemoglu, et al. (2005) δεν προβαίνουν σε καμία αναφορά σχετική με ανεπίσημους θεσμούς ή έστω με τις έννοιες των πολιτισμικών αξιών (culture), της συνήθειας, των κοινωνικών αξιών, των πεποιθήσεων κ.τ.λ.

¹⁵ Ίδια επιχειρήματα συναντώνται και στον North (1991).

¹⁶ Αξίζει βέβαια να σημειωθεί, ότι ο Hodgson (2006: 13) δεν αποδέχεται τον διαχωρισμό ανάμεσα σε επίσημους και ανεπίσημους θεσμούς, αλλά αναγνωρίζει το ρόλο των πολιτιστικών χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας, δίνοντας έμφαση στην έννοια της συνήθειας ως “το δομικό υλικό των θεσμών” (Hodgson 2006: 7).

Ως εκ τούτου, το θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο προσπαθούν να κατασκευάσουν, προκειμένου να εξηγήσουν τις διαφορές που παρατηρούνται στην ευημερία των ανά την υφήλιο περιοχών, βασίζεται αυστηρά στους επίσημους θεσμούς, οι οποίοι αναδύονται ανεξάρτητα από τις επιδράσεις των αντίστοιχων ανεπίσημων. Αντιθέτως, στην παρούσα εργασία η σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων είναι αυτή που προσδιορίζει την πολιτική και οικονομική πορεία μιας περιοχής, που είναι γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένη.

Ένα ακόμη επιχείρημα σχετικά με το ότι οι παραπάνω συγγραφείς αποστασιοποιούνται από τους ανεπίσημους θεσμούς, δίνοντας έμφαση μόνο στους αντίστοιχους επίσημους, μπορεί κανείς να συναντήσει και στον Acemoglu (2009: 112), ο οποίος αναφέρει ότι:

“μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις θεωρίες των δύο αυτών κατηγοριών [θεσμοί και πολιτισμικές αξίες (culture)] δικαιολογεί το διαχωρισμό τους. Οι θεσμοί υπόκεινται άμεσα στον έλεγχο των μελών μιας κοινωνίας, υπό την έννοια ότι μεταβάλλοντας την κατανομή των πόρων, του συντάγματος, των νόμων και των πολιτικών, τα άτομα μπορούν συλλογικά να επηρεάσουν τους θεσμούς, σύμφωνα με τους οποίους ζουν. Αντίθετα, οι πολιτισμικές αξίες [culture] αφορούν ένα σύνολο πεποιθήσεων, το οποίο έχει εξελιχθεί διαχρονικά και βρίσκεται εκτός του άμεσου ελέγχου των ατόμων”.

Με βάση τα παραπάνω, ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι ανεπίσημοι θεσμοί δε γίνεται να μεταβληθούν από την αλληλεπίδραση των ατόμων, αλλά μόνο οι επίσημοι καθώς οι πρώτοι βρίσκονται εκτός του άμεσου ελέγχου των τελευταίων. Επίσης, θεωρεί ότι οι πολιτισμικές αξίες (culture) δεν αποτελούν και οι ίδιες έναν θεσμό. Αντιθέτως, κατά την παρούσα εργασία αναγνωρίζεται ότι τόσο οι πολιτισμικές αξίες, όσο και οποιαδήποτε ανεπίσημη θεσμική μορφή αποτελούν θεσμούς, τους οποίους δύναται να φέρουν ομάδες ατόμων, τις οποίες ονομάσαμε ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Ως εκ τούτου, η δυναμική των ανεπίσημων θεσμών στην παρούσα εργασία δεν αγνοείται, όπως στις παραπάνω μελέτες.

Επιπρόσθετα, ο λόγος για τον οποίο παραλείπεται ο ρόλος των ανεπίσημων θεσμών σε αρκετές εμπειρικές έρευνες, όπως αυτές των Acemoglu (2006, 2008), Acemoglu and Robinson (2000, 2001, 2006, 2008), Acemoglu, Johnson and Robinson (2002, 2005) και Acemoglu, Egorov and Sonin (2013), έγκειται στο γεγονός, ότι οι πολιτισμικοί και άλλοι παράγοντες είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν, έτσι ώστε να

διεξαχθεί μια φορμαλιστική και οικονομετρικά τεκμηριωμένη έρευνα¹⁷. Έρευνες τέτοιου είδους κατέχουν για την ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη περίοπτη θέση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο North:

“[...] είναι ευκολότερο να περιγράψει κανείς με ακρίβεια τους επίσημους κανόνες που επινοούν οι κοινωνίες, από το να περιγράψει με ακρίβεια τους άτυπους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι έχουν διαμορφώσει την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Παρότι όμως σε πολύ μεγάλο βαθμό δεν προσφέρονται για σαφή προσδιορισμό και είναι πολύ δύσκολο να αναπτυχθούν αναμφισβήτητες δοκιμασίες της σημασίας τους, είναι σημαντικοί” (North 1990: 79).

Συνεπώς, αφού ο ρόλος των ανεπίσημων θεσμών, καθότι ευρύς και σε πολλές περιπτώσεις ασαφής, δε δύναται να ποσοτικοποιηθεί, έτσι ώστε να διεξαχθεί μία συνεκτική εμπειρική έρευνα, συχνά παραλείπεται. Παρ’ όλα αυτά, παραλείποντας τους ανεπίσημους θεσμούς, το μακρο-πλαίσιο που δημιουργείται είναι κατά την άποψή μας ελλιπές και χωρίς βάθος στην ανάλυση. Όπως τόνισαν οι Grief and Mokyr (2016: 31): “δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τους θεσμούς χωρίς τις πολιτισμικές αξίες [culture]”.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τέτοιου είδους έρευνες, που δημιουργούν ένα μακρο-πλαίσιο χωρίς ρόλο για τους ανεπίσημους θεσμούς να καταλήγουν τελικά, έστω και έμμεσα στην αποδοχή του *homo oeconomicus* και της πλήρους ορθολογικότητας του νεοκλασικού υποδείγματος. Αυτό συμβαίνει διότι η ‘υπακοή’ του ατόμου σε ανεπίσημους θεσμούς, όπως οι συνήθειες, οι εθιμικοί κανόνες και οι πολιτισμικές αξίες γενικότερα, δημιουργεί ασυμβατότητες με τη νεοκλασική έννοια της ορθολογικότητας, καθώς δεν εμπίπτουν οι περισσότερες συμπεριφορές των ατόμων στα στενά πλαίσια της συμπεριφοράς του *homo oeconomicus*. Ως εκ τούτου, με την άμεση αποδοχή, ότι μόνο οι επίσημοι θεσμοί επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά, καταλήγουν στην έμμεση αποδοχή της νεοκλασικής έννοιας της ορθολογικότητας.

Επιπρόσθετα, ο διαχωρισμός των κοινωνικών ομάδων στον οποίο προβαίνουμε κατά την παρούσα εργασία δεν θα πρέπει επίσης να συγχέεται με τον ταξικό διαχωρισμό στον οποίο προβαίνει η μαρξιστική οικονομική ανάλυση ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες¹⁸. Ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να συμπίπτει, ειδικά όταν τα συμφέροντα μιας ισχυρής ανεπίσημης θεσμικής δύναμης ταυτίζονται με τα

¹⁷ Βλέπε και Blaug (2003) και McCloskey (2002), σχετικά με την απόρριψη όσων ερευνών δεν παρέχουν ποσοτικά στοιχεία από την ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη.

¹⁸ Σχετικά με αναλύσεις που χρησιμοποιούν ταξικό διαχωρισμό, βλέπε και Dahrendorf (1959), Gibbens (1973), Robinson and Kelley (1979), Wright (1978, 1979, 2005), Wright and Perrone (1977), και Wodtke (2016).

συμφέροντα της επίσημης θεσμικής δύναμης, δηλαδή του κράτους. Παρ' όλα αυτά, το κράτος ενδέχεται να συγκρούεται για διάφορους λόγους με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, ακόμη και με εκείνες που διαθέτουν υψηλά επίπεδα οικονομικού πλούτου.

Το κύριο πρόβλημα που προκύπτει από το διαχωρισμό της κοινωνικής δομής σε τάξεις αποτελεί το γεγονός, ότι δεν υπάρχει μια συναίνεση για τον τρόπο με τον οποίο δύνανται να οριστούν και να μελετηθούν οι τάξεις. Με το διαχωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις ανάλογα με τις παραγωγικές σχέσεις αγνοείται η πολυπρόσωπη φύση των θεσμικών δομών, όπως για παράδειγμα ο ρόλος που διαδραματίζουν το “πολιτισμικό” και “κοινωνικό” κεφάλαιο στη διαμόρφωση ομάδων ατόμων (Savage et al. 2013). Επιπλέον, μια ‘χοντρική’ διάκριση ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες αγνοεί το συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον των σύγχρονων κοινωνιών και οικονομιών, καθώς οι εισοδηματικές διαφορές ανάμεσα σε εργαζόμενους ενδέχεται να ποικίλουν σημαντικά, ανάλογα με το είδος της εργασίας ή τη γεωγραφική περιοχή στην οποία λαμβάνει χώρα η εργασία, με αποτέλεσμα η ταξική συνείδηση στην οποία αναφέρονταν ο Marx να παύει να υφίσταται.

Ως εκ τούτου, θεωρούμε αναγκαίο να υπάρξει μία βαθύτερη διάκριση των κοινωνικών ομάδων. Γι' αυτό το λόγο, προβαίνουμε στη μελέτη της σύγκρουσης των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελούν κοινωνικές τάξεις ή και όχι. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάλυσή μας δεν περιορίζεται στον προσδιορισμό αυτών των τάξεων, οι οποίες υποτίθεται, ότι παραμένουν αναλλοίωτες μέσα στο χρόνο, αλλά περιλαμβάνει δυνάμεις, που μεταβάλλονται συνεχώς και οι οποίες διαμορφώνονται ανάλογα με το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο, είτε επίσημο, είτε ανεπίσημο.

Συγκεκριμένα, στην παρούσα ανάλυση, οι μακρο-συνιστώσες μιας κοινωνίας που αλληλοεπιδρούν δεν είναι μόνο δύο, αλλά περισσότερες ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο, το οποίο είναι χρονικά και γεωγραφικά προσδιορισμένο. Το πολιτικοοικονομικό σύστημα, στο οποίο αναφερόμαστε είναι περισσότερο πολύπλοκο, καθώς δεν απαρτίζεται από δύο μόνο κοινωνικές τάξεις, αλλά από διάφορες ομάδες, οι οποίες φέρουν ανεπίσημους θεσμούς τους οποίους προσπαθούν να μετατρέψουν σε επίσημους, είτε μέσω συμμαχιών, είτε μέσω συγκρούσεων με την επίσημη θεσμική δύναμη. Επιπρόσθετα, τα συμφέροντα τα οποία έρχονται σε σύγκρουση, ούτε αφορούν δύο μόνο ομάδες, αλλά ούτε διατηρούνται αναλλοίωτα μέσα στο χρόνο, αλλά μεταβάλλονται, καθώς νέες επίσημες ή ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις εμφανίζονται.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αναζήτηση καθολικών νόμων για τη λειτουργία της οικονομίας και ταυτόχρονα της κοινωνίας ως σύνολο είναι σε πολλές περιπτώσεις αδύνατη, διότι καμία μεταβλητή του συστήματος δεν παραμένει σταθερή. Κάθε φορά, ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο το οποίο αναλύουμε, η σύγκρουση μεταξύ των επίσημων και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων λαμβάνει διαφορετική μορφή, παράγοντας κάθε φορά διαφορετικά αποτελέσματα.

Επιπλέον, η αναζήτηση θεωριών με καθολική ισχύ, όπως η πρόσφατη θεωρία της ανισότητας στις καπιταλιστικές οικονομίες του Thomas Piketty (2014), αγνοεί την πολυπρόσωπη φύση των θεσμών, η οποία προσδίδει ειδικά χαρακτηριστικά στις κοινωνίες. Το ίδιο συμβαίνει και με το νεοκλασικό υπόδειγμα της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας, όπου εξάγονται γενικές θεωρίες με βάση την ατομική ορθολογικότητα, οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν μακροοικονομικά μεγέθη, αγνοώντας πλήρως την αλληλεπίδραση μεταξύ συλλογικοτήτων¹⁹.

Τέτοιου είδους θεωρίες που προσπαθούν να αφαιρέσουν γεγονότα και καταστάσεις της εποχής τους, εξάγοντας γενικούς νόμους κίνησης, θα καταλήγουν σε ασαφή αποτελέσματα κάθε φορά που θα αναδύονται νέες δυνάμεις, που προκαλούν μεταβολή των κοινωνιών και των οικονομιών. Κατά τη φιλοσοφία της παρούσας εργασίας, αυτές οι νέες δυνάμεις είναι εφικτό να ανιχνευτούν και να αποτυπωθούν, μέσα από τη σύγκρουση μεταξύ των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Συνολικά, η σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη θεσμική δύναμη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις καθορίζει τις θεσμικές διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των περιοχών ανά τον κόσμο. Με τη σειρά τους, οι θεσμικές διαφορές μεταξύ των περιοχών προκύπτουν από θεσμικές αλλαγές, που προέκυψαν σε κάθε περιοχή κατά το παρελθόν. Κάθε σύγκρουση ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο λαμβάνει διαφορετική μορφή, διαμορφώνοντας διαφορετικό συσχετισμό πολιτικών δυνάμεων και επακολούθως διαφορετικές θεσμικές αλλαγές.

Αν επιθυμούσαμε να προβούμε σε έναν παραλληλισμό με την επιστήμη της Βιολογίας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι θεσμικές αλλαγές διαδραματίζουν το ρόλο των γενετικών μεταλλάξεων. Με τον ίδιο τρόπο που τα γονίδια, δύο κατά τα άλλα όμοιων ζωντανών οργανισμών διαφοροποιούνται αργά λόγω τυχαίων μεταλλάξεων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της εξέλιξης, δύο κατά τα άλλα όμοιες κοινωνίες διαφοροποιούνται θεσμικά, επίσης με αργό ρυθμό, λόγω του διαφορετικού

¹⁹ Βλέπε και 1ο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

αποτελέσματος που είχαν οι συγκρούσεις συμφερόντων εντός αυτών κατά το παρελθόν.

Παρά το γεγονός ότι, οι συγκρούσεις για τον πλούτο και τη δύναμη, και έμμεσα για τους επίσημους θεσμούς, αποτελούν μια αδιάκοπη εξελικτική διαδικασία όλων των κοινωνιών, το αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων, που καθορίζει εάν μια κοινωνία αφθονεί ή όχι, δεν είναι απαραίτητα σωρευτικό. Μ' άλλα λόγια, το θεσμικό αποτέλεσμα, που θα προκύψει μέσα από μια σύγκρουση συμφερόντων δε διαιωνίζεται απαραίτητα και στις επόμενες γενεές μιας κοινωνίας. Λόγω διαφόρων ιστορικών γεγονότων ενδέχεται να εμφανιστούν, εξαλειφθούν και να επανεμφανιστούν επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, ικανές να αλλάξουν την πορεία των κοινωνιών εντός των οποίων δραστηριοποιούνται, είτε προς το καλύτερο, είτε προς το χειρότερο.

Το γενικό πλαίσιο της θεωρίας που προσπαθούμε να αναπτύξουμε δεν είναι ντετερμινιστικό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν είναι ιστορικό αναγκαίο ότι μια φτώχη ή μια πλούσια περιοχή θα συνεχίσει να είναι φτώχη ή πλούσια και στο μέλλον. Οι ιστορικές συγκυρίες είναι εξίσου σημαντικές με τον πυρήνα της θεωρίας μας, δηλαδή με τη σύγκρουση επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ιστορικών συγκυριών, που επηρέασαν την πορεία της ανθρωπότητας αποτελούν ο 'Μαύρος Θάνατος' στην Ευρώπη κατά τα έτη 1348-1353 και η ανακάλυψη της Αμερικής το 1492, που οδήγησε στην εξάπλωση του υπερατλαντικού εμπορίου²⁰.

Ο τρόπος όμως με τον οποίο οι διάφορες χώρες ή περιοχές ανά την υφήλιο προσαρμόζονται σ' αυτές τις ιστορικές συγκυρίες εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης μεταξύ των επίσημων και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Το αποτέλεσμα αυτό είναι που προσδιορίζει το εάν υπάρχουν πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί, που υποστηρίζουν την πλειοψηφία ή τη μειοψηφία των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Μ' άλλα λόγια, προσδιορίζει το εάν κάποια επίσημη θεσμική δύναμη έχει καταφέρει να επιβάλλει θεσμούς, που συνεχίζουν να της παρέχουν πολιτική δύναμη και οικονομικό πλούτο ή οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις έχουν καταφέρει να ασκήσουν τόση πολιτική πίεση, ούτως ώστε να πετύχουν τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών τους σε επίσημους.

²⁰ Η ιστορία της ανθρωπότητας αφθονεί από τυχαίες συγκυρίες, που μετέβαλλαν την πορεία των ανθρώπινων κοινωνιών. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα, πέρα από την επιδημία πανώλης στην Ευρώπη και την ανακάλυψη της Αμερικής, αποτελούν η ανακάλυψη της γεωργίας, η οποία οδήγησε στην οργάνωση των ανθρώπων σε κοινωνίες και αργότερα στη δημιουργία των πρώτων κρατών (North 1981: 127-183).

4.3. Πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί πλειοψηφίας και μειοψηφίας

4.3.1. Η προσέγγιση της αποτελεσματικότητας των θεσμών

Η θεωρία της αποτελεσματικότητας των θεσμών της Νέας Θεσμικής Σχολής υποστηρίζει ότι, λόγω του ανταγωνισμού υπάρχει κίνητρο για καλύτερους και αποτελεσματικότερους θεσμούς, οι οποίοι θα μεγιστοποιούν την κοινωνική ευημερία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Becker (1958) και Wittman (1989), σε δημοκρατικές κοινωνίες, ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε ομάδες πίεσης και πολιτικά κόμματα θα οδηγήσει σε αποτελεσματικές συλλογικές επιλογές και πολιτικές. Για τους ίδιους, η ύπαρξη ενός αναποτελεσματικού οικονομικού θεσμού δεν μπορεί να είναι σταθερή και μόνιμη, διότι ο σχεδιαστής της οικονομικής πολιτικής έχει κίνητρο να προτείνει μια καλύτερη λύση, έτσι ώστε να καταστήσει τον εαυτό του ελκυστικό προς τους ψηφοφόρους του (Becker 1958, Wittman 1989).

Ο διαχωρισμός μεταξύ αποτελεσματικών και αναποτελεσματικών θεσμών στον οποίο προβαίνει η Νέα Θεσμική Σχολή, προκύπτει με βάση τις αρχές της νεοκλασικής θεωρίας και το κατά Pareto κριτήριο αποτελεσματικότητας. Σύμφωνα με τον Coase (1960), σε μια οικονομική συναλλαγή που δημιουργεί εξωτερικότητες, αν επιτραπεί η διαπραγμάτευση υπό τον όρο, ότι δεν υπάρχει συναλλακτικό κόστος μεταξύ των δύο συμβαλλόμενων μερών, τότε η διαπραγμάτευση θα είναι κατά Pareto αποτελεσματική, ανεξάρτητα από την αρχική κατανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Άμεση συνέπεια του Θεωρήματος του Coase είναι ότι, όσο μεγαλύτερα συναλλακτικά κόστη υφίστανται κατά τη διαδικασία μιας διαπραγμάτευσης, τόσο λιγότερο επιθυμητό θα είναι το κοινωνικό αποτέλεσμα, έτσι όπως ορίζεται από το κριτήριο του Pareto. Ως εκ τούτου, το κύριο πρόβλημα, το οποίο οδηγεί σε απόκλιση των θεσμών από το κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα είναι τα συναλλακτικά κόστη, που ακυρώνουν το Κριτήριο του Pareto.

Κατά το τελευταίο μισό του 20ου αιώνα αναπτύχθηκε πλειάδα νέων προσεγγίσεων, που είχαν ως βάση το “Θεώρημα του Coase”. Χαρακτηριστικό όλων αυτών των προσεγγίσεων ήταν η προσπάθεια προσδιορισμού των συνθηκών, που μπορούν να καταστήσουν ένα θεσμό αποτελεσματικό. Ξεκινώντας από μια υποθετική ‘φυσική κατάσταση (state of nature)’ χωρίς θεσμούς και χρησιμοποιώντας την έννοια της νεοκλασικής ορθολογικότητας, μεταβαίνουν από δεδομένες ατομικές συμπεριφορές

στη δημιουργία μιας γενικής θεωρίας σχετικά με την ανάπτυξη και εξέλιξη αποτελεσματικών θεσμών²¹.

Για παράδειγμα, ο Demsetz (1967) υποστηρίζει ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία (private property) προέκυψε από τις κοινές (common) ιδιοκτησίες, όταν οι τελευταίες έγιναν σπάνιες και πολύτιμες και ως εκ τούτου η απόφαση περί ιδιωτικοποίησης αυτών ήταν η αποτελεσματικότερη. Άλλες προσεγγίσεις, όπως αυτές του Williamson (1985) και των Grossman and Hart (1986) υποστηρίζουν ότι, η οργάνωση των επιχειρήσεων και των αγορών γενικότερα είναι τέτοια ώστε να προκύπτει αποτελεσματικότητα, με δεδομένες τις πληροφορίες και τους περιορισμούς των συμβολαίων. Συγκεκριμένα, ο Williamson ισχυρίζεται, ότι οι επιχειρήσεις αποτελούν την αποτελεσματικότερη ανταπόκριση στα προβλήματα συμβολαίων και στα συνεπαγόμενα συναλλακτικά κόστη, καθώς προσπαθούν να προσαρμοστούν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες των αγορών.

Παρόμοια προσέγγιση συναντάται και στους North and Thomas (1973), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι οικονομικοί θεσμοί της φεουδαρχίας, όπως η δουλεία, αποτελούσε ένα αποτελεσματικό συμβόλαιο μεταξύ των ηγεμόνων και των δουλοπάροικων. Συγκεκριμένα, οι ηγεμόνες παρείχαν δημόσια αγαθά, απονομή δικαιοσύνης και προστασία από εξωτερικές απειλές με αντάλλαγμα την εργασία των δουλοπάροικων στις καλλιέργειές τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, με βάση τα δεδομένα της εποχής, καθώς δεν υπήρχε ένα ολοκληρωμένο δίκτυο αγορών, αυτός ο τρόπος οργάνωσης ήταν ο αποτελεσματικότερος που θα μπορούσε να επιτευχθεί. Ίδιες απόψεις συναντώνται και στους North (1981) και Townsend (1993), οι οποίοι αναφέρουν ότι, οι οικονομικοί θεσμοί κατά το Μεσαίωνα στην Ευρώπη, όπως το σύστημα των ελεύθερων γαιών (open-field system) ήταν αποτελεσματικοί.

Το πρόβλημα με τις παραπάνω προσεγγίσεις έγκειται στο γεγονός, ότι σε καμία απ' αυτές δεν προσδιορίζεται ο τρόπος με τον οποίο δύο συμβαλλόμενα μέρη καταλήγουν σε αμοιβαία και αποτελεσματική συμφωνία. Μ' άλλα λόγια, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες λαμβάνει χώρα μια διαπραγμάτευση δεν είναι σαφείς ή στις περισσότερες περιπτώσεις αγνοούνται. Οι αρχικές διαφορές στον πλούτο, η ικανότητα επηρεασμού των αποφάσεων άλλων ατόμων και η άσκηση πολιτικής δύναμης

²¹ Βλέπε και ενότητα 3.2.7.4 σχετικά με τα προβλήματα που παρουσιάζει η μετάβαση από το δεδομένο άτομο στην επεξήγηση της ανάπτυξης των θεσμών.

παραλείπονται από το συγκεκριμένο πλαίσιο ανάλυσης. Ως εκ τούτου, σημαντικές πτυχές της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας δε λαμβάνονται υπόψη.

Για παράδειγμα, η ανάλυση των North and Thomas (1973) σχετικά με το φεουδαρχικό σύστημα αγνοεί ή τουλάχιστον δεν περιλαμβάνει το γεγονός ότι οι ηγεμόνες ‘έρχονται’ στη διαπραγμάτευση κατέχοντας εκ των προτέρων μεγαλύτερο πλούτο και πολιτική δύναμη. Συνεπώς, οι ηγεμόνες έναντι των δουλοπάροικων, των οποίων ο πλούτος και η πολιτική δύναμη ήταν ανύπαρκτοι, είχαν ένα ανυπέρβλητο πλεονέκτημα, το οποίο και εκμεταλλεύτηκαν, προκειμένου να διαμορφώσουν θεσμούς προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους. Σ’ αυτή την περίπτωση οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με την αποτελεσματικότητα ή μη των θεσμών τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Επίσης, η πλειονότητα των θεσμών αποτελεί προϊόν συλλογικών επιλογών και όχι ατομικής διαπραγμάτευσης, όπως υποστηρίζουν αρκετές προσεγγίσεις της Νέας Θεσμικής Σχολής. Μια συλλογική διαπραγμάτευση είναι τελείως διαφορετική από μια αντίστοιχη σε ατομικό επίπεδο, για το λόγο ότι τα αποτελέσματα που θα παράγει η πρώτη δεν είναι γραμμικά ως προς τα συμφέροντα των δύο μερών, όπως συμβαίνει σε ατομικό επίπεδο. Αντιθέτως, έπειτα από μια συλλογική διαπραγμάτευση προκύπτουν αποτελέσματα, τα οποία διαθέτουν ιδιότητες διαφορετικές από τις ιδιότητες των ατόμων που προέβησαν στη διαπραγμάτευση.

Μ’ άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας τις βασικές αρχές της μικροοικονομικής ανάλυσης, όπως η υπόθεση της ορθολογικής συμπεριφοράς, και εξάγοντας συναθροιστικά συμπεράσματα σχετικά με την αποτελεσματικότητα των θεσμών, αγνοούν φαινόμενα τα οποία αναδύονται από την αλληλεπίδραση συλλογικοτήτων, όπως το σφάλμα σύνθεσης (fallacy of composition). Το ίδιο συμβαίνει και με τις προσεγγίσεις της Νέας Θεσμικής Σχολής που χρησιμοποιούν την έννοια της “περιορισμένης ορθολογικότητας” του Simon (1957: 198), όπως αυτές των Bowles (2006) και Furubotn (1995, 1999). Η ανάλυσή τους βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ατομική συμπεριφορά, παραλείποντας να αναφερθούν σε συλλογικότητες, που συμπεριφέρονται ανεξάρτητα από το άτομο.

Τέτοιες συλλογικότητες ή ολότητες, σύμφωνα με την ανάλυσή μας αποτελούν η επίσημη και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες είτε συγκρούονται, είτε διαπραγματεύονται, παράγοντας αποτελέσματα διαφορετικά από εκείνα που παράγονται σε ατομικό επίπεδο διαπραγμάτευσης ή σύγκρουσης. Ως εκ τούτου, ένας θεσμός μπορεί να είναι αποτελεσματικός σε ατομικό επίπεδο, αλλά αναποτελεσματικός

σε συλλογικό. Αυτό άλλωστε καταδεικνύει και το σφάλμα σύνθεσης, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τις αναδυόμενες ιδιότητες που προκύπτουν στην κοινωνία και στην οικονομία ως σύνολο. Για παράδειγμα, οι αγορές διαθέτουν οικονομικούς θεσμούς, οι οποίοι δομούν την αλληλεπίδραση όλων των συμμετεχόντων σ' αυτές, με αποτέλεσμα να αναδύονται ομαδικές συμπεριφορές, διαφορετικές από τη συμπεριφορά του κάθε μέρους ξεχωριστά (Van den Bergh and Gowdy 2003).

4.3.2. Επιλογή θεσμών και αναποτελεσματικότητα

Οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί δεν επιλέγονται στις περισσότερες περιπτώσεις από το σύνολο της κοινωνίας ή με βάση το συμφέρον του συνόλου της κοινωνίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί να αποτελούν επιλογή ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, οι οποίες είτε έχουν συμμαχήσει με την επίσημη θεσμική δύναμη, είτε έχουν αναδειχθεί νικήτριες έπειτα από μια σύγκρουση με την τελευταία, επιβάλλοντας το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών που εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντά τους.

Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα επ' αυτού αποτελούν οι διεκδικήσεις για αύξηση του εκλογικού σώματος στη Βρετανία από τον 19ο έως και τις αρχές του 20ου αιώνα, η οποία οδήγησε το 1928 στην παραχώρηση καθολικού δικαιώματος ψήφου για άνδρες και γυναίκες²². Στη συγκεκριμένη περίπτωση η πλειοψηφία των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων συγκρούστηκε με την επίσημη θεσμική δύναμη, που αντιπροσωπεύονταν από το Βρετανικό Κοινοβούλιο και τη μοναρχία, πετυχαίνοντας έπειτα από μακροχρόνιες διεκδικήσεις, την επιβολή του καθολικού δικαιώματος ψήφου.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις κατάφεραν τη μετατροπή ενός ανεπίσημου θεσμού (δικαίωμα ψήφου) σε επίσημο πολιτικό θεσμό του κράτους, όχι για λόγους θεωρητικής ισότητας, αλλά για να μπορούν να υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους. Αντίστοιχα παραδείγματα σχετικά με τη μετατροπή του καθολικού δικαιώματος ψήφου σε επίσημο πολιτικό θεσμό συναντώνται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία, η Γερμανία και η Σουηδία²³.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατάργηση το 1846 των Νόμων περί Δημητριακών, στους οποίους αντιτάχθηκε ο Κλασικός οικονομολόγος David Ricardo,

²² Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Acemoglu and Robinson (2001).

²³ Βλέπε και Acemoglu and Robinson (2000).

τριάντα χρόνια νωρίτερα²⁴. Οι Νόμοι περί Δημητριακών είχαν σχεδιαστεί κατά τρόπο που απαγόρευαν την εισαγωγή σιτηρών και άλλων δημητριακών, προκειμένου οι τιμές να παραμείνουν υψηλές και η ανεπίσημη δύναμη των γαιοκτημόνων να αποκομίζει σημαντικά κέρδη²⁵. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις των μεταποιητών από το Manchester και το Birmingham, των οποίων τα συμφέροντα θίγονταν σημαντικά από τους εν λόγω νόμους, καθώς δεν επιθυμούσαν φθηνά δημητριακά και χαμηλούς μισθούς, συγκρούστηκαν με τη συμμαχία της επίσημης θεσμικής δύναμης και των γαιοκτημόνων, καταφέροντας τελικά να επικρατήσουν.

Σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις ενδέχεται η επίσημη θεσμική δύναμη επιβάλλοντας ένα συγκεκριμένο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών να εξυπηρετεί τα δικά της συμφέροντα, σε βάρος ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Ανάλογο παράδειγμα από την ιστορία ανιχνεύει κανείς στη Ρωσία των αρχών του 19ου αιώνα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Νικολάου Α', ο οποίος παρεμπόδισε την εκβιομηχάνιση της χώρας και την εξάπλωση των σιδηροδρόμων. Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Gregory (1991: 74): “[...] το Ρωσικό κράτος φοβόταν ότι η εκβιομηχάνιση και ο εκμοντερνισμός θα συγκέντρωνε στις πόλεις εργάτες, που επιθυμούσαν επανάσταση [εναντίον του Νικολάου], οι σιδηρόδρομοι θα τους παρείχαν κινητικότητα και η εκπαίδευση θα καλλιεργούσε αντιπολιτευόμενες απόψεις εναντίον της μοναρχίας”.

Επίσης, σύμφωνα με τον Mosse (1992: 19): “[Ενώ] οποιουδήποτε στην Ευρώπη επικρατούσε η εποχή της πρώιμης εκβιομηχάνισης και της κατασκευής σιδηροδρόμων, [στη Ρωσία η οικονομική ανάπτυξη] αναχαιτίστηκε εσκεμμένα, [καθώς είχε γίνει κατανοητό από τη μοναρχία], ότι η βιομηχανική ανάπτυξη θα οδηγούσε σε κοινωνική και πολιτική αλλαγή”. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε, ότι η επίσημη θεσμική δύναμη στη Ρωσία (μοναρχία) κατάφερε να αντικρούσει τα συμφέροντα των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων (έμποροι, βιομήχανοι, εργάτες, κ.τ.λ.). Θα χρειαζόταν να περάσουν αρκετά χρόνια, μέχρι και τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856), όπου ο διάδοχος του Νικόλαου Α', Αλέξανδρος Β', δεχόμενος μεγάλη πολιτική πίεση από τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις της Ρωσίας, εφάρμοσε μια σειρά έργων μεγάλης

²⁴ Για τους λόγους για τους οποίους ο Ricardo αντιτάχθηκε στους Νόμους περί Δημητριακών, βλέπε και Case and Fair (1999: 812-813).

²⁵ Βλέπε και Williamson J. (1990).

κλίμακας, που είχαν ως στόχο την κατασκευή ενός ολοκληρωμένου δικτύου σιδηροδρόμων και τον εκμοντερνισμό της οικονομίας²⁶.

Τα ανωτέρω παραδείγματα αναφερθηκαν, προκειμένου να καταδείξουμε ότι, οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί μιας χώρας δεν επιλέγονται με βάση την αποτελεσματικότητά τους, αλλά με βάση το ποια θεσμική δύναμη έχει αναδειχθεί νικήτρια. Στις περισσότερες ιστορικές περιπτώσεις μια μικρή μόνο ομάδα ατόμων, που είτε είναι φορείς επίσημων, είτε ανεπίσημων θεσμών, καταφέρνει να επικρατήσει, επιβάλλοντας θεσμούς που εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα, σε βάρος των συμφερόντων της πλειοψηφίας των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

4.3.3. Αδυναμία διαχωρισμού μεταξύ αποτελεσματικότητας και αποτελεσμάτων διανομής

Η πρώτη συστηματική μελέτη των θεσμών μέσα υπό το πρίσμα της οικονομικής ιστορίας γίνεται από τον North (1981), ο οποίος υποστηρίζει ότι τα άτομα (agents) που ελέγχουν το κράτος έχουν ιδιοτελή (self-interested) συμφέροντα²⁷. Επιχειρώντας να εξηγήσει την επικράτηση αναποτελεσματικών θεσμών κατά το διάβα της ιστορίας χρησιμοποιεί το νεοκλασικό πλαίσιο ανάλυσης και κάνει αναφορά στους θεσμούς των δικαιωμάτων περιουσίας (property rights). Για τον ίδιο, τα δικαιώματα περιουσίας επιλέγονται με βάση τη μεγιστοποίηση των κερδών (payoffs) των ατόμων που ελέγχουν το κράτος, όπου λόγω του ότι υφίστανται συναλλακτικά κόστη (transaction costs) αυτά αποκλίνουν από εκείνα που μεγιστοποιούν την κοινωνική ευημερία²⁸.

Το κύριο πρόβλημα με την ανάλυση του North σχετίζεται με το γεγονός ότι δε διευκρινίζει το τι αφορούν τα συναλλακτικά κόστη στα οποία αναφέρεται και τα οποία προκαλούν την απόκλιση μεταξύ των συμφερόντων του κράτους και των πολιτών του. Στην παρούσα εργασία, σε αντίθεση με την ανάλυση του North, υποστηρίζουμε ότι η κύρια αιτία απόκλισης μεταξύ των συμφερόντων του κράτους και των πολιτών του (ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις) είναι η αβεβαιότητα, που προκύπτει κατά τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών σε επίσημους. Το γεγονός, ότι δεν υπάρχει κάποιος τρόπος για να διαχωριστούν η αποτελεσματικότητα ενός επίσημου θεσμού από την επίδρασή του στη διανομή (distribution) ή τον επιμερισμό, είτε πολιτικής δύναμης,

²⁶ Βλέπε και Portal (1965).

²⁷ Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στο κεφάλαιο 3 του North (1981), με τίτλο: “Μια νεοκλασική θεωρία περί κράτους”.

²⁸ Σχετικά με τη νεοκλασική προσέγγιση του συναλλακτικού κόστους, βλέπε και Coase (1937, 1960), Williamson O. (1981), North (1990) και Milgrom and Roberts (1990).

αν πρόκειται για πολιτικό θεσμό, είτε πλούτου, αν πρόκειται για οικονομικό θεσμό, προκαλεί προβλήματα δέσμευσης (commitment problems) ανάμεσα στην επίσημη και τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις²⁹.

Η μη δυνατότητα διαχωρισμού μεταξύ αποτελεσματικότητας και αποτελεσμάτων διανομής ενός επίσημου θεσμού σημαίνει ότι, ο εν λόγω θεσμός εξυπηρετεί ορισμένα συμφέροντα. Τα συμφέροντα αυτά ενδέχεται να εξυπηρετούν, είτε την επίσημη θεσμική δύναμη, είτε ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, είτε και όλους, όπως η καθολική ψηφοφορία στις δημοκρατικές κοινωνίες. Βέβαια, υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι ισχύοντες επίσημοι θεσμοί, ενώ για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο εξυπηρετούν τα συμφέροντα αρκετών ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, στη συνέχεια παύουν να κάνουν το ίδιο. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός, ότι είτε η επίσημη, είτε ορισμένες ισχυρές ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις εξακολουθούν να ασκούν πολιτική δύναμη προς την κατεύθυνση της διατήρησής των συμφερόντων τους, καταφέρνοντας την αποδυνάμωση άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, οι οποίες επιθυμούν τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών τους σε επίσημους, έτσι ώστε να καταφέρουν να ανταποκριθούν στο συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον.

Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε συζήτηση περί θεσμικής αποτελεσματικότητας στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης δεν αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για την επεξήγηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται οι κοινωνίες και οι οικονομίες. Κατά την άποψή μας, από τη στιγμή που υφίστανται αντικρουόμενα συμφέροντα, καθώς διαφορετικό σύνολο θεσμών επιφέρει διαφορετικά αποτελέσματα στη διανομή της εξουσίας (πολιτικοί θεσμοί) και του παραγόμενου προϊόντος (οικονομικοί θεσμοί), η έννοια της θεσμικής αποτελεσματικότητας δεν είναι ικανή να απαντήσει στο γιατί υφίσταται ένα συγκεκριμένο σύνολο θεσμών και όχι κάποιο άλλο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της κυριαρχίας ορισμένων πολιτικά ισχυρών ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων ή ελίτ, που είναι σε θέση να ελέγχουν την επίσημη θεσμική δύναμη, σε βάρος των υπολοίπων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, συναντάται τόσο στη μαρξιστική θεωρία, όσο και στη βιβλιογραφία της θεωρίας της εξάρτησης. Όσον αφορά τη μαρξιστική θεωρία, ευρύτερα γνωστές είναι οι εργασίες των Brenner (1976, 1982) και Hilton (1981) σχετικά με τη φεουδαρχία³⁰. Οι εν λόγω

²⁹ Σχετικά με τη σημαντικότητα των προβλημάτων δέσμευσης, βλέπε και Hart (1995).

³⁰ Ακριβώς αντίθετη είναι η προσέγγιση των North and Thomas (1973), η οποία αναφέρθηκε παραπάνω.

συγγραφείς προσδιόρισαν το συγκεκριμένο πολιτικοοικονομικό σύστημα ως ένα σύνολο θεσμών που είχε ως σκοπό τη μεταφορά εισοδημάτων από τους καλλιεργητές γης προς τους τοπικούς ηγεμόνες, γεγονός που υποβάθμιζε σημαντικά την κοινωνική ευημερία³¹.

Παρόμοια προσέγγιση έχουν και οι υποστηρικτές της θεωρίας της εξάρτησης, όπως οι Baran (1957), Prebisch (1950), Cardoso and Faletto (1979), αλλά και σύγχρονοι όπως ο Paul (1997). Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν, ότι το διεθνές εμπορικό σύστημα είναι δομημένο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι αναπτυγμένες χώρες να αφαιρούν εισοδήματα από τις αναπτυσσόμενες, προς όφελός τους, μειώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την παγκόσμια ευημερία. Τόσο στη μαρξιστική θεωρία, όσο και στη θεωρία της εξάρτησης υφίσταται έντονα η έννοια της σύγκρουσης και της ανάδειξης νικητών, που έχουν καταφέρει να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους.

Επιστρέφοντας στην ανάλυσή μας, σχετικά με τα προβλήματα δέσμευσης, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι, τα εν λόγω προβλήματα δημιουργούν αβεβαιότητα σχετικά με το μέλλον των συμφερόντων των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, καθώς δεν υπάρχει κάποιος ' τρίτος-διαμεσολαβητής (third party) ', που θα είναι σε θέση να εγγυηθεί τη μετατροπή ενός ανεπίσημου θεσμού σε επίσημο, παρά μόνο το κράτος. Παρ' όλα αυτά, το κράτος, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, δεν είναι ένας αδιάφορος νομοθέτης, αλλά ενδέχεται συχνά να μεροληπτεί εις βάρος ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, διότι επιθυμεί την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του.

Ως εκ τούτου, υπάρχουν περιπτώσεις, που δεν υφίσταται στην κοινωνία κάποιος αμερόληπτος ' τρίτος-διαμεσολαβητής ', ο οποίος θα είναι σε θέση να εγγυηθεί στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών τους σε επίσημους³². Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις είτε έρχονται σε σύγκρουση, είτε συμμαχούν με την επίσημη θεσμική δύναμη. Το κύριο ζήτημα το οποίο προκύπτει είναι το κατά πόσο οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις είναι ικανές, ασκώντας πολιτική δύναμη, να διαμορφώσουν θεσμούς προς όφελός τους.

³¹ Σύμφωνα με τον Postan (1966: 603), οι ηγεμόνες αφαιρούσαν το μισό της παραγωγής από τους καλλιεργητές γης.

³² Αρκετοί συγγραφείς έχουν υποστηρίξει ότι, το ζήτημα της ανυπαρξίας ενός ' τρίτου-διαμεσολαβητή ', ο οποίος θα μπορεί να επιβάλλει τις υποσχέσεις του κράτους στα μέλη της κοινωνίας, δημιουργεί προβλήματα δέσμευσης και διάφορες αναποτελεσματικότητες. Σχετικά με το πώς η ανικανότητα δέσμευσης δημιουργεί αναποτελεσματικότητες, βλέπε Weingast (1997, 1998), Dixit and Londregan (1995), Besley and Coate (1998) και Powell (2004). Σχετικά με την ανυπαρξία ενός ' τρίτου-διαμεσολαβητή ' βλέπε North (1990), Grossman and Noh (1994) και Dixit (1996).

Το ποιο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών θα επιλεγεί και το οποίο θα προσδιορίζει το εάν μια χώρα ευημερεί ή όχι, εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενδέχεται να υπάρχουν, για παράδειγμα, οικονομικοί θεσμοί που προκαλούν οικονομική στασιμότητα, αλλά μολαταύτα να δημιουργούν πλούτο για ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις και οικονομικοί θεσμοί που προωθούν την οικονομική μεγέθυνση, αφαιρώντας πλούτο από ισχυρές ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Το αντίστοιχο συμβαίνει και στους πολιτικούς θεσμούς, όπου ορισμένοι είναι κατά τέτοιο τρόπο δομημένοι, ώστε να επιμερίζουν την εξουσία, ενώ ορισμένοι άλλοι κατά τρόπο, ώστε να συγκεντρώνουν την εξουσία.

4.3.4. Ορισμοί θεσμών πλειοψηφίας και μειοψηφίας

Τους πολιτικούς θεσμούς που επιμερίζουν την εξουσία σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας, θέτοντας περιορισμούς στην άσκησή της, τους ονομάζουμε πολιτικούς θεσμούς πλειοψηφίας. Οι πολιτικοί θεσμοί πλειοψηφίας διαχέουν την εξουσία σε διάφορες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, όπου μέσα από την άσκηση αυτής μπορούν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους, και όχι σε ένα άτομο ή μια μικρή ομάδα ατόμων. Αντίθετα, τους πολιτικούς θεσμούς, που συγκεντρώνουν την εξουσία σε όσους ελέγχουν την επίσημη θεσμική δύναμη ή σε μια μικρή ομάδα ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, τους ονομάζουμε πολιτικούς θεσμούς μειοψηφίας.

Τους οικονομικούς θεσμούς που διανέμουν τον παραγόμενο οικονομικό πλούτο σε διάφορες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, τους ονομάζουμε οικονομικούς θεσμούς πλειοψηφίας. Οι οικονομικοί θεσμοί πλειοψηφίας παρέχουν ισότιμη πρόσβαση σε πηγές χρηματοδότησης για την ανάληψη επενδύσεων, δίνουν τη δυνατότητα πραγματοποίησης αποταμιεύσεων, επιβάλλουν την τήρηση των συμβάσεων, προωθούν την καινοτομία και την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, παραχωρούν ίσες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας, αυξάνουν την απασχόληση και γενικότερα οργανώνουν την παραγωγική διαδικασία κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η ανισοκατανομή του πλούτου μεταξύ των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων να μειώνεται.

Αντίθετα, τους οικονομικούς θεσμούς που προκαλούν οικονομική στασιμότητα ή προωθούν σε μικρό βαθμό την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη τους ονομάζουμε οικονομικούς θεσμούς μειοψηφίας. Οι εν λόγω θεσμοί είναι διαρθρωμένοι κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλλουν στην αύξηση της ανισοκατανομής του πλούτου, μέσω της απόσπασης των παραγόμενων πόρων από την πλειοψηφία προς μια μειοψηφία ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Παράλληλα, δεν είναι σε θέση να δημιουργήσουν

συνθήκες προστασίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, αλλά ούτε καταφέρνουν να προωθήσουν τη ‘δημιουργική καταστροφή’, που φέρουν νέες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις μέσα από τεχνολογικές καινοτομίες.

4.3.5. Θεσμοί πλειοψηφίας/μειοψηφίας και η έννοια της δημιουργικής καταστροφής

Ο όρος ‘δημιουργική καταστροφή’ εισήχθη στη βιβλιογραφία των Οικονομικών από τον Αυστριακό οικονομολόγο Joseph Schumpeter³³. Συγκεκριμένα ο Schumpeter (1942 [2006]: 97-98) αναφέρει: “[η δημιουργική καταστροφή αναπαριστά μια] διαδικασία βιομηχανικής μετάλλαξης-αν μπορώ να χρησιμοποιήσω τον όρο της βιολογίας-η οποία επαναστατικοποιεί διαρκώς τη δομή της κοινωνίας εκ των έσω, καταστρέφει αδιάκοπα την παλαιά και δημιουργεί συνεχώς τη νέα”.

Παρ’ όλα αυτά για τον ίδιο, οι επαναστάσεις που φέρει η δημιουργική καταστροφή δεν είναι συνεχείς, καθώς λαμβάνουν χώρα με τη μορφή “ασταθών κυματισμών ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονται περίοδοι σχετικής ηρεμίας” (Schumpeter 1942 [2006]: 98). Αυτό το οποίο λειτουργεί ακατάπαυστα είναι η διαδικασία ως σύνολο, υπό την έννοια ότι “πάντοτε συμβαίνει είτε μια επανάσταση είτε η απορρόφηση των αποτελεσμάτων μιας επανάστασης, σχηματίζοντας έτσι τους επιχειρηματικούς κύκλους” (ibid: 98).

Τα αποτελέσματα της διαδικασίας της δημιουργικής καταστροφής δεν είναι δεδομένα, αλλά εμπεριέχουν υψηλό βαθμό αβεβαιότητας ως προς τις συνέπειές τους τόσο στην οικονομία όσο και στην πολιτική. Σύμφωνα με τους Acemoglu and Robinson (2012: 201): “Οι τεχνολογικές καινοτομίες αυξάνουν την ευημερία των ανθρώπινων κοινωνιών, αλλά και αντικαθιστούν το παλιό με το νέο, καταλύοντας τα οικονομικά προνόμια και την πολιτική εξουσία μερικών κοινωνικών ομάδων”. Ως εκ τούτου, η δημιουργική καταστροφή είναι σε θέση να απειλήσει το υφιστάμενο επίσημο θεσμικό status quo και κατά συνέπεια τα συμφέροντα της επίσημης θεσμικής δύναμης, καθώς και ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Διατρέχοντας τον κίνδυνο της απώλειας μελλοντικών εισοδημάτων και ταυτόχρονα πολιτικής δύναμης, σε πολλές περιπτώσεις η επίσημη, καθώς και ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις παρεμποδίζουν νέες καινοτομίες και

³³ Για την ιστορία της έννοιας της ‘δημιουργικής καταστροφής’, βλέπε και Reinert H. and E.S Reinert (2006).

αντιστέκονται στις θεσμικές αλλαγές, που επιφέρει η δημιουργική καταστροφή. Οι καινοτομίες που επέρχονται μαζί με τη δημιουργική καταστροφή αποτελούν ανεπίσημους θεσμούς, όπου οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις που τους φέρουν, προσπαθούν να τους μετατρέψουν σε επίσημους, προκειμένου να μειωθεί η αβεβαιότητά τους σχετικά με τα μελλοντικά τους συμφέροντα.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι φορείς νέων ανεπίσημων θεσμών, προκειμένου να καταφέρουν να προωθήσουν τις καινοτομίες τους, χρειάζεται σε πολλές περιπτώσεις να κάμψουν αρκετές πηγές αντίστασης, όπως κάποια επίσημη θεσμική δύναμη ή ορισμένες ισχυρές ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, που έχουν ήδη αποκτήσει και συνεχίζουν να αποκτούν πλούτο και ταυτόχρονα πολιτική δύναμη. Η διαδικασία της δημιουργικής καταστροφής προκαλεί αβεβαιότητα στους επίσημους θεσμούς, που εκφράζουν τα συμφέροντα της επίσημης ή ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών ομάδων και με τη σειρά της η αβεβαιότητα προκαλεί φόβο και ανησυχία.

Σύμφωνα με τους Acemoglu and Robinson (2012: 201): “Ο φόβος για τη δημιουργική καταστροφή αποτελεί το βασικό λόγο για τον οποίο δεν υπήρξε σταθερή αύξηση του βιοτικού επιπέδου την περίοδο ανάμεσα στη Νεολιθική και τη Βιομηχανική Επανάσταση”. Αυτό σημαίνει, ότι για τους ίδιους, κατά το μεγαλύτερο κομμάτι της ιστορίας οι θεσμοί μειοψηφίας κυριαρχούσαν ανά την υφήλιο, καθώς νέοι ανεπίσημοι θεσμοί, που θα έφερναν μαζί τους τη δημιουργική καταστροφή και τους οποίους προωθούσαν διάφορες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, αποτύγχαναν να μετατραπούν σε επίσημους, λόγω σθεναρής αντίστασης από όσους υποστήριζαν το ήδη υφιστάμενο θεσμικό status quo.

Συγκεκριμένα παραδείγματα μέσα από την ιστορία μπορεί κανείς να συναντήσει σε αρκετές περιπτώσεις. Ένα από αυτά αποτελεί η περίπτωση της πλεκτομηχανής του Lee, την οποία αναφέρουν οι Acemoglu and Robinson (2012: 201). Το 1589 ο Άγγλος κληρικός William Lee εφύρε την πλεκτομηχανή, η οποία έπλεκε μαλλί για κάλτσες. Για τουλάχιστον μία δεκαετία προσπαθούσε να παγιώσει κάποιο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για την εφεύρεσή του, λαμβάνοντας την άρνηση της βασίλισσας Ελισάβετ Α' και του διαδόχου της Ιακώβου, οι οποίοι φοβούνταν ότι η μηχανοποίηση της παραγωγής καλτσών θα αύξανε την ανεργία και ως εκ τούτου θα προκαλούσε πολιτική αστάθεια και επανάσταση³⁴. Τελικά, το 1610 καταφέρνει να λάβει δίπλωμα

³⁴ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την πλεκτομηχανή του William Lee, βλέπε και Hills (1989) και Day and McNeil (2002: 735-736).

ευρεσιτεχνίας, όχι στη Βρετανία, αλλά στη Γαλλία από τον βασιλιά Ερρίκο ΙΔ' (Day and McNeil 2002).

Ένα ακόμη παράδειγμα φόβου για τη δημιουργική καταστροφή μπορεί να συναντήσει κανείς σε διάφορους Ρωμαίους συγγραφείς, όπως ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, ο Γάιος Πετρώνιος και ο Κάσσιους Ντίο, οι οποίοι περιγράφουν το ακόλουθο ιστορικό ανέκδοτο. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Τιβέριου, κάποιος εφύρε ένα είδος άθραυστου γυαλιού, το οποίο επιθυμούσε να το επιδείξει στον αυτοκράτορα, προκειμένου να λάβει μια μεγάλη αμοιβή (Finley 1973: 147). Αντ' αυτού, ο Τιβέριος διέταξε να καταστρέψουν την εφεύρεσή του και να τον σκοτώσουν, φοβούμενος τις αρνητικές οικονομικές συνέπειές της, λέγοντας “ώστε η αξία του χρυσού να γίνει ίση με την αξία της λάσπης”(ibid: 147).

Παρ' όλο, που οι θεσμοί μειοψηφίας αποστρέφονται τη δημιουργική καταστροφή, λόγω των συνεπειών της σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, αυτό δε σημαίνει ότι δεν δύναται να υπάρξει οικονομική μεγέθυνση με θεσμούς μειοψηφίας. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι η περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης κατά την περίοδο 1928-1970, όπου το Α.Εθ.Π. (GNP) αυξάνονταν με ρυθμό κοντά στο 6% ετησίως (Allen 2001: 862), καθιστώντας την οικονομία της ως τη δεύτερη πιο επιτυχημένη οικονομία παγκοσμίως, πίσω απ' αυτήν της Ιαπωνίας (ibid: 861)³⁵. Ωστόσο, η ταχύτατη μεγέθυνση της Σοβιετικής οικονομίας δεν οφειλόταν σε τεχνολογικές μεταβολές, ούτε σε οικονομικούς θεσμούς πλειοψηφίας, αλλά στη μετατόπιση αναξιοποίητων πόρων από τον αγροτικό τομέα στο βιομηχανικό, μέσω των Πενταετών-Πλάνων.

Συγκεκριμένα, η σταλινικού τύπου οικονομική μεγέθυνση είχε ως στόχο την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα υπό κρατική εποπτεία και τη χρηματοδότησή του από τον αγροτικό τομέα της υπαίθρου μέσω υψηλής φορολόγησης (Gregory and Harrison 2005). Καθώς όμως δεν υπήρχε ανεπτυγμένο φορολογικό σύστημα, η Σοβιετική κυβέρνηση ‘κολεκτιβοποίησε’ την αγροτική παραγωγή, προκειμένου να καταφέρνει τη μεταφορά πόρων από τον έναν τομέα στον άλλο (ibid)³⁶. Η διαδικασία της κολεκτιβοποίησης περιλάμβανε την κατάργηση του δικαιώματος ιδιοκτησίας και

³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι η οικονομική μεγέθυνση της Σοβιετικής Ένωσης εντυπωσίασε ολόκληρες γενιές διανοούμενων και οικονομολόγων από τη Δύση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του νομπελίστα οικονομολόγου Paul Samuelson, ο οποίος στο *Foundations of Economic Analysis* (*Τα Θεμέλια της Οικονομικής Ανάλυσης*), το πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο πανεπιστημιακό εγχειρίδιο Οικονομικών όλων των εποχών, προέβλεπε την οικονομική κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης, δίνοντας ακόμη και ημερομηνίες σχετικά με το πότε θα πραγματοποιηθεί (Levy and Peart 2011).

³⁶ Ο λόγος για τον οποίο δεν υπήρχε ένα ανεπτυγμένο, αποτελεσματικό και κεντρικά σχεδιασμένο φορολογικό σύστημα οφείλεται στο γεγονός, ότι πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η οργάνωσης της Ρωσικής οικονομίας ήταν φεουδαρχικού τύπου.

τη συγκέντρωση των αγροτικών πληθυσμών της υπαίθρου σε τεράστιες κολεκτίβες που λειτουργούσαν υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης (ibid).

Παρ' όλα αυτά, οι επιπτώσεις της κολεκτιβοποίησης οδήγησαν τους κατοίκους της υπαίθρου στη λιμοκτονία, διότι η απόσπαση πόρων ήταν τόσο μεγάλη, ώστε παρουσιάστηκαν τεράστιες ελλείψεις σε τρόφιμα. Οι Davies and Wheatcroft (2004: 412) υπολόγισαν, ότι κατά την περίοδο της πρώτης κολεκτιβοποίησης ο αριθμός των θανάτων από την πείνα σε ολόκληρη την επικράτεια της Σοβιετικής Ένωσης έφθανε τα 4,6 εκατομμύρια.

Τη δεκαετία του 1970 η οικονομική μεγέθυνση της Σοβιετικής Ένωσης άρχισε να συρρικνώνεται, με το Α.Εθ.Π. (GNP) να μειώνεται από το 5,2% κατά τη δεκαετία 1960-1970, στο 3,7% τη πενταετία 1970-1975, στο 2,6% τη πενταετία 1975-1980, φθάνοντας τη πενταετία 1980-1985 στο 2% (Allen 2001: 862). Οι οικονομικές πολιτικές του Stalin και των διαδόχων του μέσα από τα Πενταετή-Πλάνα, μολονότι κατάφεραν να μεγεθύνουν σημαντικά τη Σοβιετική οικονομία, τουλάχιστον ως προς το προηγούμενο τσαρικό καθεστώς, αλλά και σε σχέση με τις υπόλοιπες καπιταλιστικές οικονομίες, δεν ήταν σε θέση να επιτύχουν τη βιωσιμότητα και τη διάρκεια του συστήματός τους.

Το σοβιετικό σύστημα συνάντησε ανυπέρβλητα εμπόδια κατά τη διαδικασία της οργάνωσής του, ενώ παράλληλα η έλλειψη κινήτρων για καινοτομία και τεχνολογική αλλαγή μείωναν τις πιθανότητες για περαιτέρω οικονομική μεγέθυνση. Οι καινοτομίες στη στρατιωτική και αεροδιαστημική τεχνολογία δεν ήταν αρκετές για να αποτρέψουν την αναπόφευκτη παρακμή. Οι οικονομικοί θεσμοί, που στήριζαν τη Σοβιετική οικονομία παρείχαν ελάχιστα κίνητρα για εργασία στους πολίτες, μολονότι αύξησαν την απασχόληση, δεν επέτρεπαν τις επενδύσεις και επιπλέον δεν κατένειμαν τον παραγόμενο πλούτο στην πλειοψηφία των διάφορων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων των πολιτών.

4.3.6. Πλουραλισμός ανεπίσημων δυνάμεων και ανισοκατανομή πλούτου

Η ανάλυση που παρουσιάσαμε σχετικά με τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς πλειοψηφίας και μειοψηφίας, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, υπάρχει συσχέτιση μεταξύ ανισοκατανομής πλούτου και αριθμού ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Συγκεκριμένα, όσο αυξάνεται η ανισοκατανομή του παραγόμενου πλούτου, τόσο μειώνεται ο αριθμός των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, καθώς μειώνεται η

‘δεξαμενή’ άντλησης πολιτικής δύναμης³⁷. Κατά τον ίδιο τρόπο, όσο μειώνεται η ανισοκατανομή του πλούτου, τόσο αυξάνεται ο αριθμός των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, καθώς αυξάνεται η ‘δεξαμενή’ άντλησης πολιτικής δύναμης.

Επιπλέον, η ισοκατανομή πλούτου είναι ικανή να δημιουργήσει ισότιμη πολιτική δύναμη μεταξύ των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Η ισότιμη πολιτική δύναμη σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της πολιτικής πίεσης προς την επίσημη θεσμική δύναμη. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί σε ένα ακόμη συμπέρασμα το οποίο αφορά τη σχέση μεταξύ πλουραλισμού ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων και επίσημων θεσμών. Όσο αυξάνεται ο αριθμός των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, τόσο οδηγείται μια χώρα σε πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς πλειοψηφίας, διότι η επίσημη θεσμική δύναμη δέχεται την πολιτική δύναμη όλο και περισσότερων ομάδων ατόμων, οι οποίες επιθυμούν να μετατρέψουν τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρουν σε επίσημους.

Συνοψίζοντας, για τον σκοπό της ανάλυσής μας ο διαχωρισμός μεταξύ αποτελεσματικών και αναποτελεσματικών θεσμών δεν είναι επαρκής. Το γεγονός ότι η αποτελεσματικότητα ενός θεσμού δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις επιπτώσεις του στη διανομή σημαίνει ότι η άσκηση πολιτικής δύναμης διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο. Διαφορετικοί θεσμοί επιφέρουν διαφορετικά αποτελέσματα στη διανομή, καθώς εξυπηρετούν διαφορετικά συμφέροντα, ευνοώντας ή παρεμποδίζοντας την επιβίωση και τη λειτουργία των θεσμικών δυνάμεων.

Ως εκ τούτου, ο διαχωρισμός μεταξύ θεσμών πλειοψηφίας και θεσμών μειοψηφίας, τον οποίο παρουσιάσαμε παραπάνω, κρίνεται περισσότερο κατάλληλος, προκειμένου να αναπτυχθούν τα επιχειρήματα της ανάλυσής μας. Αυτός ο διαχωρισμός άλλωστε αποτελεί το παραγόμενο αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων σχετικά με το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών, την οποία θέσαμε ως βασική υπόθεση της θεωρίας μας. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η ύπαρξη συμφερόντων ακυρώνει οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με την αποτελεσματικότητα ή όχι των θεσμών.

³⁷ Στην προηγούμενη ενότητα αναφέραμε ότι, η πολιτική δύναμη εξαρτάται από τον οικονομικό πλούτο, που βρίσκεται στη διάθεση μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης.

4.4 Ένα υπόδειγμα σύγκρουσης ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις

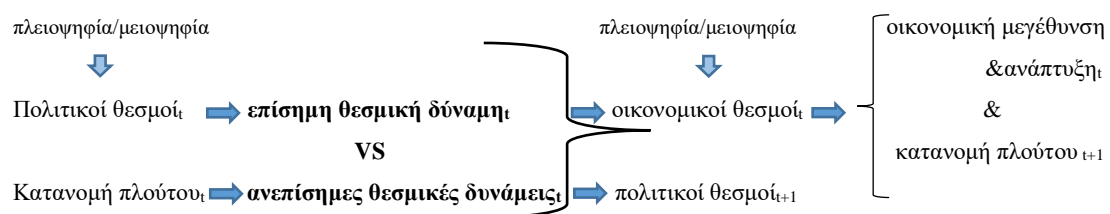
4.4.1. Το υπόδειγμα

Στις παραπάνω ενότητες του παρόντος κεφαλαίου υποστηρίξαμε ότι, οι κοινωνίες λειτουργούν εντός ενός συνόλου πολιτικών και οικονομικών θεσμών, όπου τονίσαμε ότι, οι τελευταίοι διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τους πρώτους. Επιπλέον, υποστηρίξαμε ότι, υφίσταται στην κοινωνία και στην οικονομία μία σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη θεσμική δύναμη, ήτοι το κράτος, που έχει την ικανότητα να μεταβάλλει τους επίσημους θεσμούς, και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες δεν έχουν αυτή την ικανότητα, αλλά διαθέτουν πολιτική δύναμη και ασκούν πίεση, προκειμένου να καταφέρουν να μετατρέψουν τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρουν σε επίσημους. Στη συνέχεια, αναφέραμε ότι, διαφορετικά επίπεδα πλούτου σχετίζονται με διαφορετικά επίπεδα πολιτικής δύναμης, ενώ παράλληλα διακρίναμε τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, σε θεσμούς πλειοψηφίας και μειοψηφίας.

Επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε όλα όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες δύο ενότητες προβαίνουμε στην παρακάτω σχηματική αναπαράσταση:

Γράφημα 4.1

Υπόδειγμα σύγκρουσης επίσημης θεσμικής δύναμης και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων

Το παραπάνω σχήμα συνοψίζει την αλληλεπίδραση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, πολιτικών και οικονομικών θεσμών, κατανομής πλούτου και οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης. Οι σταθερές μεταβλητές του υποδείγματος είναι οι πολιτικοί θεσμοί και η κατανομή του πλούτου. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι εξωγενώς προσδιορισμένες, καθώς προκύπτουν από άλλες μεταβλητές του υποδείγματος.

Αρχικά, οι πολιτικοί θεσμοί κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο t , οι οποίοι είναι είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε μειοψηφίας, διαμορφώνουν την επίσημη θεσμική δύναμη κατά τη χρονική περίοδο t . Με τη σειρά της, η επίσημη θεσμική δύναμη συγκρούεται με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις κατά τη χρονική περίοδο t , με το αποτέλεσμα της σύγκρουσης να προσδιορίζει τόσο τους οικονομικούς θεσμούς της χρονικής περιόδου t , που ενδέχεται να είναι είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε θεσμοί μειοψηφίας, όσο και τους πολιτικούς θεσμούς στο μέλλον, δηλαδή τη χρονική περίοδο $t+1$, που επίσης ενδέχεται να επικρατούν είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε μειοψηφίας.

Αντίστοιχα, η κατανομή του πλούτου κατά τη χρονική περίοδο t προσδιορίζει τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις κατά την ίδια περίοδο. Με τη σειρά τους, οι τρέχουσες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις συγκρούονται με την επίσημη κατά τη χρονική περίοδο t , με το αποτέλεσμα της σύγκρουσης να διαμορφώνει τόσο τους οικονομικούς θεσμούς της χρονικής περιόδου t , που ενδέχεται να είναι είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε θεσμοί μειοψηφίας, όσο και τους πολιτικούς θεσμούς στο μέλλον, δηλαδή τη χρονική περίοδο $t+1$, που επίσης ενδέχεται να είναι είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε μειοψηφίας.

Επιπρόσθετα, οι οικονομικοί θεσμοί κατά τη χρονική περίοδο t , που είναι είτε θεσμοί πλειοψηφίας, είτε μειοψηφίας και διαμορφώνονται από τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, διαμορφώνουν οι ίδιοι τόσο την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη κατά τη χρονική περίοδο t , όσο και την κατανομή του πλούτου στο μέλλον, δηλαδή τη χρονική περίοδο $t+1$. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην κατανομή του πλούτου και την πολιτική δύναμη, την οποία αναφέραμε στην ενότητα 4.2.5 του παρόντος κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, η κατανομή του πλούτου επηρεάζει τη συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων, μέσα από την παροχή πολιτικής δύναμης στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες στη συνέχεια συγκρούονται με την επίσημη διαμορφώνοντας τους οικονομικούς θεσμούς, μέσω των οποίων διαμορφώνεται η κατανομή του πλούτου στο μέλλον.

Παρ' όλο, που οι οικονομικοί θεσμοί αποτελούν τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα της τρέχουσας οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, καθώς και της κατανομής του πλούτου στο μέλλον, διαμορφώνονται και οι ίδιοι ενδογενώς, καθώς προσδιορίζονται από τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, οι οποίες με τη σειρά τους προσδιορίζονται από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου αντίστοιχα. Ως εκ τούτου, το παραπάνω υπόδειγμα είναι

ενδογενές και δυναμικό, καθώς όλες οι μεταβλητές του προσδιορίζονται από κάποια άλλη μεταβλητή του υποδείγματος.

Συνοπτικά, η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου, αντίστοιχα, προσδιορίζουν τους πολιτικούς θεσμούς στο μέλλον και τους τρέχοντες οικονομικούς θεσμούς. Με τη σειρά τους, οι τρέχοντες οικονομικοί θεσμοί διαμορφώνουν, τόσο το ύψος της τωρινής οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, όσο και την κατανομή του πλούτου μελλοντικά.

4.4.2. Ισχυρή ‘εξάρτηση από το παρελθόν’ των μεταβλητών: πολιτικοί θεσμοί και κατανομή του πλούτου

Παρά το γεγονός ότι όλες οι μεταβλητές είναι ενδογενείς και ευμετάβλητες, δεν παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό μεταβλητότητας. Συγκεκριμένα, τόσο οι πολιτικοί θεσμοί, όσο και η κατανομή του πλούτου δε δύναται να μεταβληθούν όσο εύκολα μεταβάλλονται οι υπόλοιπες μεταβλητές. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι παρουσιάζουν ισχυρή ‘εξάρτηση από το παρελθόν (path dependence)’³⁸. Μ’ άλλα λόγια, γεγονότα και αποφάσεις που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν συνεχίζουν να έχουν επίδραση κατά το παρόν και το μέλλον, επηρεάζοντας σημαντικά τη δυναμική και την πορεία των δύο αυτών μεταβλητών.

Για παράδειγμα, όσον αφορά τους πολιτικούς θεσμούς, σύμφωνα με τους Ζουμπουλάκη και Κυριαζή (2009): “Σημαντικές θεσμικές μεταβολές σχετικές με τις πολύπλοκες δομές ενός κράτους, (π.χ. προεδρευόμενη δημοκρατία αντί βασιλευόμενη), ή με τις επιλογές που αφορούν στις εξωτερικές του σχέσεις και την εθνική άμυνα, (όπως π.χ. η ένταξη στο NATO ή στην ΕΕ) δεσμεύουν τη μελλοντική του πορεία σε μία δεδομένη τροχιά”. Ως εκ τούτου, αυτού του είδους οι προγενέστερες μεταβολές, που πραγματοποιήθηκαν είτε λόγω σωστών, είτε λόγω λανθασμένων αποφάσεων δεσμεύουν τους πολιτικούς θεσμούς μιας χώρας, δημιουργώντας ένα

³⁸ Η εν λόγω έννοια, αρχικά τουλάχιστον, μελετήθηκε ως προς την τεχνολογική της πλευρά. Συγκεκριμένα, “επιλογές που σχετίζονται με την τεχνολογία της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών δεσμεύουν την ανάπτυξη μιας χώρας σε μία δεδομένη «τροχιά ανάπτυξης» αποκλείοντας οποιαδήποτε άλλη εναλλακτική της” (Ζουμπουλάκης και Κυριαζής 2009: 64). Χαρακτηριστικά επ’ αυτού είναι τα παραδείγματα της χρησιμοποίησης του πληκτρολογίου QWERTY σε γραφομηχανές και ηλεκτρονικούς υπολογιστές και η χρησιμοποίηση του πετρελαίου ως κύρια πηγή ενέργειας. Για μια λεπτομερή περιγραφή της έννοιας της ‘εξάρτησης από το παρελθόν (path dependence)’, βλέπε και David (1985, 1994), Arthur (1989).

ισχύον status quo, το οποίο κατευθύνει τις μελλοντικές αποφάσεις του κράτους, δηλαδή της επίσημης θεσμικής δύναμης.

Αυτό άλλωστε καταδεικνύουν οι θεσμοί πλειοψηφίας και μειοψηφίας. Ιστορικά γεγονότα και αποφάσεις του παρελθόντος καθόρισαν το πόσο συγκεντρωμένες ή όχι είναι οι πολιτικές δυνάμεις και εξουσίες στο παρόν, διαμορφώνοντας πολιτικούς θεσμούς μειοψηφίας ή πλειοψηφίας αντίστοιχα. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι πολιτικοί θεσμοί παρουσιάζουν αδράνεια, η οποία αντανakλάται στο κατά πόσο οι ήδη υφιστάμενοι θεσμοί πλειοψηφίας ή μειοψηφίας δύναται να αλλάξουν. Μια αλλαγή τους θα ήταν δύσκολη και επίπονη, ενώ παράλληλα θα απαιτούσε μεγάλη προσπάθεια (North 1990).

Η κύρια αιτία εμφάνισης αδράνειας στους πολιτικούς θεσμούς πηγάζει από τη δύναμη, που ασκούν οι κανόνες των πολιτικών θεσμών στη συμπεριφορά των φορέων της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης. Αν οι επιβαλλόμενοι από την επίσημη θεσμική δύναμη, πολιτικοί θεσμοί, καταφέρουν και επιβιώσουν κατά τη βραχυχρόνια περίοδο, τότε αποκτούν και τη δυναμική ενός ανεπίσημου θεσμού στον οποίο κυριαρχεί η δύναμη της συνήθειας (habit). Σ' αυτή την περίπτωση, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις είναι δύσκολο να προκαλέσουν μια ηθελημένη μεταβολή των πολιτικών θεσμών, στην προσπάθειά τους να πετύχουν μεγαλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, λόγω της ισχυρής εξάρτησης από το παρελθόν.

Ως εκ τούτου, προκειμένου να προκληθεί μεταβολή απαιτείται μια σχετικά μεγάλη και μακροχρόνια αλλαγή στη συσχέτιση πολιτικής δύναμης ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, η οποία είναι ικανή να περιορίσει ή και να εξαλείψει τη δύναμη της συνήθειας, που φέρουν οι πολιτικοί θεσμοί. Η συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων του σήμερα, όπως καταδεικνύει το υπόδειγμά μας, προέρχεται από παλαιότερες συγκρούσεις μεταξύ των υφιστάμενων θεσμικών δυνάμεων. Οι παρελθοντικές συγκρούσεις, σύμφωνα με το υπόδειγμά μας αποτελούν τα ιστορικά γεγονότα που καθορίζουν το κατά πόσο σε μια κοινωνία υφίστανται πολιτικοί θεσμοί πλειοψηφίας ή μειοψηφίας.

Η μετάβαση σε ένα νέο καθεστώς πολιτικών θεσμών σημαίνει ουσιαστικά απαξίωση, είτε μεγάλου, είτε μικρού μέρους της συλλογικής επένδυσης στο παλαιό καθεστώς, κάτι που σε πολλές περιπτώσεις δημιουργεί μεγάλη αβεβαιότητα, την οποία οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις δεν είναι διατεθειμένες να υπομείνουν. Αντιστοίχως, προκειμένου να προκύψει ένα νέο καθεστώς πολιτικών θεσμών, απαιτείται μια νέα συλλογική επένδυση με υψηλό κόστος για τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις.

Η σύγκρουση, προκειμένου να καταφέρει να δημιουργήσει 'ρωγμές' στη δύναμη της συνήθειας των πολιτικών θεσμών και να επιτύχει τη σημαντική μεταβολή τους, θα πρέπει να είναι αρκετά γενικευμένη, μαζική και μεγάλης κλίμακας ή να έχει προκύψει έπειτα από μακροχρόνιες διαδικασίες. Σ' αυτή την περίπτωση, θα μπορούσε να λάβει τη μορφή επαναστάσεων ή κινητοποιήσεων μεγάλης μάζας ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων εναντίον της επίσημης θεσμικής δύναμης. Παραδείγματα τέτοιου είδους θα μπορούσε να συναντήσει κανείς κατά τη διαδικασία μετάβασης από ένα καθεστώς μοναρχίας σε μια δημοκρατία, όπου στις περισσότερες περιπτώσεις απαιτήθηκε η συμμαχία αρκετών ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων ενάντια στην επίσημη.

Συγκρούσεις μικρής κλίμακας μεταξύ μιας επίσημης και μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι σε θέση να προκαλέσουν μεταβολή στο συσχετισμό δυνάμεων ικανή να αναδιαμορφώσει τους πολιτικούς θεσμούς, προς την κατεύθυνση των συμφερόντων της τελευταίας. Τέτοιου είδους συγκρούσεις στις περισσότερες περιπτώσεις προκύπτουν έπειτα από περισσότερο βραχυχρόνιες και λιγότερο πολύπλοκες διαδικασίες σε σχέση με τις αντίστοιχες μεγάλης κλίμακας.

Παρ' όλα αυτά, και οι συγκρούσεις μικρής κλίμακας είναι ικανές να προκαλέσουν μεταβολή στους οικονομικούς θεσμούς, διαμορφώνοντάς τους, ανάλογα με τα συμφέροντα μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης. Το γεγονός αυτό όμως δεν αποκλείει την ύπαρξη ισχυρών συνηθειών σε αρκετούς οικονομικούς θεσμούς. Κάτι τέτοιο άλλωστε θα σήμαινε την άρνηση της κυριαρχίας και της σταθερότητας που φέρουν οι θεσμοί των διαφόρων οικονομικών συστημάτων.

Σύμφωνα με το υπόδειγμά μας, οι οικονομικοί θεσμοί προκύπτουν άμεσα ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Με τη σειρά τους, η επίσημη θεσμική δύναμη και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις προσδιορίζονται από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου, αντίστοιχα. Συνεπώς, έμμεσα οι οικονομικοί θεσμοί, παρ' όλο που διαθέτουν σχετική αυτονομία, προσδιορίζονται από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου.

Έστω ότι λόγω μιας σύγκρουσης κατά τη χρονική περίοδο t , διαμορφώνονται πολιτικοί θεσμοί μειοψηφίας κατά τη χρονική περίοδο $t+1$. Για παράδειγμα, αν μέσα από τη σύγκρουση προκύψει μια νέα επίσημη θεσμική δύναμη, η οποία καταφέρει να επιτύχει τη συγκέντρωση των πολιτικών δυνάμεων στα χέρια της. Η νέα επίσημη θεσμική δύναμη κατά τη χρονική περίοδο $t+1$, έχοντας συγκεντρώσει μεγάλη πολιτική δύναμη θα συγκρουστεί με ανεπίσημες δυνάμεις περισσότερο πολιτικά

αποδυναμωμένες, καταφέροντας τη μεταβολή των οικονομικών θεσμών κατά τη χρονική περίοδο $t+1$, προς όφελος των συμφερόντων της.

Μαζί με τη μεταβολή των οικονομικών θεσμών κατά τη χρονική περίοδο $t+1$, προκαλείται και μεταβολή τόσο στην οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη της ίδιας περιόδου, όσο και στην κατανομή του πλούτου της χρονικής περιόδου $t+2$. Η κατανομή του πλούτου της χρονικής περιόδου $t+2$ θα πραγματοποιείται προς όφελός της, γεγονός που θα οδηγήσει τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις στην οικονομική αποδυνάμωση και ταυτόχρονα στην περαιτέρω πολιτική εξασθένηση.

Συνεπώς, οι οικονομικοί θεσμοί είναι πιο ευμετάβλητοι από τους πολιτικούς θεσμούς ή την κατανομή του πλούτου, οι οποίοι υπεισέρχονται στο υπόδειγμα πριν από τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Η συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων που προκύπτει από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου επηρεάζει τη σύγκρουση της ίδιας χρονικής περιόδου, επηρεάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο έμμεσα τους οικονομικούς θεσμούς.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, οι οικονομικοί θεσμοί δεν παρουσιάζουν πάντα τον ίδιο βαθμό 'εξάρτησης από το παρελθόν' σε σχέση με τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου και ως εκ τούτου μικρές συγκρούσεις είναι ικανές να προκαλέσουν μεταβολές σ' αυτούς. Για παράδειγμα, ορισμένες μεταβολές τέτοιου είδους θα μπορούσαν να προκύψουν έπειτα από την εφαρμογή ορισμένων δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών, όπως διάφορες φορολογικές μεταρρυθμίσεις, που έχουν ως σκοπό την οικονομική ελάφρυνση ή επιβάρυνση ορισμένων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις, παρά το γεγονός ότι καταφέρνουν σε πολλές περιπτώσεις να προκαλέσουν αναδιανομή του πλούτου, δεν είναι σε θέση να επιφέρουν ουσιαστική μεταβολή του. Το μόνο που καταφέρνουν είναι η μερική αναδιανομή του, η οποία ενδεχομένως είναι ισχυρή και σύντομη. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, οικονομικές πολιτικές που έχουν ως στόχο την αναδιανομή του πλούτου με αυτόν αποκλειστικά τον τρόπο καταλήγουν σε αποτυχία, αδυνατώντας να προκαλέσουν ουσιαστικές αλλαγές.

Ο λόγος έγκειται στο γεγονός, ότι η κατανομή του πλούτου έχει την τάση να αναπαράγεται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Η κατεύθυνση αυτή προσδιορίζεται από ορισμένες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες διαθέτουν αρκετή πολιτική δύναμη, ούτως ώστε να επηρεάσουν τους οικονομικούς θεσμούς προς όφελός τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αν μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη διαθέτει περισσότερο πλούτο σε σχέση με άλλες ανεπίσημες, θα διαθέτει και μεγαλύτερη πολιτική δύναμη σε σχέση

μ' αυτές, γεγονός που ισχυροποιεί την πίεσή της προς την επίσημη θεσμική δύναμη για οικονομικούς θεσμούς που εξυπηρετούν τα συμφέροντά της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η οποιαδήποτε αρχική ανισοκατανομή του πλούτου να αναπαράγεται και στο μέλλον, πράγμα που σημαίνει ότι η κατανομή του πλούτου παρουσιάζει ισχυρή 'εξάρτηση από το παρελθόν'.

Έστω ότι κατά τη χρονική περίοδο t , έπειτα από μία σύγκρουση, μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη καταφέρει να μεταβάλλει τους οικονομικούς θεσμούς της ίδιας χρονικής περιόδου, διαμορφώνοντας την κατανομή του πλούτου προς όφελός της κατά την επόμενη χρονική περίοδο $t+1$. Η αύξηση της κατανομής του πλούτου της θα έχει ως αποτέλεσμα κατά τη χρονική περίοδο $t+1$ την αύξηση της πολιτικής δύναμης. Εν συνεχεία, με αυξημένη την πολιτική της δύναμη κατά τη σύγκρουση της χρονικής περιόδου $t+1$ θα καταφέρει να επιβάλλει τα συμφέροντά της και να κατευθύνει τους οικονομικούς θεσμούς της ίδιας περιόδου προς όφελός της. Ακολούθως, διαμορφώνοντας τους οικονομικούς θεσμούς θα είναι τόσο σε θέση να επηρεάσει την οικονομική μεγέθυνση κατά τη χρονική περίοδο $t+1$, όσο και την κατανομή του πλούτου κατά τη χρονική περίοδο $t+2$. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σε κάθε χρονική περίοδο θα είναι σε θέση να αναπαράγει την ήδη διαμορφωμένη κατάσταση της κατανομής του πλούτου.

Όπως και στην περίπτωση των πολιτικών θεσμών, έτσι και στην περίπτωση της κατανομής του πλούτου, προκειμένου να πραγματοποιηθούν ουσιαστικές μεταβολές στην τελευταία απαιτείται η σύγκρουση να είναι αρκετά μαζική και γενικευμένη. Τέτοιας κλίμακας συγκρούσεις μπορεί κανείς να συναντήσει έπειτα από τεχνολογικές καινοτομίες, που είναι σε θέση να επιφέρουν τη 'δημιουργική καταστροφή', όπως η δημιουργία σιδηροδρόμων ή η εφεύρεση της μηχανής εσωτερικής καύσης.

4.4.3. Η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής

Παρά την ισχυρή 'εξάρτηση από το παρελθόν', που επιδεικνύουν οι πολιτικοί θεσμοί και η κατανομή του πλούτου, σύμφωνα με το υπόδειγμά μας, η θεσμική μεταβολή είναι δυνατόν να προκύψει, καθώς συγκρούονται η επίσημη με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, κάθε φορά που λαμβάνει χώρα η διαδικασία της σύγκρουσης, συντελούνται βραχυχρόνιες ή μακροχρόνιες μεταβολές, μικρής ή μεγάλης κλίμακας. Τέτοιου είδους μεταβολές σχετίζονται με την εμφάνιση νέων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, την εξαφάνιση άλλων παλαιών και την ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση των ήδη υφιστάμενων.

Σύμφωνα με το υπόδειγμά μας, σε κάθε χρονική περίοδο t δημιουργούνται τα ‘θεμέλια’ για την επόμενη χρονική περίοδο $t+1$. Μ’ άλλα λόγια, κάθε φορά που πραγματοποιείται η σύγκρουση δημιουργούνται δυναμικές διαδικασίες εντός του συστήματος, οι οποίες μεταβάλλουν τη συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων, είτε σωρευτικά και μακροχρόνια, είτε οριακά και βραχυχρόνια. Ως εκ τούτου, σε κάθε χρονική περίοδο $t, t+1, t+2, \dots, t+n$, θα λαμβάνουν χώρα διαφορετικές συγκρούσεις, οι οποίες κάθε φορά θα παράγουν διαφορετικά θεσμικά αποτελέσματα.

Η θεσμική μεταβολή που προκύπτει μετά τη σύγκρουση ενδέχεται να είναι είτε μεγάλης, είτε μικρής κλίμακας, ανάλογα με το μέγεθος της σύγκρουσης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, μια θεσμική μεταβολή ενδέχεται να είναι μικρής κλίμακας και να δρα σωρευτικά στο υπόδειγμα ή μεγάλης κλίμακας και να δρα ‘βίαια’, προκαλώντας άμεσα σημαντικές διαφοροποιήσεις στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων και ως εκ τούτου στη σύγκρουση κατά την επόμενη χρονική περίοδο.

Όσον αφορά την τελευταία περίπτωση, δηλαδή της μεγάλης σε κλίμακα θεσμικής μεταβολής, θα μπορούσε να προκληθεί από μία νέα τεχνολογική καινοτομία. Η εν λόγω τεχνολογική καινοτομία θα είναι σε θέση να μεταβάλλει σημαντικά τον πλούτο της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, που την εισήγαγε, και ως εκ τούτου να μεταβάλει σημαντικά την πολιτική της δύναμη, ούτως ώστε να ασκήσει ακόμη μεγαλύτερη πίεση προς την κατεύθυνση των συμφερόντων της.

Το γεγονός ότι η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής προκύπτει ενδογενώς μέσα από τη σύγκρουση των συμφερόντων μεταξύ της επίσημης και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, δε σημαίνει ότι δε γίνεται να παρουσιαστούν απρόβλεπτα ιστορικά γεγονότα, τα οποία προέρχονται εκτός υποδείγματος. Τέτοιες ιστορικές συγκυρίες είναι ικανές να μεταβάλλουν το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων και να οδηγήσουν στην ισχυροποίηση ή αποδυνάμωση της επίσημης θεσμικής δύναμης ή ορισμένων ανεπίσημων ή στην εμφάνιση νέων ισχυρών ανεπίσημων, που θα είναι ικανές να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους, μέσα από τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρουν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επ’ αυτού θα μπορούσε να αποτελεί το απρόβλεπτο γεγονός της ανακάλυψης της Αμερικής. Κατά τον Μεσαίωνα, οι οικονομικοί θεσμοί παρείχαν ελάχιστα κίνητρα για επενδύσεις σε γη, φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο, τεχνολογία και αποτύγχαναν να ενθαρρύνουν την οικονομική μεγέθυνση (Acemoglu, et al. 2005: 393). Αυτό οφείλονταν στο γεγονός ότι οι μονάρχες της Αγγλίας (επίσημη θεσμική δύναμη) κατά την περίοδο εκείνη ενδιαφέρονταν μόνο για την προστασία των

δικών τους περιουσιακών δικαιωμάτων και απέφευγαν να κατοχυρώσουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των υπολοίπων φορέων της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης. Ως εκ τούτου, οι οικονομικοί θεσμοί κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα χρησιμοποιούνταν από τη μοναρχία, προκειμένου να βρίσκεται υπό τη νόμιμη κατοχή της ένα μεγάλο μέρος των οικονομικών πόρων, το οποίο παγίωνε την πολιτική της δύναμη και διασφάλιζε τη συνέχιση του ήδη υπάρχοντος πολιτικού status quo.

Όλα όμως άλλαξαν με την ανακάλυψη της Αμερικής και την επέκταση του υπερατλαντικού εμπορίου κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Η επέκταση του υπερατλαντικού εμπορίου οδήγησε στην εμφάνιση της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης των εμπόρων, η οποία είχε αποκτήσει τεράστια περιουσία κατά την περίοδο εκείνη. Η δυνατότητα απόκτησης μεγάλης περιουσίας δόθηκε στους Άγγλους εμπόρους λόγω του γεγονότος ότι, επετράπη από τη μοναρχία η διεξαγωγή υπερατλαντικών ταξιδιών για κερδοσκοπία, από ιδιώτες και μικρές εταιρικές συμπράξεις (Davis 1973). Το ίδιο δεν ίσχυε για τις περιπτώσεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, όπου το μονοπώλιο του υπερατλαντικού εμπορίου βρίσκονταν στα χέρια του Στέμματος (Parry 1966). Ως εκ τούτου, ο κυβερνητικός έλεγχος σε Ισπανία και Πορτογαλία ήταν ισχυρός, καθώς το Στέμμα και στις δύο αυτοκρατορίες επιθυμούσε τον έλεγχο της ροής των πολύτιμων μετάλλων, που εισέρχονταν στις χώρες τους, έτσι ώστε να είναι σε θέση να επιβάλλουν άμεσους φόρους για τη διατήρηση της πολιτικής τους δύναμης³⁹.

Η παραπάνω διαφορά ανάμεσα σε Αγγλία και στις δύο Ιβηρικές αυτοκρατορίες οφείλονταν στο γεγονός ότι, το Στέμμα της Καστίλης και της Λισαβόνας διέθεταν μεγαλύτερη πολιτική δύναμη σε σχέση με τη μοναρχία της Αγγλίας. Η τελευταία κατά τον 17ο αιώνα είχε ήδη χάσει μεγάλο μέρος της πολιτικής της δύναμης κυρίως λόγω του εμφυλίου πολέμου το 1642 και της Ένδοξης Επανάστασης (Glorious Revolution) του 1688, γεγονότων που προκλήθηκαν σχετικά με τα δικαιώματα και τα προνόμια της μοναρχίας (Acemoglu, et al. 2005, Hodgson 2017). Επομένως, η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ήταν μη αναστρέψιμη για την επίσημη θεσμική δύναμη της μοναρχίας της Αγγλίας, με την ανεπίσημη δύναμη των εμπόρων να καταφέρνει τη νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας της και ως εκ τούτου τη μείωση της αβεβαιότητας σχετικά με τα οφέλη που λάμβαναν από το υπερατλαντικό εμπόριο.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι σύμμαχος στην προσπάθεια της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης των εμπόρων της Αγγλίας για αλλαγή των οικονομικών θεσμών σχετικά με τα

³⁹ Για μια λεπτομερή ανάλυση βλέπε και North (1981).

δικαιώματα ιδιοκτησίας ήταν και η ανεπίσημη θεσμική δύναμη των ευγενών-γαιοκτημόνων, που λάμβαναν γαιοπροσόδους από την εκμετάλλευση της γης. Τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων έρχονταν σε σύγκρουση με τα συμφέροντα της μοναρχίας λόγω του γεγονότος ότι, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πρώτων δεν ήταν κατοχυρωμένα και ως εκ τούτου γίνονταν από την τελευταία σε αρκετές περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα για τη χρηματοδότηση πολεμικών δραστηριοτήτων, αντικείμενο απαλλοτρίωσης (Tawney 1941). Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα συμφέροντα και των δύο συνέπιπταν, με επακόλουθο τη σύγκρουση με τη μοναρχία.

Η σύγκρουση που προέκυψε ανάμεσα στους δύο αυτούς φορείς της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης και τον φορέα της επίσημης είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία όλων εκείνων των πολιτικών και οικονομικών προϋποθέσεων, που θα οδηγούσαν στην Πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση. Στο ίδιο ακριβώς επιχείρημα φαίνεται να συναινούν και οι North and Weingast (1989) και Neal (1990), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι, η νομική κατοχύρωση από την αγγλική βουλή το 1688 των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των εμπόρων και των γαιοκτημόνων οδήγησε στη μεγάλη διάδοση των χρηματοοικονομικών θεσμών και των αγορών και κατ' επέκταση στην εδραίωση των θεσμικών θεμελίων, που θα καθιστούσαν δυνατή την Πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση.

Από το ανωτέρω ιστορικό παράδειγμα συμπεραίνουμε ότι, μια συγκυρία έδωσε τη δυνατότητα αύξησης της πολιτικής δύναμης ορισμένων φορέων της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να συγκρουστούν με τον φορέα της επίσημης και να εξέλθουν ως νικητές. Κάτι τέτοιο όμως κατέστη δυνατό λόγω των οικονομικών θεσμών της Αγγλίας, που επέτρεπαν τα υπερατλαντικά ταξίδια από ιδιώτες, γεγονός που οδήγησε στη βελτίωση της οικονομικής θέσης των εμπόρων και επακολούθως στην άσκηση μεγαλύτερης πολιτικής δύναμης.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, κατάφεραν να μεταβάλλουν τους πολιτικούς θεσμούς προς την κατεύθυνση των συμφερόντων τους, μεταβάλλοντας μακροχρόνιους θεσμούς, οι οποίοι είχαν καταστεί συνήθεια, είχαν αποκτήσει δηλαδή τη δυναμική ενός ανεπίσημου θεσμού. Μ' άλλα λόγια, επηρέασαν τη μελλοντική κατανομή της πολιτικής δύναμης και άλλαξαν ένα πολιτικό status quo, που έμοιαζε διαρκές και αμετάβλητο.

Το παραπάνω παράδειγμα καταδεικνύει επίσης, ότι η ίδια ιστορική συγκυρία ενδέχεται να προκαλέσει διαφορετικά αποτελέσματα σε διαφορετικές χώρες. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι κάθε περιοχή γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένη 'ερμηνεύει' με διαφορετικό τρόπο το ίδιο ιστορικό γεγονός. Μ' άλλα λόγια, ο τρόπος

με τον οποίο προσαρμόζεται κάθε περιοχή σε μια απρόβλεπτη ιστορική συγκυρία σχετίζεται με τον τρόπο που διεξάγεται η σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων εντός αυτής. Διαφορετικός συσχετισμός πολιτικής δύναμης και διαφορετικές επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις οδηγούν σε διαφορετική σύγκρουση και ως εκ τούτου σε διαφορετική προσαρμογή στις ιστορικές συγκυρίες.

Αυτό άλλωστε καταδεικνύει και το παράδειγμα της Αγγλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Συγκεκριμένα, η Αγγλία προσαρμόστηκε στην ανακάλυψη της Αμερικής με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με την Ισπανία και την Πορτογαλία, στις οποίες ο έλεγχος του υπερατλαντικού εμπορίου γινόταν αποκλειστικά από την επίσημη θεσμική δύναμη. Γι' αυτό το λόγο, η σύγκρουση στην Ισπανία και στην Πορτογαλία έλαβε διαφορετική μορφή από την αντίστοιχη στην Αγγλία, καθώς υπήρχαν διαφορετικές επίσημες και ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις με διαφορετικό συσχετισμό πολιτικών δυνάμεων.

4.5. Σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις και η δημιουργία της ορθολογικότητας του ατόμου

4.5.1. Η έννοια των συνηθειών (habits)

Το ύψος του πλούτου που κατέχει μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη και επακολούθως το μέγεθος της πολιτικής της δύναμης, δε διασφαλίζει πάντα την αποδοχή και διάχυση στην κοινωνία των ανεπίσημων θεσμών που φέρει. Αντίστοιχα, η πολιτική δύναμη της επίσημης θεσμικής δύναμης, η οποία προέρχεται από την ικανότητα μετατροπής ανεπίσημων θεσμών σε επίσημους, δε διασφαλίζει ότι, το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών που θα επιβάλλει, θα είναι σε θέση να εφαρμοστεί καθολικά. Πολλές άλλωστε είναι οι περιπτώσεις στις οποίες ένας επίσημος θεσμός αποτυγχάνει να εφαρμοστεί ή εφαρμόζεται με μεγάλη καθυστέρηση, όπως για παράδειγμα η απαγόρευση του καπνίσματος σε δημόσιους χώρους στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, η άσκηση πολιτικής δύναμης δεν αφορά απλά την ικανότητα μιας επίσημης ή μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης να επηρεάζει τις πολιτικές αποφάσεις προς την κατεύθυνση των συμφερόντων της, αλλά περιλαμβάνει ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό.

Σύμφωνα με την παρούσα εργασία, η άσκηση πολιτικής δύναμης αφορά επιπλέον την ικανότητα της επίσημης ή των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων να εισάγουν νέες συνήθειες. Συγκεκριμένα, κύριος στόχος της επίσημης θεσμικής δύναμης μέσα από τους πολιτικούς και τους οικονομικούς θεσμούς αποτελεί η προσπάθεια να ενσταλάξει

συνήθειες (habits) στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, προκειμένου να περιορίσει την αβεβαιότητα σχετικά με τη μελλοντική της πορεία και επιβίωση. Μ' άλλα λόγια, η επίσημη θεσμική δύναμη μέσα από το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών που επιβάλλει, προσπαθεί να δημιουργήσει συνήθειες, βάση των οποίων οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις θα περιορίσουν ή και θα διαμορφώσουν τη συμπεριφορά τους. Αυτή ουσιαστικά αποτελεί την κύρια πηγή της δυνάμεις της, καθώς η επιβολή ενός θεσμού σε πολλές περιπτώσεις δεν εγγυάται την καθολική εφαρμογή του.

Ως εκ τούτου, ο επίσημος θεσμός τον οποίο επιβάλλει η επίσημη θεσμική δύναμη είναι αναγκαίο να αποκτήσει τη δυναμική της συνήθειας, ούτως ώστε να επιτευχθεί η εφαρμογή του από τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, διότι διαφορετικά θα αποτελούν “αβάσιμες νομικές εξαγγελίες” (Hodgson 2006: 18). Από τη στιγμή που ένας επίσημος θεσμός αποκτήσει τη δυναμική μιας συνήθειας, η μεταβολή του γίνεται όλο και περισσότερο δύσκολη, λόγω ισχυρής ‘εξάρτησης από το παρελθόν’. Σ’ αυτό φαίνεται να συνηγορεί και ο Hodgson (1997: 664), ο οποίος υποστηρίζει ότι: “Τυπικά είναι ευκολότερο να παραβείς έναν κανόνα [θεσμό], παρά να αλλάξεις μια συνήθεια, διότι η επίγνωσή μας σχετικά με τις συνήθειές μας είναι συχνά ανεπαρκής, ενώ έχουν και έναν αυτό-παρακινούμενο [self-actuate] χαρακτήρα, καθώς έχουν εδραιωθεί σε υποσυνείδητες περιοχές του νευρικού μας συστήματος”. Παρόμοιο επιχείρημα μπορεί να συναντήσει κανείς στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη, ο οποίος υποστηρίζει ότι:

“Οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοῦς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντός νομοθέτου τοῦτ’ ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης.

Μτφ.

Πραγματικά, οι νομοθέτες κάνουν καλούς τους πολίτες τους ασκώντας τους να αποκτούν συγκεκριμένες συνήθειες-αυτή είναι η θέληση του κάθε νομοθέτη, και όσοι δεν τα καταφέρνουν σ’ αυτό, δεν πετυχαίνουν στο έργο τους· σ’ αυτό άλλωστε και διαφέρει τελικά το ένα πολίτευμα από το άλλο, το καλό από το λιγότερο καλό” (Αριστοτέλης 2006: 240-241).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, μια επίσημη θεσμική δύναμη προκειμένου να είναι σε θέση να επιβάλλει κατ’ ουσία τους επίσημους θεσμούς της είναι αναγκαίο να δημιουργήσει

‘εθισμό’, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης⁴⁰. Ο εν λόγω εθισμός θα προέλθει μόνο εάν οι επίσημοι θεσμοί αποκτήσουν τη δυναμική της συνήθειας, ούτως ώστε για την εφαρμογή τους να μην απαιτείται από την επίσημη θεσμική δύναμη η κατανάλωση πόρων ή η επιβολή τιμωρίας σε περίπτωση μη εφαρμογής τους. Μ’ άλλα λόγια, τα συμφέροντα μιας επίσημης θεσμικής δύναμης είναι αναγκαίο να αποκτήσουν τη δυναμική της συνήθειας, έτσι ώστε να εφαρμοστούν καθολικά. Άλλωστε, από τη στιγμή που ένας θεσμός γενικά αποκτά τη δυναμική μιας συνήθειας, παύουν σιγά σιγά να υφίστανται άλλοι θεσμοί, που δρουν ανταγωνιστικά ως προς αυτόν. Αυτό ακριβώς επιθυμεί η επίσημη θεσμική δύναμη. Τον περιορισμό της πίεσης από τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες φέρουν ανεπίσημους θεσμούς, οι οποίοι είναι σε πολλές περιπτώσεις ανταγωνιστικοί των αντίστοιχων επίσημων.

Από την άλλη μεριά, εντός μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, οι ανεπίσημοι θεσμοί που φέρει και οι οποίοι αντικατοπτρίζουν τα συμφέροντά της, έχουν ήδη αποκτήσει τη δυναμική της συνήθειας, καθώς έχουν γίνει κοινή σκέψη συμπεριφοράς μεταξύ των μελών της. Άλλωστε, η υιοθέτηση των συνηθειών της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης από τα μέλη της, εντός ενός δεδομένου επίσημου θεσμικού περιβάλλοντος, προσφέρει ένα επιλεκτικό (selective) πλεονέκτημα σ’ αυτά, καθώς δίνεται η δυνατότητα στα μέλη, δρώντας συλλογικά ως ανεπίσημη θεσμική δύναμη, να επιτύχουν πολλά περισσότερα ως προς την κατεύθυνση των συμφερόντων τους, απ’ ότι αν δρούσαν ατομικά και μεμονωμένα⁴¹. Ο λόγος που υφίσταται επιλεκτικό πλεονέκτημα έγκειται στο γεγονός ότι, ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να μην υπάρχει πλήρης συμφωνία μεταξύ των συνηθειών της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης και των συνηθειών που φέρει το κάθε μέλος της ξεχωριστά. Σ’ αυτή την περίπτωση, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 4.2.5 του παρόντος κεφαλαίου, η εσωτερική πολιτική δύναμη της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης θα καθορίσει το πόσο ικανή είναι να ελέγξει και να καταστείλει φαινόμενα λαθρεπιβατών εντός αυτής, έτσι ώστε να μην τεθεί σε κίνδυνο η βιωσιμότητά της.

Μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη, η οποία έχει συγκεντρώσει αρκετή εξωτερική πολιτική δύναμη, μέσω του πλούτου που έχει στην κατοχή της, έτσι ώστε να είναι σε θέση να συγκρουστεί με την επίσημη, και επακολούθως με τους επίσημους θεσμούς

⁴⁰ Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης κατά το αρχαίο κείμενο αναφέρει τη λέξη “ἐθίζοντες”, η οποία προέρχεται από το ουσιαστικό έθος, που σημαίνει στα νέα ελληνικά συνήθεια (συν + έθος).

⁴¹ Συγγραφείς, όπως οι Veblen (1899, 1919) και Hayek (1982, 1988) έχουν τονίσει ότι μια συνήθεια ή ένας κανόνας προσφέρουν ένα επιλεκτικό πλεονέκτημα σε όσους τις υιοθετούν.

που αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα της τελευταίας, επιθυμεί επίσης να καταστήσει τον ανεπίσημο θεσμό της συνήθεια και εκτός των μελών της. Μ' άλλα λόγια, καθώς δεν μπορεί να επιβάλλει τους ανεπίσημους θεσμούς της, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντά της, πέρα από τα στενά όριά της και κατά τον ίδιο τρόπο που μπορεί η επίσημη θεσμική δύναμη, επιθυμεί να αποκτήσουν οι ανεπίσημοι θεσμοί της, τη δυναμική της συνήθειας, προκειμένου να αυξηθεί η πολιτική της πίεση προς την επίσημη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανεπίσημη θεσμική δύναμη μέσω της δυναμικής της συνήθειας θα είναι σε θέση να φέρει την επίσημη μπροστά σε ένα status quo, το οποίο δύσκολα η τελευταία θα είναι σε θέση να αναιρέσει. Αδυνατώντας η επίσημη θεσμική δύναμη να αναιρέσει το επιβαλλόμενο από την ανεπίσημη status quo, θα καταφέρει η τελευταία τη μετατροπή των ανεπίσημων θεσμών της σε επίσημους.

Προκειμένου όμως να συμβεί κάτι τέτοιο, απαιτούνται υψηλά επίπεδα πλούτου και ως εκ τούτου μεγάλη πολιτική δύναμη εκ μέρους της. Ο πλούτος και επακολούθως η πολιτική δύναμη χρησιμοποιούνται από μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη προς την κατεύθυνση της γενίκευσης των συνηθειών της στις υπόλοιπες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Συνεπώς, για να είναι σε θέση να γενικευτούν οι ανεπίσημοι θεσμοί μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης και να καταστούν συνήθεια εκτός αυτής, είναι αναγκαίο αυτή που τους προτείνει να προωθεί όχι μόνο τα συμφέροντά της, αλλά, έστω και φαινομενικά, να προωθεί και τα συμφέροντα των υπολοίπων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Ένα παράδειγμα επ' αυτού, θα μπορούσε να αποτελεί η άσκηση πολιτικής δύναμης από την ανεπίσημη θεσμική δύναμη ομάδων εταιριών που δραστηριοποιούνται σε ένα συγκεκριμένο κλάδο παραγωγής, σχετικά με το ύψος της φορολόγησης των κερδών. Στην περίπτωση αυτή, η εν λόγω ανεπίσημη θεσμική δύναμη θα μπορούσε να βρει σύμμαχο στην ανεπίσημη θεσμική δύναμη των εργαζόμενων του κλάδου, προκειμένου να αυξήσει την πολιτική της πίεση, επικαλούμενη το ότι η αύξηση της φορολόγησης θα οδηγήσει σε μείωση των μισθών ή σε άτακτες απολύσεις. Παρ' όλα αυτά, κανείς δεν εγγυάται ότι οι εταιρίες του κλάδου δε θα προβούν σε μειώσεις μισθών ή σε απολύσεις ακόμη και αν δε λάβει χώρα η αύξηση της φορολόγησης των κερδών. Ως εκ τούτου, παρότι φαινομενικά τουλάχιστον τα συμφέροντα των παραπάνω ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων ταυτίζονται, κατ' ουσία υπάρχουν προβλήματα δέσμευσης από τις εταιρίες προς τους εργαζόμενους.

Σε γενικές γραμμές, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις επιχειρούν να γενικεύσουν τις συνήθειες τους, καθώς δε διαθέτουν τη νόμιμη εξουσία της μετατροπής ανεπίσημων

θεσμών σε επίσημους. Κατά τον ίδιο τρόπο πράττει και η επίσημη θεσμική δύναμη, μολοντί έχει το μονοπώλιο της μετατροπής των ανεπίσημων θεσμών σε επίσημους, διότι μόνο όταν ένας επίσημος θεσμός καταστεί συνήθεια επιβάλλεται πραγματικά, όχι μόνο συνειδητά, αλλά και υποσυνείδητα.

4.5.2. Αντί συμπερασμάτων: Από τις συνήθειες στην ατομική ορθολογικότητα

Κατά την άποψή μας, η έννοια της συνήθειας είναι σημαντική, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η συσχέτιση της συμπεριφοράς της επίσημης και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων με την ατομική συμπεριφορά. Σύμφωνα με τον Hodgson (2002a: 117): “οι κοινές συνήθειες αποτελούν το δομικό συστατικό των θεσμών, παρέχοντάς τους ενισχυμένη αντοχή, δύναμη και κανονιστική αρχή”. Τόσο η επίσημη όσο και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις αναπαράγοντας τις συνήθειές τους δημιουργούν ανθεκτικούς και ισχυρούς μηχανισμούς συμβατισμού και κανονιστικών συμφωνιών.

Επιπλέον, “οι συνήθειες επηρεάζονται από προγενέστερες δραστηριότητες” και “διαμορφώνονται μέσα από την επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά” (Hodgson 2003: 164). Καθώς βασίζονται σε επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές, “μπορούν να εδραιωθούν ακόμη κι αν δεν προσφέρουν πλεονεκτήματα” (Hodgson 1997: 665). Ως εκ τούτου, η επαναληψιμότητα των συνηθειών προσδίδει δυναμική σ’ αυτές, ακόμη και σε περιπτώσεις, όπου τα οφέλη που παρέχουν σε μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη δεν είναι τα αναμενόμενα, ούτε εξυπηρετούν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα συμφέροντά της.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Hodgson (2006: 6), οι συνήθειες και η συμπεριφορά δεν ταυτίζονται. “Οι συνήθειες αποτελούν κρυφά [submerged] ρεπερτόρια πιθανής συμπεριφοράς: μπορούν να ενεργοποιηθούν από ένα κατάλληλο ερέθισμα ή περιεχόμενο” (Hodgson 2002a: 117). Επιπρόσθετα, όπως υποστηρίζει ο William McDougall (1908: 37): “[μια συνήθεια] αποτελεί μια πηγή παρόρμησης [impulse] ή μια κινητήρια δύναμη [motive power]”.

Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο κατασκευάσαμε, η κύρια πηγή παρόρμησης, καθώς και η κινητήρια δύναμη που ενεργοποιεί την πιθανή συμπεριφορά ενός ατόμου είναι η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Τόσο η επίσημη, όσο και οι ανεπίσημες συγκρούονται έχοντας ένα ήδη εδραιωμένο ρεπερτόριο συνηθειών, το οποίο προωθεί τα συμφέροντά τους. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης θα προσδιορίσει εάν οι ήδη εδραιωμένες συνήθειες μέσα από τους επίσημους θεσμούς θα συνεχίσουν να υφίστανται ή αν νέες συνήθειες μέσα

από τους ανεπίσημους θεσμούς θα κυριαρχήσουν, προκαλώντας θεσμική μεταβολή. Κατά την περίπτωση, που λάβει χώρα η θεσμική μεταβολή, νέες συνήθειες κυριαρχούν, οι οποίες προκαλούν μεταβολή της ατομικής συμπεριφοράς.

Μ' άλλα λόγια, ενώ οι συνήθειες που αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα τόσο της επίσημης όσο και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων αποτελούν ρεπερτόρια πιθανής συμπεριφοράς, η διαδικασία που τις μετατρέπει σε συμπεριφορά είναι η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Η διαδικασία της σύγκρουσης μεταφέρει τις συνήθειες, τόσο της επίσημης όσο και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Εάν οι συνήθειες της επίσημης γενικευτούν ή εάν οι συνήθειες των ανεπίσημων μετατραπούν σε επίσημο θεσμό εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης, δηλαδή από το ποιος θα αναδειχθεί νικητής ή όχι.

Στην περίπτωση όπου το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δημιουργήσει θεσμούς πλειοψηφίας, τότε οι επίσημοι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί υποστηρίζουν την πλειοψηφία των συνηθειών των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Σε αντίθετη περίπτωση, όπου το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δημιουργήσει θεσμούς μειοψηφίας, η πλειοψηφία των συνηθειών των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων δεν υποστηρίζεται από το σύνολο των επίσημων θεσμών.

Σύμφωνα με τον Veblen (1899: 190): “Η κατάσταση του σήμερα διαμορφώνει τους θεσμούς του αύριο μέσα από μια επιλεκτική, καταναγκαστική διαδικασία επενεργώντας στη συνήθη οπτική των ανθρώπων [habitual view of things]”. Αν επιχειρούσαμε να ‘μεταφράσουμε’ το παραπάνω επιχείρημα με βάση το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο κατασκευάσαμε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε τα εξής: η κατάσταση του σήμερα που διαμορφώνει τους θεσμούς του αύριο αφορά την πολιτική δύναμη της επίσημης και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, δηλαδή την ικανότητά τους να επιβάλλουν συνήθειες, ενώ η επιλεκτική, καταναγκαστική διαδικασία που επενεργεί στη συνήθη οπτική των ανθρώπων αφορά τη διαδικασία της σύγκρουσης, το αποτέλεσμα της οποίας διαμορφώνει την ατομική ορθολογικότητα.

Αξίζει να τονισθεί, ότι οι ήδη διαμορφωμένες συνήθειες είτε της επίσημης, είτε των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων έχουν διαμορφωθεί από παρελθοντικές συγκρούσεις. Αντίστοιχα, οι τρέχουσες συγκρούσεις θα διαμορφώσουν τις συνήθειες στο μέλλον. Παρ’ όλα αυτά, κάθε σύγκρουση, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο, λαμβάνει και διαφορετική μορφή. Ως εκ τούτου, οι συνήθειες που υφίστανται σε μια περιοχή, μπορεί σε αρκετές περιπτώσεις να είναι παρόμοιες με άλλες κάποιας άλλης περιοχής, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζονται, διότι δεν ταυτίζεται η σύγκρουση

ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Αυτό καταδεικνύει άλλωστε και η ιστορία κάθε χώρας, τόπου ή περιοχής, ήτοι τη διαφορετικότητα των θεσμικών συγκρούσεων, η οποία αντανακλάται στην ορθολογικότητα των ατόμων.

Συνεπώς, η ατομική ορθολογικότητα δεν είναι ούτε μία, ούτε ενιαία, όπως υποστηρίζει η νεοκλασική οικονομική, αλλά εξαρτάται από τον τόπο και το χρόνο. Σε πολλές περιπτώσεις ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο λαμβάνουν χώρα διαφορετικές συγκρούσεις μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων και ως εκ τούτου επικρατούν διαφορετικές συνήθειες, οι οποίες οδηγούν στη δημιουργία διαφορετικών ατομικών ορθολογικοτήτων.

Συνοπτικά, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι, ότι η ατομική συμπεριφορά μακροθεμελιώνεται μέσα από τη σύγκρουση της επίσημης με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις σχετικά με το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο πράττει ένα άτομο εξαρτάται από το επίσημο και το ανεπίσημο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο αντικατοπτρίζει όλη την ιστορία των συγκρούσεων, που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν. Ακόμη κι αν το άτομο ακολουθεί τους επίσημους θεσμούς της επίσημης θεσμικής δύναμης, δε σημαίνει ότι δε φέρει κάποιο ανεπίσημο σύνολο θεσμών, το οποίο μαζί με τους επίσημους διαμορφώνει την ορθολογικότητά του.

Το ζήτημα όμως το οποίο προκύπτει, προκειμένου να καθοριστεί η ατομική ορθολογικότητα είναι ο προσδιορισμός της θεσμικής δύναμης στην οποία ανήκει κάθε φορά το άτομο και ως εκ τούτου των συνηθειών, που αναδύονται απ' αυτή. Ενώ σε μικρο-επίπεδο κάθε άτομο ενδέχεται να φέρει τους δικούς του ανεπίσημους θεσμούς και τις δικές του συνήθειες, σε μακρο-επίπεδο, εφόσον επιθυμεί την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του είναι αναγκαίο να προσαρμοστεί τόσο στους επίσημους θεσμούς και τις συνήθειες της επίσημης θεσμικής δύναμης, όσο και στους ανεπίσημους θεσμούς και τις συνήθειες της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης στην οποία ανήκει.

Σε όλες τις περιπτώσεις το άτομο πρέπει να προσαρμοστεί στο συνεχώς μεταβαλλόμενο θεσμικό περιβάλλον, το οποίο καθορίζεται από τη σύγκρουση μεταξύ επίσημης και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Ο μόνος τρόπος για να προσαρμοστεί είναι η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του. Η τελευταία όμως σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις δε δύναται να πραγματοποιηθεί ατομικά, χωρίς την αλληλεπίδραση με άλλες συλλογικότητες, όπως η επίσημη ή οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, διότι το άτομο συλλογικά διαθέτει πολύ μεγαλύτερη πολιτική δύναμη, απ' ότι ατομικά.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Hodgson (2003, 164): “Μέσα από τις συνήθειές τους, τα άτομα μεταφέρουν τα σημάδια της δική τους μοναδικής ιστορίας”, αλλά η ιστορία αυτή καθορίζεται τόσο από το επίσημο όσο και από το ανεπίσημο θεσμικό περιβάλλον, όπου οι φορείς που τα αντιπροσωπεύουν, μέλη των οποίων αποτελούν και τα ίδια, συγκρούονται. Παρ’ όλα αυτά, οι συνήθειες δεν εναντιώνονται στην ελεύθερη βούληση και στην ατομική επιλογή. Διαφορετικά σύνολα επιλογών γεννούν διαφορετικά ρεπερτόρια συνηθειών. Το ποιο ρεπερτόριο-σύνολο συνηθειών θα επιλέξει ένα άτομο για να ακολουθήσει αποτελεί δική του απόφαση, ακόμη κι αν δεν είναι ενσυνείδητη, αλλά υποσυνείδητη.

Κεφάλαιο 5: Σύνοψη και συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας διατριβής αποτέλεσε η ανάλυση της έννοιας και της μεθοδολογίας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, ως ένα ενναλακτικό παράδειγμα (paradigm) του νεοκλασικού προγράμματος της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής. Κεντρικό ζήτημα της εν λόγω εργασίας ήταν ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών. Ακολουθώντας την έννοια της κατωφερούς εξήγησης (downward causation), προσπαθήσαμε στο θεωρητικό υπόδειγμα που κατασκευάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, να εξηγήσουμε μέσα από τη θεσμική σύγκρουση διαφόρων ομάδων ατόμων, τον τρόπο με τον οποίο μακροθεμελιώνεται η ατομική συμπεριφορά ή διαφορετικά να καταδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ορθολογικότητα του ατόμου. Μ' άλλα λόγια, επιχειρήσαμε, έχοντας ως θεμέλια το μακρο-πλαίσιο της κοινωνίας και της οικονομίας και των μακρο-φαινομένων που λαμβάνουν χώρα εντός αυτού, να προσδιορίσουμε τη μορφή με την οποία εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά.

Ωστόσο, προκειμένου να κατανοήσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα περισσότερο σφαιρικά και πολυδιάστατα, θεωρήσαμε σκόπιμο να ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας με το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, το οποίο κυριαρχεί πλέον σε κάθε ορθόδοξο εγχειρίδιο Μακροοικονομικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θελήσαμε να καταδείξουμε τους λόγους για τους οποίους η έννοια της μακροθεμελίωσης αγνοείται, όχι μόνο από την ορθόδοξη οικονομική προσέγγιση, αλλά και από άλλες ετερόδοξες. Επιπλέον, στόχος μας μέσα από την ανάλυση της νεοκλασικής μικροθεμελίωσης ήταν η ανάδειξη όλων εκείνων των επιπτώσεων που έχει το εν λόγω πρόγραμμα στον κλάδο της Μακροοικονομικής, όπου ο τελευταίος καταλήγει να αποτελεί μια απλή εφαρμογή της μικροοικονομικής θεωρίας σε διάφορους τομείς, όπως η βιομηχανική οργάνωση και η οικονομική του περιβάλλοντος.

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, υποστηρίξαμε ότι, ο όρος μικροθεμελίωση αφορά την προσπάθεια της μικροοικονομικής ανάλυσης της συμπεριφοράς του ατόμου, του νοικοκυριού ή της επιχείρησης να εξάγει συμπεράσματα, τα οποία θα θεμελιώνουν και θα αποτελούν τη βάση της

μακροοικονομικής θεωρίας. Η έννοια της μικροθεμελίωσης βασίζεται στο μεθοδολογικό ατομικισμό, σύμφωνα με τον οποίο τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται αποκλειστικά με βάση υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς. Μ' άλλα λόγια, η μικροοικονομική θεωρία προηγείται της αντίστοιχης μακροοικονομικής, διότι μόνο όταν τα μακροοικονομικά φαινόμενα είναι πλήρως εξηγήσιμα ως συνέπειες ατομικών προβλημάτων βελτιστοποίησης θα είναι η μακροοικονομική θεώρηση επιστημονικά έγκυρη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχει επικρατήσει στη συνείδηση της κοινότητας των ορθόδοξων και όχι μόνο οικονομολόγων η αντίληψη ότι, η μικροοικονομική, που αφορά την οικονομική συμπεριφορά μεμονωμένων ατόμων, νοικοκυριών και επιχειρήσεων αποτελεί την αυτό καθ' αυτό οικονομική θεωρία.

Εν συνεχεία, προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η έννοια της μικροθεμελίωσης, καθώς και τους λόγους για τους οποίους συνέβαλλε τελικά στην υποβάθμιση της Μακροοικονομικής, μελετήσαμε την ιστορία των νεοκλασικών προγραμμάτων μικροθεμελίωσης, που εκτείνεται από τη δεκαετία του 1930 και το διαχωρισμό των δύο κλάδων της Οικονομικής Επιστήμης, μέχρι και σήμερα, μέσα από τα DSGE μοντέλα. Συγκεκριμένα, εξετάσαμε την προϊστορία των προγραμμάτων μικροθεμελίωσης μέσα από το έργο του Frisch, ο οποίος προέβη στο διαχωρισμό μεταξύ μικροδυναμικής και μακροδυναμικής ανάλυσης. Επιπρόσθετα, αναλύσαμε το έργο του Keynes, το οποίο επηρέασε σημαντικά την προσέγγιση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης, μολονότι τάχθηκε, όπως καταδείξαμε, εναντίον της μικρο-αναγωγής (micro-reduction), η οποία αποτελεί το θεμέλιο λίθο της μικροθεμελίωσης, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη θεωρία του συνόλου και του ατόμου.

Επακολούθως εξετάσαμε την προσπάθεια μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης μέσα από τα έργα των κυριότερων εκπροσώπων της: Hicks, Samuelson, Lange, Modigliani, Patinkin και Tobin, οι οποίοι προσπάθησαν να ενσωματώσουν τις κεϋνσιανές ιδέες στο βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας. Μ' άλλα λόγια, υπήρξε μια προσπάθεια ενοποίησης των δύο ξεχωριστών οικονομικών πεδίων, της μικροοικονομικής ανάλυσης του νεοκλασικού υποδείγματος από τη μια μεριά και της μακροοικονομικής ανάλυσης του Keynes από την άλλη. Το μέσο δια του οποίου κάτι τέτοιο θα καθιστούσε δυνατή την ενοποίηση ήταν η θεωρία της γενικής ισορροπίας του Walras. Έπειτα σταθήκαμε στην ανάλυση των Clower, Leijonhufvud και Malinvaud, οι οποίοι πρότειναν μικροθεμελιακά υποδείγματα γενικής ανισορροπίας,

απορρίπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιδέα της γενικής ισορροπίας και επακολούθως το βαλρασιανό μοντέλο, που ακολουθούσε η νεοκλασική σύνθεση.

Παρ' όλα αυτά, το μεγαλύτερο πλήγμα για τη νεοκλασική σύνθεση ήρθε μέσα από το θεώρημα των Sonnenschein -Mantel -Debreu και από την κριτική του Lucas. Τόσο το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu όσο και η κριτική του Lucas κατέδειξαν ότι η μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ανεπαρκής και ότι έπρεπε η τελευταία να εστιάσει περισσότερο στην ατομική συμπεριφορά και όχι στην αγοραία ζήτηση, η οποία θεωρήθηκε 'απομεινάρι' της παρωχημένης κεϋνσιανής θεωρίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο εμφανίστηκε η νέα κλασική μακροοικονομική θεωρία, μέσα από τις πρωτοποριακές εργασίες των Lucas, Sargent και Wallace.

Η νέα αυτή προσέγγιση έχοντας ως βάση των υποδειγμάτων της, την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντα (representative agent) με ορθολογικές προσδοκίες (rational expectations), η οποία ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την κριτική και του Lucas, αγνοώντας βέβαια το θεώρημα των Sonnenschein -Mantel -Debreu, θέσπισε ένα νέο είδος μικροθεμελίωσης, το οποίο έμελλε να κυριαρχήσει στην Οικονομική Επιστήμη μέχρι και σήμερα. Λίγα χρόνια αργότερα, και κατά τη δεκαετία του 1980, αναδύθηκε η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, η οποία χρησιμοποιούσε τον ίδιο τύπο μικροθεμελίωσης, ήτοι αντιπροσωπευτικός δρών με ορθολογικές προσδοκίες, και της οποίας κεντρικό ζήτημα αποτέλεσε η ενοποίηση της θεωρίας των οικονομικών διακυμάνσεων με τη θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης.

Σχεδόν παράλληλα με την προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων εμφανίστηκαν οι νέοι κεϋνσιανοί οικονομολόγοι, οι οποίοι παρ' όλο που, υποστήριζαν την ύπαρξη ακούσιας ανεργίας και τη σημαντικότητα των νομισματικών διακυμάνσεων, προκειμένου να επαναφέρουν τα κεϋνσιανά οικονομικά στο προσκήνιο αποδέχθηκαν την αναγκαιότητα της μικροθεμελίωσης. Οι προσεγγίσεις των νέων κεϋνσιανών οικονομολόγων, ως μια προσπάθεια δημιουργίας μιας κοινής συναίνεσης στη Μακροοικονομική οδήγησαν στην εμφάνιση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης, στόχος της οποίας ήταν η μοντελοποίηση των κεϋνσιανών ιδεών μέσω της μικροθεμελίωσης με αντιπροσωπευτικούς δρώντες με ορθολογικές προσδοκίες. Κάτι τέτοιο κατέστη δυνατό μέσα από τη χρήση των δυναμικά στοχαστικών υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας (Dynamic Stochastic General Equilibrium -DSGE models).

Μετά την επισκόπηση της ιστορίας του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης, προχωρήσαμε στη σύγκριση ανάμεσα στη μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση, προκειμένου να κατανοήσουμε

την πορεία της Οικονομικής Επιστήμης γενικότερα και της Μακροοικονομικής ειδικότερα. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε ήταν ότι, η μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σύνθεσης στρέφονταν στη μελέτη της συναθροιστικής ζήτησης και ως στόχο είχε την ενσωμάτωση των κεϋνσιανών ιδεών στο βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας. Από την άλλη μεριά, η μικροθεμελίωση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης είναι περισσότερο εστιασμένη στο άτομο, στρέφεται στη μελέτη της συναθροιστικής προσφοράς και ως στόχο έχει τη δημιουργία μίας ενιαίας οικονομικής θεωρίας.

Επιπρόσθετα, αναφερθήκαμε στις ατέλειες της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντα, αναλύσαμε την αδυναμία της έννοιας των ορθολογικών προσδοκιών απέναντι στην κριτική του Lucas και ασκήσαμε κριτική στην προτεραιότητα που επιδεικνύουν τα μοντέλα μικροθεμελίωσης στην εσωτερική συνοχή και τη μαθηματική συνέπεια, έναντι του ρεαλισμού στην ανάλυση. Ο ρεαλισμός όμως της ανάλυσης αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα της Μακροοικονομικής Επιστήμης και όλων εκείνων των κλάδων που πλαισιώνονται γύρω από αυτή, όπως οι επιστήμες της Οικονομετρίας και της Στατιστικής. Ως εκ τούτου, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι, η μεθοδολογική κατεύθυνση του σύγχρονου προγράμματος της μικροθεμελίωσης υποβαθμίζει τη Μακροοικονομική και την οδηγεί στην απορρόφησή της από τη Μικροοικονομική.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το σύγχρονο πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης με την προσκόλληση που επιδεικνύει στην πεποίθηση ότι μπορεί να εξάγει κατά αυστηρά επιστημονικό τρόπο τα συναθροιστικά αποτελέσματα των αποφάσεων των καταναλωτών και των επιχειρήσεων με την αναγωγική (reductionist) μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, αγνοεί τις αναδυόμενες ιδιότητες (emergent properties), που χαρακτηρίζουν όλα τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα. Η αιτιότητα δε λειτουργεί μόνο προς τα πάνω, όπως υποστηρίζει η ανωφερής εξήγηση (upward causation), δηλαδή από το άτομο στο σύνολο, αλλά και προς τα κάτω, σύμφωνα με την κατωφερή εξήγηση (downward causation), δηλαδή από το σύνολο στο άτομο, καθώς υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν από την ατομική συμπεριφορά.

Συνεπώς, όσο μεθοδολογικά δόκιμη είναι η μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, άλλο τόσο είναι και η ακριβώς αντίστροφη μεθοδολογία, δηλαδή η μακροθεμελίωση. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες η μακροοικονομική θεώρηση είναι αυτή που θέτει ζητήματα στη μικροοικονομική και όχι το αντίστροφο. Σ' αυτές ακριβώς τις περιπτώσεις είναι που εστιάζει η παρούσα εργασία μέσα από τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Κατά την άποψή μας, η κυριότερη περίπτωση είναι ο

προσδιορισμός της ατομικής συμπεριφοράς, η οποία για τη σύγχρονη νεοκλασική θεωρία παραμένει δεδομένη και αμετάβλητη, παρά τις έρευνες πληθώρας οικονομολόγων, ψυχολόγων και κοινωνικών επιστημόνων, όπως οι Alchian (1950), Allais (1953), Simon (1957, 1979), Ellsberg (1961) και Kahneman and Tversky (1979), οι οποίοι κατέδειξαν το ακριβώς αντίθετο.

Παρ' όλα αυτά, αντικείμενο της παρούσας διατριβής δεν αποτέλεσαν οι παραπάνω έρευνες, διότι ασχολήθηκαν κυρίως με τις ψυχολογικές διαστάσεις της ατομικής συμπεριφοράς. Μ' άλλα λόγια, οι ανωτέρω συγγραφείς, προκειμένου να προσδιορίσουν τις ατομικές πράξεις εστίασαν σε χαρακτηριστικά που αφορούν το ίδιο το άτομο και όχι σε χαρακτηριστικά της κοινωνίας και της οικονομίας ως σύνολο. Επίσης, οι εν λόγω έρευνες αγνοούν τα ειδικά χαρακτηριστικά που ενδεχομένως έχει η ατομική ορθολογικότητα, καθώς εκδηλώνεται σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, το οποίο μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το χρόνο και τον τόπο. Ως εκ τούτου είναι περισσότερο καθολικές και δεν περιλαμβάνουν στην ανάλυσή τους, μακρο-φαινόμενα και ολότητες-συλλογικότητες, που βρίσκονται εκτός των ορίων επιρροής του ατόμου, αλλά έχουν επίδραση πάνω σε αυτό. Κατά την άποψή μας, η εξήγηση της ατομικής συμπεριφοράς μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την έννοια της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, όπου και εστιάζουμε στην παρούσα εργασία.

Γι' αυτό το λόγο, αντικείμενο μελέτης μας αποτέλεσε το έργο όλων εκείνων των συγγραφέων που υποστήριξαν ότι, οι ατομικές επιλογές διαμορφώνονται και ενεργοποιούνται μέσα από τη λειτουργία φαινομένων που λαμβάνουν χώρα σε μακρο-επίπεδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο κεφάλαιο 2 αναζητήσαμε μέσα από την ιστορία των οικονομικών θεωριών, όλους εκείνους τους συγγραφείς που θεμελίωσαν τη θεωρία τους με βάση το μακρόκοσμο της κοινωνίας και της οικονομίας. Προκειμένου όμως να καταστεί περισσότερο σαφής η θεωρία τους, κρίναμε σκόπιμο να προσδώσουμε έναν γενικό ορισμό στην έννοια της μακροθεμελίωσης, καθώς ο μοναδικός ορισμός που υπάρχει στη βιβλιογραφία είναι αυτός του Boland (2003: 279) και ο οποίος, κατά την άποψή μας, δεν είναι επαρκής στα πλαίσια της ανάλυσης της παρούσας εργασίας. Ο ορισμός που υιοθετήσαμε ήταν ο εξής:

Η μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση της ύπαρξης ολοτήτων-συλλογικότητων εντός μιας οικονομίας, οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων, που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες

ιδιότητες, οι οποίες είναι ικανές να διαμορφώσουν, περιορίσουν και να κινητοποιήσουν την ατομική συμπεριφορά.

Με βάση τον παραπάνω ορισμό, στη συνέχεια του 2ου κεφαλαίου αναλύθηκαν διάφορα ζητήματα μεθοδολογίας της Οικονομικής Επιστήμης, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο οι οικονομολόγοι προσεγγίζουν τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα, καθώς και το να καταστεί σαφής μεθοδολογικά, η προέλευση της έννοιας της μακροθεμελίωσης. Συγκεκριμένα, εξετάσαμε τη λογικο-παραγωγική (logical-inductive) και την ιστορικο-επαγωγική (historical-deductive) μέθοδο ανάλυσης των οικονομικών φαινομένων, τις έννοιες του μεθοδολογικού ατομικισμού και του μεθοδολογικού ολισμού, καθώς και την έννοια των αναδυόμενων ιδιοτήτων. την οποία θεωρούμε αναπόσπαστο κομμάτι κάθε προσέγγισης που έχει ως σκοπό τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής.

Εν συνεχεία, αναζητήσαμε έμμεσες και άμεσες αναφορές σχετικά με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, οι οποίες ανιχνεύονται αποκλειστικά σε ετερόδοξες σχολές Οικονομικής σκέψης. Όσον αφορά τις έμμεσες αναφορές, χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των Marx και Keynes, παρά το γεγονός ότι, οι όροι μικροοικονομία/μακροοικονομία δεν υφίσταντο. Συγκεκριμένα, ο Marx αναγνωρίζει την ύπαρξη ολοτήτων-συλλογικοτήτων εντός μιας οικονομίας, τις οποίες προσδιορίζει ως τάξεις και οι οποίες δεν είναι απλά το άθροισμα των πράξεων των ατόμων, που τις απαρτίζουν, αλλά προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες, που διαμορφώνουν, περιορίζουν και κινητοποιούν την ατομική συμπεριφορά-συνείδηση. Ως εκ τούτου, το άτομο δε διαθέτει συνείδηση και συμπεριφορά διαφορετική από αυτή της τάξης στην οποία ανήκει.

Όπως ακριβώς ο Marx, έτσι και ο Keynes αντιλαμβάνεται την οικονομία ως ένα σύνολο αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων, όπου προτεραιότητα έχει η μελέτη των συναθροιστικών φαινομένων, τα οποία προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων. Πέρα από το έργο των Marx και Keynes, έμμεσες αναφορές περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αντλούμε και από το έργο ορισμένων πρώιμων Μετά-Κεϋνσιανών, όπως των Sraffa, Robinson και Kaldor, οι οποίοι αναπτύσσουν την ανάλυσή τους όχι με βάση δεδομένους οικονομικούς δρώντες, αλλά με βάση δεδομένες μακροοικονομικές συνθήκες.

Όσον αφορά τις άμεσες αναφορές, όλες προέρχονται από την ύστερη Μετά-Κεϋνσιανή Σχολή, με εξαίρεση την περίπτωση του αυστριακού οικονομολόγου David Levy, ο οποίος αντίθετα από τις ιδέες της Αυστριακής Σχολής, αναγνωρίζει την ύπαρξη

της έννοιας της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής. Συγκεκριμένα, εξετάσαμε τις περιπτώσεις των Crotty, Dow και Shackle, οι οποίοι υποστηρίζουν σε γενικές γραμμές ότι, η οικονομική ανάλυση είναι αναγκαίο να ξεκινά από τα μακροοικονομικά θεμέλια και να καταλήγει στο άτομο. Έπειτα αναφερθήκαμε στο έργο των Baranzini, Schultze και Fontana, οι οποίοι προβαίνουν σε μια απλή αναφορά της έννοιας της μακροθεμελίωσης. Επιπρόσθετα, αναλύσαμε τα έργα των Jan Kregel και John Smithin, οι οποίοι επιχειρηματολογούν υπέρ της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής μέσα από την έννοια του χρήματος, αλλά και της Julie Alan Nelson, η οποία απέδειξε ότι, οι τιμές των μικρο-μεταβλητών γίνεται να προσδιοριστούν από τις τιμές των μακρο-μεταβλητών, καταλήγοντας στο συμπέρασμα περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση της ατομικής συμπεριφοράς.

Περνώντας στο κεφάλαιο 3, θεωρήσαμε σκόπιμη την αποσαφήνιση των ολότητων-συλλογικότητας που αναφέραμε στον ορισμό του κεφαλαίου 2, οι οποίες δημιουργούν αναδυόμενες ιδιότητες εντός της κοινωνίας και της οικονομίας και περιορίζουν, προσδιορίζουν και κινητοποιούν την ατομική συμπεριφορά. Κατά την άποψή μας, οι ολότητες-συλλογικότητες, που διαδραματίζουν το ρόλο των μακρο-θεμελίων και οι οποίες επηρεάζουν, αλλά και διαμορφώνουν την ατομική επιλογή είναι οι θεσμοί. Το θεσμικό πλαίσιο, είτε επίσημο, όπως νόμοι, κρατικοί κανονισμοί, κ.ά., είτε ανεπίσημο, όπως ήθη και έθιμα, πολιτισμικές αξίες, κ.ά., μιας κοινωνίας και συνάμα μιας οικονομίας αποτελούν κοινωνικές δομές ή διαφορετικά μακρο-θεμέλια, τα οποία προσδιορίζουν, διαμορφώνουν, αλλά και μεταβάλλουν την ατομική επιλογή. Μ' άλλα λόγια, οι ατομικές προτιμήσεις, επιλογές και πράξεις δεν είναι καθολικές και δεδομένες, όπως ενστερνίζεται η ορθόδοξη Οικονομική Επιστήμη, αλλά καθορίζονται και διαμορφώνονται μέσα από ένα πολύπλοκο πλέγμα θεσμικών λειτουργιών.

Με βάση τα παραπάνω, καταλήξαμε σε έναν περισσότερο ολοκληρωμένο ορισμό, ο οποίος περιλαμβάνει τη θεσμική λειτουργία και που είναι ο εξής:

Η θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής αφορά την αναγνώριση, ότι η ατομική ορθολογικότητα και συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών, οι οποίοι αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας οικονομίας, και πηγάζει από την ίδια τη φύση των θεσμών, οι οποίοι προκύπτουν ως αναδυόμενες ιδιότητες λόγω της εγγενούς αβεβαιότητας των ατόμων σχετικά με τα αποτελέσματα των πράξεών τους.

Από τον παραπάνω ορισμό συμπεράναμε ότι, η θεσμική μακροθεμελίωση δεν είναι ενιαία, διότι το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας δεν είναι κοινό από οικονομία σε οικονομία, αλλά εξαρτάται από το ιστορικό πλαίσιο, το οποίο είναι χρονικά και

γεωγραφικά προσδιορισμένο, και ως εκ τούτου, ούτε η συμπεριφορά του ατόμου είναι καθολική και δεδομένη. Στη συνέχεια τονίσαμε ότι, η μακροθεμελίωση γενικότερα, αλλά και η θεσμική μακροθεμελίωση ειδικότερα, δεν ξεκινά την ανάλυσή της από το άτομο, καθώς η συμπεριφορά του τελευταίου αποτελεί το ζητούμενο ή αλλιώς τον τελικό σκοπό. Παρ' όλα αυτά, η θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, έτσι όπως την ορίσαμε, δεν αρνείται ότι και τα άτομα επηρεάζουν τους θεσμούς μιας κοινωνίας και μιας οικονομίας. Το γεγονός άλλωστε, ότι οι θεσμοί αποτελούν αναδυόμενες ιδιότητες καταδεικνύει ότι, η δημιουργία και η μεταβολή των θεσμικών δομών προκύπτει από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων.

Η έννοια όμως που έχει πρωταρχική σημασία για την προσέγγιση την οποία προτείνουμε είναι το θεσμικό πλαίσιο, ένα αναδυόμενο μακρο-φαινόμενο, το οποίο ωστόσο δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε μέσα από την ατομική συμπεριφορά. Μ' άλλα λόγια, η προσέγγιση της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής δηλώνει ότι ξεκινά η ανάλυση από ένα μακρο-φαινόμενο, όπως οι θεσμοί, και καταλήγει στον προσδιορισμό της ατομικής συμπεριφοράς. Η μόνη περίπτωση κατά την οποία οι μικρο-διαδικασίες είναι σε θέση να επηρεάσουν ένα ολιστικό φαινόμενο είναι κατά τη διαδικασία της μεταβολής του.

Η έννοια της μακροθεμελίωσης στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται συχνά μαζί με την έννοια των θεσμών. Όπως ακριβώς στο κεφάλαιο 2, έτσι και στο κεφάλαιο 3, αναζητήσαμε έμμεσες και άμεσες αναφορές σχετικά με τη θεσμική μακροθεμελίωση. Αρχικά, αναφερθήκαμε στον Adam Smith, για τον οποίο υποστηρίξαμε ότι, μέσα από το σύνολο των έργων του, η προσέγγισή του είναι δυνατόν να περιγραφεί ως: *θεσμικό πλαίσιο (επίσημοι/ανεπίσημοι)-αγορά (τέλειος ανταγωνισμός)-ατομική συμπεριφορά*. Συνεπώς για τον Smith, στην αλυσίδα της αιτιότητας το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την αγορά έρχεται πρώτο, έπειτα ακολουθεί η αγορά με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της και τέλος το άτομο, το οποίο δραστηριοποιείται έχοντας ως δεδομένα τα δύο προηγούμενα. Ως εκ τούτου, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι, ο Adam Smith έστω και έμμεσα μακροθεμελιώνει με βάση τους θεσμούς.

Εν συνεχεία, εξετάσαμε την περίπτωση της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, η οποία ακολουθεί μία περισσότερο ολιστική προσέγγιση στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, καθώς θεωρεί τις κοινωνικές οντότητες, όπως οι θεσμοί ως ζωντανούς οργανισμούς, που διαθέτουν αυτόνομη βούληση και στόχους και επιδρούν πάνω στις ενέργειες των ατόμων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, υποστηρίξαμε ότι, η Γερμανική Ιστορική Σχολή μακροθεμελιώνει με βάση τους επίσημους (κράτος, νόμοι) και τους

ανεπίσημους (πολιτισμικές αξίες, ήθη και έθιμα, κτλ.) θεσμούς, μολονότι ο διαχωρισμός των θεσμών σε επίσημους και μη δεν υφίσταντο κατά την περίοδο εκείνη.

Παρακάτω εξετάστηκε η Παλαιά Θεσμική Σχολή, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχεια της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο των κυριότερων εκπροσώπων της, όπως οι Thorstein Veblen, Wesley Mitchell, John Commons και Clarence Ayres. Κεντρικό σημείο ανάλυσης της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής αποτελούν οι θεσμοί, οι οποίοι καθορίζουν τις ατομικές αποφάσεις και επιλογές. Συγκεκριμένα, ο Veblen, έστρεψε το ενδιαφέρον του στη σωρευτική ανάπτυξη των συνηθειών, όπου παλαιές και νέες συνήθειες συγκρούονται μέσα από μια προσαρμοστική διαδικασία επιλογής, διαμορφώνοντας την ατομική συμπεριφορά. Μ' άλλα λόγια, αναγνώρισε ότι η ατομική συμπεριφορά βασίζεται στην αλληλεπίδραση των θεσμών-συνηθειών, οι οποίοι αφορούν σύνολα ατόμων ή ομάδων ή κοινωνικών τάξεων και οι οποίοι αποτελούν τα μακρο-θεμέλια μιας κοινωνίας και μιας οικονομίας, με τους θεσμούς-συνήθειες να εμφανίζονται ως αναδυόμενες ιδιότητες μέσα από τη σύγκρουση παλαιών και νέων συνηθειών. Ως εκ τούτου, παρά το γεγονός ότι, υποστήριξε και ψυχολογικές ερμηνείες στην περιγραφή της ατομικής συμπεριφοράς, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι μακροθεμελίωσε με βάση τη σύγκρουση μεταξύ παλαιών και νέων συνηθειών.

Προχωρώντας την ανάλυσή μας, εξετάσαμε την προσέγγιση του Mitchell, όπου υποστηρίξαμε ότι, ακολούθησε τη θεσμική μακροθεμελίωση μέσα από μία περισσότερο εμπειρική σκοπιά, καθώς θεωρούσε ότι, η Οικονομική Επιστήμη είναι αναγκαίο να εστιάσει στις συναθροιστικές σχέσεις ανάμεσα σε ποσοτικές μεταβλητές, προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με την ατομική συμπεριφορά. Έπειτα, ασχοληθήκαμε με τον Commons, ο οποίος επίσης υποστήριξε τη θεσμική μακροθεμελίωση, καθώς για τον ίδιο, οι συγκρούσεις συμφερόντων, οι ιεραρχικές σχέσεις και η άσκηση πολιτικής δύναμης αποτελούν κοινωνικές σχέσεις, που διαμορφώνουν τους θεσμούς, οι οποίοι με τη σειρά τους καθορίζουν τον τρόπο που εκδηλώνεται η ατομική συμπεριφορά. Επιπλέον, εξετάσαμε την προσέγγιση του Ayres, ο οποίος επίσης μακροθεμελίωσε με βάση τους θεσμούς, παρ' όλο που ταύτισε τους τελευταίους με την εθιμοτυπία, η οποία για τον ίδιο, έχει αρνητικό αντίκτυπο στις κοινωνίες και ταυτόχρονα στο άτομο.

Μετά την Παλαιά Θεσμική Σχολή αναλύσαμε το έργο ενός εκ των κυριότερων εκπροσώπων της Νέας Θεσμικής Σχολής, του Douglass North, ο οποίος αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση. Για τον North το άτομο δεν είναι δεδομένο, αλλά εξαρτημένο

από προγενέστερα σύνολα καθορισμού της συμπεριφοράς του, όπως οι θεσμοί. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε ήταν ότι, ο North, παρ' όλο που γενικότερα ακολούθησε μια μεθοδολογία που είχε ως βάση το άτομο, σε ορισμένες περιπτώσεις βασίζει τη θεωρία του σε μακρο-θεμέλια, όπως οι επίσημοι και ανεπίσημοι θεσμοί, προκειμένου να ερμηνεύσει την ατομική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου, υποστηρίξαμε ότι, σε ορισμένα σημεία της ανάλυσής του φαίνεται να τάσσεται υπέρ της θεσμικής μακροθεμελίωσης, κυρίως σε σχετικά πρόσφατα έργα του.

Ως τελευταία περίπτωση των έμμεσων αναφορών περί αναγκαιότητας για μακροθεμελίωση μέσω των θεσμών, εξετάσαμε τον Geoffrey Hodgson, ο οποίος υπερασπίζεται μια δυική εξήγηση (causation) των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι, οι θεσμοί εξαρτώνται από τις δραστηριότητες των ατόμων, αλλά ταυτόχρονα τα περιορίζουν και τα διαμορφώνουν. Παρ' όλα αυτά, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ανασκευαστική κατωφερή εξήγηση (reconstructive downward causation), όπως ο ίδιος την ονομάζει, την οποία ταυτίσαμε με τη θεσμική μακροθεμελίωση.

Σχετικά με τις άμεσες αναφορές, η μοναδική περίπτωση στην οποία αναφέρεται ρητά η έννοια της μακροθεμελίωσης, είναι αυτή του David Colander και της Μετά-Βαλρασιανής προσέγγισης. Ο Colander ως μια προσπάθεια εισαγωγής ενός εναλλακτικού Παραδείγματος (paradigm) απ' αυτό της μικροθεμελίωσης του νεοκλασικού υποδείγματος, πρότεινε τη Μετά-Βαλρασιανή προσέγγιση, η οποία υποστηρίζει την αναγκαιότητα για θεσμική μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Ωστόσο, δεν ανέπτυξε περαιτέρω τα επιχειρήματά του σχετικά με την έννοια της μακροθεμελίωσης της Μικροοικονομικής, εγκαταλείποντάς την, με το πέρας των ετών.

Έχοντας ως θεωρητικό υπόβαθρο το έργο των συγγραφέων που αναφέραμε στα κεφάλαια 2 και 3, και το οποίο αφορούσε, είτε έμμεσα είτε άμεσα την έννοια της μακροθεμελίωσης ή της θεσμικής μακροθεμελίωσης, επιχειρήσαμε να κατασκευάσουμε ένα θεωρητικό υπόδειγμα μακροθεμελίωσης, το οποίο περιλαμβάνει τη σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη και τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Στόχος του συγκεκριμένου υποδείγματος είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η ατομική συμπεριφορά περιορίζεται, διαμορφώνεται και ενεργοποιείται μέσα από την αλληλεπίδραση μακρο-φαινομένων, όπως η επίσημη και οι ανεπίσημες θεσμικές μορφές. Κατά την άποψή μας, ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους θεσμούς

και το άτομο μπορεί να ανιχνευτεί στην έννοια της συνήθειας, στην οποία και εστιάζει το υπόδειγμα.

Προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητές οι έννοιες που εισάγουμε, περιγράψαμε το θεωρητικό πλαίσιο της θεσμικής σύγκρουσης συμφερόντων. Συγκεκριμένα, αναφερθήκαμε στην αλληλένδετη σχέση ανάμεσα στους πολιτικούς και στους οικονομικούς θεσμούς, όπου υποστηρίξαμε ότι, οι πολιτικοί θεσμοί είναι αυτοί που προσδιορίζουν το είδος των υφιστάμενων οικονομικών θεσμών. Επιπρόσθετα, εξετάσαμε τη σχέση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμών, καθώς και τη σημαντικότητά τους για την κοινωνία και την οικονομία. Εν συνεχεία, προβήκαμε στο διαχωρισμό ανάμεσα σε επίσημες θεσμικές δυνάμεις, κύριος εκπρόσωπος των οποίων είναι το κράτος, και σε ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες αφορούν ομάδες ατόμων, που ‘μεταφέρουν’ ανεπίσημες θεσμικές μορφές, όπως οι οποίες σχετίζονται με τα συμφέροντά τους. Τόσο η επίσημη θεσμική δύναμη, όσο και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους, ασκούν πολιτική δύναμη επιδιώκοντας να προκαλέσουν θεσμική μεταβολή προς όφελός τους.

Το σύνολο των θεσμών που θα επιλεγεί προκύπτει μέσα από τη σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα σε εκείνη την ομάδα που έχει την ικανότητα να μεταβάλλει τους επίσημους θεσμούς, ήτοι επίσημη θεσμική δύναμη, και σε εκείνες τις ομάδες που δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα, αλλά διαθέτουν πολιτική δύναμη, προκειμένου να ασκήσουν πίεση προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους, ήτοι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις. Τόσο η επίσημη όσο και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις επιθυμούν ένα συγκεκριμένο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών, προκειμένου να υλοποιηθούν τα συμφέροντά τους. Οι συγκρούσεις για την εξουσία, τα εισοδήματα και τους σπάνιους πόρους μετατρέπονται σε συγκρούσεις για τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, οι οποίοι προσδιορίζουν τις πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες μιας χώρας, καθώς και το ποιοι θα επωφεληθούν από αυτές. Μ’ άλλα λόγια, το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο συνδέονται άμεσα και ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να μελετώνται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο.

Όσον αφορά την έννοια των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, την οποία εισαγάγαμε στην παρούσα εργασία, κρίναμε σκόπιμο να προβούμε σε περαιτέρω διευκρινήσεις. Συγκεκριμένα, υποστηρίξαμε ότι, οι εκπρόσωποι της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης είναι οποιαδήποτε ομάδα ατόμων είναι ικανή να ασκήσει πολιτική δύναμη και να μεταφέρει ένα σύνολο ανεπίσημων θεσμών, οι οποίοι δεν έχουν ακόμη μετατραπεί σε επίσημους, προκειμένου τα συμφέροντά τους να έχουν νομική

υποστήριξη. Για παράδειγμα, μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη μπορεί να είναι διάφορες ομάδες ατόμων, που είτε διαθέτουν επίσημη οργανωτική δομή, όπως διάφορες εταιρείες και οργανισμοί, διάφορα εργατικά συνδικάτα, διάφορες ομάδες εμπόρων, τραπεζών, εισοδηματιών, είτε ανεπίσημη ή ακόμη και παράνομη, όπως διάφορες συμπράξεις εταιριών, οργανισμών, τραπεζών, κ.ά. ή διάφορες ομάδες διαδηλωτών, ανταρτών ή επαναστατών.

Παρ' όλα αυτά, όπως τονίσαμε στο κεφάλαιο 4, το γεγονός ότι μεταχειριζόμαστε και χαρακτηρίζουμε ορισμένες επιχειρήσεις ή ορισμένα συνδικάτα ως ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, δε σημαίνει ότι, αγνοούμε ότι η ίδια τους η ύπαρξη είναι νομικά και ενδεχομένως και συνταγματικά κατοχυρωμένη. Τουναντίον, η δράση τους αλλά και ο τρόπος με τον οποίο ελέγχουν τα μέλη τους βασίζεται σε διαφόρων ειδών συμβόλαια και νομικές διακηρύξεις, τα οποία ενδεχομένως αποκτήθηκαν έπειτα από συγκρούσεις κατά το παρελθόν με κάποια επίσημη θεσμική δύναμη, η οποία αντιδρούσε προσπαθώντας να υποστηρίξει τα δικά της συμφέροντα ή τα συμφέροντα κάποιας άλλης ανεπίσημης θεσμικής δύναμης.

Επ' αυτού, αναφέραμε τα παραδείγματα της νομικής καταχώρησης των δικαιωμάτων των εργατικών συνδικάτων και της παράνομης δράσης ορισμένων καρτέλ, όπου καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι, η επίσημη οργανωτική δομή δεν αναιρεί το γεγονός της ύπαρξης ανεπίσημων θεσμών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εταιρίες ή οργανισμοί που δρουν σε μικρο-επίπεδο θα μπορούσαν επίσης να χαρακτηριστούν ως ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, διότι φέρουν ανεπίσημους θεσμούς (συμφέροντα) τους οποίους επιθυμούν να μετατρέψουν σε επίσημους, προκειμένου να μειωθεί η αβεβαιότητά τους σχετικά με το παρόν και το μέλλον των δραστηριοτήτων τους. Το αντίθετο, σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον θα σήμαινε αδυναμία προσαρμογής και εν τέλει επιβίωσης.

Εν συνεχεία, εξετάσαμε περαιτέρω την έννοια της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, στρέφοντας το ενδιαφέρον μας στην εσωτερική και εξωτερική της πολιτική δύναμη. Η εσωτερική δύναμη μιας ανεπίσημης θεσμικής ομάδας προέρχεται από την ικανότητά της να συγκρατεί και να καταστέλλει φαινόμενα λαθρεπιβατών. Το πόσο ισχυρές ή όχι είναι οι ιεραρχικές της δομές καθορίζει το πόσο ισχυρή πολιτική δύναμη διαθέτει σε μικρο-επίπεδο, δηλαδή στο εσωτερικό της. Παρ' όλα αυτά, για να επιβιώσει μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη σε μακρο-επίπεδο, είναι αναγκαίο να συμμορφωθεί στους κανόνες και στα συστήματα πεποιθήσεων του περιβάλλοντός της, ούτως ώστε να

αποκτήσει δομική και λειτουργική νομιμότητα, αλλά πρέπει ταυτόχρονα να εξυπηρετήσει και τα συμφέροντά της.

Ως εκ τούτου, προκειμένου να μετατρέψει τους ανεπίσημους θεσμούς της σε επίσημους πρέπει να ασκήσει εξωτερική πολιτική δύναμη σε μακρο-επίπεδο προς το θεσμικό περιβάλλον. Η εξωτερική δύναμη πηγάζει από την ικανότητα άσκησης πολιτικής δύναμης και αφορά τη δυνατότητα επηρεασμού των πολιτικών αποφάσεων, είτε εις βάρος των συμφερόντων της επίσημης, είτε εις βάρος των συμφερόντων άλλων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Η πολιτική δύναμη εξαρτάται από τους οικονομικούς πόρους, που βρίσκονται στη διάθεση μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης. Οι διαφορές στους οικονομικούς πόρους και συγκεκριμένα οι διαφορές στον οικονομικό πλούτο σε μία κοινωνία αλληλεξαρτήσεων σημαίνει ότι η διαπραγματευτική δύναμη μεταξύ των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων δεν είναι ίδια.

Μετά τον προσδιορισμό του θεωρητικού πλαισίου της θεσμικής σύγκρουσης, η οποία λαμβάνει χώρα ανάμεσα στην επίσημη θεσμική δύναμη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, ασκήσαμε κριτική στη θεωρία των αποτελεσματικών και αναποτελεσματικών θεσμών της Νέας Θεσμικής Σχολής. Συγκεκριμένα, υποστηρίξαμε ότι, η επιλογή των θεσμών δε γίνεται με βάση την αποτελεσματικότητά τους, αλλά με βάση το ποια θεσμική δύναμη έχει επικρατήσει. Κατά την άποψή μας, από τη στιγμή που υφίστανται αντικρουόμενα συμφέροντα, καθώς διαφορετικό σύνολο θεσμών επιφέρει διαφορετικά αποτελέσματα στη διανομή της εξουσίας (πολιτικοί θεσμοί) και του παραγόμενου προϊόντος (οικονομικοί θεσμοί), η έννοια της θεσμικής αποτελεσματικότητας δεν είναι ικανή να απαντήσει στο γιατί υφίσταται ένα συγκεκριμένο σύνολο θεσμών και όχι κάποιο άλλο. Το ποιο σύνολο πολιτικών και οικονομικών θεσμών θα επιλεγεί και το οποίο θα προσδιορίζει το εάν μια χώρα ευημερεί ή όχι, εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων.

Το πλαίσιο της ανάλυσής μας σχετικά με τη σύγκρουση συμφερόντων μας οδήγησε στο διαχωρισμό των πολιτικών και οικονομικών θεσμών, ανάμεσα σε θεσμούς πλειοψηφίας και σε θεσμούς μειοψηφίας. Συγκεκριμένα, υποστηρίξαμε ότι, οι πολιτικοί θεσμοί πλειοψηφίας διαχέουν την εξουσία σε διάφορες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, ενώ οι πολιτικοί θεσμοί μειοψηφίας συγκεντρώνουν την εξουσία σε όσους ελέγχουν την επίσημη θεσμική δύναμη ή σε μια μικρή ομάδα ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Επίσης, οι οικονομικοί θεσμοί πλειοψηφίας διανέμουν τον παραγόμενο οικονομικό πλούτο σε διάφορες ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, ενώ οι αντίστοιχοι μειοψηφίας συμβάλλουν στην αύξηση της ανισοκατανομής του πλούτου, μέσω της

απόσπασης των παραγόμενων πόρων από την πλειοψηφία προς μια μειοψηφία ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων.

Στη συνέχεια συσχετίσαμε τις έννοιες των πολιτικών και οικονομικών θεσμών πλειοψηφίας/μειοψηφίας με την έννοια της δημιουργικής καταστροφής. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε ήταν ότι, όσο αυξάνεται ο πλουραλισμός των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, τόσο προωθείται η δημιουργική καταστροφή, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτικών και οικονομικών θεσμών πλειοψηφίας, διότι η επίσημη θεσμική δύναμη δέχεται την πολιτική δύναμη όλο και περισσότερων ομάδων ατόμων, οι οποίες επιθυμούν να μετατρέψουν τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρουν σε επίσημους. Ως εκ τούτου, ο διαχωρισμός μεταξύ θεσμών πλειοψηφίας και θεσμών μειοψηφίας, τον οποίο προτείναμε είναι περισσότερο κατάλληλος για την ανάλυσή μας από τη θεωρία της θεσμικής αποτελεσματικότητας της Νέας Θεσμικής Σχολής.

Επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε όλα όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο που αναπτύξαμε, κατασκευάσαμε ένα υπόδειγμα, το οποίο αφορά τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, η οποία δημιουργεί τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, κατανέμει τον πλούτου και συμβάλει στο ύψος της οικονομικής μεγέθυνσης-ανάπτυξης. Οι σταθερές μεταβλητές του υποδείγματος είναι οι πολιτικοί θεσμοί και η κατανομή του πλούτου. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι εξωγενώς προσδιορισμένες, καθώς προκύπτουν από άλλες μεταβλητές του υποδείγματος. Συνοπτικά, η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου, αντίστοιχα, προσδιορίζουν τους πολιτικούς θεσμούς στο μέλλον και τους τρέχοντες οικονομικούς θεσμούς. Με τη σειρά τους, οι τρέχοντες οικονομικοί θεσμοί διαμορφώνουν, τόσο το ύψος της τωρινής οικονομικής μεγέθυνσης, όσο και την κατανομή του πλούτου μελλοντικά.

Η συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων του σήμερα, όπως καταδεικνύει το υπόδειγμά μας, προέρχεται από παρελθοντικές συγκρούσεις μεταξύ των υφιστάμενων θεσμικών δυνάμεων. Οι παρελθοντικές συγκρούσεις, σύμφωνα με το υπόδειγμά μας αποτελούν τα ιστορικά γεγονότα που καθορίζουν το κατά πόσο σε μια κοινωνία υφίστανται πολιτικοί θεσμοί πλειοψηφίας ή μειοψηφίας. Μία σημαντική υπόθεση στην οποία προβαίνουμε στο εν λόγω υπόδειγμα είναι ότι, παρά το γεγονός ότι όλες οι μεταβλητές είναι ενδογενείς και ευμετάβλητες, δεν παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό μεταβλητότητας. Συγκεκριμένα, τόσο οι πολιτικοί θεσμοί, όσο και η κατανομή του

πλούτου δε δύναται να μεταβληθούν όσο εύκολα μεταβάλλονται οι υπόλοιπες μεταβλητές. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι παρουσιάζουν ισχυρή εξάρτηση από το παρελθόν (path dependence).

Αν οι επιβαλλόμενοι από την επίσημη θεσμική δύναμη, πολιτικοί θεσμοί, καταφέρουν και επιβιώσουν βραχυχρόνια, τότε αποκτούν τη δυναμική ενός ανεπίσημου θεσμού στον οποίο κυριαρχεί η δύναμη της συνήθειας (habit). Σ' αυτή την περίπτωση, οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις είναι δύσκολο να προκαλέσουν μια ηθελημένη μεταβολή των πολιτικών θεσμών, στην προσπάθειά τους να πετύχουν μεγαλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, λόγω της ισχυρής εξάρτησης από το παρελθόν. Από την άλλη μεριά, οι οικονομικοί θεσμοί είναι περισσότερο ευμετάβλητοι από τους πολιτικούς θεσμούς ή την κατανομή του πλούτου, οι οποίοι υπεισέρχονται στο υπόδειγμα πριν από τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Η συσχέτιση των πολιτικών δυνάμεων που προκύπτει από τους πολιτικούς θεσμούς και την κατανομή του πλούτου επηρεάζει τη σύγκρουση της ίδιας χρονικής περιόδου, επηρεάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο έμμεσα τους οικονομικούς θεσμούς.

Ωστόσο, το ερώτημα που προκύπτει είναι πως συντελείται η θεσμική μεταβολή εφόσον, οι σταθερές μεταβλητές του υποδείγματός μας παρουσιάζουν ισχυρή εξάρτηση από το παρελθόν; Η απάντηση την οποία δίνουμε αφορά το γεγονός ότι, κάθε φορά που λαμβάνει χώρα η διαδικασία της σύγκρουσης, συντελούνται βραχυχρόνιες ή μακροχρόνιες μεταβολές, μικρής ή μεγάλης κλίμακας. Τέτοιου είδους μεταβολές σχετίζονται με την εμφάνιση νέων ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, την εξαφάνιση άλλων παλαιών και την ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση των ήδη υφιστάμενων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η θεσμική μεταβολή που προκύπτει μετά τη σύγκρουση ενδέχεται να είναι είτε μεγάλης, είτε μικρής κλίμακας, ανάλογα με το μέγεθος της σύγκρουσης.

Ως εκ τούτου, μια θεσμική μεταβολή ενδέχεται να είναι μικρής κλίμακας και να δρα σωρευτικά στο υπόδειγμα ή μεγάλης κλίμακας και να δρα 'βίαια', προκαλώντας άμεσα σημαντικές διαφοροποιήσεις στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων και ως εκ τούτου στη σύγκρουση κατά την επόμενη χρονική περίοδο. Το γεγονός ότι η διαδικασία της θεσμικής μεταβολής προκύπτει ενδογενώς μέσα από τη σύγκρουση των συμφερόντων μεταξύ της επίσημης και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, δε σημαίνει ότι δε γίνεται να παρουσιαστούν απρόβλεπτα ιστορικά γεγονότα, τα οποία προέρχονται εκτός υποδείγματος. Τέτοιες ιστορικές συγκυρίες είναι ικανές να μεταβάλλουν το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων και να οδηγήσουν στην ισχυροποίηση ή αποδυνάμωση της επίσημης θεσμικής δύναμης ή ορισμένων

ανεπίσημων ή στην εμφάνιση νέων ισχυρών ανεπίσημων, που θα είναι ικανές να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους, μέσα από τους ανεπίσημους θεσμούς που φέρουν.

Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου 4, προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο η σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην επίσημη θεσμική δύναμη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις επιδρά στη συμπεριφορά του ατόμου. Μ' άλλα λόγια, επιχειρήσαμε να συνδέσουμε το μακρο-πλαίσιο της ανάλυσής μας, το οποίο αφορά τη σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμών, με το μικρο-πλαίσιο της ατομικής συμπεριφοράς, έτσι ώστε να επιτευχθεί ο στόχος τον οποίο θέσαμε εξ αρχής, ήτοι τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής μέσα από τη λειτουργία των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών μορφών. Κατά την άποψή μας, η έννοια που μπορεί να αποτελέσει το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο μακρόκοσμο και στο μικρόκοσμο, είναι η έννοια της συνήθειας, πεποίθηση την οποία, όπως καταδείξαμε στο κεφάλαιο 3 είχε και ο Thorstein Veblen.

Η άσκηση πολιτικής δύναμης δεν αφορά απλά την ικανότητα μιας επίσημης ή μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης να επηρεάζει τις πολιτικές αποφάσεις προς την κατεύθυνση των συμφερόντων της, αλλά περιλαμβάνει ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό. Συγκεκριμένα, η άσκηση πολιτικής δύναμης αφορά επιπλέον την ικανότητα της επίσημης ή των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων να επιβάλλουν συνήθειες. Κύριος στόχος της επίσημης θεσμικής δύναμης μέσα από τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς αποτελεί η προσπάθεια να ενσταλάξει συνήθειες (habits) στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις, προκειμένου να περιορίσει την αβεβαιότητα σχετικά με τη μελλοντική της πορεία και επιβίωση.

Από την άλλη μεριά, εντός μιας ανεπίσημης θεσμικής δύναμης, οι ανεπίσημοι θεσμοί που φέρει και οι οποίοι αντικατοπτρίζουν τα συμφέροντά της, έχουν ήδη αποκτήσει τη δυναμική της συνήθειας, καθώς έχουν γίνει κοινή σκέψη συμπεριφοράς μεταξύ των μελών της. Μια ανεπίσημη θεσμική δύναμη, η οποία έχει συγκεντρώσει αρκετή εξωτερική πολιτική δύναμη, μέσω του πλούτου που έχει στην κατοχή της, έτσι ώστε να είναι σε θέση να συγκρουστεί με την επίσημη, και επακολούθως με τους επίσημους θεσμούς που αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα της τελευταίας, επιθυμεί επίσης να καταστήσει τον ανεπίσημο θεσμό της συνήθεια και εκτός των μελών της. Μ' άλλα λόγια, καθώς δεν μπορεί να επιβάλλει τους ανεπίσημους θεσμούς της, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντά της, πέρα από τα στενά όριά της και κατά τον ίδιο τρόπο που μπορεί η επίσημη θεσμική δύναμη, επιθυμεί το να καταστούν οι ανεπίσημοι θεσμοί της συνήθεια, προκειμένου να αυξηθεί η πολιτική της πίεση προς την επίσημη.

Τόσο η επίσημη όσο και οι ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις αναπαράγοντας τις συνήθειές τους δημιουργούν ανθεκτικούς και ισχυρούς μηχανισμούς συμβατισμού και κανονιστικών συμφωνιών. Επιπλέον, οι συνήθειες επηρεάζονται από προγενέστερες δραστηριότητες, βασίζονται στην επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά, έχουν την ικανότητα να εδραιώνονται ακόμη κι αν δεν προσφέρουν πλεονεκτήματα, ενώ παράλληλα αποτελούν ένα ρεπερτόριο πιθανής συμπεριφοράς, μια πηγή παρόρμησης και μια κινητήρια δύναμη. Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο κατασκευάσαμε, η κύρια πηγή παρόρμησης, καθώς και η κινητήρια δύναμη που ενεργοποιεί την πιθανή συμπεριφορά ενός ατόμου είναι η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις.

Τόσο η επίσημη, όσο και οι ανεπίσημες συγκρούονται έχοντας ένα ήδη εδραιωμένο ρεπερτόριο συνηθειών, το οποίο προωθεί τα συμφέροντά τους. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης θα προσδιορίσει εάν οι ήδη εδραιωμένες συνήθειες μέσα από τους επίσημους θεσμούς θα συνεχίσουν να υφίστανται ή αν νέες συνήθειες μέσα από τους ανεπίσημους θεσμούς θα κυριαρχήσουν, προκαλώντας θεσμική μεταβολή. Κατά την περίπτωση που λάβει χώρα η θεσμική μεταβολή, νέες συνήθειες κυριαρχούν, οι οποίες προκαλούν μεταβολή της ατομικής συμπεριφοράς. Η διαδικασία της σύγκρουσης μεταφέρει τις συνήθειες, τόσο της επίσημης όσο και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων. Εάν οι συνήθειες της επίσημης γενικευτούν ή εάν οι συνήθειες των ανεπίσημων μετατραπούν σε επίσημο θεσμό εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης, δηλαδή από το ποιος θα αναδειχθεί νικητής ή όχι.

Βασιζόμενοι στην ανάλυση του Veblen, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι, η κατάσταση του σήμερα που διαμορφώνει τους θεσμούς του αύριο αφορά την πολιτική δύναμη της επίσημης και των ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, δηλαδή την ικανότητά τους να επιβάλλουν συνήθειες, ενώ η επιλεκτική, καταναγκαστική διαδικασία που επενεργεί στη συνήθη οπτική των ανθρώπων αφορά τη διαδικασία της σύγκρουσης, το αποτέλεσμα της οποίας διαμορφώνει την ατομική ορθολογικότητα. Παρ' όλα αυτά, κάθε σύγκρουση, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο, λαμβάνει και διαφορετική μορφή. Μ' άλλα λόγια, οι συνήθειες που υφίστανται σε μια περιοχή, μπορεί σε αρκετές περιπτώσεις να είναι παρόμοιες με άλλες κάποιας άλλης περιοχής, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζονται, διότι δεν ταυτίζεται η σύγκρουση ανάμεσα στην επίσημη και στις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις.

Ως εκ τούτου, η ατομική ορθολογικότητα δεν είναι ούτε μία, ούτε ενιαία, όπως υποστηρίζει η νεοκλασική οικονομική, αλλά εξαρτάται από τον τόπο και το χρόνο.

Κάθε τόπος και χρόνος οδηγεί σε διαφορετική σύγκρουση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών δυνάμεων, όπου με τη σειρά της οδηγεί στην επικράτηση διαφορετικών συνηθειών και ως συνεπώς στη δημιουργία διαφορετικών ατομικών ορθολογικοτήτων.

Το ζήτημα όμως το οποίο προκύπτει, προκειμένου να καθοριστεί η ατομική ορθολογικότητα είναι ο καθορισμός της θεσμικής δύναμης στην οποία ανήκει κάθε φορά το άτομο και ως εκ τούτου των συνηθειών που αναδύονται απ' αυτή. Ενώ σε μικρο-επίπεδο κάθε άτομο ενδέχεται να φέρει τους δικούς του ανεπίσημους θεσμούς και τις δικές του συνήθειες, σε μακρο-επίπεδο, εφόσον επιθυμεί την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του είναι αναγκαίο να προσαρμοστεί τόσο στους επίσημους θεσμούς και τις συνήθειες της επίσημης θεσμικής δύναμης, όσο και στους ανεπίσημους θεσμούς και τις συνήθειες της ανεπίσημης θεσμικής δύναμης στην οποία ανήκει. Συνοπτικά, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι η ατομική συμπεριφορά μακροθεμελιώνεται μέσα από τη σύγκρουση της επίσημης με τις ανεπίσημες θεσμικές δυνάμεις σχετικά με το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Ωστόσο, δεν περιορίσαμε την ανάλυσή μας στην εξέταση των αναφορών σχετικά με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής, αλλά προχωρήσαμε περαιτέρω στην κατασκευή ενός θεωρητικού υποδείγματος, το οποίο καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο επηρεάζεται από τη λειτουργία του μακρο-πλαισίου εντός του οποίου ζει και δραστηριοποιείται.

Ελπίδα μας είναι το παρόν πόνημα να αποτελέσει το έναυσμα για περαιτέρω μελέτη σχετικά με τη μακροθεμελίωση της Μικροοικονομικής. Τέλος, ευχόμαστε να οδηγήσει όλο και περισσότερους νέους οικονομολόγους στην εξέταση της θεσμικής λειτουργίας, καθώς μέσα από την κατανόησή της πιστεύουμε ότι, μπορούμε κάποια στιγμή να ερμηνεύσουμε τα αίτια του πλούτου των εθνών και των ανθρώπων που τα αποτελούν, και με σύμμαχο τη γνώση να διαμορφώσουμε έναν κόσμο με περισσότερη και ποιοτικότερη ευημερία.

Προκειμένου όμως, να καταστεί κάτι τέτοιο πραγματικότητα, είναι αναγκαίο να περάσουμε από το 'αόρατο χέρι' των αγορών στο 'ορατό χέρι' των θεσμών. Ίσως λοιπόν, το 'αόρατο χέρι' του πατέρα της οικονομικής επιστήμης Adam Smith, να μην είναι το ατομικό συμφέρον, που τελικά καταλήγει να προωθεί το κοινό συμφέρον και να συμβάλλει στην εθνική ευημερία, αλλά το κοινό συμφέρον, που προκύπτει μέσα από την ανάγκη συντονισμού και συνεργασίας των ατόμων προκειμένου να

πραγματοποιηθούν οι μεταξύ τους συναλλαγές εντός ενός θεσμικού πλαισίου, το οποίο ρυθμίζει τη συμπεριφορά τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Acemoglu, D. (2006), “Modelling Inefficient Institutions” in Blundell, R., W. K. Newey and T. Persson ed., *Advances in Economics and Econometrics: Theory and Applications, Ninth World Congress*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 341-380.
- Acemoglu, D. (2008), “Oligarchic Versus Democratic Societies”, *Journal of the European Economic Association*, 6(1), pp. 1-44.
- Acemoglu, D. (2009), *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton: Princeton University Press.
- Acemoglu, D., G. Egorov and K. Sonin (2013), “A Political Theory of Populism”, *The Quarterly Journal of Economics*, 128(2), pp. 771-805.
- Acemoglu, D., S. Johnson and J. A. Robinson (2002), “Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution”, *Quarterly Journal of Economics*, 117(4), pp. 1231-1294.
- Acemoglu, D., S. Johnson and J. A. Robinson (2005), “Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth” in Aghion, P. and S. Durlauf ed., *Handbook of Economic Growth*, Amsterdam: North-Holland, pp. 385-472.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2000), “Why Did the West Extend the Franchise? Growth, Inequality and Democracy in Historical Perspective”, *Quarterly Journal of Economics*, 115(4), pp. 1167-1199.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2001), “A Theory of Political Transitions”, *American Economic Review*, 91(4), pp. 938-963.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2006), “Economic Backwardness in Political Perspective”, *American Political Science Review*, 100(1), pp. 115-131.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2008), “Persistence of Power, Elites, and Institutions”, *American Economic Review*, 98(1), pp. 267-293.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2012), *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, London: Profile Books.
- Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2015), “The Rise and Decline of General Laws of Capitalism”, *Journal of Economic Perspectives*, 29(1), pp. 3-28.
- Addis, L. (1966), “The individual and the Marxist philosophy of history”, *Philosophy of Science*, 33(1/2), pp. 101-117.
- Agassi, J. (1975), “Institutional Individualism”, *British Journal of Sociology*, 26(2), pp. 144-155.

- Aghion, P. and P. Bolton (1997), “A Theory of Trickle-Down Growth and Development”, *Review of Economic Studies*, 64(2), pp. 151-172.
- Aitchison, J. and A. C. Brown (1957), “The Lognormal Distribution with special reference to its uses in Economics”, *Indian Economic Review*, 3(4), pp. 114-116.
- Alchian, A. (1950), “Uncertainty, Evolution and Economic Theory”, *Journal of Political Economy*, 58(3), pp. 211-221.
- Allen, R. C. (2001), “The rise and decline of the Soviet Economy”, *Canadian Journal of Economics*, 34(4), pp. 859-881.
- Altig, D., L. J. Christiano, M. Eichenbaum and J. Linde (2005), “Firm-Specific Capital, Nominal Rigidities and the Business Cycles”, *NBER Working Paper*, no. 11034.
- Ankarloo, D. (2002), ‘New Institutional Economics and Economic History’, *Capital and Class*, 78, pp. 9–36.
- Arestis, P. and M. Sawyer (2008), “A critical reconsideration of the foundations of monetary policy in the new consensus macroeconomics framework”, *Cambridge Journal of Economics*, 32(5), pp. 761-779.
- Arrow, K. J. (1951), *Social Choice and Individual Values*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Arrow, K. J. (1968), “Economic equilibrium” in D. L. Sillis ed., *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 3, London: Collier-Macmillan, pp. 378-379.
- Arrow, K. J. (1978), “The Future and Present in Economic Life”, *Economic Inquiry*, 16(2), pp. 157-169.
- Arrow, K. J. (1994), “Methodological Individualism and Social Knowledge”, *American Economic Review*, 84(2), pp. 1-9.
- Arrow, K. J. and G. Debreu (1954), “Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy”, *Econometrica*, 22(3), pp. 265-290.
- Arthur, B. W. (1989), “Competing technologies, increasing returns and lock-in by historical events”, *Economic Journal*, 99(1), pp. 116-131.
- Arthur, B.W., Yu. M. Ermoliev and Yu. M. Kaniovski (1987), “Path-Dependent Processes and The Emergence of Macro-Structure”, *European Journal of Operational Research*, 30(3), pp. 294-303.
- Ayres, C. (1944), *The Theory of Economic Progress*, New York: Schoken Bokks, 1962.
- Ayres, C. (1951), “The Co-ordinates of Institutionalism”, *American Economic Review*, 41(2), pp. 47-55.
- Backhouse, R. E. (1995), *Interpreting Macroeconomics: explorations in the history of macroeconomic thought*, New York: Routledge.
- Backhouse, R. (2002), *The Penguin History of Economics*, ελλ. μτφ. *Η Εξέλιξη της Οικονομικής Σκέψης*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2009.

- Backhouse, R.E. and S.G. Madema (2009), “Defining Economics: The Long Road to Acceptance of the Robbins Definition”, *Economica*, 76(Oct.), pp. 805-820.
- Baran, P. A. (1957), *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press, 1968.
- Baranzini, M. (1982), *Advances in Economic Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Barro, R. J. (1984), “Rational Expectations and Macroeconomics in 1984”, *American Economic Review*, 74(2), pp. 179-182.
- Barro, R. J. and H. I. Grossman (1971), “A General Disequilibrium Model of Income and Employment”, *American Economic Review*, 61(1), pp. 82-93.
- Barsky, R. and L. Killian (2000), “A Monetary Explanation of the Great Stagflation of the 1970’s”, *NBER Working Papers 7547*, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Barsky, R. and L. Killian (2002), “Do we really Know that Oil Caused the Great Stagflation? A Monetary Alternative” in Bernake, B. and K. Rogoff ed., *NBER Macroeconomics Annual 2001*. Cambridge: MIT Press, pp. 137-183.
- Baumol, W. (1952). *Welfare Economics and the Theory of the State*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Becker, G. S. (1958), “Competition and Democracy”, *Journal of Law and Economics*, 1(Oct.), pp. 105-109.
- Becker, G. S. (1962), “Irrational Behavior and Economic Theory”, *Journal of Political Economy*, 70(1), pp. 1-13.
- Bedau, M. A. (2003), “Downward causation and autonomy in weak emergence” in Bedau, M. A. and P. Humphreys ed., *Emergence: Contemporary Readings in Philosophy and Science*. Cambridge, MA: MIT Press, 2008, pp. 155-188.
- Bedau, M. A. and P. Humphreys (2008), “Introduction to philosophical perspectives on emergence” in Bedau, M. A. and P. Humphreys ed., *Emergence : Contemporary Readings in Philosophy and Science*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 9-18.
- Besley, T. F. and S. T. Coate (1998), “Sources of inefficiency in a representative democracy: A dynamic analysis”, *American Economic Review*, 88(1), pp. 139-156.
- Betz, H. (1993), “From Schmoller to Sombart”, *History of Economic Ideas*, 1(4), pp. 331-356.
- Bhaskar, R. (1998), *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, London: Routledge, 3rd edition.
- Biddle, J. and W. Samuels (1997), “The Historicism of John R. Commons’s Legal Foundations of Capitalism” in Koslowski, P. ed., *The Theory of Ethical Economy in the Historical School*, Berlin: Springer-Verlag.
- Binfield, K. (2004), *Writings of the Luddites*, Maryland: John Hopkins University Press.
- Bitterman, H. J. (1940), “Adam Smith's Empiricism and the Law of Nature”, *Journal of Political Economy*, 48(5), pp. 703-734.

- Blanchard, O. J. (1997), “Comment on Goodfriend and King: The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy”, *NBER Macroeconomics Annual*, pp. 289-293.
- Blanchard, O. J. (2009), “The State of Macro”, *Annual Review of Economics*, 1(Sept.), pp. 209-228.
- Blanchard, O. J. and S. Fischer (1989), *Lectures on Macroeconomics*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Blanchard, O. J. and L. Summers (1987), “Hysteresis in Unemployment”, *European Economic Review*, 31(1-2), pp. 288-295.
- Blanchard, O. and J. Wolfers (2000), “The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence”, *The Economic Journal*, 110(462), pp. 1-33.
- Blaug, M. (2003), “The Formalist Revolution of the 1950’s”, *Journal of the History of Economic Thought*, 25(2), pp. 145-156.
- Blinder, A. S. (1987), “Keynes, Lucas and scientific progress”, *American Economic Review*, 77(2), pp. 130-136.
- Blinder, A. S. (1989), *Macroeconomics Under Debate*, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Boland, L. A. (1982), *The Foundations of Economic Method*, London: Allen & Unwin.
- Boland, L. A. (1986), “*Methodology for a New Microeconomics: The Critical Foundations*” London, Boston and Sydney: Allen & Unwin.
- Boland, L. A. (2003), *The Foundations of Economic Method*, London: Routledge, 2nd edition.
- Bordo, M. and B. Eichengreen (1993), *A Retrospective on the Bretton Woods System: Lessons for International Monetary Reform*, Chicago: University of Chicago Press.
- Boulding, K. E. (1981), *Evolutionary Economics*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Bowles, S. (2006), *Microeconomics: Behavior, Institutions, and Evolution*, Princeton: Princeton University Press.
- Bowles, S. and H. Gintis (2000), “Reciprocity, Self-Interest and the Welfare State”, *Nordic Journal of Political Economy*, 26, pp. 33-53.
- Bowman, S. (1998), “Introduction” in Ardzrooni, L. ed., *Essays in Our Changing World*. New Brunswick: Transaction.
- Breit, W. and W. P. Culbertson (1976), *Science and Ceremony. The Institutional Economics of C E Ayres*, Austin: University of Texas Press.
- Breliner, J. S. (1976), “*The Innovation Decision in Soviet Industry*”, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Brenner, R. (1976), “Agrarian class structure and economic development in preindustrial Europe”, *Past & Present*, 70(Feb.), pp. 30-75.
- Brenner, R. (1982), “Agrarian roots of European capitalism”, *Past & Present*, 97(Nov.), pp. 16-113.

- Bridel, P. (1997), *Money and General Equilibrium Theory: From Walras to Pareto (1870-1923)*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Brodbeck, M. (1958), "Methodological individualisms: definition and reduction", *Philosophy of Science*, 25(1), pp. 1-22.
- Brown, A. (2012), "Critical realism" in King J. E. ed., *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, 2nd edition, pp. 121-126.
- Brown, C. (1988), "Income Distribution in an Institutional World" in: Mangum, G. and P. Philips ed., *Three Worlds of Labor Economics*. Vol. 51, p. 515-530.
- Brown, C. (2005), "Is there an institutional theory of distribution?", *Journal of Economic Issues*, 39(4), pp. 915-931.
- Browning, M., L. P. Hansen and J. J. Heckman (2000), "Micro data and general equilibrium models" in Taylor, J. and M. Woodford ed., *Handbook of Macroeconomics*, Vol. 1C, Amsterdam: North-Holland, pp. 543-625.
- Bryant, J. (1996), "Team coordination problems and macroeconomic models" in Colander, D. ed., *Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 157-172.
- Buchanan, J. (1965), "An Economic Theory of Clubs", *Economica*, 32 (125), pp. 1-14.
- Buchanan, J. (1975), *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, Chicago: Chicago University Press.
- Buchanan, J. (1977), *Freedom in Constitutional Contract*, Texas: Texas A&M University Press.
- Buchanan, J. (1986), *Liberty, Market, and State: Political Economy in the 80's*, New York: New York University Press.
- Calvo, G. (1983), "Staggered Prices in a Utility Maximising Framework", *Journal of Monetary Economics*, 12(3), 383-398.
- Carabelli, A. (1991), "The Methodology of the Critique of Classical Theory: Keynes on Organic Independence" in Bateman, B. W. and J. Davis ed., *Keynes and Philosophy: Essays on the Origins of Keynes's Thought*, Aldershot: Edward Elgar, pp. 104-125.
- Cardoso, F. H. and E. Falleto (1979), *Dependency and development in Latin America*, Berkley: University of California Press.
- Case, K. E. and R. C. Fair (1999), *Principles of Economics*, New Jersey: Prentice-Hall, 5th ed.
- Cass, D. (1965), "Optimal growth in an aggregate model of capital accumulation", *Review of Economic Studies*, 32(3), pp. 233-240.
- Chandra, R. and R. J. Sandilands (2010), "Reply to Roy H. Grieve on increasing returns", *Review of Political Economy*, 22(1), pp. 141-150.
- Chari, V. V. and P. J. Kehoe (2006), "Modern Macroeconomics in Practice: How Theory is Shaping Policy", *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), 3-28.

- Chilosi, A. (1989), “Kalecki’s quest for the microeconomic foundations of his macroeconomic theory” in Sebastiani, M. ed., *Kalecki’s Relevance Today*, London: Macmillan, pp. 101-120.
- Christiano, L. J., M. Eichenbaum and C. L. Evans (1999), “Monetary Policy Shocks: What Have We Learned and to What End?” in Taylor, J. B. and M. Woodford ed., *Handbook of Macroeconomics*, Amsterdam: North-Holland.
- Christiano, L. J., M. Eichenbaum and C. L. Evans (2005), “Nominal Rigidities and the Dynamic Effects of a Shock to Monetary Policy”, *Journal of Political Economy*, 113(1), pp. 1-45.
- Cini, M. and M. Lee (2009), *Competition Policy in the European Union*, New York: Palgrave Macmillan.
- Clark, J. B. (1899), *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits*, London: MacMillan.
- Clower, R. (1965), “The Keynesian Counter-Revolution: A Theoretical Appraisal” in Hahn, F. and F. Brechling ed., *The Theory of Interest Rates*. London: Macmillan, pp. 103-125.
- Clower, R. and P. Howitt (1996), “Taking markets seriously: groundwork for a Post Walrasian macroeconomics” in Colander, D. ed., *Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 21-37.
- Coase, R. H. (1937), “The Nature of the Firm”, *Economica*, 4(16), pp. 386-405.
- Coase, R. H. (1960), “The Problem of Social Cost”, *Journal of Law and Economics*, 3(Oct.), pp. 1-44.
- Coates, J. (1996), *The Claims of Common Sense: Moore, Wittgenstein, Keynes and the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Colander, D. (1993), “The Macrofoundations of Micro”, *Eastern Economic Journal*, 19(4), pp. 447-457.
- Colander, D. (1996), “Overview” in D. Colander, ed., *Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 1-20.
- Colander, D. (1998), “Beyond New Keynesian Economics: Towards a Post Walrasian Macroeconomics” in R. Rotheim, ed., *New Keynesian Economics/Post Keynesian Alternatives*, London, Routledge.
- Colander, D. (2006), *Post Walrasian Macroeconomics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Colander, D., H. Föllmer, A. Haas, M. Goldberg, K. Juselius, A. Kirman, T. Lux and B. Sloth (2009), “The financial crisis and the systemic failure of academic economics”, University of Kiel, mimeo.
- Colander, D., P. Howitt, A. Kirman, A. Leijonhufvud and P. Mehring (2008), “Beyond DSGE models: toward an empirically based macroeconomics”, *American Economic Review*, 98(2), pp. 236-240.

- Colander, D. and C. Rothschild (2009), “Complexity and macro pedagogy: the complexity vision as a bridge between graduate and undergraduate macro” in Fontana, G. and M. Setterfield ed., *Macroeconomic Theory and Macroeconomic Pedagogy*. Basingstoke, VT: Edward Elgar, pp. 118-128.
- Commons, J. (1924), *Legal Foundations of Capitalism*, New York: Macmillan.
- Commons, J. (1931), “Institutional Economics”, *American Economic Review*, 21(4), pp. 648-657.
- Commons, J. (1934), *Institutional Economics: Its Place in Political Economy*, London: Transaction Publishers, Vol. I, II, 1990.
- Commons, J. (1950), *The Economics of Collective Action*, New York: Macmillan.
- Cooley, T. (1997), “Calibrated Models”, *Oxford Review of Economic Policy*, 13(3), pp. 55-69.
- Courvisanos, J. (1996), *Investment Cycles in Capitalist Economies: A Kaleckian Behavioural Contribution*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Crotty, J. R. (1980), “Post Keynesian economic theory: an overview and evaluation”, *American Economic Review*, 70(2), pp. 20-25.
- Crouch, R. L. (1972), *Macroeconomics*, New York: Harcourt Brace Jovanowich.
- Czech, S. (2016), “Mancur Olson’s Collective Action Thoery 50 years Later. A view from the Institutional Perspective”, *Journal of International Studies*, 9(3), pp. 114-123.
- Dahrendorf, R. (1959), *Class and class conflict in industrial society*, Stanford: Stanford University Press.
- Darby, M., J. R. Lothian, A. E. Gandolfi, A. J. Schwartz and A. C. Stockman (1983), *The International Transmission of Inflation*, Chicago: University of Chicago Press.
- David, P.A. (1985), “Clio and the Economics of QWERTY”, *American Economic Review*, 75(2), pp. 332-337.
- David, P.A. (1994), “Why are Institutions the ‘carriers of history’?: Path dependence and the evolution of conventions, organizations and institutions”, *Structural Change and Economic Dynamics*, 5(2), pp. 205-220.
- Davidson, P. (1992), “Would Keynes Be a New Keynesian?”, *Eastern Economic Journal*, 18(4), pp. 449-463.
- Davies, R. W. and S. G. Wheatcroft (2004), *The Years of Hunger: Soviet Argiculture, 1931-1933*, London: Palgrave Macmillan.
- Davis, J. B. (2003), *The Theory of the Individual in Economics: Identity and Value*, London: Routledge.
- Davis, J. B., D. W. Hands and U. Mäki (1998), *The Handbook of Economic Methodology*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Davis, K. (1973), *Human Society*, London: Macmillan.

- Day, L. and I. McNeil (2002), *Biographical Dictionary of the History of Technology*, London and New York: Routledge.
- Deane, P. (1978), *The Evolution of Economic Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Debreu, G. (1974), “Excess Demand Functions”, *Journal of Mathematical Economics*, 1(1), pp. 15-21.
- Demsetz, H. (1967), “Toward a Theory of Property Rights”, *American Economic Review*, 57(2), pp. 347-359.
- Denzau, A. and D.C. North (1994), “Shared Mental Models: Ideologies and Institutions”, *Kyklos*, 47(1), pp. 3-31.
- De Vroey, M. (2000), “IS-LM ‘à la Hicks’ versus IS-LM ‘à la Modigliani’”, *History of Political Economy*, 32(2), pp. 293-316.
- De Vroey, M. (2004), “The History of Macroeconomics Viewed Against the Background of the Marshall-Walras Divide” in De Vroey, M. and K. D. Hoover ed., *The IS-LM Model: Its Rise, Fall, and Strange Persistence. History of Political Economy*. Durham: Duke University Press, pp.57-91.
- De Vroey, M. (2012), “Microfoundations: a decisive dividing line between Keynesian and new classical macroeconomics” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 168-189.
- Dewey, J. (1922), *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology*, New York: Holt.
- Diamond, P. (1982), “Aggregate Demand Management in Search Equilibrium”, *Journal of Political Economy*, 90(5), pp. 881-894.
- Dixit, A. K. (1996), *The Making of Economic Policy: A Transaction Cost Politics Perspective*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Dixit, A. K. and J. B. Londregan (1995), “Redistributive politics and economic efficiency”, *American Political Science Review*, 89(4), pp. 856-866.
- Dixon, R. (2008), “Walras Law” in Darity W. ed., *The International Encyclopaedia of the Social Sciences 2nd edition. Detroit: Macmillan Reference*, 2008, Vol 9, pp. 12-13.
- Dosi, G., G. Fagiolo, R. Aversi, M. Meacci and C. Olivetti (1999), “Cognitive Processes, Social Adaptation and Innovation in Consumption Patterns: From Stylized Facts to Demand Theory” in Dow, S. C. and P. E. Earl ed., *Economic Organization and Economic Knowledge: Essays in Honour of Brian J. Loasby*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, pp. 139-144.
- Dorfman, R., P. Samuelson P. and R. Solow (1958), *Linear Programming and Economic Analysis*, New York: McGraw-Hill.

- Dotsey, M. and R. G. King (1987), “Business cycles” in Eatwell, J., M. Milgate and P. Newman ed., *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, vol. 1, London: Macmillan, pp. 302-310.
- Dow, S. C. (1985), *Macroeconomic Thought: A Methodological Approach*, Oxford: Blackwell.
- Dow, S. C. (1996), *The Methodology of Macroeconomic Thought*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Drakopoulos, S. (2016), “Economic Crisis, Economic Methodology and the Scientific Ideal of Physics”, *Journal of Philosophical Economics*, 10(1), pp. 28-57.
- Duarte, P.G. and G.T. Lima (2012), “Privileging Micro over Macro? A History of Conflicting Positions” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 1-18.
- Dunbar, R. I. (1993), “Coevolution of neocortical size, group size and language in humans”, *Behavioral and Brain Sciences*, 16(4), pp. 562-572.
- Dunbar, R. I. (2009), “The social brain hypothesis and its implications for social evolution”, *Annals of Human Biology*, 36(5), pp. 562-572.
- Dupor, B., J. Han and Y. Tsai (2009), “What Do Technology Shocks Tell Us About the New Keynesian Paradigm?”, *Journal of Monetary Economics*, 56(4), pp. 560-569.
- Dyer, A. W. (1984), “The Habit of Work: A Theoretical Exploration”, *Journal of Economic Issues*, 18(2), pp. 557-564.
- Economakis, G. E. and J. Milios (2001), “Historical School, German” in Barry, R. J. ed., *Encyclopedia of International Political Economy*. Vol. 2, London – New York: Routledge, Vol. 2, pp. 686-687.
- Edgell, S. (1975), “Thorstein Veblen’s Theory of Evolutionary Change”, *American Journal of Economics and Sociology*, 34(3), pp. 267-280.
- Eggertsson, T. (1990), *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eichner, A. S. (1976), “The Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics” Cambridge, Cambridge University Press.
- Ellsberg, D. (1961), “Risk, Ambiguity, and the Savage Axioms”, *The Quarterly Journal of Economics*, 75(4), pp. 643-669.
- Elster, J. (1983), *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1985), “Rationality, Morality and Collective Action”, *Ethics*, 96(1), pp. 136-155.
- Elster, J. (1989), *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, ελλ. μτφ. *Μηχανισμοί και Εργαλεία για τις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 1992.
- Epstein, R. (1987), *A History of Econometrics*, Berlin: Springer.

- Evensky, J. (2001), “Adam Smith’s lost legacy”, *Southern Economic Journal*, 67(3), pp. 497-517.
- Farrell, H. and A. Heritier (2003), “Formal and informal institutions under codecision: Continuous constitution-building in Europe”, *Governance*, 16(4), pp. 577-600.
- Feiwel, G. R. (1975), *The Intellectual Capital of Michael Kalecki: A Study in Economic Theory and Policy*, Knoxville, TE: University of Tennessee Press.
- Fine, B. and E. Leopold (1993), *The World of Consumption*, London: Routledge.
- Finley, M. I. (1973), *The Ancient Economy*, Berkley and Los Angeles: California University Press.
- Fiori, S. (1992), “Persuasione e mercato. Note su un problema lasciato aperto a Adam Smith”, *Trimestre*, 5, pp. 41-53.
- Fischer, S. (1977), “Long Term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule”, *Journal of Political Economy*, 85(1), pp. 191-205.
- Fix, B. (2018), *Economics from the Top Down: Does Hierarchy Unify Economic Theory?*, Dissertation, Toronto, Ontario: York University.
- Fleming, J.M. (1938), “The Determination of the Rate of Interest”, *Economics*, 5(19), pp. 333-341.
- Fontana, G. (2009), *Money, Uncertainty and Time*, London: Routledge.
- Friedman, M. (1953), “The methodology of positive economics” in Friedman, M. ed., *Essays in Positive Economics*, Chicago, IL: Chicago University Press, pp. 3-43.
- Friedman, M. (1956), “The quantity theory of money: a restatement” in Friedman, M. ed., *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*. Chicago: Aldine, 1969, pp. 51-68.
- Friedman, M. (1970), “The counter-revolution in monetary theory” in Friedman, M. ed., *Monetarist Economics*. Oxford: Blackwell, 1990, pp. 1-20.
- Friedman, M. (1976), “Comment [on Tobin and Buiter]” in Stein, J. L. ed., *Monetarism*. Amsterdam: North-Holland, pp. 310-317.
- Frisch, R. (1933), “*Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics*” in Economic Essays in Honor of Gustav Cassel: October 20th 1933. London, Allen & Unwin.
- Furubotn, E. G. (1995), “Income transfers, entrepreneurial effort, and the Coase theorem: The case for efficiency reconsidered”, *European Journal of Law and Economics*, 2(2), pp. 99-118.
- Furubotn, E. G. (1999), “Economic Efficiency in a World of Frictions”, *European Journal of Law and Economics*, 8(3), pp. 179-197.
- Furubotn, E. and R. Richter (1994), “The New Institutional Economics: Bounded Rationality and the Analysis of State and Society: Symposium June 16-18, 1993, Wallerfagen/Saar: Editorial Preface”, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 150(1), pp. 11-17.

- Furubotn, E. and R. Richter (1997), *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Furubotn, E. and R. Richter (1998), *Institutions and Economic Theory*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2005.
- Galbács, P. (2015), *The Theory of New Classical Macroeconomics. A Positive Critique. Contributions to Economics*, Heidelberg: Springer.
- Galbraith, J. K. (1958), *The Affluent Society*, ελλ. μτφ. *Η Κοινωνία της Αφθονίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1970.
- Galbraith, J. K. (1977), *Age of Uncertainty: A History of economic ideas and their consequences*, ελλ. Μτφ. *Η Εποχή της Αβεβαιότητας: Ιστορία των οικονομικών ιδεών και των συνεπειών τους*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1980.
- Galbraith, J. K. (1985), *The anatomy of power*, Boston-Massachusetts: Houghton Mifflin Co.
- Gale, D. (1955), “The law of supply and demand”, *Mathematica Scandinavica*, 3, pp. 155-169.
- Gerber, J., H. Singh and R. Frantz (1990), “Macrofoundations for Microanalysis?”, *Methodus*, 2(2), pp. 46-49.
- Gibbens, A. (1973), *The class structure of the advanced societies*, London: Hutchinson.
- Gigerenzer, G. and R. Selten (2002), *Bounded Rationality: The Adaptive Box*, Massachusetts: MIT Press.
- Goldstein, L. J. (1958), “The two theses of methodological individualism”, *British Journal for the Philosophy of Science*, 10(39), pp. 240-241.
- Goodfriend R. J. and R. G. King (1997), “The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy” in Bernake, B. S. and J.J. Rosenberg ed., *NBER Macroeconomics Annual*. 12, pp. 231-283.
- Gordon, R. J. (1990), “What is New-Keynesian economics?”, *Journal of Economic Literature*, 28(3), pp. 1115-1171.
- Gordon, S. (1991), *The History of Philosophy of Science*, London: Routledge.
- Grabner, M. (2002), “Representative Agents and the Microfoundations of Macroeconomics” *Seminar paper*, Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Greenwald, B. and J. Stiglitz (1987), “Keynesian, New Keynesian and New Classical economics”, *Oxford Economic Papers*, 39(1), pp. 119-132.
- Gregory, P. R. (1991), “The Role of the State in Promoting Economic Development: The Russian Case and its General Implications” in R. Sylla and G. Toniolo ed., *Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century*. New York: Routledge.
- Gregory P. R. and M. Harrison (2005), “Allocation under Dictatorship: Research in Stalin’s Archives”, *Journal of Economic Literature*, 43(3), pp. 721-761.

- Grief, A. (1994), “Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies”, *Journal of Political Economy*, 102(5), pp. 912-950.
- Grief, A. (2006), *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Grief, A. and J. Mokyr (2016), “Institutions and Economic History: A Critique of Professor McCloskey”, *Journal of Institutional Economics*, 12(1), pp. 29-41.
- Groenewegen, J., F. Kerstholt and A. Nagelkerke (1995), “On integrating new and old institutionalism: Douglass North building bridges”, *Journal of Economic Issues*, 29(2), pp. 467-475.
- Grossman, S. J. and O. D. Hart (1986), “The costs and benefits of ownership: A theory of vertical and lateral integration”, *Journal of Political Economy*, 94(4), pp. 691-719.
- Grossman, H. and S. J. Noh (1994), “Proprietary public finance and economic welfare”, *Journal of Public Economics*, 53(2), pp. 187-204.
- Gruchy, A. G. (1977), “Institutional Economics: Its Development and Prospects” in Steppacher, R., B. Zogg-Walz and H. Hatzfeldt ed., *Economics in Institutional Perspective: Memorial Essays in Honor of K. William Kapp*. Lexington, Mass: Lexington Books D.C. Heath.
- Hahn, F. H. (1982), “Why I am not a monetarist” in Hahn, F. H. ed., *Equilibrium and Macroeconomics*. Oxford: Blackwell, pp. 307-326.
- Hahn, F. H. (1983), “Comment [on Leijonhufvud]” in Frydman, R. and E.S. Phelps ed., *Individual Forecasting and Aggregate Outcomes: ‘Rational Expectations’ Examined*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 223-230.
- Hahn, F. H. and F. P. R Brechling (1965), *The Theory of Interest Rates*, London: Macmillan.
- Hamilton, W. (1919), “The Institutional Approach to Economic Theory”, *American Economic Review*, 9(1), pp. 309-318.
- Hanappi, H. and M. Scholtz-Waeckerle (2015), “Evolutionary Political Economy: Content and Methods”, *Munich Personal RePEc Archive*, pp. 1-26.
- Hands, D. W. (2008), “Introspection, revealed preference, and neoclassical economics: a critical response to Don Ross on the Robbins-Samuelson argument pattern”, *Journal of the History of Economic Thought*, 30(4), pp. 453-478.
- Hands, W. (2012), “The rise and fall of Walrasian microeconomics: The Keynesian effect” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 93-130.
- Harcourt G. C. ed., (1977), *The Microeconomic Foundations of Macroeconomics: Proceedings of a Conference, Held by the International Economic Association at S’ Agaro, Spain*, London: Macmillan.

- Harper, D. A. and A. M. Endres (2011), “The anatomy of emergence, with a focus upon capital formation”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82(2-3), pp. 352-367.
- Hart, O. D. (1995), *Firms, Contracts, and Financial Structure*, New York: Oxford University Press.
- Hart, O. and J. Moore (1990), “Property rights and the nature of the firm”, *Journal of Political Economy*, 98(6), pp. 1119-1158.
- Hartley, J. (1997), *The Representative Agent in Macroeconomics*, New York: Routledge.
- Hartley, J. E., K. D. Hoover and K. D. Salyer (1997), “The Limits of Business Cycle Research: Assessing the Real Business Cycle Model”, *Oxford Review of Economic Policy*, 13(3), pp. 34-54.
- Hayek, F.A. (1945), “The Use of Knowledge in Society”, *American Economic Review*, 35(4), pp. 519-530.
- Hayek, F.A. (1948), *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press.
- Hayek, F.A. (1952), *The Sensory Order: An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*, Chicago: Chicago University Press, 2012.
- Hayek, F.A. (1982), *Law, Legislation and Liberty*, Vol. I, London: Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, F.A. (1988), “The fatal conceit: The errors of socialism” in Bartley, W. W. ed., *The collected works of Friedrich August Hayek*. Vol. I, London: Routledge.
- Heiner, R. (1983), “The Origin of Predictable Behavior”, *American Economic Review*, 73(4), pp. 560-595.
- Hendriks, C. M. (2006), “When the Forum Meets Interest Politics: Strategic Uses of Public Deliberation”, *Politics & Society*, 34 (4): pp. 571–602
- Hendry, D. F. and J. N. J Muellbauer (2018), “The future of macroeconomics: macro theory and models at the Bank of England” in Vines, D. and S. Willis ed., *Rebuilding macroeconomic theory*. *Oxford Review of Economic Policy*, 34(1-2), pp. 287-328.
- Heukelom, F. (2014), *Behavioral Economics. A History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hicks, J. (1936), *Value and Capital*, Oxford: Clarendon Press, 1946.
- Hicks, J. R. (1939), *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- Hicks, J. R. and R. G. D. Allen (1934), “A Reconsideration of the Theory of Value, Parts I and II, *Economica*, 1(1-2), pp. 52-76, 196-219.
- Hildebrand, W. (1994), *Market Demand*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hillman, A. L. (2003), *Public Finance and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hills, R. L. (1989), “William Lee and His Knitting Machine”, *Journal of Textile Institute*, 80(2), pp. 169-184.

- Hilton, R. (1981), *Bond Men Made Free*, Oxford: Routledge.
- Hodgson, G. M. (1986), "Behind Methodological Individualism", *Cambridge Journal of Economics*, 10(3), pp. 211-229.
- Hodgson, G. M. (1989), "Institutional Economic Thoery: the old versus the new", *Review of Political Economy*, 1(3), pp. 249-269.
- Hodgson, G. M. (1993), *Economics and Evolution: Bringing Life Back into Economics*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Hodgson, G. M. (1997), "The ubiquity of Habits and Rules", *Cambridge Journal of Economics*, 21(6), pp. 663-684.
- Hodgson, G. M. (1998), "The Approach of Institutional Economics", *Journal of Economic Literature*, 36(1), pp. 166-192.
- Hodgson, G. M. (2000a), "What is the essence of institutional economics?", *Journal of Economic Issues*, 34(2), pp. 317-329.
- Hodgson, G. M. (2000b), "From Micro to Macro: The Concept of Emergence and the Role of Institutions" in Burlamaqui, L., A. C. Castro and C. Ha-joon ed., *Institutions and the Role of the State*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 103-126.
- Hodgson, G. M. (2001), *How Economics forgot History. The Problem of Historical Specificity in Social Science*, London: Routledge.
- Hodgson, G. M. (2002a), "The Evolution of Institutions: An Agenda for Future Theoretical Research", *Constitutional Political Economy*, 13(2), pp. 111-127.
- Hodgson, G. M. (2002b), "Introduction" in Hodgson, G. A. ed., *A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics*, Cheltenham: Edward Elgar, pp. xiii-xxix.
- Hodgson, G. M. (2002c), "Darwinism in Economics: from analogy to ontology", *Journal of Evolutionary Economics*, 12(3), pp. 259-281.
- Hodgson, G. M. (2003), "The Hidden Persuaders: Institutions and Individuals in Economic Theory", *Cambridge Journal of Economics*, 27(2), pp. 159-175.
- Hodgson, G. M. (2004), *The Evolution of Institutional Economics*, London, Routledge.
- Hodgson, G. M. (2006) "What are Institutions", *Journal of Economic Issues*, 40(1), pp.1-25.
- Hodgson, G. M. (2007a), "The Revival of Veblenian Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*, 41(2), pp. 325-340.
- Hodgson, G. M. (2007b), "Meanings of Methodological Individualism", *Journal of Economic Methodology*, 14(2), pp. 211-226.
- Hodgson, G. M. (2012), "On the limits of rational choice", *Economic Thought*, 1(1), pp. 94-108.
- Hodgson, G. M. (2017), "1688 and All That: Property Rights, the Glorious Revolution and the Rise of British Capitalism", *Journal of Institutional Economics*, 13(1), pp. 79-107.

- Hoff, K. and A. Lyon (1995), “Non-Leaky Buckets: Optimal Redistributive Taxation and Agency Costs”, *Journal of Public Economics*, 58(3), pp. 365-390.
- Hoover, K. D. (1995), “Why does methodology matter for economics?”, *Economic Journal*, 105 (430), pp. 715-734.
- Hoover, K. D. (1988), *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Injury*, Oxford, Blackwell.
- Hoover, K. D. (2001), *Causality in Macroeconomics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoover, K. D. (2006), “The past and the future: the Marshallian approach to Post Walrasian economics” in Colander, D. ed., *Post Walrasian Macroeconomics: Beyond the Dynamic Stochastic General Equilibrium Model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoover, K. D. (2009), “Microfoundations and the ontology of macroeconomics” in Kincaid, H. and D. Ross ed., *The Oxford Handbook of Philosophy of Economics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 386-409.
- Hoover, K. D. (2012), “Microfoundational programs” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 19-61.
- Hoover, K.D. (2012), “Microfoundational Programs” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham, Edward Elgar, pp. 19-61.
- Janssen, M. C. W. (1991), “The alleged necessity of microfoundations”, *Journal of Macroeconomics*, 13(4), pp. 619-639.
- Janssen, M. C. W. (2008), ‘Microfoundations’, in Durlauf, S. N. and L. E. Blume ed., *The New Palgrave Dictionary of Economics*, London: Palgrave Macmillan, pp. 600-601.
- Kaldor, N. (1956), “Alternative theories of distribution”, *Review of Economic Studies*, 23(2), pp. 83-100.
- Kaldor, N. (1978), *Further Essays on Economic Theory*, Vol. I, London: Duckworth.
- Keaney, M. (2002), “Critical Institutionalism: From American Exceptionalism to International Relevance” in Dowd, D. ed., *Understanding Capitalism: Critical Analysis from Karl Marx to Amartya Sen*. London: Pluto Press.
- Keen, S. (2017), *Can we avoid another financial crisis?*, Malden, MA: Polity Press.
- Kennedy, G. (2005), *Adam Smith’s Lost Legacy*, Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Keynes, J. M. (1921), *A Treatise on Probability*, London, United Kingdom: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1926), “Francis Ysidro Edgeworth, 1845-1926”, *Economic Journal*, 36(141), pp. 140-153.
- Keynes, J.M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 1973.

- King, J.E. (2009), “Microfoundations?” in Hein E., T. Niechoj and E. Stockhammer ed., *Macroeconomic Policies on Shaky Foundations: Whither Mainstream Economics?*. Marburg, Metropolis, pp. 33-53.
- King, J.E. (2012), *The Microfoundations Delusion: Metaphor and Dogma in the History of Macroeconomics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Kirman, A. (1992), “Whom or What Does the Representative Individual Represent”, *Journal of Economic Perspectives*, 6(2), pp.117-136.
- Kirman, A. (2010), *Complex Economics: Individual and Collective Rationality*, London: Routledge.
- Koopmans, T. C. (1963), “On the Concept of Optimal Growth”, *Cowles Foundation Discussion Papers*, 163, Cowles Foundation for Research in Economics, Yale University, pp. 1-38.
- Koot, G. (1987), *English Historical Economics, 1870-1926: The Rise of Economic History and Neomercantilism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Koslowski, P. (1995), *The Theory of Ethical Economy in the Historical School*, Berlin: Springer-Verlag.
- Kregel, J.A. (1987), “Rational Spirits and The Post Keynesian Macrotheory of Microeconomics”, *De Economist*, 135(4), pp. 520-532.
- Krugman, P. and M. Obstfeld (2000), *International Economics-Theory and Policy*, ελλ. μτφ. *Διεθνής Οικονομική: Θεωρία και Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2003.
- Küppers, B.-O. (1992), “Understanding complexity” in Beckerman, A., H. Flohr and J. Kim ed., *Emergence or Reduction? Essays on the Prospects of Non- reductive Physicalism*. Berlin: De Gruyter, pp. 241-256.
- Kurz, H. D. (2008), “Sraffa, Piero 1898-1983” in Darity W. A. ed., *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Detroit: Macmillan Reference, Vol. 7, pp. 70-72, 2nd edition.
- Kusch, M. (2015), “Psychologism” in Zalta, E. N. ed., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Metaphysics Research Lab.
- Kydland F. and E. Prescott (1982), “Time to Build and Aggregate Fluctuations”, *Econometrica*, 50(6), pp. 1345-1370.
- Laffont, J-J. and M. S. Matoussi (1995), “Moral Hazard, Financial Constraints and Sharecropping in El Oulja”, *Review of Economic Studies*, 62(3), pp. 381-399.
- Laidler, D. (2008), “Axel Leijonhufvud and the Quest for Micro-Foundations: Some Reflections” in Farmer, R. ed., *Macroeconomics in the Small and the Large: essays on microfoundations, macroeconomic applications and economic history in honor of Axel Leijonhufvud*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lange, O. (1944), *Price Flexibility and Employment*, San Antonio: Principia Press of Trinity University.

- Lawson, T. (1995), "The 'Lucas Critique': A Generalisation", *Cambridge Journal of Economics*, 19(2), pp. 257-276.
- Leibenstein, H. (1976), *Beyond Economic Man*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980.
- Leijonhufvud, A. (1968), *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes: A Study in Monetary Theory*, New York: Oxford University Press.
- Leijonhufvud, A. (1973), "Effective Demand Failures", *Swedish Journal of Economics*, 75(1), pp. 27-48.
- Leijonhufvud, A. (1981), *Information and Coordination: Essays in Macroeconomic Theory*, New York: Oxford University Press.
- Leijonhufvud, A. (1992), "Keynesian Economics: Past Confusions, Future Prospects" in Vercelli, A. and N. Dimitri ed., *Macroeconomics-a survey of research strategies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 16-37.
- Levy, D. M. (1985), "The impossibility of a complete methodological individualist: reduction when knowledge is imperfect", *Economics and Philosophy*, 1(1), pp. 101-108.
- Levy, D. M. and S. J. Peart (2011), "Soviet growth and American textbooks: An endogenous past", *Journal of Economic Behavior & Organization*, 78(1), pp. 110-125.
- Lindé, J. (2018), "DSGE models: still useful in policy analysis? in Vines, D. and S. Willis ed., *Rebuilding macroeconomic theory*. *Oxford Review of Economic Policy*, 34(1-2), pp. 269-286.
- Lindé, J., F. Smets and R. Wouters (2016), "Challenges for Central Banks' Macro Models" in Taylor, J. and H. Uhlig ed., *Handbook of Macroeconomics*, Vol. 2, Amsterdam: North-Holland, pp. 2185-2262.
- Ljungqvist, L. and T. Sargent (2004), *Recursive Macroeconomic Theory*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2nd edition.
- Long, J. B. and C. I. Plosser (1983), "Real Business Cycles", *Journal of Political Economy*, 91(1), pp. 39-69.
- Lowndes, V. (1996), "Varieties of new Institutionalism: A critical appraisal", *Public Administration*, 74(2), pp. 181-197.
- Lucas, R. E. (1972a), "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4 (2), pp. 103-124.
- Lucas, R. E. (1972b), "Econometric Testing of the Natural Rate Hypothesis", reprinted in Lucas R. E. (1981). *Studies in Business-Cycle Theory*. Oxford: Blackwell, pp. 66-89.
- Lucas, R. E. (1973), "Some international evidence on output-inflation tradeoffs", *American Economic Review*, 63(3), pp. 326-334.
- Lucas, R. E. (1976), "Econometric Policy Evaluation: A Critique" *Journal of Monetary Economics*, 1(1), pp. 19-46.

- Lucas, R. E. (1977), “*Understanding Business Cycles*” in Brunner, K. and A. H. Meltzer ed., *Stabilization of the Domestic and International Economy*. New York: North-Holland, 1977, pp. 7-29, reprinted in Lucas R. E. ed., *Studies in Business-Cycle Theory*. Cambridge: MIT Press, pp. 215-239.
- Lucas, R. E. (1980), “Methods and Problems in Business Cycle Theory”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 12 (4), pp. 696-715.
- Lucas, R. E. (1981), “*Studies in Business-Cycle Theory*”, Cambridge, MIT Press, 1987.
- Lucas, R. E. (1987), *Models of Business Cycles*, Oxford: Blackwell.
- Lucas, R. E. (1988), ““On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), pp. 3-42.
- Lucas, R. E. and L. Rapping (1969), “Price Expectations and the Phillips Curve”, *American Economic Review*, 59(3), pp. 342-350.
- Lucas, R. E. and T. Sargent (1979), “After Keynesian Macroeconomics” in Miller, P. J. ed., *The Rational Expectations Revolution-Readings from the Front Line*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994, pp. 5-30.
- Lukes, S. (1968), “Methodological Individualism Reconsidered”, *The British Journal of Sociology*, 19(2), pp. 119-129.
- Machlup, F. (1963), *Essays on Economic Semantics*, cited from the 2nd edition, with the title *Economic Semantics*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1991.
- Malinvaud, E. (1977), *The Theory of Unemployment Reconsidered*, Oxford: Blackwell.
- Mankiw, G. (1989), “The Reincarnation of Keynesian Economics”, *European Economic Review*, 36(2-3), pp. 559-565.
- Mankiw, G. (1990), “A Quick Refresher Course in Macroeconomics. A Very Quick Refresher Course”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 28(4), pp. 1645-1660.
- Mankiw, G. (1992), “Real Business Cycle: A New Keynesian Perspective”, *Journal of Economic Literature*, 28(4), pp. 79-90.
- Mankiw, G. (2006), “The Macroeconomist as Scientist and Engineer”, *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), pp. 29-46.
- Mantel, R. (1976), “Homothetic Preferences and Community Excess Demand Functions”, *Journal of Economic Theory*, 12(1), pp. 197-201.
- Marangos, J. (2006), “John Rogers Commons on Power”, *International Journal of Political Economy*, 35(4), pp. 50-66.
- Marcellino, M. and M. Salmon (2002), “Robust Decision Theory and the Lucas Critique”, *Macroeconomic Dynamics*, 6 (1), pp. 167-185.
- Marschak, J. (1953), “Economic Measurement for Policy and Prediction” in Hood, W. C and T. C. Koopmans ed., *Studies in Econometric Method*. New Haven: Yale University Press, pp. 1-26.

- Marshall, A. (1890), *Principles of Economics*, London: Macmillan.
- Martel, R. (1996), “Heterogeneity, aggregation, and a meaningful macroeconomics” in Colander, D. ed., *Beyond Microfoundations: Post Walrasian Macroeconomics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 127-144.
- Marx, K. (1867), *Capital: Volume I*, eng. transl. by Fowkes B., London: Penguin Books, 1976.
- Mason, R. (1998), *The Economics of Conspicuous Consumption: Theory and Thought since 1700*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Mayer, T. (1993), *Truth Versus precision in Economics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- McCloskey, D. N. (2002), *The Secret Sins of Economics*, Chicago: Prickly Paradigm Press.
- McDougall, W. (1908), *An Introduction to Social Psychology*, London: Methuen.
- McKenzie, L. W. (1959), “On the Existence of General Equilibrium for a Competitive Market”, *Econometrica*, 27(1), pp. 54-71.
- Michaelides, P. and J. Milios (2005), “The Influence of the German Historical School on Schumpeter”, paper presented at the 17th International Conference of the European Association for Evolutionary Political Economy, Bremen, Germany.
- Milgrom, P., D. C. North and W. Weingast (1990), “The Role of Institutions in the Revival of Trade: The Law Merchant, Private Judges, and the Champagne Fairs”, *Economic Politics*, 2(1), pp. 1-3.
- Milgrom, P. and J. Roberts (1990), “Bargaining Costs, Influence Costs, and the Organization of Economic Activity” in Alt J.E. and K.A. Shepsle ed., *Perspectives on Positive Political Economy*. Cambridge: University of Cambridge, pp. 57-89.
- Milford, K. (1990), “Menger’s Methodology” in Caldwell, B. ed., *Carl Menger and His Legacy in Economics*, Annual Supplement to Vol 22 of History of Political Economy. Durham: Duke University Press.
- Mill, J. S. (1843), *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, Gutenberg [Ebook 27942].
- Miller, J. H. and S. E. Page (2007), *Complex Adaptive Systems: An Introduction To Computational Models Of Social Life*, Princeton: Princeton University Press.
- Milonakis, D. and B. Fine (2009), *From Political Economy to Economics: Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory*, London: Routledge.
- Minsky, H. P. (1954), *Induced Investment and Business Cycles*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004.
- Mirowski, P. E. (1989), *More Heat than Light*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mirowski, P. E. (2012), “The Cowles Commission as an anti-Keynesian stronghold 1943-54” in Duarte, P.G. and G.T. Lima ed., *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 131-167.

- Mitchell, W. (1910a), “The Rationality of Economic Activity I”, *Journal of Political Economy*, 18(2), pp. 97-113.
- Mitchell, W. (1910b), “The Rationality of Economic Activity II”, *Journal of Political Economy*, 18(3), pp. 197-216.
- Mitchell, W. (1913), *Business Cycles*, Berkeley: University of California Press.
- Mitchell, W. (1924), “The Prospects of Economics” in Tugwell, R. ed., *The Trend of Economics*. New York: F. S. Crofts, reprinted in, and cited from Mitchell, W., *The Backward Art of Spending Money and Other Essays*, London: McGraw-Hill, 1937.
- Mitchell, W. (1925), “Quantitative Analysis in Economic Theory”, *American Economic Review*, 15(1), pp. 1-12, reprinted in, and cited from Mitchell, W., *The Backward Art of Spending Money and Other Essays*, London: McGraw-Hill, 1937.
- Mitchell, W. (1927), *Business Cycles: The Problem and Its Setting*, New York: National Bureau of Economic Research.
- Modigliani, F. (1944), “Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money”, *Econometrica*, 12(1), pp. 45-88.
- Modigliani, F. (1954), “Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data” in Kurihara K. K. ed., *Post Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press, pp. 388-436.
- Moe, T. M. (1990), “Political Institutions: The Neglected Side of the Story”, *Journal of Law, Economics, & Organization*, 6(Special Issue, Apr.), pp. 213-253.
- Moos, K. (2016), “The Transvaluation of the Theory of Economic Policy: The Lucas Critique Reconsidered”, *Working Paper 03/2016*, New York: The New School for Social Research, pp. 1-28.
- Moose, W. E. (1992), *An Economic History of Russia, 1856-1914*, Boston: Beacon Press.
- Muth, J. (1961), “Rational Expectations and the Theory of Price Movement”, *Econometrica*, 29(3), pp. 315-333.
- Neal, L. (1990), *The Rise of Financial Capitalism: International Capital Markets in the Age of Reason*, New York: Cambridge University Press.
- Nelson, C. and C. Plosser (1982), “Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series”, *Journal of Monetary Economics*, 10, pp. 139-162.
- Nelson, R. R. and S. G. Winter (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nitzan, J. and S. Bichler (2009), *Capital as Power: A Study of Order and Creorder*, New York: Routledge.
- North, D. C. (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, New York: Cambridge University Press, 1976.

- North, D. C. (1981), *Structure and Change in Economic History*, ελλ. μτφ. *Δομή και Μεταβολές στην Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2000.
- North, D. C. (1990), “*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*”, ελλ. μτφ. *Θεσμοί, Θεσμική Αλλαγή και Οικονομική Επίδοση*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006.
- North, D. C. (1991), “Institutions”, *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), pp. 97-112.
- North, D. C. (1993), “*Institutions and Economic Performance*” in M. Uskali, B. Gustafsson and C. Knudsen, ed., *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. London, Routledge, pp. 246-265.
- North, D. C. (1994), “Economic Performance Through Time”, *American Economic Review*, 84(3), pp. 359-368.
- North, D. C. (2005), *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- North, D. C. and R. P. Thomas (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- North, D. C. and B. R. Weingast (1989), “Constitutions and commitment: Evolution of institutions governing public choice in seventeenth century England”, *Journal of Economic History*, 49(4), pp. 803-832.
- Obstfeld, M. and K. Rogoff (1996), *Foundations of International Macroeconomics*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- O’ Donnell, R. M. (1989), *Keynes: Philosophy, Economics and Politics*, Basingstoke: Macmillan.
- Olson, M. (1965), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard: Harvard University Press, 1971.
- Olson, M. (1982), “Stagflation and the Political Economy of the Decline in Productivity”, *American Economic Review*, 72(2), pp. 143-248.
- Olson, M. (1988), “The Productivity Slowdown, The Oil Shocks, and The Real Cycle”, *Journal of Economic Perspectives*, 2(4), pp. 43-69.
- Olson, M. C. (1993), “Dictatorship, democracy and development”, *American Political Science Review*, 87(3), pp. 567-575.
- Opocher, A. (2017), “Marginalist (or neoclassical) economics”, in Faccarello, G. and H.D. Kurz ed., *Routledge historical resources: History of economic thought*, DOI 10.4324/9781138201521-HET11-1.
- Orphanides, A. (2002), “Monetary-Policy Rules and the Great Inflation”, *American Economic Review*, 92(2), pp. 115-120.
- Parry, J. H. (1966), *The Spanish Seaborne Empire*, Berkley: University of California.
- Patinkin, D. (1956), *Money, Interest, and Prices: An Integration of Monetary and Value Theory*, New York: Harper & Row, 1965.

- Patinkin, D. (1972), "Price Flexibility and Full Employment", *American Economic Review*, 38(4), pp. 543-564.
- Paul, J. (1997), "Post-Dependency: The Third World in an Era of Globalism and Late Capitalism", *Alternatives: Social Transformation and Human Governance*, 22 (2): pp. 205–226.
- Pearce, K. A. and K. D. Hoover (1995), "After the Revolution: Paul Samuelson and the Textbook Keynesian Model" in Cottrell A. F. and M.S. Lawlor ed., *New Perspectives on Keynes. History of Political Economy*. Durham, NC: Duke University Press.
- Pearson, H. (1999), "Was There Really a German Historical School of Economics?", *History of Political Economy*, 33(3), pp. 547-562.
- Peil, J. (1999), *Adam Smith and Economic Science*, Aldershot: Edward Elgar.
- Pejovich, S. (1999), "The effects of the interaction of formal and informal institutions on social stability and economic development", *Journal of Markets and Morality*, 2(2), pp. 164-181.
- Pejovich, S. (2003), "Understanding the Transaction Costs of Transition: It's the Culture, Stupid", *Review of Austrian Economics*, 16(4), pp. 347-361.
- Pereira, L. C. B. and G. T. Lima (1996), "The irreducibility of macro to microeconomics: a methodological approach", *Revista de Economia Politica*, 16(2), pp. 15-39.
- Pheby, J. (1988), *Methodology and Economics*, New York: M. E. Sharpe.
- Phelps, E. S. (1969), "The new microeconomics in inflation and employment theory", *American Economic Review*, 59(2), pp. 147-160.
- Phelps, E. S. (1970), *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, New York: Norton.
- Phelps, E. S. (1972), *Inflation Theory and Unemployment*, London: Norton.
- Phelps, E. S. (1990), *Seven Schools of Macroeconomic Thought*, Oxford: Oxford University Press.
- Phelps, E. S. and J. B. Taylor (1977), "Stabilizing powers of monetary policy under rational expectations", *Journal of Political Economy*, 85(1), pp. 163-190.
- Phillips, A. (1958), "The Relation Between Unemployment and the Rate of Change in Money Wages Rates in the United Kingdom, 1861-1957", *Econometrica*, 25(1), pp. 283-99.
- Piketty, T. (2014), *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge: Harvard University Press.
- Plosser, C. (1989), "Understanding Real Business Cycles", *Journal of Economic Perspectives*, 3(3), pp. 51-77.
- Popper, K. (1966), *The Open Society and Its Enemies*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Portal, R. (1965), "The Industrialization of Russia" in P. Mathias and M. M. Postan ed., *The Cambridge Economic History of Europe*. 6(2), pp. 801-872.
- Postan, M. M. (1966), "Medieval agrarian society in its prime: England" in Postan, M. M. ed., *The Cambridge Economic History of Europe*. London: Cambridge University Press.

- Potts, J. (2000), *The New Evolutionary Microeconomics: Complexity, Competence, and Adaptive Behaviour*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Powell, R. (2004), "The inefficient use of power: Costly conflict with compete information", *American Political Science Review*, 98(2), pp. 231-241.
- Prebisch, R. (1950), *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, *United Nations Department of Economic Affairs, Economic Commission for Latin America (ECLA)*.
- Ramsey, F. P. (1928), "A mathematical theory of saving", *Economic Journal*, 38(152), pp. 543-559.
- Rizvi, S. (2006), "The Sonnenschein-Mantel-Debreu Results after Thirty Years", *History of Political Economy*, 38(1), pp. 228-245.
- Robbins, L. (1932), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Macmillan.
- Romer, D. (1996), *Advanced Macroeconomics*, New York: McGraw-Hill.
- Rossi, S. (2010), "Financial stability requires macroeconomic foundations of macroeconomics", *Journal of Philosophical Economics*, 3(2), pp. 58-73.
- Rotemberg, J. and M. Woodford (1997), "An Optimisation-based Econometric Framework for the Evaluation of Monetary Policy", *NBER Macroeconomic Annual*, 12, pp. 297-346.
- Reinert, H. and E. S. Reinert (2006), "Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter" in J. Backhaus and W. Drechsler ed., *Friedrich Nietzsche 1844-1900: Economy and Society*. New York: Springer, pp. 55-85.
- Reuter, N. (1996), *Der Institutionalismus, Geschichte und Theorie der evolutionären Ökonomie*, Marburg: Metropolis-Verlag.
- Robbins, L. (1932), *The nature and significance of Economic Science*, London, Macmillan, 3rd edition, 1987.
- Robinson, R. V. and J. Kelley (1979), "Class as conceived by Marx and Dahrendorf: Effects on income inequality and politics in the United States and Great Britain", *American Sociological Review*, 44(1), pp. 38-58.
- Roscher, W. (1882), *Principles of Political Economy*, Vol I, eng. trns. from the 13th German edition of 1877, Chicago: Callaghan & Co.
- Roth, A. E. (1993), "On the Early History of Experimental Economics", *Journal of the History of Economic Thought*, 15(2), pp. 184-209.
- Rubinstein, A. (1988) "Similarity and Decision Making Under Risk", *Journal of Economic Theory*, 46(1), pp. 145-153
- Runde, J. (1997), "Keynesian Methodology" in Harcourt, G. and P. Riach ed., *A 'Second Edition' of the General Theory*, Vol. 2, London: Routledge, pp. 163-178.

- Rutherford, M. (1983), “John Common’s Institutional Economics”, *Journal of Economic Issues*, 17(3), pp. 721-744.
- Rutherford, M. (1984), “Thorstein Veblen and the Process of Institutional Change”, *History of Political Economy*, 16(3), pp. 331-348.
- Rutherford, M. (1994), *Institutions in Economics: The Old and the New Institutionalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutherford, M. (2001), “Institutional Economics: Then and Now”, *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), pp. 185-190.
- Samuels, W. J. (1966), *The Classical Theory of Economic Policy*, Cleveland: World Publications.
- Samuelson, P. A. (1947), *Foundations of Economic Analysis*, Harvard: Harvard University Press.
- Samuelson, P. A. (1955), *Economics*, 3rd ed., New York: McGraw-Hill,
- Samuelson, P. A. (1996), “Paul Anthony Samuelson (b. 1915)” in Colander D. and H. Landreth ed., *The Coming of Keynesianism to America: Conversations with the Founders of Keynesian Economics*. Massachusetts: Edward Elgar, pp. 145-178.
- Samuelson, P. A. and F. Modigliani (1966), “The Pasinetti paradox in neoclassical and more general models”, *Review of Economic Studies*, 33(96), pp. 269-301.
- Samuelson, P. and R. Sollow (1960), “Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy”, *American Economic Review*, 50(2), pp. 177-194.
- Sardoni, C. (2002), “On the microeconomic foundations of macroeconomics: a Keynesian perspective” in Arestis, P., M. Desai and S. Dow, ed., *Essays in Honour of Victoria Chick*. London, Routledge, pp. 4-14.
- Sargent, T. (1979), “A Note on Maximum Likelihood Estimation of the Rational Expectations Model of the Term Structure”, *Journal of Monetary Economics*, 5(1), pp. 133-143.
- Sargent, T and N. Wallace (1975), “Rational Expectations, the Optimal Monetary Instrument, and the Optimal Money Supply Rule”, *Journal of Political Economy*, 83(2), pp. 241-254.
- Sargent, T. J. and N. Wallace (1976), “Rational Expectations and the Theory of Economic Policy”, *Journal of Monetary Economics*, 2 (2), 169-183.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman and A. Miles (2013), “A New Model of Social Class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment”, *Sociology*, 47(2), pp. 219-250.
- Say, J. B. (1803), *A Treatise on Political Economy*, New York: Augustus M. Kelley Publishers, 1971.
- Scheffer, M., B. Van Barel, I. A. Van de Leemput and E. H. Van Nes (2017), “Inequality in Nature and Society”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(50), pp. 1-4.
- Schlicht, E. (1985), *Isolation and Aggregation in Economics*, Berlin: Springer-Verlag.

- Schmoller, G. (1881), "The Idea of Justice in Political Economy", eng. trnsl by Halle, E. and C. Schutz, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol 4, 1893-4.
- Schotter, A. (1981), *The Economic Theory of Social Institutions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schultz, H. (1938), *The Theory and Measurement of Demand*, Chicago: Chicago University Press.
- Schultze, C. L. (1981), "Some macro foundations for micro theory", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 521-592.
- Schumpeter, J. A. (1908), "Methodological Individualism", eng. trns., Brussels: Institutum Europaeum, 1980.
- Schumpeter, J. A. (1912), *Economic Doctrine and Method: An Historical Sketch*, eng. trnsl. Aris, R., New York: Galaxy Book, 1967.
- Schumpeter, J. A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, ελλ. μτφ. *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006.
- Schumpeter, J. A. (1954), *History of Economic Analysis*, Taylor & Francis e-Library, 2006.
- Schurz, G. (2013), *Philosophy of Science: A Unified Approach*, New York: Routledge.
- Scott, W.R. (1995), *Institutions and Organizations*, Thousand Oaks-California: Sage Publishing.
- Screpanti, E. and S. Zamagni (1993), *An outline of the History of Economic Thought*, ελλ. μτφ. *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, 2002.
- Searle, J. R. (1995), *The Construction of Social Reality*, London: Allen Lane.
- Selznick, P. (1996), "Institutionalism old and new", *Administrative Science Quarterly*, 41(2), pp. 270-277.
- Sened, I. (1997), *The Political Institutions of Private Property*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shackle, G. L. S. (1954), "The complex nature of time as a concept in economics", *Economia Internazionale*, 7(1), pp. 743-753.
- Shaikh, A. (2012), "Rethinking Microeconomics: A Proposed Reconstruction", *Working Paper 06/2012*, The New School for Social Research.
- Shionoya, Y. (1995), "A Methodological Appraisal of Schmoller's Research Program" in Koslowski, P. ed., *The Theory of Ethical Economy in the Historical School*, Berlin: Springer-Verlag.
- Shionoya, Y. (2001), "Rational Reconstruction of the German Historical School: An Overview" in Shinoya, Y. ed., *The German Historical School: The Historical and Ethical Approach to Economics*, London: Routledge, pp. 7-18.

- Shubik, M. (1975), “The general equilibrium model is incomplete and not adequate for the reconciliation of micro and macroeconomic theory”, *Kyklos*, 28(3), pp. 545-573.
- Simon, H. A. (1957), *Models of Man*. New York: Wiley.
- Simon, H. (1979), “Rational Decision Making in Business Organizations”, *American Economic Review*, 69(4), pp. 493-513.
- Slutsky, E. E. (1915), “Sulla Teoria del Bilancio del Consonatore”, *Giornale degli Economisti*, 51, pp. 1-26. eng. tns. In Stigler, G. J. and K. E. Boulding ed., *Readings in Price Theory*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, 1952.
- Smets, F. and R. Wouters (2007), “Shocks and Frictions in US Business Cycles: A Bayesian DSGE Approach”, *American Economic Review*, 97(3), pp. 586-606.
- Smith, A. (1759), *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Smith, A. (1762), “Lectures on Jurisprudence” in Meek R. L., D. D. Raphael and P. G. Stein ed., *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*, Indianapolis: Liberty Fund, 1982.
- Smith, A. (1776), *An Inquiry into the Causes and Nature of the Wealth of Nation*, Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- Smith, A. (1776), *An Inquiry into the Causes and Nature of the Wealth of Nation*, ελλην. μτφ. *Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών*, Αθήνα, Εκδόσεις Το Βήμα, 2010.
- Smithin, J. (2004), “Macroeconomic theory, (critical) realism and capitalism” in Lewis, P. ed., *Transforming Economics: Perspectives on the Critical Realist Project*, London and New York: Routledge, pp. 55-75.
- Smithin, J. (2009), *Money, Enterprise and Income Distribution: Towards a Macroeconomic Theory of Capitalism*, London: Routledge.
- Snowdon, B. (2001), “Keeping the Keynesian Faith – Alan Blinder on the Evolution of Macroeconomics”, *World Economics*, 2(2), pp. 105-140.
- Snowdon, B., H. R. Vane and P. Wynarczyk (1994), “Business cycles: new classical approach” in B. Snowdon and H. R. Vane ed., *Encyclopedia of Macroeconomics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 83-89.
- Snowdon, B. and H. R. Vane (1999), *Conversations with Leading Economists: Interpreting Modern Macroeconomics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Snowdon, B. and H. R. Vane (2002), “Business cycles: new classical approach” in Snowdon, B. and H. R. Vane ed., *Encyclopedia of Macroeconomics*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, pp. 83-89.
- Snowdon, B. and H. R. Vane (2005), *Modern Macroeconomics: It's Origins, Development And Current State*, Cheltenham: Edward Elgar.

- Sombart, W. (1929), “Economic Theory and Economic History”, *Economic History Review*, 2(1), pp. 1-19.
- Solow, R. M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), pp. 65-94.
- Solow, R. M. (2008), “The State of Macroeconomics”, *Journal of Economic Perspectives*, 22(1), pp. 243-246.
- Sonnenschein, H. (1972), “Market Excess Demand Functions”, *Econometrica*, 40(3), pp. 549-563.
- Spahn, H. P. (2009), “The New Keynesian Microfoundation of Macroeconomics”, *Review of Economics*, 60(3), pp. 181-203.
- Stockman, A. (1983), “Real exchange rates under alternative nominal exchange rate system”, *Journal of International Money and Finance*, 2(1), pp. 147-66.
- Spiethoff, A. (1952), “The “Historical” Character of Economic Theories”, *Journal of Economic History*, 12(2), pp. 131-139.
- Stiglitz, J. E. (1988), *Economics of the Public Sector*, New York: W.W. Norton & Company
- Stiglitz, J. E. (1992), “Methodological Issues and the New Keynesian Economics” in Vercelli, A. and N. Dimitri ed., *Macroeconomics – a Survey of Research Strategies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 38-86.
- Suchman, M. C. (1995), “Localism and globalism in institutional analysis: The emergence of contractual norms in venture finance” in W.R. Scott and S. Christensen ed., *The Institutional Construction of Organizations: International and Longitudinal Studies*. Thousand Oaks-California: Sage Publishing, pp. 39-63.
- Sugden, R. (1986), *The economics of rights, cooperation and welfare*, Oxford: Blackwell.
- Summers, L. (2014), “U.S. Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound”, *Business Economics*, 49(2), pp. 65-73.
- Swedberg, R. (1990), *Economics and Sociology, Redefining Their Boundaries: Conversations with Economists and Sociologists*, Princeton: Princeton University Press.
- Syll, L.P. (2014), “Micro versus Macro”, *Real-World Economics Review*, 66, pp. 12-29.
- Tabellini, G. (2008), “Institutions and Culture. Presidential Lecture”, *Journal of the European Economic Association*, 6(2-3), pp. 255-294.
- Tawney, R. H. (1941), “The rise of the gentry, 1558-1640”, *Economic History Review*, 11(1), pp. 1-38.
- Tobin, J. (1958), “Liquidity preference as behavior towards risk”, *Review of Economic Studies*, 25(2), pp. 65-68.
- Tobin, J. (1980), “Are New Classical Models Plausible Enough to Guide Policy?”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 12(4), pp. 788-799.

- Tovar, C. E. (2009), “DSGE Models and Central Banks”, *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 3 (2009-16): pp. 1–31.
- Townsend, R. M. (1993), *The Medieval Village Economy: A Study of the Pareto Mapping in General Equilibrium Models*, Princeton: Princeton University Press.
- Trockel, W. (1984), *Market Demand: An Analysis of Large Economies with Non-Convex Preferences*, Berlin: Springer-Verlag.
- Tsoufidis, L. (2010), *Competing Schools of Economic Thought*, Berlin: Springer.
- Tinbergen, J. (1936), “Sur la Determination Statistique de la Position d’ Equilibre Cyclique”, *Review of the International Statistical Institute*, 4(2), pp. 173-188.
- Togati, T. D. (1998), *Keynes and the Neoclassical Synthesis: Einsteinian versus Newtonian macroeconomics*, London: Routledge.
- Tool, M. R. (1991), “Contributions to an institutionalist theory of price determination” in G. Hodgson and E. Screpanti, ed., *Rethinking Economics: Markets, Technology and Economic Evolution*. Aldershot, Edward Elgar, pp. 19-39.
- Toporowski, J. (2008), “Minsky’s “induced investment and business cycles” ”, *Cambridge Journal of Economics*, 32(5), pp. 725-737.
- Tullock, G. (1970), *Private Wants, Public Means: An Economic Analysis of the Desirable Scope of Government*, New York: Basic Books.
- Tversky, A. and D. Kahneman (1974), “Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases”, *Science*, 185(4157), pp. 1124-1131.
- Vaggi, G. (2004), “The Social-Economic Man of Adam Smith-or the Macrofoundations of Microeconomics” in Aspromourgos, T., P. Kriesler and J. Lodewijks ed., *History and Political Economy: Essays in Honour of P. D. Groenewegen*. London: Routledge.
- Vanberg, V. J. (1989), “Carl Menger’s Evolutionary and John R. Commons’ Collective Action Approach to Institutions: A Comparison”, *Review of Political Economy*, 1(3), pp. 334-360.
- Vanberg, V. J. (1993), “Rational Choice, Rule-Following and Institutions: An Evolutionary Perspective” in M. Uskali, B. Gustafsson and C. Knudsen, ed., *Rationality, Institutions and Economic Methodology*. London, Routledge, pp. 173-204.
- Van den Bergh, J. and J. Gowdy (2003), “The microfoundations of macroeconomics: an evolutionary perspective”, *Cambridge Journal of Economics*, 27(1), pp. 65-84.
- Varoufakis, Y., J. Halevi and T. Theocarakis (2011), *Modern Political Economics: Making Sense of the Post-2008 World*, London: Routledge.
- Veblen, T. (1898a), “Why is Economics Not an Evolutionary Science”, *Quarterly Journal of Economics*, 12(4), pp. 373-397.
- Veblen, T. (1898b), “The Beginnings of Ownership”, *American Journal of Sociology*, 4(3), pp. 352-365.

- Veblen, T. (1898c), "The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor", *American Journal of Sociology*, 4(2), pp. 187-201.
- Veblen, T. (1899), *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*, ελλ. μτφ. *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης: Η Οικονομική Μελέτη των Θεσμών*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάλβος, 1982.
- Veblen, T. (1901), "Gustav Schmoller's Economics", *Quarterly Journal of Economics*, 16(1), pp. 69-93.
- Veblen, T. (1904), *The Theory of Business Enterprise*, New York: Charles Scribner's Sons, 1958.
- Veblen, T. (1907), "The Socialist Economies of Karl Marx and his Followers II", *Quarterly Journal of Economics*, 22(2), pp. 299-322.
- Veblen, T. (1919), *The Place of Science in Modern Civilization*, New Brunswick: Transaction, 1990.
- Veblen, T. (1923), *Absentee ownership: business enterprise in recent times: the case of America*, New Jersey: Transaction Publishers, 1997.
- Wäckerle, M. (2015), *The Foundations of Evolutionary Institutional Economics: Generic Institutionalism*, London: Routledge.
- Weintraub, E. R. (1974), *"General Equilibrium Theory"*, London: Macmillan.
- Woodford, M. (1999), "Revolution and Evolution in Twentieth Century Macroeconomics", *Presented at a conference, Frontiers of the Mind in the Twenty-First Century*, Washington, D.C: U.S. Library of Congress.
- Woodford, M. (2008), "How Important Is Money in the Conduct of Monetary Policy?", *Journal of Money, Credit, and Banking*, 40(8), pp. 1561-1598.
- Woodford, M. (2009), "Convergence in Macroeconomic Elements of the New Synthesis", *American Economic Journal: Macroeconomics*, 1(1), pp. 267-279.
- Walker, D. (1979), "The Institutionalist Economic Theories of Clarence Ayres", *Economic Inquiry*, 17(4), pp. 519-538.
- Waters, T. and D. Waters (2015), *Weber's Rationalism and Modern Society: New Translations on Politics, Bureaucracy, and Social Stratification*, New York: Palgrave Books.
- Watkins, J.W.N. (1952), "The principle of methodological individualism", *British Journal for the Philosophy of Science*, 3(9), pp. 186-89.
- Watkins, J.W.N. (1957), "Historical explanation in the social sciences" *British Journal for the Philosophy of Science*, 8(30), pp. 104-117, reprinted in J. O' Neill ed., *Modes of Individualism and Collectivism*, London, Heinemann, 1973, pp. 166-178.
- Watkins, J.W.N. (1968), "Methodological Individualism and the Social Sciences" in Brodbeck, M. ed., *Readings in the Philosophy of Social Sciences*. MA, USA: MIT Press, pp. 255-269.
- Webb S. and B. Webb (1920), *History of Trade Unionism*, London: Longmans Green and Co.

- Weber, M. (1904-5), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, eng. trnsl. Parsons, T., London: Allen and Unwin, 1976.
- Weber, M. (1919), *Politics as a vocation*, ελλ. μτφ. *Η πολιτική ως επάγγελμα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1987.
- Weingast, B. R. (1997), “The political foundations of democracy and the rule of law”, *American Political Science Review*, 91(2), pp. 245-263.
- Weingast, B. R. (1998), “Political stability and Civil War: Institutions, commitment, and American democracy” in R. Bates, A. Grief, M. Levi, J. L. Rosenthal and B. R. Weingast. ed., *Analytic Narratives*. Princeton: Princeton University Press, pp.148-193.
- Weintraub, E. R. (1974), *General Equilibrium Theory*, London: Macmillan.
- Weintraub, E. R. (1977), “The Microfoundations of Macroeconomics: A Critical Survey”, *Journal of Economic Literature*, 15(1), pp. 1-23.
- Weintraub, E. R. (1979), *Microfoundations: The Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weintraub, S. (1956), “A Macroeconomic Approach to the Theory of Wages”, *American Economic Review*, 46(5), pp. 835-856.
- Williamson, J. (1985), “On the System in Bretton Woods”, *American Economic Review*, 75(2), pp. 74-79.
- Williamson, J. (1990), “The impact of the Corn Laws just prior to repeal”, *Explanations in Economic History*, 27(2), pp. 123-156.
- Williamson, O. (1981), “The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach”, *American Journal of Sociology*, 87(3), pp. 548-577.
- Williamson, O. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.
- Williamson, O. (1991a), “Economic Institutions, spontaneous and intentional governance”, *Journal of Law, Economics, and Organization*, 7(Sept.), pp. 159-187.
- Williamson, O. (1991b), “Comparative economic organization, the analysis of discrete structural analysis”, *Administrative Science Quarterly*, 36(2), pp. 269-296.
- Williamson, O. (2000), “The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead”, *Journal of Economic Literature*, 38(3), pp. 595-613.
- Winter, S. G. (1964), “Economic “Natural Selection” and the Theory of the Firm”, *Yale Economic Essays*, 4(1), pp. 225-272.
- Winter, S. G. (1971), “Satisficing, Selection, and the Innovating Remnant”, *Quarterly Journal of Economics*, 85(2), pp. 237-261.
- Witt, U. (1991), “Reflections on the Present State of Evolutionary Economic Theory” in Hodgson, G. M. and E. Screpanti ed., *Rethinking Economics: Markets, Technology and Economic Evolution*. Aldershot: Edward Elgar, pp. 83-102.

- Wittman, D. (1989), “Why democracies produce efficient results”, *Journal of Political Economy*, 97(6), pp. 1395-1424.
- Wodtke, G. T. (2016), “Social Class and Income Inequality in the United States: Ownership, Authority, and Personal Income Distribution from 1980 to 2010”, *American Journal of Sociology*, 121(5), pp. 1375-1415.
- Wren-Lewis, S. (2011), “Internal consistency, price rigidity and the microfoundations of macro-economics”, *Journal of Economic Methodology*, 18(2), pp. 129-146.
- Wright, E. O. (1978), “Race, class, and income inequality”, *American Journal of Sociology*, 83(6), pp. 1368-1397.
- Wright, E. O. (1979), *Class structure and income determination*, New York: Academic Press.
- Wright, E. O. (2005), *Approaches to class analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. and L. Perrone (1977), “Marxist class categories and income inequality”, *American Sociological Review*, 42(1), pp. 32-55.
- Xu, X. (1991), *Essays in Liquidity Constraints, Aggregation, and the Permanent-Income Hypothesis*, PhD dissertation, Davis: University of California.
- Yay, T. (2010), “The Role of the State in Adam Smith’s Thought System and Modern Public Finance Theory: A Comparative Evaluation”, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(2), pp. 87-94.
- Yellen, J. (1984), “Efficiency Wage Models of Unemployment”, *American Economic Review*, 74(2), pp. 200-205.
- Zanini, A. (1993), “The Individual and Society. On the Concept of “Middle Conformation” in Adam Smith’s Theory of Moral Sentiments”, *History of Economic Ideas*, 1(2), pp. 1-19.
- Zouboulakis, M. (2005), “On the evolutionary character of North’s idea of institutional change”, *Journal of Institutional Economics*, 1(2), pp. 145-158.
- Zouboulakis, M. (2015), *The Varieties of Economic Rationality*, London: Routledge.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, (1989), *Πολιτικά. I-II*, μτφ. Μοσκόβης, Β., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αριστοτέλης, (2006), *Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλία: Α-Δ*, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.
- Βαρουφάκης, Γ. (2010), “Ο Paul Samuelson ως τραγική φιγούρα” σε Λοΐζος Κ. εκδ., *Paul Anthony Samuelson (1915-2009): Ο Θεμελιωτής της Νεοκλασικής Σύνθεσης*. Αθήνα: Μεταμεσονύχτιες Εκδόσεις, σελ. 15-20.
- Γέμτος, Π. (1984), *Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών: Μεταθεωρία και ιδεολογική κριτική των Επιστημών του Ανθρώπου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1987, 3η εκδ.
- Μάρξ, Κ. (2010), *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 4η εκδ.
- Μεταξάς, Α.-Ι. Δ. (2018), *Πολιτικοί Θεσμοί: Δομές και Λειτουργίες*, Τόμος V, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Τσουλφίδης, Λ. (2011), *Ιστορία Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007), *Προβλήματα Μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2009), “Η μεθοδολογία του Friedman ‘Μετά 50 έτη’”, σε Λοΐζος Κ. επ., *Milton Friedman: Μονεταριστικές Αναζητήσεις*. Αθήνα: Μεταμεσονύχτιες Εκδόσεις, σελ. 29-40.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2010), “Η μεθοδολογία της Οικονομικής κατά τον Samuelson ” σε Λοΐζος Κ. εκδ., *Paul Anthony Samuelson (1915-2009): Ο Θεμελιωτής της Νεοκλασικής Σύνθεσης*. Αθήνα: Μεταμεσονύχτιες Εκδόσεις, σελ. 21-31.
- Ζουμπουλάκης, Μ. και Ν. Κυριαζής (2009), “Αδράνεια και Θεσμική Αλλαγή στις Οικονομίες υπό Μετάβαση” σε Πελαγίδης Θ. επ., *Η Πολιτική Οικονομία της Μετάβασης από τον Κεντρικό Σχεδιασμό στην Οικονομία της Αγοράς*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

